

Saurashtra University

Re – Accredited Grade 'B' by NAAC
(CGPA 2.93)

Sardhara, Babulal L., 2005, *જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ (સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં)*, thesis PhD, Saurashtra University

<http://etheses.saurashtrauniversity.edu/id/eprint/213>

Copyright and moral rights for this thesis are retained by the author

A copy can be downloaded for personal non-commercial research or study, without prior permission or charge.

This thesis cannot be reproduced or quoted extensively from without first obtaining permission in writing from the Author.

The content must not be changed in any way or sold commercially in any format or medium without the formal permission of the Author

When referring to this work, full bibliographic details including the author, title, awarding institution and date of the thesis must be given.

Saurashtra University Theses Service
<http://etheses.saurashtrauniversity.edu>
repository@sauuni.ernet.in

—: મહાનિબંધ :—

(THE THESIS)

" જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ "

(સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં)

**" FINANCIAL ANALYSIS
OF**

DISTRICT CO-OPERATIVE BANKS "

(WITH SPECIAL REFERENCE TO SAURASHTRA REGION)

—: સંશોધક :—

પ્રા. બાબુલાલ એલ. સરધારા

વ્યાખ્યાતા,

એકાઉન્ટન્સી વિભાગ,

શ્રીમતિ એમ.ટી.ધમસાણિયા કોમર્સ કોલેજ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ (ગુજરાત).

—: રજૂઆત સંદર્ભ :—

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી રાજકોટ વાણિજ્ય વિદ્યાશાખામાં

પી.એચ.ડી.ની પદવી માટે.

—: માર્ગદર્શક :—

ડૉ. શૈલેષ જે. પરમાર

એસોસીએટ પ્રોફેસર,

કોમર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ,

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ (ગુજરાત).

માર્ચ — ૨૦૦૫

:: પ્રમાણપત્ર ::

આથી હું પ્રમાણિત કરું છું કે પ્રસ્તુત મહાનિબંધ " જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ " (સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં) શ્રી બાબુલાલ એલ. સરધારા દ્વારા સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી વાણિજ્ય વિદ્યાશાખામાં પી.એચ.ડી.ની પદ્ધતિ માટે મારા માર્ગદર્શન હેઠળ તૈયાર કરીને રજૂ કરવામાં આવેલ છે. મારી જાણકારી અને માન્યતા પ્રમાણે આ સંશોધન આ કે અન્ય કોઈ યુનિવર્સિટીમાં કોઈ પણ પ્રકારની પદ્ધતિ કે શૈક્ષણિક ઉપાધિ માટે રજૂ કરેલ નથી.

સ્થળ : રાજકોટ

તારીખ : ૨૮-૦૩-૨૦૦૫

ડૉ. શૈલેષ જે. પરમાર

એસોસીએટ પ્રોફેસર,

કોમર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ,

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી,

રાજકોટ (ગુજરાત).

:: નિવેદન ::

આથી હું જહેર કરું છું કે " જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ " (સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં) શીર્ષક અંતર્ગત મેં જે મહાનિબંધ રજુ કરેલ તે એક મૌલિક સંશોધન છે. તેના વડે મેં અગાઉ કોઈપણ યુનિવર્સિટીમાં કે બોર્ડની કોઈપણ વિદ્યાશાખામાં કોઈપણ પ્રકારની પદ્ધતિ કે શૈક્ષણિક ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરેલ નથી.

પ્રસ્તુત મહાનિબંધમાં નાણાકીય બાબતોનું પૃથક્કરણ અને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ માટે મહદ્અંશે ગૌણ માહિતી અને સહાયક માહિતીનો સંયુક્ત ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. ગૌણ માહિતી અને સહાયક માહિતીમાં વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલો અને પ્રગટ કરાયેલી માહિતી તેમજ વિવિધ સંદર્ભબુકો, સામયિકો, સરકારી પ્રકાશનો, સેમીનારોમાંથી પ્રાપ્ત થતી માહિતીનો ઉપયોગ કરેલ છે. ઉપરાંત જરૂરી તમામ પ્રથમિક માહિતીઓ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના તેમજ અન્ય સહકારી સંસ્થાના જુદા જુદા અધિકારીઓ તથા મહાનુભવો પાસેથી રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા એકત્ર કરી ઉપયોગ કરેલ છે.

સ્થળ : રાજકોટ

તારીખ : ૨૮-૦૩-૨૦૦૫

સંશોધક
(પ્રા. બાબુલાલ એલ. સરધારા)

વ્યાખ્યાતા,
શ્રીમતિ એમ.ટી.ધમસાણિયા કોમર્સ કોલેજ,
રાજકોટ

અર્પણ

મારા નાના ભાઈ સ્વ. શ્રી ઘનશ્યામ સરધારાને.....

—:: ઋણ સ્વીકાર ::—

જીવનનાં ઘડતરમાં શિક્ષણની સાધનાનું મૂલ્ય બહુ મોટું છે. આવી સાધના કરવા માટે સર્વ—સાનુકૂળતા થાય તેવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની ઈચ્છાથી આ કાર્ય થઈ શક્યું છે. માટે હું મારા ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરું છું. શૈક્ષણિક સંશોધન સામાજિક જીવનને સાથે રાખીને થઈ શક્યું છે. તે માટે મારા માતા—પિતા, ગુરુજી તેમજ મારા વડીલોનો હું આ તકે ઋણ સ્વીકાર કરું છું.

આ સંશોધન વિષય અભ્યાસનાં કાર્યમાં પ્રારંભથી અંતિમ તબક્કાનાં પ્રત્યેક સ્તરે પૂરી આત્મીયતાપૂર્વક સતત માર્ગદર્શન, પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન પુરૂ પાડનાર મારા માર્ગદર્શક શ્રી પ્રા. ડૉ. શૈલેષ જે. પરમાર સાહેબનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. જે હું ઋણ સ્વીકાર શબ્દોથી માનવા ખરેખર અસમર્થ છું.

મારા આ સંશોધન અભ્યાસ માટે મને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે પ્રોત્સાહિત કરનાર કોલેજનાં ભૂતપૂર્વ પિન્સિપાલ અને મારા વડીલશ્રી પ્રિ. કે. એમ. પટેલ સાહેબ, (શ્રીમતી એમ. ટી. ધમસાણિયા કોમર્સ કોલેજ, રાજકોટ) પ્રા. ડો. વિજયભાઈ ભટાસણા (જે. એચ. ભાલોડિયા વિમેન્સ કોલેજ, રાજકોટ), ડો. પી. એલ. ચૌહાણ (પ્રોફેસર અને હેડ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી એમ.બી.એ. વિભાગ), ડો. એચ. એન. અગ્રવાલ (પ્રોફેસર અને હેડ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી કોમર્સ વિભાગ), ડો. દક્ષાબેન ગોહિલ (એસોસીએટ પ્રોફેસર સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી કોમર્સ વિભાગ), ડો. હિતેષ શુક્લ (એસોસીએટ પ્રોફેસર સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી એમ.બી.એ. વિભાગ), ડો. સંજય ભાયાણી (એસોસીએટ પ્રોફેસર સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી એમ.બી.એ. વિભાગ)ને આદરપૂર્વક વંદન કરું છું. તથા કોમર્સ વિભાગનાં ઓફીસ સ્ટાફ મિત્રો શ્રી પી. બી. દેત્રોજા, રાની સ્વામી અને જતીભાઈનો મળેલ સહકાર અંગે તેમનો આભારી છું.

સહકારી ક્ષેત્રના સંશોધન વિષયના સંદર્ભમાં જરૂરી માહિતી, અહેવાલો અને તે અંગેનું માર્ગદર્શન આપવામાં જેમનો પૂરતો સહયોગ રહ્યો છે તેવા જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં અધિકારીશ્રીઓ, નાબાર્ડ પ્રાદેશિક કચેરી અમદાવાદ, ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક સર્વેનો હું આભારી છું. ખાસ કરીને વ્યક્તિગત રસ લઈને મદદરૂપ થનાર રાજકોટ જિલ્લા સહકારી બેંકનાં અધિકારીઓ શ્રી આર. વી. પનારાભાઈ, શ્રી પી. એસ. તળાવીયાભાઈ શ્રી ડી. વી. પટેલભાઈ, શ્રી નિરજભાઈ ઉકાણી, અને શ્રી જે. વી. બોડાભાઈનો વિશેષ આભારી છું.

છેલ્લે હું મારી કોલેજનાં સાથી કર્મચારીઓ પ્રા. ડો. રમેશચંદ્ર બી. ભટ્ટાસણા, પ્રા. ડો. તુષાર આર. હાથી, શ્રી શેરસીયાભાઈ (ગ્રંથપાલ) તેમજ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના લાઈબ્રેરીના સોની સાહેબનો સહકાર કેમ ભૂલી શકું ?

સમગ્ર મહેનતને ઝીણવટ અને ચીવટપૂર્વક, ઝડપથી છતાં સુંદર રીતે પૂર્ણ કરવા કોમ્પ્યુટરની સુવિધા પૂરી પાડવા બદલ રાણપરીયા બ્રધર્સના માલિકો એવા રમેશભાઈ રાણપરીયા અને રાજુભાઈ રાણપરીયાનો હું આભારી છું.

પ્રા. બાબુલાલ એલ. સરધારા

અનુક્રમણિકા

પ્રમાણપત્ર	I
નિવેદન	II
અર્પણ	III
ઋણ સ્વીકાર	IV
અનુક્રમણિકા	VI
કોષ્ટક યાદી	VII
ચાર્ટ યાદી	XI
સંક્ષિપ્ત શબ્દાવલિ	XI
૧ સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ	૧ – ૭૨
૨ નાણાકીય વિશ્લેષણ અને સંશોધન પદ્ધતિ	૭૩ – ૯૫
૩ આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ	૯૬ – ૧૪૨
૪ નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ	૧૪૩ – ૨૦૭
૫ ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણ	૨૦૮ – ૩૧૦
૬ મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ	૩૧૧ – ૪૫૮
૭ સંશોધન તારણો અને સૂચનો	૪૫૯ – ૪૮૮

કોષ્ટક યાદી

૧.૧	સહકારી પ્રવૃત્તિનો થયેલ વ્યાપ	૨૩
૧.૨	ગુજરાત રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિઓની પ્રગતિ (૩૧-૩-૨૦૦૧)	૨૭
૧.૩	ભારતમાં રાજ્યવાર સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯	૩૫
૧.૪	પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીનો વિકાસ	૩૮
૧.૫	અખંડ હિન્દુસ્તાનમાં મધ્યસ્થ બેંકોના વિકાસની કામગીરી (૧૯૧૯૪૭)	૪૩
૧.૬	આઝાદી બાદ ભારતમાં જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો વિકાસ	૪૪
૩.૧	વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર	૧૦૦
૩.૧ (અ)	વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૦૬
૩.૨	વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર	૧૦૭
૩.૨ (અ)	વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૧૩
૩.૩	વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર	૧૧૪
૩.૩ (અ)	વ્યાજના ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૨૦
૩.૪	વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર	૧૨૧
૩.૪ (અ)	વહીવટી ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૨૭
૩.૫	અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર	૧૨૮
૩.૫ (અ)	અન્ય ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૩૪
૩.૬	ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર	૧૩૫
૩.૬ (અ)	ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૪૧
૪.૧	વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૧૪૬
૪.૧ (અ)	વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૫૨
૪.૨	વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૧૫૩
૪.૨ (અ)	વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૫૯
૪.૩	સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૧૬૦
૪.૩ (અ)	સ્પ્રેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૬૫
૪.૪	વ્યાજ સીવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૧૬૬
૪.૪ (અ)	વ્યાજ સીવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૭૨

૪.૫	વ્યાજ સીવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર	૧૭૩
૪.૫ (અ)	વ્યાજ સીવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૭૮
૪.૬	બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર	૧૮૦
૪.૬ (અ)	બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૮૫
૪.૭	ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર	૧૮૬
૪.૭ (અ)	ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૮૨
૪.૮	ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથનો ગુણોત્તર	૧૮૩
૪.૮ (અ)	ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૧૮૮
૪.૯	ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથનો ગુણોત્તર	૨૦૦
૪.૯ (અ)	ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૦૫
૫.૧	કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર	૨૧૧
૫.૧ (અ)	કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૧૬
૫.૨	કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર	૨૧૭
૫.૨ (અ)	કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૨૨
૫.૩	કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર	૨૨૪
૫.૩ (અ)	કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૨૮
૫.૪	કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર	૨૩૦
૫.૪ (અ)	કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૩૫
૫.૫	કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર	૨૩૬
૫.૫ (અ)	કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૪૦
૫.૬	કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર	૨૪૨
૫.૬ (અ)	કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૪૭
૫.૭	કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર	૨૪૮
૫.૭ (અ)	કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૫૨
૫.૮	કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર	૨૫૩
૫.૮ (અ)	કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૫૮
૫.૯	શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર	૨૬૦
૫.૯ (અ)	શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૬૫
૫.૧૦	શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર	૨૬૬

પ.૧૦ (અ) શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૭૧
પ.૧૧ શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર	૨૭૨
પ.૧૧ (અ) શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૭૭
પ.૧૨ શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર	૨૭૮
પ.૧૨ (અ) શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૮૨
પ.૧૩ શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર	૨૮૪
પ.૧૩ (અ) શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૮૮
પ.૧૪ શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર	૨૯૦
પ.૧૪ (અ) શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૨૯૫
પ.૧૫ શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર	૨૦૬
પ.૧૫ (અ) શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૦૧
પ.૧૬ શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર	૩૦૩
પ.૧૬ (અ) શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફોના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૦૮
૬.૧ સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૩૧૫
૬.૧ (અ) સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૨૦
૬.૨ મુદતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર	૩૨૨
૬.૨ (અ) મુદતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૨૭
૬.૩ બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર	૩૨૮
૬.૩ (અ) બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૩૩
૬.૪ ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર	૩૩૫
૬.૪ (અ) ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૪૦
૬.૫ કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૩૪૨
૬.૫ (અ) કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૪૭
૬.૬ ટુંકી મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર	૩૪૯
૬.૬ (અ) ટુંકી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૫૪
૬.૭ મધ્યમ મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર	૩૫૬
૬.૭ (અ) મધ્યમ મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૬૧
૬.૮ લાંબી મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર	૩૬૩
૬.૮ (અ) લાંબી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૬૮

૬.૯	કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૩૬૯
૬.૯ (અ)	કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૭૪
૬.૧૦	અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૩૭૬
૬.૧૦ (અ)	અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૮૧
૬.૧૧	રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૩૮૩
૬.૧૧ (અ)	રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૮૮
૬.૧૨	ટૂકી મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર	૩૯૦
૬.૧૨ (અ)	ટૂકી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૩૯૫
૬.૧૩	મધ્યમ મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર	૩૯૭
૬.૧૩ (અ)	મધ્યમ મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૦૨
૬.૧૪	લાંબી મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર	૪૦૪
૬.૧૪ (અ)	લાંબી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૦૯
૬.૧૫	કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૪૧૦
૬.૧૫ (અ)	કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૧૬
૬.૧૬	એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર	૪૧૭
૬.૧૬ (અ)	એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૨૨
૬.૧૭	રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૪૨૪
૬.૧૭ (અ)	રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૨૯
૬.૧૮	કાયમી મીલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૪૩૧
૬.૧૮ (અ)	કાયમી મીલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૩૬
૬.૧૯	અન્ય મીલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર	૪૩૭
૬.૧૯ (અ)	અન્ય મીલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૪૨
૬.૨૦	કાયમી મીલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર	૪૪૩
૬.૨૦ (અ)	કાયમી મીલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૪૮
૬.૨૧	કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર	૪૫૦
૬.૨૧ (અ)	કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F પરીક્ષણ (ANOVA)	૪૫૫

ચાર્ટ યાદી

૧	ભારતીય બેંકિંગ માળખું	૨૯
૨	ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનું માળખું	૩૦
૩	ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનું માળખું	૩૧
૪	ત્રિ-સ્તરીય ધિરાણ માળખું	૫૫
૫	અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૫૯
૬	ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૬૨
૭	જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૬૪
૮	જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૬૬
૯	રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૬૮
૧૦	સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર	૭૦

સંક્ષિપ્ત શબ્દાવલિ

૧	AMDC = અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.
૨	BHDC = ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.
૩	JMDC = જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.
૪	JUDC = જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.
૫	RJDC = રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.
૬	SUDC = સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.

પ્રકરણ - ૧

સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

- ૧.૧ પ્રસ્તાવના
- ૧.૨ સહકારની વ્યાખ્યાઓ
- ૧.૩ જુદી જુદી અર્થ વ્યવસ્થા વચ્ચે સહકાર એક સમતુલારૂપ
- ૧.૪ પ્રાચીનકાળમાં સહકાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિ
- ૧.૫ અર્વાચીનકાળમાં વિદેશમાં સહકાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૫.૧ યુરોપના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૫.૨ એશિયાના દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૫.૩ અમેરિકન દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૫.૪ આફ્રિકાના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિ
- ૧.૬ ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ
 - ૧.૬.૧ સ્વતંત્રતા પૂર્વે ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૬.૨ ભારતમાં આયોજન દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિ
 - ૧.૬.૩ ભારતના આયોજનમાં પંચવર્ષીય યોજના દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સમિતિઓ
- ૧.૭ ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ, ઉદ્ભવ અને વિકાસ
- ૧.૮ બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ
- ૧.૯ ભારતીય બેંકિંગ માળખું
- ૧.૧૦ સહકારી બેંકિંગ માળખું
 - ૧.૧૧ નાબાર્ડ (NABARD) રાષ્ટ્રીય કૃષિ અને ગ્રામિણ વિકાસ બેંક
 - ૧.૧૧.૧ નાબાર્ડના વિવિધ કાર્યો
 - ૧.૧૨ ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પરિચય
 - ૧.૧૩ ભારતમાં સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ

- ૧.૧૩.૧ પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીઓ
- ૧.૧૩.૨ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો
- ૧.૧૩.૩ રાજ્ય સહકારી બેંકો
- ૧.૧૩.૪ નાગરિક સહકારી બેંકો (અર્બન બેંકો)
- ૧.૧૪ ગુજરાતમાં સહકારી બેંકિંગ
 - ૧.૧૪.૧ ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક
 - ૧.૧૪.૨ જિલ્લા સહકારી બેંકો
 - ૧.૧૪.૩ પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓ
- ૧.૧૫ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની વિવિધ જિલ્લા સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ
 - ૧.૧૫.૧ અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (અમરેલી)
 - ૧.૧૫.૨ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (ભાવનગર)
 - ૧.૧૫.૩ જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (જામનગર)
 - ૧.૧૫.૪ જૂનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (જૂનાગઢ)
 - ૧.૧૫.૫ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (રાજકોટ)
 - ૧.૧૫.૬ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (સુરેન્દ્રનગર)
- ૧.૧૬ સમાપન

૧.૧ પ્રસ્તાવના :

સહકાર એટલે સાથે મળીને કામ કરવું એવો સામાન્ય અર્થ આપણે સૌ સમજીએ છીએ. ભારતીય સંસ્કૃતિની પરંપરાને અનુરૂપ આપણે કુટુંબમાં તેમજ સમાજમાં ઘણા કાર્યો — ખાસ કરીને સામાજિક કાર્યો એકબીજા સાથે મળીને કરીએ છીએ. અને આપણાં તમામ કાર્યોમાં એકબીજાના સાથ અને સહકારની જરૂર રહે છે. દા.ત. ખેડૂત ખેતી કરે, વણકર કપડું વણે, કારકુન કચેરીમાં કામ કરે તેમજ લગ્ન પ્રસંગે, સામાજિક પ્રસંગોમાં પણ એકલા હાથે કામ થતું નથી અને એકબીજાની મદદ લેવી પડે છે.

સહકાર અથવા સહકારી પદ્ધતિ શું છે ? અને તેની પાછળ કયા સિદ્ધાંતો, નિયમો અને ધ્યેય રહેલા છે. તેમજ સહકારનું તંત્ર અને વ્યવસ્થા કેવી હોય છે. તે આપણે સમજવું જરૂરી છે. આપણે જે સહકારી પદ્ધતિ અંગે વિચારીએ છીએ તેમાં પરસ્પર સહાય તેના પાયામાં રહેલી છે. એટલે એકબીજાને મદદ તો કરવાની હોય પરંતુ તેમ કરવાની પાછળ કયો હેતુ અને ધ્યેય રહેલા છે. અને તે ધ્યેય સિદ્ધ કરવા સહકારના સિદ્ધાંતો અને નિયમો પ્રમાણે લોકો કામ કરે છે. અને તે માટે એક કાયમી વ્યવસ્થા કે તંત્ર ઊભું કરે છે. આવી રીતે સહકારી ધોરણે કામ કરનાર લોકોની એક સહકારી મંડળી બને છે. આવી મંડળીનું બંધારણ હોય છે, નીતિ નિયમો હોય છે, તેનું કોઈ ચોક્કસ ધ્યેય હોય છે. અને તે સિદ્ધ કરવા માટે નક્કી કરેલ નિયમો અનુસાર અને સહકારના સિદ્ધાંતને પાયામાં રાખી તે મંડળી કામ કરે છે. આવી મંડળીની રચના સહકારી કાયદા હેઠળ કરવામાં આવે છે.

આપણા રોજબરોજના જીવનમાં આપણે ઘણા મંડળો અને મંડળીઓ જોઈએ છીએ. પરંતુ તે સહકારી મંડળી કરી શકાય નહીં દા.ત. (૧) મહિલા મંડળ જેમાં મહિલાઓ સાથે મળીને કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરે છે. (૨) યુવક મંડળ જેમાં યુવકોના વિકાસ માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવે છે. (૩) ભજન મંડળી અથવા મંડળ ભજનકીર્તન કે મનોરંજન કે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો આપવા માટે રચવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના મંડળો જેવા કે મજૂર મંડળો, કારખાના ઉદ્યોગકારના મંડળ, દુકાનદારોનું મંડળ જેવા મંડળો રચે, પરંતુ તે સહકારી મંડળી કહી શકાય નહીં.

સામાન્ય વ્યવહારમાં 'સહકાર' શબ્દનો અર્થ "સાથે કામ કરવું" એવો થાય છે. પરંતુ આ અર્થ સંકુચિત છે. વસ્તુના ઉત્પાદનના કાર્યમાં ઉત્પાદનના ચારે સાધનો જમીન, શ્રમ, મૂડી અને નિયોજક સાથે મળીને કામ કરે છે. ઉત્પાદનના સાધનોના સંયુક્ત પ્રયાસ સિવાય વસ્તુનું ઉત્પાદન શક્ય બનતું નથી છતાં તેને સહકારના સ્વરૂપે ઓળખી શકાય નહીં; કેમકે આમાં

ઉત્પાદન કરવા માટે ઉત્પાદનના સાધનોનો અજાણપણે સહકાર સધાય છે, અને ઉત્પાદનના દરેક સાધનો ઉત્પાદનમાંથી વધુમાં વધુ હિસ્સો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી વહ્યંચણીમાં સમાનતા રહેતી નથી. માટે ઉત્પાદનની ક્રિયાને સહકારી પ્રવૃત્તિ તરીકે ઓળખાવી શકાય નહીં.

અર્થશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ 'સહકાર' શબ્દ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો વ્યવહાર સૂચવે છે. કુલકર્ણીના જણાવ્યા પ્રમાણે સહકાર એ વ્યાપાર કરવાની વિશિષ્ટ પદ્ધતિ છે. હોરેસ પ્લેન્કેટના મત અનુસાર સહકાર એ પરસ્પરની મદદથી થતી સ્વાશ્રયની યોજના છે. શ્રી બેદીના મત અનુસાર સહકાર એ સ્વાશ્રયને વધુ અસરકારક અને વ્યવહારુ બનાવવા માટેની પદ્ધતિ છે.

હરિફાઈના આ યુગમાં શક્તિશાળી ટકે તે સૂત્રના આધારે ધનવાન વધુ ધનવાન અને ગરીબ વધુ ગરીબ બને છે. આ પરિસ્થિતિમાંથી બચવા ઝાઝા હાથ રળિયામણા એ ઉક્તિના આધારે નબળાઓનું સંગઠન રચી લાભ પ્રાપ્ત થાય એવી વ્યવસ્થા 'સહકાર' પૂરી પાડે છે. "એક બધાને માટે અને બધા એક માટે" એ સહકારનું સૂત્ર છે. સહકારથી લોકોને પરસ્પર સહાયના જુસ્સાથી સાથે મળીને કામ કરવાની પ્રેરણા મળે છે. સહકારથી સારી વસ્તુઓ વધુ સારી રીતે મેળવી શકાય છે. 'સહકાર'માં લોકો નિશ્ચિત ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે નિશ્ચિત સિદ્ધાંતોને આધારે સંગઠિત થાય છે.

૧.૨ સહકારની વ્યાખ્યાઓ :

હોરેસ પ્લેન્કેટના શબ્દોમાં કહીએ તો "Co-operation is self help made effective by organization" હરિફાઈના જમાનામાં "શક્તિશાળી ટકે" એ સૂત્રને આધારે પૈસાદાર વધુ પૈસાદાર અને ગરીબ વધુ ગરીબ બને છે. આ પરિસ્થિતિમાંથી બચવા નબળાઓનું સંગઠન રચી ગરીબોને પણ જીવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય એવી વ્યવસ્થા "સહકાર" પૂરી પાડે છે. "એક બધાને માટે અને બધા એક માટે" એ "સહકાર"નું સૂત્ર છે. સહકારનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતા જે. પી. વારબસ તેમના પુસ્તક (What is co-operation ?)ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે "સહકાર"થી લોકો પરસ્પર સહાયના જુસ્સાથી સાથે મળીને કામ કરવાની પ્રેરણા મેળવે છે. જિંદગીની સારી વસ્તુઓ વધુ સારી રીતે મેળવવા એ તેમને મદદ કરે છે. એ લોકોને પોતાને માટે બારોબાર કામ કરવા માટે ધંધામાં જોડે છે. ગોર્ડન અને ઓબ્રીયન પણ એવું જણાવે છે કે "સહકાર"માં લોકો નિશ્ચિત ધ્યેય માટે નિશ્ચિત સિદ્ધાંતોને આધારે ભેગા થાય છે. "સહકાર"નો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા આપણે "સહકાર"ની કેટલીક વ્યાખ્યાઓ જોઈએ.

૧.૨.૧ જે. પી. વારબસ (J. P. Warbasse)

"સહકાર એ ગ્રાહકોના સ્વેચ્છાપૂર્વકના કાર્ય માટેના સામાન્ય રીતે સ્વીકારાયેલા અને કેટલાક ચોક્કસ નિયમોના પાલનથી તેમની તાત્કાલિક જરૂરીયાતો પ્રત્યક્ષ રીતે પૂરી પાડવાનું સંગઠન છે. તેનું સંચાલન શક્ય તેટલું પ્રજાકીય હોવું જોઈએ." ^૧

વ્યાખ્યામાં સહકારી પ્રવૃત્તિને ગ્રાહકોના સ્વૈચ્છિક કરારપર રચાયેલી પ્રવૃત્તિ ગણવામાં આવી છે. સહકારી વ્યાપારનું તંત્ર સેવા માટે છે, નફા માટે નહીં. સ્વહિતની સાથે સાથે સર્વનું હિત "સહકાર"માં રહેલું છે, તે પરસ્પરના સહકારની સ્વાશ્રયી યોજના છે. આમા "સહકાર" માટેનો ચોક્કસ હેતુ છે. અને તેના નિયમો હોય છે. તેનું સંચાલન લોકશાહી 'બે ચલાવવું જોઈએ તેવું સૂચન કરતી આ વ્યાખ્યા છે.

૧.૨.૨ સી. આર. ફે (C. R. Fay)

"નિર્બળ વ્યક્તિઓ વચ્ચે નિસ્વાર્થવૃત્તિથી સંયુક્ત વિનિમય માટેની વ્યવસ્થા એ સહકાર છે. વિનિમયની શરતો એ છે કે સભ્યપદની જવાબદારીઓ સ્વીકારવા તૈયાર થાય તે બધા જેટલા પ્રમાણમાં પોતાની મંડળીનો ઉપયોગ કરે તેટલા પ્રમાણમાં તેના લાભ મેળવે છે." ^૨

આ વ્યાખ્યા સહકારનું આર્થિક અને સામાજિક પાસું દર્શાવે છે. સહકારી સંગઠન આર્થિક રીતે નબળી વ્યક્તિઓ એ સંયુક્ત પ્રયાસો દ્વારા ઊભી કરેલી વ્યવસ્થા છે. આ સંસ્થામાં વ્યક્તિની મૂડીના પ્રમાણમાં નહિ, પરંતુ તેણે કરેલ ઉપયોગના પ્રમાણમાં નફાની વહેંચણી થાય છે.

૧.૨.૩ હર્બર્ટ કાલ્વર્ટ (H. Calvert)

"સહકાર એ એવું સ્વૈચ્છિક સંગઠન છે કે જેમાં વ્યક્તિઓ સમાનતાના પાયા પર તેમના સામાન્ય આર્થિક હિતોના પુરસ્કાર માટે માનવીઓ તરીકે સાહચર્યમાં આવે છે." ^૩

કાલ્વર્ટની દ્રષ્ટિએ "સહકાર" એ એક આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે. આર્થિક સંગઠનો જેવું સહકારી સંગઠનનું સ્વરૂપ હોય છે. પરંતુ સહકારી સંગઠનમાં સ્વેચ્છા અને સમાનતાનો સિદ્ધાંત મહત્વનો હોય છે. તદુપરાંત સહકારી સંગઠનમાં તેના સભ્યોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

૧.૨.૪ આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંગઠન

(I.L.O.) તરફથી પ્રકાશિત થયેલ "Co-operative Management and Administration" નામના પુસ્તકમાં સહકારની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપેલી છે. "સહકાર એ સામાન્યતઃ મર્યાદિત સાધનોવાળા લોકોનું સંગઠન છે કે જેમાં સમાન આર્થિક હેતુઓની સિદ્ધિ માટે તેઓ સ્વેચ્છાએ જોડાય છે અને લોકશાહી રીતે ધંધાનું નિયંત્રણ કરી, જરૂરી મૂડી રોકી તેના પ્રમાણમાં ધંધાકીય સાહસમાંથી નફા-નુકસાનમાં ફાળો મેળવે છે." ^૪

આ વ્યાખ્યા એવું દર્શાવે છે કે આર્થિક રીતે નબળા લોકો આર્થિક રીતે સદ્ગત થવા માટે સહકારી પ્રવૃત્તિનો આશ્રય લે છે. સહકાર એ સ્વૈચ્છિક સંગઠન છે તેવું જણાવીને સહકારી પાયા પર ચાલતા ધંધાનું સંચાલન લોકશાહી 'બે' થાય છે તે હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે. વળી સહકારી પ્રવૃત્તિ આર્થિક હેતુઓની સિદ્ધિ માટે ચાલતી હોવાથી જે કાંઈ નફો—નુકસાન થાય તેમાં સભ્યો હિસ્સો મેળવે છે તે બાબત પ્રત્ય અહીં લક્ષ દોરવામાં આવેલ છે.

૧.૨.૫ હોલીઓક (Holyoke)

"સહકાર એ સ્વૈચ્છિક સંગઠન છે. જેના વડે કોઈપણ વ્યાપારી સાહસને લગતા એકમો પર સભ્યો સમાનતાના ધોરણે તેના વહીવટમાં ભાગ લઈ શકે છે અને નિયંત્રણ રાખી શકે છે." ^૫

આ વ્યાખ્યામાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ પછીના મૂડીવાદી સ્વરૂપને લીધે જે યાતનાઓ ઊભી થઈ તેનો પડઘો પડે છે. મૂડીવાદી પદ્ધતિમાં સંયુક્ત મૂડી કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવી. આ કંપનીઓની નફાની વહેંચણીના મૂડી પતિઓનું જ વર્ચસ્વ રહેતું હતું. ગ્રાહકો અને મજૂરોનું શોષણ થતું. આ શોષણમાંથી બચવા માટે સહકારી પ્રવૃત્તિનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો. આ વ્યાખ્યા સહકારી સંગઠનમાં મૂડી પર માનવીનો કાબૂ છે તે બાબતનો નિર્દેશ કરી સંચાલનમાં સમાનતાને ધોરણે ભાગીદારી અને ન્યાયી વહેંચણીની બાબત પર વિશેષ ભાર મૂકે છે.

૧.૨.૬ એમ. ટી. હેરીક (M. T. Herick)

"સહકાર એટલે પોતાના સંયુક્ત નફા કે નુકસાન માટે પોતાની વ્યવસ્થા હેઠળ ઔચ્છિક રીતે જોડાયેલા લોકોનો પોતાના સાધન કે શક્તિ બન્નેનો ઉપયોગ કરવા માટેનો પુરૂષાર્થ." ^૬

આ વ્યાખ્યામાં સહકારના આર્થિક ઉદ્દેશને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. હેરીકની દ્રષ્ટિએ સહકાર પરસ્પર સહાયના સિદ્ધાંત પર ચાલેલ છે. પરંતુ આ પરસ્પર સહાય એટલે વ્યક્તિની સાધનોની શક્તિની સહાય. સહકારી સંગઠન સંયુક્ત વ્યવસ્થા ધરાવે છે, તેમાં નફો અને નુકસાન પણ સહિયારા રહે છે.

૧.૨.૭ સર એમ. એલ. ડાર્લિંગ (Sir M. L. Darling)

"સહકાર એ એક સંગઠન કરતા કંઈક વિશેષ છે. વ્યાપારને સ્પર્શતો ધર્મ છે, તે આત્મનિર્ભરતા અને સેવાનો સંદેશ છે. તેમાં એક પ્રકારની ભાવના છે. જેની હૃદય અને મન બન્ને પર અસર થાય છે." ^૭

સહકારની આ વ્યાખ્યા સહકારી પ્રવૃત્તિને માત્ર આર્થિક હેતુઓ પુરતી મર્યાદિત ન રાખતા જીવનના દરેક ક્ષેત્ર સાથે સાંકળે છે. સહકારી પ્રવૃત્તિ સર્વ વ્યાપી, સર્વદેશીય અને સર્વકાલિન પ્રવૃત્તિને ધર્મ સમાન ગણવામાં આવેલ છે. તે માનવીને આત્મનિર્ભર થવાનો અને સેવાવૃત્તિ કેળવવાનો પાયાનો સંદેશ આપે છે.

આ બધી વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સહકારી પ્રવૃત્તિએ આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે. તેની શરૂઆત તેના સભાસદોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાના હેતુથી થઈ છે. પ્રો. એચ. એલ. કાજીના શબ્દોમાં કહીએ તો "સહકારી પ્રવૃત્તિ મૂળમાં આર્થિક પ્રવૃત્તિ હોવા છતાંયે તે નૈતિક બળ ધરાવે છે." આમ "સહકાર" એ માત્ર સિદ્ધાંતોનું પરિણામ નથી. પરંતુ સિદ્ધાંત અને વ્યવહારનું એકીકરણ છે.

ટૂંકમાં કહીએ તો સહકારી પ્રવૃત્તિએ અન્ય પદ્ધતિઓના અનિષ્ટો દૂર કરનાર અને શોષણનો અંત લાવનાર એક માત્ર વિકલ્પ છે. ઓછી મૂડીવાળા, મર્યાદિત સાધનોવાળા મનુષ્યો પોતાના ધંધાકીય ક્ષેત્રોમાં ટકી શકે એવું સામર્થ્ય સહકારી સંગઠનમાં છે. આ પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર બહુ વિસ્તૃત છે. માનવીની નાનામાં નાની અને મોટામાં મોટી પ્રવૃત્તિ સહકારી ધોરણે થઈ શકે છે. વ્યાપારી સંગઠનના અન્ય સ્વરૂપો નફાના ઉદ્દેશવાળા હોય છે, જ્યારે સહકારી સંગઠન આર્થિક રીતે નબળી વ્યક્તિઓના હિતોના રક્ષણ માટે રચવામાં આવે છે. આ સંગઠનમાં લોકો પોતાના આર્થિક હિતોના ઉત્કર્ષ માટે સભાનતાના ધોરણે સ્વેચ્છાએ એકત્ર થાય છે. ચોક્કસ હેતુઓ સિદ્ધ કરવાના સર્વ સામાન્ય હિતોની સૂચક જાગૃતિમાંથી જ "સહકાર"ની પ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવી છે. આ પ્રવૃત્તિ મનુષ્યોને પરસ્પર સહાયના ધોરણે પોતાની જાતે જ કાર્યો કરવાનું શીખવે છે. 'સામાજિક અને આર્થિક સંગઠનના બીજા પ્રકારો કરતા તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રકારના સમાજનું સહકારી તત્ત્વજ્ઞાન ધરાવતા આ (સહકારી) સંગઠનનો પાયો લોકશાહી સિદ્ધાંતથી નિયંત્રિત સમાનતાના ધોરણથી રક્ષિત એવી અબાધિત વિશ્વમૈત્રી અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંત પર રચાયેલો છે.

સહકાર દ્વારા જ વધુમાં વધુ ઉત્પાદન અને ન્યાયી વહેંચણીના આર્થિક ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરી શકાય છે. સહકારી પ્રવૃત્તિમાં રહેલી સહકારી ભાવના ઉત્તમ માનવી અને આદર્શ સમાજના સર્જનમાં સહાયરૂપ બની છે. "સહકારી પ્રવૃત્તિએ કોઈ વર્ગની પ્રવૃત્તિ નથી, એ પ્રવૃત્તિ આમ વર્ગની છે. તે ધર્મ, રાજકારણ અને વર્ગભેદથી અલિપ્ત છે." તે મરજિયાત છે, અને લોકશાહી પદ્ધતિ એ તેનું સંચાલન થાય છે. "એકને માટે બધા અને બધા માટે એક" એ તેનું સૂત્ર છે. આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ સાથે તેના દ્વારા નૈતિક વિકાસ પણ થાય છે. અને સમાજને પણ તેના લાભો મળે છે.

૧.૩ જુદી જુદી અર્થ વ્યવસ્થા વચ્ચે સહકાર એક સમતુલારૂપ :

સહકારી પ્રવૃત્તિ અને મૂડીવાદ, સમાજવાદ તથા સામ્યવાદમાં આર્થિક પદ્ધતિઓ વચ્ચે તફાવત જોવા મળે છે. તેના પરથી એવું તારણ કાઢી શકાય કે દરેક પ્રકારની પદ્ધતિ કરતાં

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સહકાર વધું આદર્શ અને સારા ગુણો તથા સારા તત્ત્વો ધરાવે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ દરેક પદ્ધતિમાં સારા તત્ત્વોને જાળવી રાખી તેના દૂષણોને દૂર રાખે છે. આવકની અસમાનતા, સંપત્તિનું એકત્રીકરણ, નબળા અને મજૂર વર્ગનું શોષણ, માત્ર નફાનું ધ્યેય – આવા અનિષ્ઠોથી સહકાર મુક્ત રહે છે. ઈજારાશાહી નાબૂદ કરે છે. અને બિન તંદુરસ્ત હરિફાઈ જેવા તત્ત્વોને દૂર રાખે છે. તેવી જ રીતે સમાજવાદની આર્થિક અને સામાજિક સમાનતા, ઉત્પાદનતા, સાધનોની માલિકી અને શોષણનો અભાવ વગેરે ગુણોને સ્વીકારે છે. સહકારી પ્રવૃત્તિ લોકશાહી પદ્ધતિએ કામ કરે છે. જ્યારે સમાજવાદનાં લોકશાહી ઉપર ઘણાં નિયંત્રણો રહેલા છે. સામ્યવાદમાં રાજ્ય હોય તેની સાથે વધુ ઉત્પાદન રાજ્ય હસ્તક હોવાથી તે ઈજારાશાહી બને છે અને તેમાં પણ ગ્રાહકો અને મજૂરોનું શોષણ મૂડીવાદની જેમ થવા સંભવ રહે છે. જ્યારે સહકારમાં રાજ્યની ઈજારાશાહી સંભવતી નથી. સહકારી સંસ્થાઓ સંપત્તિના એકત્રીકરણને રોકે છે અને તેથી જ સહકારી પ્રવૃત્તિ ત્રણે પ્રકારની પદ્ધતિ વચ્ચેનો સુવર્ણ માર્ગ બતાવે છે. અને ખાનગી ક્ષેત્ર અને મિશ્ર ક્ષેત્ર વચ્ચે સહકારી ક્ષેત્ર સમતુલારૂપ છે. કોઈપણ અર્થ પદ્ધતિનું સંચાલન કેવી વ્યક્તિઓ દ્વારા થાય છે અને સંચાલન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે ઉપર તેની સફળતાનો આધાર રહે છે સહકારી પદ્ધતિમાં પણ ઉપર મુજબ અનેક ગુણો અને તેમાં સારા તત્ત્વો જણાયા છે. છતાં તેના સંચાલકો કે નેતાગીરી સ્વાર્થી હોય, બિન કાર્યક્ષમ હોય, પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે તેમની પ્રતિબદ્ધતા ન હોય, સભ્યોના હિતમાં તેનું સંચાલન ન કરે, સભ્યોને બદલે પોતાના સંબંધી વર્ગના કે સગાવહાલાના લાભો માટે ચલાવે તો તેઓ પણ મંડળીના સભ્યોનું શોષણ કરે છે. અને સભ્યોના હિતને બદલે પોતાનો સ્વાર્થ કે અંગત હિત સાધવા માટે ચલાવે છે. અને તેથી જ સહકારી પ્રવૃત્તિનું ધ્યેય અને તેના આદર્શો સિદ્ધ કરવા માટે તેના સંચાલકોની પ્રમાણિકતા, કાર્યદક્ષતા, પરસ્પર સહાયની ભાવના, મહેનત કરવાની વૃત્તિ, સહનશીલતા, નિષ્ઠા અને પ્રતિબદ્ધતા જેવા ગુણો સાથેની નેતાગીરી હોય તો જ સહકારી પ્રવૃત્તિ તેનું ધ્યેય સિદ્ધ કરી શકે છે. અને તેથી જ સહકારી પ્રવૃત્તિ જેવી લોકશાહી પ્રવૃત્તિમાં આદર્શ અને નિષ્ઠાવાન નેતાગીરીનું મૂલ્ય ઘણું ઊંચું આંકવામાં આવે છે. જ્યાં જ્યાં સફળ સહકારી સાહસ જોવા મળે છે તેના પાયામાં આવા પ્રકારની નેતાગીરી, તેમની પ્રતિબદ્ધતા અને સમર્પણની ભાવનાને લીધે જ આવી સંસ્થાઓ સફળ બની છે. ગુજરાતની દૂધ મંડળીઓ, મહારાષ્ટ્રની સહકારી ખાંડ મંડળીઓ જેવી અનેક સંસ્થાઓની સફળતાના પાયામાં નિષ્ઠાવાન અને સમર્પિત નેતાગીરી રહેલ છે. અને તેવા નેતાઓએ સહકારના સિદ્ધાંતોના મૂલ્યો ઉપર આધારિત સહકારી સંસ્થાઓનું સંચાલન કર્યું છે જેના મીઠા ફળ તેના સભ્યોને આજ ચાખવા મળે છે.

૧.૪ પ્રાચીનકાળમાં સહકાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિ :

પ્રાચીનકાળમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી પદ્ધતિના સંદર્ભમાં સહકારી વિચારધારાનો ફેલાવો વેપાર અને તેને લગતી આર્થિક સામાજિક પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધિત હતો તે નીચેની વિગતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

રોમનકાળમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ, હસ્તકારીગરોની સહકારી મંડળીના નામે થતી હતી. રોમન સત્તાની પડતી અને જીસસ ક્રીસ્ટની સહકારી વિચારસરણી, રોમનકાળમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત ગણાય છે. જે મુજબ રોમન સલ્તનત પછીના સમયે યુરોપમાં સ્વરક્ષણ, સામાજિક જીવન વગેરેમાં સમાજને માર્ગદર્શનરૂપ તથા સલામતીરૂપ સહકારી તત્ત્વ, સામાન્ય પ્રજાથી માંડીને પાદરી સહિતનાં દરેમાં સ્વીકૃત થયેલું હતું.

ઈજિપ્તમાં થયેલા પ્રાચીન અભ્યાસોમાંથી પણ જાણી શકાય છે, કે ત્યાં કલાકારો અને કારીગરોની સહકારી મંડળીઓ, સ્વહિત માટે કાર્યરત હતી. જો કે એ પ્રશ્ન અનુત્તર રહેલ કે ત્યાંની સરકારે આવી સહકારી પ્રવૃત્તિ સ્વલાભ માટે શરૂ કરાવી હતી. કે ત્યાંની પ્રજાએ સ્વહિત માટે આવી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હતી.

ગ્રીક કાળમાં ગ્રીસમાં ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગના લોકો મૃત્યુબાદ ધાર્મિક-વિધી, અંતિમ વિધી વગેરે જેવા સાંસ્કૃતિક-ધાર્મિક કાર્યો માટે આર્થિક સહાયમાં સહકારી હેતુ માટેના સંદર્ભે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ધરાવતી સહકારની મંડળીઓમાં જોડાતા હતા.

ખ્રિસ્તી યુગની શરૂઆત પહેલાના લગભગ ૨૦૦ વર્ષ અગાઉ, ચીન અને તેના અન્ય પડોશી દેશોમાં વિવિધ ધિરાણ મંડળીઓ, સહકારી તત્ત્વો, સહકારી નિયમો વગેરેને આધારે કાર્યરત હતી. ખ્રિસ્તી ધર્મના આદેશોમાં સહકારના તત્ત્વો વણાયેલા છે.

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ સહકારને લગતા વિવિધ સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ છે. તેથી પ્રાચીન હિન્દુસ્તાનમાં પણ વિવિધ સ્વરૂપની સહકારી પ્રવૃત્તિનો વિકાસ, વ્યાપાર જેવી બાબતો સાથે વિકસ્યો હતો તેવા નિર્દેશ મળે છે. જેમકે મનુઃસ્મૃતિ ગ્રંથમાં સહકાર અને સહકારી વિમા વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ વિષેના ઉલ્લેખ જોવા મળે છે.

ઈસ્લામ ધર્મના અભ્યાસ અને પવિત્ર કુરાન ગ્રંથમાં મહંમદ પેગમ્બરે દર્શાવેલા વિચારો મુજબ પ્રાચીન સમયમાં સહકારના નિયમો સિદ્ધાંતોને આધારે વિવિધ સહકારી હેતુઓની સિદ્ધાંતનાં સંદર્ભમાં ત્યાં વિવિધ સહકારી સંસ્થાઓ પ્રજાની આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિ ઊંચે લાવનારી સંસ્થાઓ ગણાતી હતી.

મધ્યયુગમાં રચાયેલી હસ્તકારીગરોની સહકારી મંડળીઓ ચોક્કસ ધ્યેય સિદ્ધિ માટે સહકારી ધોરણે કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતી હતી. તેમજ મધ્યયુગમાં અંતિમ સમય પછી ૧૫મી સદીમાં વેપાર ઉદ્યોગક્ષેત્રે આવેલી ક્રાંતિ, વિવિધ વીમા યોજનાઓ વગેરેના સંદર્ભમાં સહકારી સ્વરૂપમાં વિવિધ સાહસોની સ્થાપના થયેલી હતી. તે સમયની આવી સહકારી પ્રવૃત્તિને અમુક અંશે અર્વાચીન સહકારી સંઘોની પ્રવૃત્તિ સાથે સરખાવી શકાય.

ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ પહેલા ચીનમાં બચત અને ધિરાણ મંડળીઓ સ્થપાયેલી હતી.

બેબીલોનીયન સમયમાં નાના ખેડૂતો અને હસ્ત કારીગરોની સહકારી પ્રવૃત્તિ વિકસી હતી, જેમાં સહકારના તત્વોને મળતી વેપાર પદ્ધતિ અને ધિરાણ મંડળીઓની રચના એ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હતી.

૧૭મી સદીના પૂર્વાધ પછી રશિયા રૂપે જર્મનીમાં યુદ્ધને લીધે જે વિનાશકારી અસરો રૂપે સમૃદ્ધિ નાશ પામી હતી, જમીન, કૃષિ વિગેરે ક્ષેત્રે પુનઃરચના માટે નાણાંકીય સમસ્યાઓ ઊભી થઈ હતી. તેના ઉકેલ રૂપે ત્યાંના વેપારીઓએ રશિયાના ફેડરીક ધી ગ્રેટને, સહકારી યોજના સમજાવી, તેના સાથ અને સહકારથી જમીન, જામીનગીરી, મોર્ટગેજ બેંકની પ્રથા વગેરે જેવી સહકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત થયેલ હતી.

૧.૫ અર્વાચીનકાળમાં વિદેશમાં સહકાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિ :

અર્વાચીન સહકારી વિચારધારાને આધારે સહકાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિનો ઉદભવ અને વિકાસ વેપારી ક્રાંતિ, ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ અને લોકોનાં વિચારોમાં આવેલી ક્રાંતિ (વૈચારિક ક્રાંતિ) તથા આર્થિક સ્વતંત્રતાલક્ષી ખ્યાલનો વિકાસ જેવી બાબતો સાથે સંકળાયેલ ગણાય છે. વિશ્વનાં વિવિધ દેશોમાં સહકારીપ્રવૃત્તિની શરૂઆત બાદ મંડળી, સંગઠન, સંઘ સ્વરૂપે રાજ્ય, તેમજ રાષ્ટ્ર અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ખુબજ ઝડપથી વિકસી હતી.

આર્થિક સંગઠનના એક સ્વરૂપ તરીકે વિશ્વના જુદા-જુદા દેશોમાં સહકારી સંસ્થાઓને સારો અને નોંધપાત્ર વિકાસ થયો છે. સામાન્ય માણસો જેવા કે ખેડૂતો, મજૂરો, કારીગરો, નાના ઉત્પાદકો, પછાતવર્ગો અને બીજા અનેકના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસની દિશામાં સહકારી મહત્વનું કામ કરે છે. જ્યાં સુધી આર્થિક લોકશાહી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી રાજકીય લોકશાહી સફળ બનતી નથી. સામાજિક લોકશાહી પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ પગથિયું તે આર્થિક લોકશાહી આમ આર્થિક લોકશાહીને માર્ગે આગેકૂચ કરવાનો સરળ માર્ગ તે સહકારી સંગઠનોની રચના. સહકારી સંગઠનો કોઈ એક દેશમાં કાર્ય કરતા નથી. તેમની વ્યાપકતા સારા વિશ્વમાં છે. બ્રિટન એ ગ્રાહક સહકાર પ્રવૃત્તિનું જન્મસ્થાન છે. એટલું જ નહીં પરંતુ વિશ્વમાં સૌ પ્રથમ સહકારી પ્રવૃત્તિનો

ઉદ્ભવ ૧૮મી સદીમાં (૧૮૪૪) રોશડેલના ૨૮ વણકરોએ ગ્રાહક સહકારી ભંડારની સ્થાપના કરીને શરૂઆત કરી હતી.

વિશ્વના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે તેનો પ્રભાવ અને વ્યાપકતા એકસરખા ન હતા. તેમની શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓ, પ્રશ્નો અને અડચણો, પ્રકાર અને પ્રગતિની માત્રા જુદા-જુદા દેશોમાં ભિન્ન હતી. આ બધા દેશોમાં રાજ્યે ભજવેલા ભાગ અને આપેલા ફાળામાં એકસૂત્રતા ન હતી. એક વાતમાં સૌ વિચારકો એકમત ધરાવે છે - દેશના અર્થકારણમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનું સ્થાન અનોખું છે, લોકજાગૃતિ અને લોક નેતૃત્વ કેળવવા સહકારી સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવી આવશ્યક છે, આવક, મૂડી અને આર્થિક સત્તાની જમાવટ થોડા હાથોમાં થતી અટકાવવા અને ઈજારાશાહી પ્રવાહોના પ્રતિકાર કરવા 'સહકાર' અસરકારક હથિયાર છે. સમાજના નબળા વર્ગોના સામાજિક-આર્થિક ઉત્કર્ષ માટે સહકારી જીવન અને સહકારી પદ્ધતિ જરૂરી છે. અજ્ઞાન, ગ્રામીણ ગરીબી, રૂઢિચુસ્તતા અને પછાત ખેડૂતોને કૃષિ ધિરાણ કરી તેમને શાહુકારો, વ્યાજખોરો અને શોષણખોર વ્યાપારીઓની પકડમાંથી મુક્ત કરવા તેમજ નાગરિક વિસ્તારમાં ગ્રાહકોનું શોષણ થતું અટકાવવા, કૃષિ પેદાશના સારા ભાવો મેળવવા, વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ અને આધુનિક ટેકનોલોજીની રીતો અજમાવી ઉત્પાદન વધારવાની દિશામાં સહકારી સંસ્થાઓ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તેવી જ રીતે દૂધ ઉત્પાદકોને પણ દૂધનું ઉત્પાદન વધારવા તેમજ ઉત્પાદન ખર્ચ ઘટાડવા અને પશુઓની ઓલાદ સુધારવા વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ પશુ પાલનમાં ધંધાને વિકસાવવા સહકારી દૂધ મંડળીઓ દ્વારા તેમને દૂધના સારા ભાવો મળી રહે અને દૂધનું કાયમી બજાર મળી રહે અને સાથે સાથે વપરાશકારોને પણ ભેળસેળ વિનાનું ચોખ્ખું દૂધ વ્યાજબી ભાવે મળી રહે તે માટે ડેરી સહકારી મંડળીઓ પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

વિશ્વના જુદા-જુદા ખંડો અંગે અને એ ખંડોના જુદા-જુદા દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિની કામગીરીનો અભ્યાસ કરતા જણાય છે કે હજુ ઘણા દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો જોઈએ તેટલો વિકાસ થયો નથી. વિશ્વના જુદા-જુદા દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિની કામગીરી અને પ્રગતિ જોઈ શકાય છે. ખાસ કરીને આફ્રિકાના દેશોમાં સિદ્ધિઓ અને કામગીરી જોઈએ તો તમામ દેશો વચ્ચે નોંધપાત્ર તફાવત દેખી (જોઈ) શકાય છે.

૧.૫.૧ યુરોપના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિ :

યુરોપ ખંડના દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો સારો વિકાસ થયો છે. આ દેશોમાં ૧૯૬૬માં કુલ ૧,૧૫,૭૩૯ જુદા-જુદા પ્રકારની, જેવી કે ગ્રાહક, ખેતી વિષયક, માછીમારોની, ઉત્પાદન અને કલાની, ઘર બાંધનારી અને ધિરાણ કરનારી સહકારી મંડળીઓ હતી. તેઓની સભાસદ

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સંખ્યા ૧૨,૦૮,૧૫,૦૭૦ની હતી. તેઓએ યુરોપની કુલ વસ્તીના ૧૯.૮૩ ટકા વસ્તીને તેમની કામગીરી હેઠળ આવરી લીધી હતી. આ દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિએ દુનિયાના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરક અને અનુકરણીય ફાળો આપ્યો છે. આ દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિની કામગીરીના વિવિધ પાસાઓનો અભ્યાસ થાય છે અને જુદા-જુદા દેશોમાં તે કેવી રીતે સ્થાપી શકાય તે માટે પ્રયત્નો થાય છે. આ ખંડના જે દેશોએ "સહકાર"માં જે સિદ્ધિઓ અને સફળતાઓ મેળવી છે તેમાં ઈંગ્લેન્ડના ગ્રાહક સહકારી ભંડારો, ડેનમાર્કની સહકારી દૂધ મંડળીઓ, ફ્રાંસની ઉત્પાદક સહકારી મંડળીઓ, જર્મનીની કૃષિ ધિરાણ અને બિન-કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓ, ઈટાલીની મજૂર સહકારી મંડળીઓ અને નાગરિક સહકારી બેંકો, સ્વીડનની ગ્રાહક સહકારી મંડળીઓ, રશિયાના સામૂહિક ખેતરો અને યુગોસ્લેવિયાની સહકારી ખેતી મંડળીઓનો સમાવેશ થાય છે. સહકારી સંસ્થાઓએ દેશની કુલ જન સંખ્યાના કેટલા ટકા વસ્તીને તેના સભાસદો બનાવ્યા છે તે પરથી તેની સિદ્ધિનું માપ કાઢી શકાય. આ રીતે વિચારતા, રૂમાનિયામાં સહકારી મંડળીઓએ દેશની ૪૦.૪૦ ટકા વસ્તીને સભાસદો બનાવ્યા હતા. આખા યુરોપમાં સૌથી વધારે જનસંખ્યા આ દેશમાં આવરી લેવામાં આવી હતી. આનાથી ઊતરતા ક્રમમાં આવે છે. ડેનમાર્ક ૪૨.૧૩ ટકા, ફિનલેન્ડ ૩૯.૬૫ ટકા, સ્વીડન ૩૫.૭૩ ટકા ઓસ્ટ્રેલિયા ૨૮.૩૮ ટકા, ગ્રેટબ્રિટન ૨૫.૩૫ ટકા અને બલ્ગેરિયા ૨૫.૦૧ ટકા વસ્તીને સહકારી નેજા હેઠળ આવરી લેવામાં આવી હતી.

યુરોપમાં ડેનમાર્ક અને નોર્વે એવા દેશો છે કે જ્યાં સહકારી સંસ્થાઓની રચના, સંગઠન અને વિકાસ માટે આજે પણ સહકારી કાયદા નથી. બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે ડેનમાર્કમાં રાજ્ય તરફથી સહકારી મંડળીઓને કોઈ પ્રકારની સહાય આપવામાં આવતી નથી એટલું જ નહીં પરંતુ લોકશાળાઓ દ્વારા સુશિક્ષિત, સમજુ, વફાદાર, સભાસદો સહકારી સંસ્થાઓનો વહીવટ અને વ્યવસ્થા પ્રમાણિક પણે કરે છે, તેમજ તાલીમ પામેલા કર્મચારીઓ સહકારી ડેરીઓને સ્વાશ્રયી બનાવે છે. વિશ્વના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિમાં ડેનમાર્કની સહકારી મંડળીઓ સિમા ચિન્હરૂપ ગણી શકાય. સહકારી પ્રવૃત્તિની એ શાન, શોભા સાથે ગૌરવ છે, તે યશકમળરૂપી છે.

ઈટાલીની મજૂર સહકારી મંડળીઓએ વિશ્વમાં મશહૂર છે. ઈટાલીની બેનમૂન ઈમારતો આવી મજૂરોની મંડળીઓએ બનાવી હતી એવું પ્રોફેસર કે. આર. કુલકર્ણી લખે છે. આ મંડળીઓને રાજ્યે ઉત્તેજન આપ્યું હતું. નાણાંની સહાય કરી હતી. ધિરાણની રાષ્ટ્રીય સંસ્થા (National Institute of Credit) મંડળીઓને નાણાં ધીરતી સરકાર અને જાહેર સંસ્થાઓનું કામ તેમને સોંપવામાં આવતું.

૧.૫.૨ એશિયાના દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ :

કેટલી જન સંખ્યા સહકારી સંસ્થાઓએ આવરી છે તે દ્રષ્ટિએ વિચારતા યુરોપ પછી સહકારના વિકાસમાં એશિયા ખંડનો બીજો નંબર આવે છે. આગળ જોયું તેમ ૧૯૬૬માં યુરોપમાં ૧૯.૮૩ ટકા વસ્તી આવરી લેવામાં આવી હતી., જ્યારે એશિયામાં ચીનની સહકારી પ્રવૃત્તિના આંકડા ગણતરીમાં લેતા નથી. ૯.૦૫ ટકા વસ્તી સહકારી સંસ્થાઓએ આવરી લીધી હતી. ઈઝરાયલમાં ૪૧.૦૪ ટકાસૌથી વધારે, અવરી લેવામાં આવી હતી. એશિયાની મોટા ભાગની મંડળીઓ ધિરાણ, ખેતી-વિષયક, ગ્રાહક, ઉત્પાદકો અને કલા, માછીમારોની, ઘર બાંધનારી અને ઈતર હતી. આ ખંડની જાપાન અને ઈઝરાયલની સહકારી પ્રવૃત્તિનું સ્થાન દુનિયાની સહકારી પ્રવૃત્તિમાં છે. પ્રોફેસર ડી. આર. ગાડગીલના મત પ્રમાણે "જાપાનમાં આજે કદાચ દુનિયાના બીજા કોઈપણ દેશ કરતા ગ્રામ અર્થકારણનું સૌથી વિસ્તૃત સહકારી કરણ આપને જોવા મળે છે. આજ પ્રમાણે ઈઝરાયલની સહકારી પ્રવૃત્તિએ પણ પ્રશંસનીય કામગીરી બજાવી દુનિયાના સહકારીઓનું ધ્યાન તેના તરફ દોર્યું છે. ૧૯૬૬માં એશિયામાં સૌથી વધારે સહકારી મંડળીઓ ભારતમાં હતી. તેની સંખ્યા ૩,૩૧,૬૯૩ની હતી. ભારતમાં રાજ્ય સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસમાં જે નીતિ અને કાર્યક્રમો ઘડ્યા છે તે એશિયા જ નહિ પણ આફ્રિકા અને લેટિન અમેરિકાના દેશ માટે પણ પ્રેરક અને માર્ગદર્શક છે.

જાપાનમાં સૌ પ્રથમ ૧૯૦૦માં ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીનો ધારો રચવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ બીજા નંબરે ભારતમાં ૧૯૦૪માં સહકારી ધિરાણ મંડળીઓનો કાયદો ઘડ્યો.

સિલોનમાં સહકારી સંસ્થાઓની સ્થાપના ૧૯૧૧ના વટહુકમથી કરવામાં આવી અને છેલ્લે ૧૯૪૮માં સહકારી ધિરાણ મંડળીનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો.

ફીલિપાઈન્સમાં ૧૯૧૫માં ગ્રામ ધિરાણ ધારો સહકારી ધિરાણ મંડળીઓની રચના માટે ઘડવામાં આવ્યો. અને સહકારી વેચાણ મંડળીઓ માટે ૧૯૨૭માં સહકારી વેચાણ મંડળીઓનો ધારો ઘડવામાં આવ્યો.

મલેશિયામાં પ્રથમ સહકારી ધારો ૧૯૨૨માં ઘડવામાં આવ્યો હતો જે કરકસર અને ધિરાણ કરનાર મંડળીઓની રચના કરવાની જોગવાઈ કરે છે.

સિંગાપુરમાં તે વખતની સરકારે ૧૯૨૪માં સહકારી મંડળીઓનો વટહુકમ બહાર પાડ્યો હતો અને બીજા વર્ષે તે અમલમાં આવ્યો હતો.

થાઈલેન્ડમાં મંડળ સુધારા કાયદાથી સહકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત થઈ હતી અને ત્યારબાદ ૧૯૨૮માં સહકારી મંડળીઓનો કાયદો વટહુકમથી બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો.

કોરિયામાં ૧૯૫૭માં બે કાયદા ઘડવામાં આવ્યા હતા, (૧) કૃષિ સહકારી મંડળીઓનો કાયદો અને (૨) ખેતી વાડીનો કાયદો.

નેપાળમાં સહકારી મંડળીઓની કામગીરી માટે ૧૯૫૪માં વટહુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો અને ત્યારબાદ ૧૯૫૮માં સહકારી મંડળીઓનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૧.૫.૩ અમેરિકન દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ :

અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યો અને કેનેડા સિવાય, અમેરિકન દેશોમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો જન્મ થયો છે, વિકાસ થયો નથી. ૧૯૬૬માં અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોમાં ૧૨.૩૬ ટકા જનસંખ્યા સહકારી મંડળીઓની સભાસદ હતી. અને કેનેડામાં ૨૮.૨૭ ટકા વસ્તી સભાસદ હતી. આ બન્ને દેશોમાં સહકારી વેચાણ મંડળીઓને નોંધપાત્ર વિકાસ થયો છે. આ દેશોમાં ધિરાણ સંઘોએ પણ સારી નામના મેળવી છે. અમેરિકાની ગામડાની વીજળી સહકારી મંડળીઓ પણ જાણીતી છે.આ બન્ને દેશો સમૃદ્ધ અને વિકાસ પામેલા દેશો છે. આ દેશોમાં પણ રાજ્ય સહકારી પ્રવૃત્તિને મદદ કરે છે. કેનેડામાં સહકારના વિકાસ માટે જુદા-જુદા પ્રાંતોમાં અલગ સહકારી કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા છે. સરકાર સહકારી સંસ્થાઓની રચના અને વિકાસમાં મદદ કરે છે.

અમેરિકન દેશોમાં અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યો, કેનેડા, આર્જેન્ટિના, બ્રાઝિલ, ચીલી, કોલંબિયા, ડોમિનીકા, જમૈકા અને મેક્સિકોનો સમાવેશ થાય છે. આ દેશમાં અમેરિકા અને કેનેડા સિવાય સહકારી પ્રવૃત્તિ હજુ સ્થાપના અને ધીમા વિકાસના તબક્કાઓમાં છે. અને તેથી આદેશોની સરકારોએ આગળ આવી તેમના વિકાસ માટે સક્રિય કામ કરવું પડશે.

૧.૫.૪ આફ્રિકાના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિ :

ભૌગોલિક અને રાજકીય કારણોસર આફ્રિકાના દેશો આર્થિક અને રાજકીય રીતે જ પછાત નથી, પણ સહકારી વિકાસની દિશામાં પણ પછાત છે. આ દેશોમાં અલ્જેરિયા, ઈજિપ્ત, ધાના, કેન્યા, મોરેશિયસ, નાઈજેરિયા (પૂર્વ), નાઈજેરિયા (પશ્ચિમ), ટાન્ઝાનીયા, ટ્યુનિસિયા, યુગાન્ડા અને જામ્બિયાનો સમાવેશ થાય છે. આ દેશો થોડાંક વર્ષોમાં સ્વતંત્ર થયા છે. તેઓ તેમના દેશની આર્થિક તરકકી સાધવા તનતોડ મહેનત કરે છે, વિશ્વના દેશોના આર્થિક ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરે છે. આ દેશોએ વિશ્વના દેશોને શાંતિનો ફિરસ્તો આપ્યો છે. જેનું નામ માર્ટિન લ્યુથર કિંગ છે. જેને શાંતિ માટેના નોબેલ ઈનામથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે. આ કહેવાનો એ અર્થ થાય છે કે આ દેશોમાં ખમીર છે, તેઓમાં જાગૃતિ આવવા લાગી છે, તેમનામાં તમન્ના અને ઉત્સાહ છે.

આ દેશોમાં ૧૯૬૬માં ૨.૦૮ ટકા વસ્તી સહકારી મંડળીઓની સભાસદ હતી. મોટા ભાગની સહકારી સંસ્થાઓ ખેતી વિષયક અને ધિરાણ કરનારી હતી. આ જમીન સહકારના વિકાસ માટે ઘણી ફળદ્રુપ છે અને તેથી રાજ્યે આગળ આવી સહકારી વિકાસ કરવાની તક ઝડપી લેવી જોઈએ. આ દેશો તેમજ અમેરિકાના ઘણા દેશો સમક્ષ યુરોપ, અમેરિકા અને કેનેડાના રાજ્યો અને એશિયાના દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિનું ચિત્ર છે. આ બધા જ દેશોની સહકારી પ્રવૃત્તિની ખૂબીઓ અને કામચાબીઓ તેમની સામે છે. આમાંથી તેઓ બોધપાઠ અને પ્રેરણા લે, તેમના દેશની આર્થિક, રાજકીય, શૈક્ષણિક, સામાજિક અને ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ તે પ્રમાણે સહકારી સંસ્થાઓને મદદ કરે.

ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂગીની અને ન્યૂઝીલેન્ડ જેવા દેશોમાં કુલ વસ્તીના એક ટકો પણ સહકારી ક્ષેત્રે આવર્યો નથી. આ દેશોમાં સહકાર પછાત છે.

૧.૬ ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ

ભારતીય અર્થકારણમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્રીય મહત્ત્વ છે. જેમ જેમ ભારતમાં વસ્તુ વિનિમય પ્રથામાંથી નાણાં આધારિત અર્થ વ્યવસ્થા પાંગરતી ગઈ તેમ તેમ નાણાંકીય મૂડી મૂઢીભર વ્યક્તિઓનાં હાથમાં કેન્દ્રીત થયેલ જોવા મળે છે. આ કેન્દ્રીકરણનાં પરિણામે સ્વાભાવિક રીતે જ નાના ખેડૂતો, ખેત મજૂરો અને કારીગરોનું વ્યાજનાં ઊંચા દર દ્વારા શોષણ થવા લાગ્યું. એક તરફ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને પરિણામે ઈંગ્લેન્ડનો માલ ભારતમાં ખડકાવા લાગ્યો જેથી ભારતનાં નાના નાના ઉદ્યોગો ભાંગી પડ્યા. કારીગરો રોજી વિહોણાં બન્યા. બીજી તરફ વસ્તીના અતિશય ભારણને લીધે ખંડ વિભાજન અને ઉપ વિભાજનને કારણે ખેડાણ ઘટકો બિન-આર્થિક બનવા લાગ્યા. વ્યાપારની નવી નીતિને પરિણામે મૂડી અને મૂડીપતિઓ શહેર તરફ ખેંચાયા. ખેત પેદાશ અને ઔદ્યોગિક પેદાશમાં મધ્યસ્થીઓની જાળ ગોઠવાય. જેનાં લીધે ગ્રામીણ ગ્રાહકોનું વપરાશમાં તીવ્ર શોષણ થવા લાગ્યું. મહેનતનું ઓછું વળતર, વસ્તુની ઊંચી કિંમત બિન-આર્થિક ખેડાણ ઘટકો, દેવાનો વધતો જતો બોજ, બ્રિટિશ શાસનની કડક નીતિ વગેરે પરિબળોનાં સંયુક્ત આક્રમણથી ગ્રામ્ય વ્યવસ્થા પડી ભાંગી. પંચાયતો નાકામિયાબ પુરવાર થઈ અને ખેડૂતોની પાયમાલી વધતી ગઈ. આ પ્રકારનાં વ્યક્તિવાદી શોષિત સમાજમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે સહકારની વિચારધારાને સ્વીકારવામાં આવી અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્રમાં ખાસ કરીને ખેતી અને ગ્રામોદ્યોગનાં ઉત્કર્ષ માટે સહકારની સર્વોપરિતાનો એહસાસ ૨૦મી સદીના પ્રારંભથી સૌને થવા લાગ્યો.

૧.૬.૧ સ્વતંત્રતા પૂર્વ ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ :**૧.૬.૧.અ ખેડૂતોની પરિસ્થિતિ સુધારવાના શરૂઆતના પગલા :**

શરૂઆતમાં આ પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરવા માટે સરકારે કેટલાક પગલા લીધા પણ તે અસરકારક નીવડી શક્યા નહિ ૧૮૭૯ પછી આ બાબતમાં સરકાર વધુ કાર્યક્ષમ બની; જમીન ખેડૂતના હાથમાંથી ચાલી ન જાય તે માટેની કેટલીક જોગવાઈઓ ૧૮૭૯ના "ધી ડેકન એગ્રિકલ્ચરિસ્ટ રીલિફી એક્ટ"માં કરવામાં આવી આ ઉપરાંત ઉત્પાદન હેતુ અર્થે ખેડૂતને ઓછા વ્યાજના દરે સરકારી નાણાં મળી શકે તે માટે ૧૮૮૩માં "ધી લેન્ડ ઈમ્પ્રુવમેન્ટ એક્ટ" પસાર કરવામાં આવ્યો અને દુષ્કાળની પરિસ્થિતિમાં ખેતી વિષયક ચાલુ બાબતોમાં ખેડૂતને ધિરાણની સગવડ આપવાના હેતુથી ૧૮૮૪માં "એગ્રિકલ્ચરિસ્ટસ લોન્સ એક્ટ" પસાર કરવામાં આવ્યો. આ ધારો પસાર થવાથી ખેડૂતો મહેસુલ અધિકારીની ભલામણથી લોન તગાવી મેળવતો થયો. વિવિધ ધારાઓ પસાર થયા પરંતુ ખેડૂતોની આર્થિક સ્થિતિમાં કોઈ ફરક પડ્યો નહિ. આ સ્થિતિનો અંત લાવવા સરકાર ઈચ્છતી હતી. પરંતુ કોઈ ચોક્કસ માર્ગ સુઝતો ન હતો. સરકાર ઈચ્છતી હતી કે આ સમસ્યાનો સાચો ઉકેલ સહકાર છે. તેમ છતાં આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કેવી રીતે કરવી એક પ્રશ્ન હતો. મદ્રાસ સરકારે સૌ પ્રથમ સહકારની દિશામાં પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે સર ફેડરિક નિકોલ્સન નામના અંગ્રેજી અધિકારીને યુરોપીય પ્રવૃત્તિનો પાયો અને કાર્યોનો અભ્યાસ કરવા નિમ્યા. સર નિકોલ્સને યુરોપ અને જર્મનીમાં સ્થપાયેલ સહકારી પ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ મેળવી પોતાનો અહેવાલ ૧૮૮૯માં રજૂ કર્યો. તેણે અહેવાલમાં જણાવ્યું કે ભારતમાં રેફીઝન પ્રકારની બેંકો સ્થાપવી. આ અહેવાલનો ઉપસંહાર કરતા તેઓ જણાવે છે કે "રેફીઝન શોધો". રેફીઝન પ્રકારના સહકારી આગેવાનો મળશે તો, ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ સફળ થશે. સન ૧૯૦૦માં આ અહેવાલ ભારત સરકારને મોકલી દેવામાં આવ્યો.

૧.૬.૧.બ સહકારી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવાના સરકારી પ્રયત્નો :

ઉત્તર પ્રદેશ સરકારે સહકારી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવા ડુપનેક્ષને કામગીરી સોંપવામાં આવી. તેમણે ભારતમાં સહકારી સંસ્થાઓ શરૂ કરવા પર ભાર મૂક્યો. ભારતમાં સરકારે સર નિકોલ્સનના અને ડુપરનેક્ષના અહેવાલો પર ચર્ચા-વિચારણા કરી નક્કી કરવામાં આવ્યું કે ભારતમાં સહકારી મંડળીઓ, શરૂ કરવી. તે માટે ઈ.સ. ૧૮૮૨ના કંપની ધારા હેઠળ સહકારી મંડળીઓ નોંધવાનું નક્કી થયું. આ ધારા હેઠળ ૧૯૦૩ સુધીમાં ઉત્તર પ્રદેશમાં ૨૦૯ સહકારી મંડળીઓ અને મદ્રાસમાં કેટલીક નિધિઓ (Nithis) નોંધવામાં આવી. ભારતમાં ૧૯૦૧માં દુષ્કાળ પડ્યો. ભારત સરકારે દુષ્કાળ સમિતિની રચના કરી. આ સમિતિએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે સહકારી

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

પ્રવૃત્તિના વ્યવસ્થિત સંચાલન માટે સમાન કાયદો હોવો જરૂરી છે. તેમજ યુરોપની પરસ્પર ધિરાણ કરનારી મંડળીઓ જેવી "ખેતીવાડી બેંકો" રચવા પર ભાર આપ્યો.

ડેક્કન રાયટ્સ પછી સર વિલિયમ વિડરબર્ન (Wedderburn) અને જસ્ટીસ રાનડેએ ભારતમાં કૃષિ બેંકોની શરૂઆત કરીને ગામડાના ખેડૂતને ધિરાણ કરવાનો પ્રશ્ન ઉકલેવા માટે સરકારને ભલામણ કરી હતી. કૃષિધિરાણની અગત્યતા સ્વીકારી ૧૮૮૧માં જાહેર સેવાની વૃત્તિવાળા મુંબઈના કેટલાક માણસોએ આવી "ખેતીવાડી બેંક" પૂનામાં સ્થાપવા માટે એક યોજના તૈયાર કરી અને આ માટેનું બિલ મુંબઈની ધારાસભામાં દાખલ કરવામાં આવ્યું. વિડરબર્ન મુંબઈ અને દિલ્હીની સરકારોને આ માટે સમજાવી. તેઓએ આ યોજનાની તરફેણ કરી હોવા છતાં બ્રિટિશ સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ આ યોજનાને મંજૂરી આપી નહિ, તેથી તે યોજનાને પડતી મૂકવી પડી.

બીજી બાજુએ જુદા-જુદા પ્રાંતોમાં યોગ્ય શરતોએ ઉત્પાદક હેતુઓ માટે ધિરાણ આપવા સ્વૈચ્છિક પ્રયાસો થયા. દા.ત. ૧૮૬૯ થી ૧૯૦૦ના સમય ગાળા દરમ્યાન ૪૫ કરતા ઓછી નહિ તેટલી બેંકો અને કંપીનોઓની, સ્થાપના થઈ. જ્યારે સંયુક્ત પ્રાંતો અને મદ્રાસમાં "નિધિ" નામના આવા સંગઠનોએ ધિરાણ કરવાનું કાર્ય ઉપાડ્યું. આ "નિધિ"ની સરખામણી બ્રિટનની ફ્રેન્ડલી અને બિલ્ડિંગ સોસાયટીઓ સાથે થઈ શકે. ૧૯૦૧માં સર એડવર્ડલોના પ્રમુખપણા હેઠળ એક સમિતિની રચના કરી. આ સમિતિએ પોતાનો અહેવાલ આપતા જણાવ્યું કે ભારતમાં સહકારી ધિરાણને વેગ આપવા સહકારી વ્યવસ્થા, રચના અને વહીવટને લગતા જરૂરી સૂચનો કર્યો. સરકારે અહેવાલનો અભ્યાસ કરી માર્ચ ૧૯૦૪માં "સરકારી ધિરાણ મંડળીઓનો કાયદો ૧૯૦૪" અમલમાં મૂક્યો, આમ ભારત સરકારે સહકારી પ્રવૃત્તિને ધારાકિય સ્વરૂપ આપીને વ્યવસ્થિત પાયા પર શરૂઆત કરી સહકારને કાયદાનું પીઠબળ આપવા પાછળનો મુખ્ય આશય એ હતો કે ખેડૂતોમાં બચત અને કરકસરના ગુણો ખિલે, ખેત વિકાસ માટે વાજબી દરે અને સરળતાથી ધિરાણ મળી રહે. પરિણામે શાહુકારોના પંજામાંથી ખેડૂતોની મૂકિત થાય. સહકારી પ્રવૃત્તિ મારફતે ખેડૂતોમાં સપ અને જાગૃતિ લાવવાનું ધ્યેય પણ રાખવામાં આવ્યું હતું. આમ, ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ અને ખાસ કરીને સહકારી ધિરાણના પગરણ મંડાવ્યા.

૧.૬.૧.૩ ૧૯મી સદીના અંતથી ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ :

સહકારી પ્રવૃત્તિનો સળવળાટ છેક ૧૯મી સદીના અંતથી શરૂ થયો હતો. પરંતુ તેનો વિધિવત પ્રારંભ ૨૫મી માર્ચ ૧૯૦૪થી થયો. ૧૯૦૪નાં સહકારી ધિરાણ મંડળીઓનો કાયદો મુખ્યત્વે બચત, કરકસર, ધિરાણ, ડિવિડન્ડ વિગેરે તત્ત્વોને આવરી લઈને ઘડવામાં આવ્યો હતો. અતિ પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં ઘડવામાં આવેલા આ કાયદાની કેટલીક ઊણપો ૧૯૧૨ના સુધારા-વધારા

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સાથેનાં કાયદામાં દૂર કરવામાં આવી. જેથી સહકારી પ્રવૃત્તિ હળવે-હળવે આંદોલનનાં સ્વરૂપે વિકાસ પામતી રહી. ૧૯૧૪ની મેકલેગન સમિતિની ભલામણોને ધ્યાનમાં લઈ સહકારી સંગઠનોનું નિશ્ચિત વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું. અને તેનાં પાયાનાં તત્વોમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. ૧૯૨૬-૨૭માં ખેત ધિરાણ અને ખેતીનાં પ્રશ્નો અંગે મિ. કાલ્વર્ટનાં અધ્યક્ષપદે રોયલ કમિશન ઓન એગ્રીકલ્ચરની સ્થાપના થઈ. જેમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની સફળતાં એજ ખેતી વિકાસ અને ગ્રામ વિકાસ માટે અનિવાર્ય શરત છે. તેવું સૂચવવામાં આવ્યું. આ સંદર્ભમાં કેટલીક ધિરાણ વિષયક તાંત્રિક ભલામણો પણ કરવામાં આવી. ૧૯૩૦ની મહામંદી પછી સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસને થોડો ફટકો પડ્યો. પરંતુ ૧૯૩૫માં રિઝર્વ બેન્કની સ્થાપના થયા બાદ સ્વતંત્ર ખેત વિષયક ધિરાણ ખાતાનો પ્રારંભ થતા અને તત્કાલિન જમીન ગીરવી બેંકની સ્થાપનાથી કૃષિ ક્ષેત્રે સહકારી વિચારને એક નવો જ આકાર મળ્યો. ભારતીય સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસમાં ખાસ કરીને કૃષિ સહકારી ક્ષેત્રમાં ૧૯૩૫ પછીનો તબક્કો વધુ ઉલ્લેખનીય રહ્યો છે. બીજા વિશ્વ યુદ્ધનાં તબક્કામાં ભારતની કૃષિ સહકારી પ્રવૃત્તિને વિપરીત પરિબળોનો સામનો ન કરવો પડે તે પ્રકારે વિકાસલક્ષી માળખું ઘડવામાં આવ્યું અને ૧૯૪૦થી ૧૯૪૫ના તબક્કામાં તેની કામગીરીમાં ખાસ કરીને ધિરાણ વિષયક કામગીરીમાં વધારો પણ નોંધાયો.

૧૯૪૭માં ભારતીય રાજ્યતંત્ર મુક્ત બન્યું. તત્કાલિન રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસે સ્વતંત્ર સહકારી સમિતિ નીમીને તે દ્વારા ઉત્પાદન વૃદ્ધિ, આવક અને સંપત્તિની ન્યાય વહેંચણી વિગેરે હેતુની પૂર્તિ માટે ગ્રામીણ ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનાં વ્યાપ ઉપર ખૂબજ ભાર મૂક્યો, જેનાં પરિણામે સહકારી પ્રવૃત્તિનાં વિકાસની કામગીરીમાં નવસંચાર થયો અને સહકારી સંગઠનોનો પરિમાણાત્મક અને ગુણાત્મક વિકાસ થયો.

૧૫મી ઓગષ્ટ ૧૯૪૭થી અર્થકારણમાં સહકારી પ્રવૃત્તિને મળેલાં મહત્ત્વને લીધે માળખાકિય ફેરફારો પણ સુગમ બન્યા અને સહકારી પ્રવૃત્તિને માટે પોષક, વિધાયક એવી સરકારી ભૂમિકા લોન, ગ્રાન્ટ ઈન એઈડ, સબસિડી વિગેરે સ્વરૂપે મહત્ત્વ ધારણ કરતી ગઈ. સરકાર અને સહકારનાં પ્રતિનિધિઓનું જોડાણ વિસ્તરણ માટે અને પાયાનાં વિકાસને માટે બહું મૂલ્ય પુરવાર થયું છે.

૧.૬.૨ ભારતમાં આયોજન દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિ

૧.૬.૨.અ આયોજનનો પ્રથમ દાયકો અને સહકારી પ્રવૃત્તિ :

આયોજનનાં પ્રાથમિક તબક્કે સહકારી ક્ષેત્ર અંગેની મુખ્ય જવાબદારી સરકારની હોય તેવું ચિત્ર ઉપસે છે. પ્રથમ યોજનાનાં અહેવાલમાં તેથી જ સ્પષ્ટ કહેવાયું હતું કે સહકારી

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

પ્રવૃત્તિને નક્કર પાયા ઉપર મુકવાની જવાબદારી માત્ર સરકારી અમલદારોની નહિ પરંતુ તેની સાથે સંકળાયેલા પ્રત્યેકની છે. આ યોજનામાં મુખ્યત્વે કરીને નાના અને ગ્રામ ઉદ્યોગો ખેત મજૂર અને સીમાંત ખેડૂતોને સહકારી ક્ષેત્ર હેઠળ આવરી લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું અને તદ્દનુરૂપ ભૌતિક અને નાણાંકિય સુવિધાઓ ઊભી કરવાનું નક્કી થયેલું. પ્રથમ યોજનાનાં સમયગાળા દરમિયાન ૫૩૦૦૦ જેટલી સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી જે અંતર્ગત ૩૫ લાખ નવા સભ્યો ઉમેરવામાં આવ્યા અને ૧૮૫ કરોડ રૂા. નું નવું મૂડી રોકાણ કરવામાં આવ્યું. બીજી યોજનામાં પણ સમાજવાદી સમાજ રચનાનાં ભાગ સ્વરૂપે સહકારી પ્રવૃત્તિ માટેનો જોક ચાલુ રહ્યોતેથી બીજી યોજનાં દરમિયાન નેશનલ કો-ઓપરેટીવ એન્ડ વેર હાઉસીંગ બોર્ડની સ્થાપના સેન્ટ્રલ વેર હાઉસીંગ કોર્પોરેશનનો પ્રારંભ, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા અને તેનાં દ્વારા ગ્રામ્ય ધિરાણ પ્રવૃત્તિ, રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા સ્વતંત્ર કૃષિ વિષયક ધિરાણ ભંડોળ, રાજ્ય કક્ષાના સહકારી સંગઠનને ઉદાર હાથે ધિરાણ વગેરે.

૧૯૫૦-૫૧માં સહકારી ધિરાણનું પ્રમાણ ૩.૧% હતું. કુલ ધિરાણમાં ધંધાદારી શાહુકારોનો ફાળો ૪૪.૮% હતો. ખેડૂત શાહુકારોનો ફાળો ૨૪.૮૩% હતો. નાણાં ઉછીના લેનાર કુટુંબો ૫૮.૬% હતા. અને ખેડૂતોનું માથાદીઠ દેવું રૂા. ૨૦૮.૫૦ હતું. ૧૯૬૧-૬૨માં આ દરેક આંકડા અનુક્રમે ૧૫.૫%, ૧૩.૨%, ૩૬%, ૫૨% અને રૂા. ૨૦૫.૪૦ રહ્યા હતા.

પ્રથમ દસકાનાં અંતીમ તબક્કામાં સહકારી સંગઠનોનાં અસરકારક અમલીકરણની દિશામાં કર્મચારી સંચાલનમાં મહત્ત્વનાં પગલાઓ ભરવામાં આવ્યા. ખાસ કરીને સહકારી બેન્કોનાં કર્મચારીઓને સહકારી મંડળીઓનાં કર્મચારીઓને અને સહકારી અધિકારીઓને તાલીમ માટે ખાસ વર્ગો શરૂ કરવામાં આવ્યા. કુલ સમગ્ર દાયકા દરમિયાન ૬૧ કરોડ રૂા. સહકારી ખેતી માળખાનાં અન્વયે ખર્ચવામાં આવ્યા.

૧.૬.૨.બ આયોજન અને સહકારી પ્રવૃત્તિનો બીજો દાયકો :

૧૯૬૧થી શરૂ થયેલો બીજો દાયકો એટલે કે ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનાનો પ્રારંભ સહકારી ક્ષેત્રે પૂર્વ નિર્ધારિત લક્ષ્યાંકોની અપેક્ષાએ પ્રમાણમાં સિદ્ધિકારક જોવા મળ્યો છે. પ્રાથમિક વેચાણ મંડળી, જિલ્લા કક્ષાની વેચાણ મંડળી, રાજ્યકક્ષાની વેચાણ મંડળી વિગેરેમાં તેમજ ક્ષેત્રીય દ્રષ્ટિએ ખેતી સિવાયનાં ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે સહકારી પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ સ્પષ્ટ રીતે જોવા મળ્યો હતો. સમાજનાં સામાજિક આર્થિક વિકાસમાં ખાસ કરીને ખેતીવાડી, ધિરાણ, માર્કેટીંગ, રૂપાંતર અને ગ્રાહકલક્ષી પ્રવૃત્તિમાં સહકારી અભિગમને લીધે મહત્ત્વની કામગીરી હાથ ધરી શકાય. ૧૯૬૧-૭૧ના દાયકામાં સહકારી સંગઠનોનાં કેન્દ્રીય ભંડોળમાં અને રાજ્યકક્ષાનાં ભંડોળમાં

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ખાસો એવો ઉમેરો થયો. ખાસ કરીને પ્રગતિશીલ રાજ્યોમાં પ્રાથમિક મંડળીથી શરૂ કરીને રાજ્ય સ્તરનાં સહકારી સંગઠનોમાં નાણાંકીય અને ભૌતિક પ્રગતિ ઉલ્લેખનીય રહી. અલબત્ત નાણાંકીય દ્રષ્ટિએ સદ્ધર ન હોય તેવી ૨૦૦૦૦ મંડળીઓનો ઘટાડો પણ થયો હતો. ૧૯૬૧માં સહકારી મંડળીઓનો વ્યાપ ભારતનાં ૭૪% ગામડાઓને આવરી લેતો હતો. તે વધીને ૧૯૬૮માં ૮૦% ગ્રામ્ય વિસ્તારને આવરી લેતો થયો. આ સિવાય ગ્રાહક સહકારી ભંડારો અને શહેરી સહકારી બેંકોમાં પણ સહકારી ક્ષેત્રનું પ્રભુત્વ વધેલું જોવા મળ્યું.

૧.૬.૨.૬ આયોજન અને સહકારી પ્રવૃત્તિનો ત્રીજો દાયકો :

ચોથી પંચવર્ષીય યોજનાં તેનાં મૂળ સમય કાર્યક્રમ પ્રમાણે શરૂ થયેલ શકી નહિ. અને તેનો ૧૯૭૪થી પ્રારંભ થયો જેઅન્વયે આયોજનનાં મુસદ્દામાં ખેતી, નાના ઉદ્યોગો, વેચાણ અને પ્રક્રિયા, વહેંચણી અને પુરવઠા, ડેરી, પશુપાલન, મત્સ્ય ઉદ્યોગ વિગેરે ક્ષેત્રમાં સહકારને મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું. સમગ્ર રીતે ૧૯૭૪થી ૧૯૭૯ દરમિયાન વિવિધ સહકારી પ્રવૃત્તિનાં વિકાસ માટે રૂા. ૧૭૮.૫૭ કરોડ ખર્ચવાનો લક્ષ્યાંક નક્કી કરવામાં આવ્યો અને તદ્દનુરૂપ ક્ષેત્રીય અને પ્રાંતિય ખર્ચની ફાળવણી કરવામાં આવી. સહકારી સંગઠનોની કાર્યક્ષમતાને કેન્દ્રમાં રાખી બિન-કાર્યક્ષમ મંડળીઓ દૂર કરી બાકી વસુલાત માટેના ધોરણોમાં પણ કડક નિયમનો નક્કી કરવામાં આવ્યા. ૬૦૦ કરોડનાં નવા લાંબાગાળાના ધિરાણ માટે મધ્યસ્થ સહકારી સંગઠનોને જવાબદારી સોંપવામાં આવી. કૃષિ-ધિરાણ અને બિન-કૃષિ ધિરાણમાં વિસંગતતા દૂર થાય, ખાસ કરીને વિસ્તરણ અને સંકલનમાં સળંગ સૂત્રતા જળવાય તેવા પગલાં લેવામાં આવ્યા. ખેત વિષયક સહકારી મંડળીઓ, ગ્રાહક સહકારી ભંડારો, બિન-ખેતી વિષયક ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ, સહકારી પ્રોસેસીંગ એકમો, સહકારી શિક્ષણ અને તાલીમ વિગેરે પાછળ વાસ્તવિક ખર્ચ રૂા. ૨૫૮ કરોડનો થાયે. જે યોજનાનો સહકારી ક્ષેત્ર માટે અસરકારક જમા પાસું કહી શકાય. યોજનાનાં બીજા તબક્કામાં એટલે કે પાંચમી યોજનાનાં તબક્કામાં ૫૧૪.૬ કરોડની જંગી ફાળવણી સહકારી ક્ષેત્રનાં વિકાસ માટે કરવામાં આવી. નાગરિક પુરવઠા અને સહકાર અંતર્ગત સમગ્ર કામગીરીને સંકલિત કરવામાં આવી. ૨૦ મુદ્દાના કાર્યક્રમોનાં અમલીકરણમાં સહકારનો મહત્ત્વનાં એકમ તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. સમગ્ર યોજનામાં નાણાંકીય ખર્ચની ફાળવણી યોગ્ય રીતે થઈ હોવાને પરિણામે વાસ્તવિક ખર્ચ ૪૨૩ કરોડ રૂા. નો થયો. નાગરિક સહકારી બેંકોના વિકાસમાં ખાસ પ્રગતિ થઈ. સહકારી ક્ષેત્રે નાણાંકીય શિસ્તનો ખ્યાલ વધુ સ્વીકાર્ય બન્યો. શિક્ષણ અને તાલીમ વિકાસનાં કાર્યક્રમો વધુ વાસ્તવિક બન્યા અને થાપણવૃદ્ધિકરણની યોજના, રાહતદરનું વ્યાજ, જીવન જરૂરી ચીજ-વસ્તુઓનું સહકારી સંગઠન દ્વારા વિતરણ વિગેરે માટે સંકલિત

પ્રયાસો હાથ ધરવામાં આવ્યા. ૧૯૮૦થી ૧૯૮૫ના તબક્કામાં રાજ્ય અને કેન્દ્રનો કુલ મળીને સહકારી ક્ષેત્ર માટેનાં ખર્ચનો અંદાજ રૂ. ૮૧૪.૨૩ કરોડનો નક્કી કરવામાં આવ્યો. આ સમયગાળા દરમ્યાન પ્રાથમિક ગ્રામીણ મંડળીઓને કાર્યશીલ બનાવવામાં, નાના ગૃહ ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવામાં સહકારી ક્ષેત્ર માનવ શક્તિ આયોજન કરવામાં અસરકારક પ્રગતિ થયેલી જોવા મળે છે. જ્યારે ટૂંકા અને લાંબા ગાળાનાં ધિરાણની વસુલાતનાં સંદર્ભે, ખાતર વેચાણના સંદર્ભે થોડી પીછેહઠ થયેલી જોવા મળે છે.

૧૯૮૫-૮૦નાં તબક્કામાં સહકારી ક્ષેત્રે પ્રાદેશિક અસમાનતા નિવારણ શહેરી ગ્રાહક સહકારી ભંડારોની અર્થક્ષમતા વ્યવસાયીકરણ દ્વારા કાર્યક્ષમતા વૃદ્ધિ વિગેરે માટેનાં પ્રયત્નો હાથ ધરવામાં આવ્યા. આ તબક્કામાં કુલ રૂ. ૧૪૦૦ કરોડ જેવી રકમ સહકારી ક્ષેત્ર પાછળ ખર્ચવામાં આવી. ખાસ કરીને કૃષિ ધિરાણક્ષેત્રે, વેચાણ અને રૂપાંતરનાં ક્ષેત્રે તેમજ શિક્ષણ અને તાલીમનાં ક્ષેત્રે ઉલ્લેખનીય સિદ્ધિ જોવા મળે છે.

૧.૬.૨.૬ સહકાર અને નવી આર્થિક નીતિ :

ઈ.સ. ૧૯૮૨થી તત્કાલીન સરકારે આર્થિક નીતિમાં મૂળભૂત પરિવર્તનો કર્યા. ખાસ કરીને ઉદારીકરણ, ખાનગીકરણ અને વૈશ્વિકીકરણનાં ત્રિ-સૂત્રી નીતિ વિષયક આયામોને પરિણામે સહકારી સંગઠન માટે મોટો પડકાર ઊભો થયો છે. અલબત્ત સહકારી મંડળીઓનાં મહત્વને નવી આર્થિક નીતિમાં પણ સ્વીકારવામાં આવેલ છે. પરંતુ આર્થિક ઉદારીકરણનાં માહોલમાં સહકારી સંગઠનો મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે તે માટે તેમાં સાર્મથીય માનવશક્તિ આયોજન, સ્પર્ધાત્મકતા, ટેકનોલોજી, સંશોધન, વિગેરેને અમલમાં મૂકી તેની સાથે સામાજિક ન્યાયની વિભાવના અકબંધ રહે તે એક મોટો પડકાર બનેલ છે. ખાસ કરીને બજારીકરણનાં યુગમાં સહકાર એક ધંધાકીય સ્વરૂપે અસરકારક પુરવાર થાય તે માટે ધ્યેયલક્ષિતા અને પ્રતિબદ્ધતા જરૂરી બનેલ છે.

૧૯૮૭થી ૨૦૦૨નાં નવમી પંચવર્ષીય યોજનાના તબક્કામાં વસ્તુતઃ સહકારને કોઈ આગવું અને સ્વતંત્ર સ્થાન મુસદ્દામાં પણ આપવામાં આવ્યું નથી. જો કે તાજેતરમાં કેન્દ્રીય નાણા મંત્રીશ્રીએ સહકારી ક્ષેત્રે સુધારાઓ દાખલ કરીને સ્પર્ધાત્મક એકમ તરીકે તે સક્ષમ બને તે માટે સરકારની પ્રતિબદ્ધતા જાહેર કરી છે. ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, તામિલનાડુ, કર્ણાટક, મધ્ય પ્રદેશ વિગેરે પ્રાંતોમાં રાજ્ય સરકારો દ્વારા પણ સહકારી સંગઠનોની ખાસ કરીને નાણાંકીય સહકારી સંગઠનોની પારદર્શિતા વધારવા અને આમ જનતાનો સહકારી ક્ષેત્રમાં વિશ્વાસ ઊભો કરવા માટે ખાસ સમિતિઓ અને એકશન પ્લાન સૂચવવામાં આવેલ છે. મોટે ભાગે કૃષિ અને

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ગ્રામીણ મંત્રાલયનાં અંતર્ગત હાથ ધરાવનારી વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં સહકારી ક્ષેત્રને ગણી લેવામાં આવેલ છે.

૧.૬.૩ ભારતના આયોજનમાં પંચવર્ષીય યોજના દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સમિતિઓ

ભારતના આયોજનકાળ દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિને ભારે મહત્વ આપવામાં આવ્યું. સમાજવાદી સમાજ રચનાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવા સહકારી પ્રવૃત્તિને માધ્યમ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું. સહકારી પ્રવૃત્તિનો સંગીન વિકાસ થાય નબળા અને પછાત લોકોને તેનો લાભ મળી શકે તે માટે સુધારા-વધારા સૂચવવા માટે નીચે મુજબની સમિતિઓ રચવામાં આવી.

ક્રમ	તપાસ સમિતિનું નામ	અધ્યક્ષ પદ	નિમણુંક કરનાર	વર્ષ
૧	અખિલ ભારત ગ્રામ ધિરાણ તપાસ સમિતિ	એ.ડી. ગોરવાલા	રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા	૧૯૫૧
૨	કર્વે સમિતિ	પ્રો. ડી. જી. કર્વે	આયોજન	૧૯૫૫
૩	સર માલ્કમ ડાર્લિંગ સમિતિ	સર માલ્કમ ડાર્લિંગ	ભારત સરકાર	૧૯૫૭
૪	રિયાન સમિતિ	શ્રી જે. સી. રિયાન	ભારત સરકાર	૧૯૫૭
૫	દામેલ સમિતિ	શ્રી કે. આર. દામેલ	ભારત સરકાર	૧૯૫૮
૬	શ્રી વી. એલ. મહેતા સમિતિ	શ્રી વી. એલ. મહેતા	ભારત સરકાર	૧૯૫૮
૭	સહકારી શિક્ષણ સમિતિ	શ્રી એસ. ડી. મિશ્રા	ભારત સરકાર	૧૯૬૦
૮	ગ્રાહકસહકારી સમિતિ	ડો.પી.નાટેસન	રાષ્ટ્રીય વિકાસ અને ગોદામ મંડળ	૧૯૬૦
૯	પછાત જાતિઓ અને સહકાર જૂથ	શ્રી એમ. પી. ભાર્ગવ	ભારત સરકાર	૧૯૬૧
૧૦	ઓલ-ઈન્ડિયા રૂરલ ક્રેડિટ રિવ્યુ સમિતિ	શ્રી બી. વેકન્ટપૈયા	રિઝર્વ બેંક	૧૯૬૬

ઉપરોત જુદી-જુદી સમિતિઓએ સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે, તેમને સંગીન પાયા પર મૂકવા અને ક્ષતિઓ દૂર કરવા માટે વિવિધ સૂચનો કરેલા તેના પરિણામ સ્વરૂપે આયોજન કાળ દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિનો ભારતમાં સારો એવો વિકાસ થયેલ જોવા મળેલ છે. જે નીચેના કોઠા પરથી જોવા મળે છે.

કોષ્ટક - ૧.૧

સહકારી પ્રવૃત્તિનો થયેલ વ્યાપ

વર્ષ	સહકારી મંડળીઓ (લાખમાં)	સભ્ય સંખ્યા (લાખમાં)	શેર મૂડી (રૂ. કરોડમાં)	ચાલુ મૂડી (રૂ. કરોડમાં)
૧૯૫૧	૧.૮	૧૩૭	૪૫	૨૭૬
૧૯૫૬	૨.૪	૧૪૬	૭૭	૨૬૮
૧૯૬૧	૩.૩	૩૪૨	૨૨૨	૧૩૧૨
૧૯૬૮	૩.૩	૫૮૫	૬૬૩	૪૩૭૩
૧૯૭૪	૩.૩	૭૩૪	૧૨૨૬	૮૬૪૮
૧૯૮૦	૩.૦	૧૦૬૨	૨૦૮૮	૨૦૦૨૨
૧૯૮૫	૨.૮૨	૧૨૩૧	૩૧૮૦	૩૨૭૪૮
૧૯૮૦-૮૧	૩.૫૦	૧૬૦૦	N.A.	૬૨૫૦૦
૧૯૮૭-૮૮	૪.૮૮	૨૦૭૫.૭૭	૧૧૬૫૫.૫૦	૧૬૫૩૧૨.૮૦
૧૯૮૮-૮૯	૮.૫૬	૮૦૧૭.૬૦	૨૨૭૧૮૮	૩૧૩૭૨૪૧

સંદર્ભ : Indian Co-operative Movement, A Profile, (N.C.V.I.)

ઉપરના આંકડા પરથી દેશમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો વિકાસ વિશાળ ફલક પર થઈ રહ્યો છે તેનો અંદાજ આવે છે. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા કૃષિ ક્ષેત્રે જે ફળદાયી પરિણામો મળ્યા છે; તે વિશેષ કરીને ભારત જેવા દેશ માટે આનંદની વાત છે. ગણતરીના દિવસોમાં સમગ્ર વિશ્વ ૨૧મી સદીના આકાશમાં પ્રવેશ કરેલ છે. આપણી વસ્તી ૧૦૦ કરોડને આંબી ગઈ છે. ૧૨મી ઓક્ટોબરે વિશ્વની વસ્તી ૬૦૦ કરોડના આંકને વટાવી ગઈ ત્યારે દેશની ત્રણ ભાગની (૭૫ ટકા) વસ્તી ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં વસે છે, અને ૬૫ ટકા વસ્તી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે કૃષિ સાથે સંકળાયેલી છે, ત્યારે કૃષિ વિકાસનો આધાર અનેક પરિબળો પર રહેલો હોવા છતાં આપણે જરૂર કહી શકીએ છીએ કે સહકારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા કૃષિ વિકાસ ઊંચા ને ઊંચા શિખર સર કરી રહ્યા છે.

૧.૭ ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ, ઉદભવ અને વિકાસ :

ભારતના પ્રશિયમ કિનારે આવેલું ગુજરાત રાજ્ય એક વિકસિત વિવિધતાસભર, વિશિષ્ટ સાંસ્કૃતિક પરિવેશ ધરાવતું રાજ્ય છે. સોલંકીકાળથી શરૂ થયેલ "ગુજરાત" નામ છેલ્લા

૭૫૦ વર્ષથી પ્રચલિત છે. ભારતના અન્ય રાજ્યો કરતા ગુજરાતનો સૌથી લાંબો સાગર કિનારો ૧૬૬૦ કિ.મી. છે. પશ્ચિમે વિશાળ ધુંધવતો સમુદ્ર છે. તો ઉત્તર અને પૂર્વમાં આબુ, અરવલ્લી, વિંધ્યાચલ, સાપુતાડા અને સહ્યાદ્રિની ગિરિમાળાઓ લીલી વનરાજીથી ઘેરાયેલી છે.

આઝાદી પછી સૌરાષ્ટ્રના દેશી રાજ્યોનું વિલીનીકરણ ભારતીય સંઘમાં થયું. ૧૯૪૯ પછી ગુજરાતને મુંબઈ રાજ્યમાં ભેળવી દેવામાં આવ્યું. જ્યારે સૌરાષ્ટ્રને અલગ એકમ બનાવાયું. કચ્છને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો દરજ્જો અપાયો. ભાષાવાર પ્રાંત રચનાની નીતિ અંગે ઉગ્ર આંદોલનો થયા પછી ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રના અલગ રાજ્યની સ્થાપના ૧લી મે ૧૯૬૦થી થઈ.

ઈ.સ. ૧૮૮૯માં વડોદરા મુકામે "અન્યોન્ય સહાયક સહકારી મંડળી"ની સ્થાપના સાથે ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત થઈ. ગુજરાતમાં ૧૯૦૪ના સહકારી કાયદા પ્રમાણે અમદાવાદ જિલ્લાના દશકોઈ તાલુકાના વિશાલપુર સહકારી કૃષિ ધિરાણ મંડળી ૧૯૦૪ ગુજરાતની પ્રથમ નોંધાયેલ મંડળી છે. ૧૯૦૯માં જંબુસર-ભરૂચ નાગરિક સહકારી બેંક શરૂ થઈ. ૧૯૧૨માં કોડિનારમાં પ્રથમ વિવિધલક્ષી સહકારી મંડળી નોંધાઈ. ૧૯૨૧માં સુરતમાં કપાસ વેચાણ સહકારી પ્રથમ મંડળી નોંધાઈ. ૧૯૪૦માં ચોર્યાસી સુરતમાં દૂધ મંડળી નોંધાઈ. ૧૯૪૬માં આણંદમાં જિલ્લા દૂધ ઉત્પાદક સંઘની સ્થાપના થઈ. ૧૯૫૧માં સૌરાષ્ટ્રમાં "રાજકોટમાં પ્રથમ લેન્ડ મોરગેજ બેંક" (જમીન ગીરવી બેંક) શરૂ થઈ. ૧૯૫૫માં બાડોલીમાં ખાંડની સૌ પ્રથમ સહકારી ફેક્ટરી શરૂ થઈ જે એશિયામાં સૌથી મોટી છે. રાજ્યમાં ૧૬ સહકારી ખાંડ કારખાનાઓ દૈનિક ૧૦,૦૦૦ ટન શેરડીનું પિલાણ કરે છે. ૧૯૭૪માં રાસાયણિક ખાતરના ક્ષેત્રે કાંતિ કરનાર ઈફ્કોની સ્થાપના થઈ. ૧૯૭૯માં તેલિબિયા ક્ષેત્રે ગ્રોફેડેની સ્થાપના થઈ. ૧૯૮૫માં રાસાયણિક ખાતરની કિભકોની સ્થાપના થઈ.

ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસને રાષ્ટ્રીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂલવીએ તો કુલ સહકારી મંડળીની સંખ્યામાં ગુજરાતનો ફાળો ૧૪.૪૩ ટકા કુલ સહકારી મંડળીઓની પેઈડ શેર મૂડીમાં ૭.૧૪ ટકા, બેંકિંગ કેપિટલમાં ૧૦ ટકા છે. પ્રાથમિક ખેત વિષયક સહકારી મંડળીઓએ રાજ્યના ૬૭ ટકા ગ્રામીણ કુટુંબોને આવરી લીધા છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો નોંધપાત્ર વિકાસ રોજ-બ-રોજ પ્રગતિના પંથે ચાલી રહ્યો છે. રાજ્યના વિકાસમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનું પ્રદાન ખૂબજ મહત્વનું રહ્યું છે. સમગ્ર દેશમાં ગુજરાત રાજ્યની સહકારી પ્રવૃત્તિની આગવી નોંધ લેવામાં આવી છે. ગુજરાત રાજ્યની સને. ૧૯૬૦માં રચના થઈ ત્યારે રાજ્યમાં કુલ ૧૩,૯૫૯ સહકારી મંડળીઓ હતી. તેની સામે હાલમાં એટલે કે ૩૧-૩-૨૦૦૧ના અંતે ૫૭૦૮૨ સહકારી મંડળીઓ સ્થાપવામાં

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સારી એવી સફળતા મળી છે. સહકારી પ્રવૃત્તિ ખરીદ-વેચાણ સહકારી સંઘો, દૂધ ઉત્પાદક સહકારી સંઘો, ડેરીઓ અને ગૃહ મંડળીઓનો નોંધપાત્ર વિકાસ થયો છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં કુલ ૨૮.૫૫ લાખ ખાતેદારો પૈકી ૧૮.૧૭ લાખ ખાતેદારોને સહકારી ધિરાણ માળખામાં આવરી લેવાયેલ છે. સને. ૧૯૮૯-૯૦ના વર્ષમાં ફેબ્રુઆરીના અંત સુધીમાં રૂા. ૨૯૭.૩૩ કરોડનું ટૂંકી મુદતનું તથા ૮.૪૩ કરોડનું મધ્યમ મુદતનું ધિરાણ ખેડૂતોને ૧ રાજ્ય કક્ષાની બેંક, ૧૮ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો, અને ૬૮૧૧ પ્રાથમિક ખેતી ધિરાણ મંડળીઓના બનેલા ધિરાણ માળખા દ્વારા પુરૂ પાડવામાં આવેલ છે. જ્યારે રાજ્ય સહકારી જમીન વિકાસ બેંક કે જેનું માળખું એકસ્તરીય છે. તેના દ્વારા સને. ૧૯૮૯-૯૦ના વર્ષમાં ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૦ના અંત સુધીમાં રૂા. ૩૧.૬૬ કરોડનું ધિરાણ કરેલ છે. જમીન વિકાસ બેંક દ્વારા નાની સિંચાઈ, આઈ.આર.ડી.પી. કાર્યક્રમ ફાર્મ મેકેનીઝમ અને નોન ફાર્મ મેકેનીઝમ ક્ષેત્રે વિવિધ પ્રકારનું ધિરાણ આપવામાં આવે છે.

સહકારી ધિરાણ માળખાને વધુ મજબૂત કરવા માટે નાના, સીમાંત તથા અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિના ખાતેદાર ખેડૂત સભાસદોને પાક ધિરાણમાં વ્યાજ સહાય, ખાતેદારોને સભાસદ થવા માટે શેર સહાય વિગેરે સવલતો આપવામાં આવે છે. ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ બેંકોને શેરફાળો, લોન તેમજ સહાયના રૂપમાં નાણાંકીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે. ટૂંકાગાળાની અને લાંબાગાળાના ધિરાણના મુદત વીતી બાકીના પ્રશ્નને ધ્યાનમાં રાખીને સને. ૧૯૮૧-૮૨થી રાજ્યમાં પુનઃવસન યોજના અમલમાં મુકેલ છે. અને આ યોજના નીચે અત્યાર સુધીમાં ટૂંકાગાળા માટે ધિરાણ કરનારી સહકારી સંસ્થાઓને અને જમીન વિકાસ બેંકને રૂા. ૨૧૫૯.૪૪ લાખની નાણાંકીય સહાય આપવામાં આવી છે.

દુષ્કાળમાંથી ઉઠેલા ખેડૂતોને રાહત મળી શકે તે માટે ખેડૂતોના દેવા માફ કરવા માટે અને ભારત સરકારશ્રીએ રાષ્ટ્રીયકૃત બેન્કો અને ગ્રામીણ બેંકોમાંથી ધિરાણ મેળવેલ ખેડૂતો અને ગ્રામ્ય કારીગરોના દેવામાં રાહત આપવા અંગેની યોજના જાહેર કરેલ છે. અને સહકારી મંડળી કે બેંકમાંથી ધિરાણ લેનાર ખેડૂતો અને ગ્રામ કારીગરોના દેવામાં રાહત આપવા અંગે ગુજરાત રાજ્ય સરકારે યોજના બનાવવાનું સૂચન કર્યું રાજ્ય સરકારે સહકારી મંડળી કે બેંકમાંથી ધિરાણ લેનાર ખાતેદારો / ગ્રામીણ કારીગરો માટે ગુજરાત રાજ્ય કૃષિ અને ગ્રામ્ય સહકારી દેવા રાહત યોજના ૧૯૯૦, તા. ૧૯-૬-૯૦ થી જાહેર કરેલ છે.

ભારત સરકારે શરૂઆતના તબક્કે ફક્ત રૂા. ૧૦,૦૦૦ સુધીનું ધિરાણ લીધુ હોય તેવા ખાતેદારો / ગ્રામ કારીગરોને રાહત આપવાની જાહેરાત કરી હતી. આ માટે જાહેરાતથી

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

રાજ્યના અનેક ખાતેદારોને દેવા રાહત યોજનાનો લાભ ન મળે એવી પરિસ્થિતિ હતી. આથી રાજ્ય સરકારે ભારત સરકારશ્રીમાં સચોટ અને ભારપૂર્વકની રજૂઆત કરી દેવા રાહત યોજના નીચે તમામ ખેડૂત કે કારીગરને રૂા. ૧૦,૦૦૦ સુધીનું ધિરાણ માફ થાય તે માટેની રજૂઆત કરી હતી. અને આ યોજનાનો ઝડપી અને સમયસર અમલ થાય તે માટેની કાર્યવાહી કરીને તેને અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી.

સહકારી દેવા રાહત યોજનામાં રાજ્ય સરકારના ૫૦ ટકા હિસ્સાની રકમ માટે રિઝર્વ બેન્કમાંથી લોન લેવાનું નક્કી કરવામાં આવેલ છે. અને તે માન્ય પણ થયેલ છે. આ યોજના નીચે ભારત સરકારશ્રીના ૫૦ ટકાની જવાબદારી અને રાજ્યની ૫૦ ટકાની જવાબદારી સામે પ્રથમ તબક્કે ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંકે રૂા. ૭૮.૬૬ કરોડ અને જમીન વિકાસ બેંકે રૂા. ૧૦,૦૦૦ કરોડની સહાય ચૂકવવામાં આવેલ છે. બાકીની સહાય ની રકમ સંસ્થાને તાત્કાલિક ચૂકવી શકાય તે માટે નાબાઈ અને ભારત સરકારશ્રીમાં રજૂઆત કરવામાં આવેલ છે.

ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનું મંડાણ ખેત ધિરાણની જરૂરતથી થયું છે. તેથી સૌથી વધારે સ્થાપના પ્રાથમિક ખેત ધિરાણ મંડળીઓની ઝડપથી થઈ છે. જેના દ્વારા ખેડૂતોને જમીન વિકાસ અને ખેત ઉત્પાદન વૃદ્ધિ માટે ધિરાણ પુરૂ પાડવામાં આવે છે. ૧૯૫૩ની અખિલ ભારતીય ગ્રામ ધિરાણ તપાસ સમિતિની ભલામણ મુજબ આ માટે ત્રિસ્તરીય ધિરાણ માળખું કામ કરે છે. ટૂંકા મધ્યમ, લાંબાગાળાનું જેમાં ટૂંકા અને મધ્યમગાળાનું ધિરાણ આપવાની કામગીરીનું સંકલન રાજ્ય કક્ષાએ ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક કરે છે, જે રાજ્યની એપેક્ષ બેંક છે. તેની સાથે દરેક જિલ્લાની મધ્યસ્થ સહકારી બેંક સંકળાયેલી છે. આ જિલ્લા બેંકની વિવિધ તાલુકા શાખાઓ સાથે તે તાલુકાના ગામોની પ્રાથમિક ખેત ધિરાણ મંડળીઓ સંકળાયેલી છે, કે જેઓ પોતાના સભાસદોને આ બેંક મારફતે ધિરાણની સગવડ પૂરી પાડે છે. લાંબાગાળાનું ધિરાણ પુરૂ પાડવાની કામગીરી ગુજરાત રાજ્ય જમીન વિકાસ બેંક પોતાની તાલુકા શાખાઓ દ્વારા કરે છે.

ખેડૂતોનું માત્ર ધિરાણ કરનાર શાહુકારો જ શોષણ કરતા નથી. પરંતુ ખેડૂતોને જોઈતી ખેત ઉપયોગી વસ્તુઓ વેચનાર કે તેમના ઉત્પાદિત પાકને ખરીદનાર વચલા (મધ્યસ્થી) વેપારીઓ પણ શોષણ કરતા હોય છે. ખેડૂતોને આ મધ્યસ્થીઓની ચુંગાલમાંથી છોડાવવા ખરીદ-વેચાણ અને રૂપાંતર મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી છે. ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટિવ માર્કેટીંગ ફેડરેશન દરેક જિલ્લામાં આવેલ જિલ્લા ખરીદ વેચાણ સંઘો, રાજ્યના માર્કેટીંગ યાર્ડ વગેરે સહકારી સંસ્થાઓ ખેડૂતોને સુધારેલા બિયારણો, ખાતરો, જંતુનાશક દવાઓ તથા જીવન જરૂરી ચીજ-વસ્તુઓ વ્યાજબી ભાવે પૂરી પાડે છે .તથા તેમણે તૈયાર કરેલા ખેત ઉત્પાદનો ખરીદીને કે તારણમાં રાખીને યોગ્ય ભાવ અપાવે છે.

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

તા. ૩૧-૩-૨૦૦૧ દરમ્યાન રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો સંખ્યાત્મક વિકાસ નીચેના કોઠા ઉપરથી જોઈ શકાશે.

કોષ્ટક - ૧.૨**ગુજરાત રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિઓની પ્રગતિ (૩૧-૩-૨૦૦૧)**

ક્રમ	સહકારી પ્રવૃત્તિઓનો પ્રકાર	સંખ્યા
૧.	રાજ્ય સહકારી બેંક	૧
૨.	ગુજરાત રાજ્ય જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો	૧૮
૩.	કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ સહકારી બેંક	૧
૪.	પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ	૭૨૪૯
૫.	ફાર્મર્સ સર્વીસ કો-ઓપ.	૩૩
૬.	મોટા કદની સહકારી મંડળીઓ	૨૬૯
૭.	નાગરિક સહકારી બેન્કસ	૩૫૬
૮.	કર્મચારીઓની તેમજ અન્ય કેડિટ કોઓપરેટિવ્સ	૪૯૨૮
૯.	વેચાણ સહકારી મંડળીઓ	૨૧૧૩
૧૦.	રૂપાંતર પ્રક્રિયા સહકારી મંડળીઓ	૩૬૨
૧૧.	દૂધ ઉત્પાદક સહકારી મંડળીઓ	૧૦૬૩૬
૧૨.	પશુપાલન અને અન્ય સહકારી મંડળીઓ	૭૨૦
૧૩.	ખેતી સહકારી મંડળીઓ	૭૧૩
૧૪.	મત્સ્ય ઉદ્યોગ સહકારી મંડળીઓ	૫૪૭
૧૫.	ગ્રાહક સહકારી મંડળીઓ	૨૧૮૫
૧૬.	ગૃહનિર્માણ સહકારી મંડળીઓ	૧૬૭૦૮
૧૭.	મજૂર બાંધકામ સહકારી મંડળીઓ	૨૫૬૯
૧૮.	જંગલ કામદાર મજૂર સહકારી મંડળીઓ	૧૪૭
૧૯.	સિંચાઈ સહકારી મંડળીઓ	૧૮૫૪
૨૦.	વિદ્યુત સહકારી મંડળીઓ	૨
૨૧.	વાહન વ્યવહાર સહકારી મંડળીઓ	૧૫૧
૨૨.	અન્ય બિનધિરાણ સહકારી મંડળીઓ	૧૧૩૬
૨૩.	સહકારી સંઘો / સંસ્થાઓ	૩૦
૨૪.	ખાંડ સહકારી મંડળીઓ	૨૬
૨૫.	ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીઓ	૪૩૨૮
	કુલ મંડળીઓ	૫૭૦૮૨

સંદર્ભ : સહકાર સપ્તાહ વિશેષાંક, ૨૦૦૧ પે.નં. ૧૯૩

૧.૮ બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ

સમગ્ર ભારતમાં બેંકિંગ વ્યવસ્થા નીચેની બે ક્ષેત્રીય પદ્ધતિને આધારે વિકસેલી છે.

(૧) સંગઠીત ક્ષેત્ર

(૨) અસંગઠીત ક્ષેત્ર

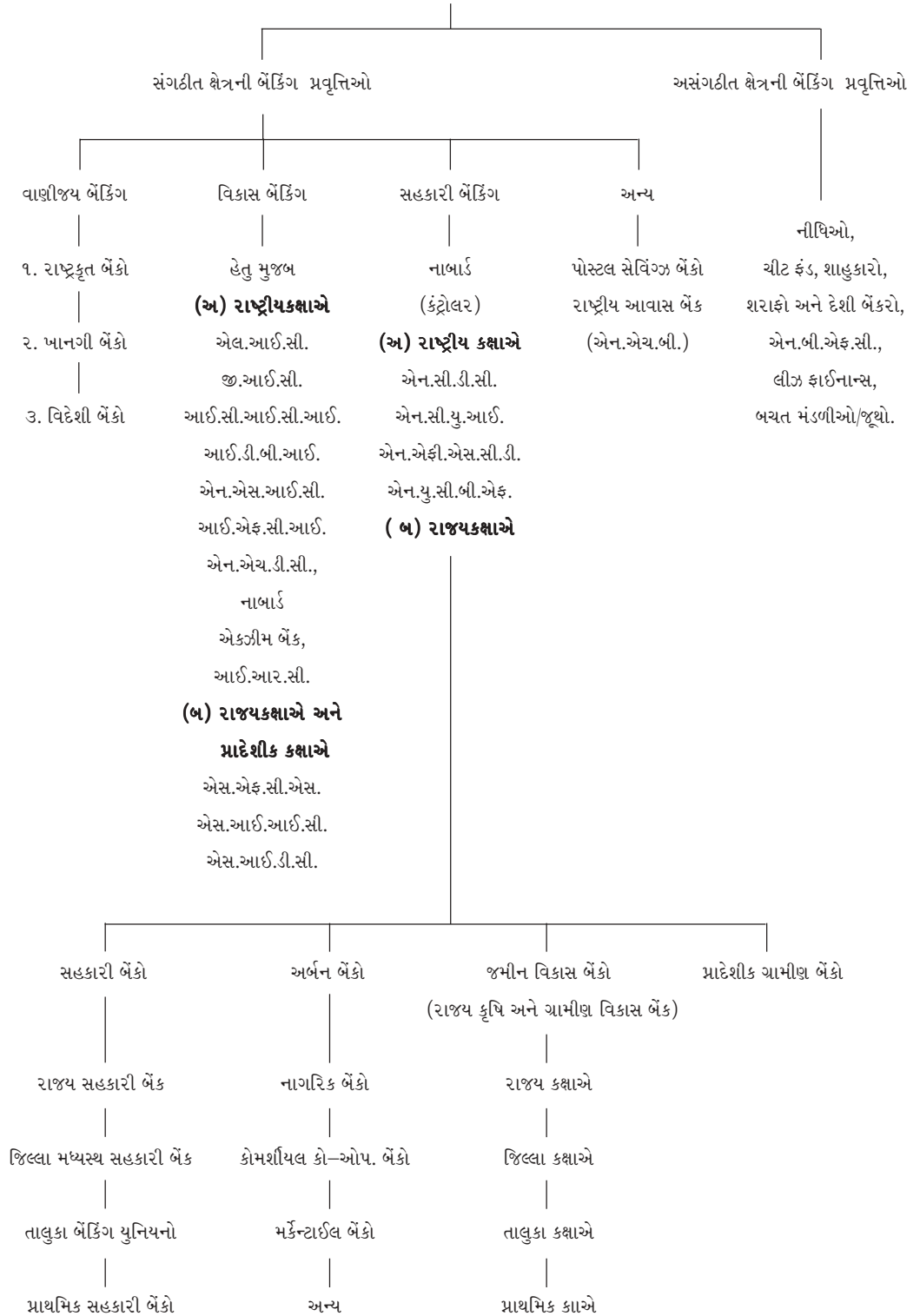
સંગઠીત ક્ષેત્ર એટલે વ્યવસ્થિત રીતે યુરોપીયન પદ્ધતિ મુજબ વિકસેલી બેંકિંગ પદ્ધતિ જ્યારે અસંગઠીત ક્ષેત્ર એટલે અવ્યવસ્થિત અને મૂળભૂત રીતે દેશી પદ્ધતિથી ચાલતો બેંકિંગ વ્યવહાર.સંગઠીત ક્ષેત્ર આધુનિક બેંકિંગ પદ્ધતિથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. ઈ.સ.૧૯૫૦ સુધી ભારતીય બેંકિંગ પદ્ધતિના આ બે વિભાગોનો હિસ્સો સપ્રમાણ હતો પરંતુ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી અસંગઠીત વિભાગનું પ્રમાણ સતત ઘટતુ વતુ રહેલ છે. આજે ૬૫ % જેટલો હિસ્સો સંગઠીત વિભાગનો ગણાય છે. તેમ છતા ભારતીય ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં આજે પણ સંગઠીત વિભાગોનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત છે. રીઝર્વ બેંક તરફથી આ વિભાગને સંગઠીત વિભાગ સાથે સાકળીલેવાના પ્રયાસો થતા રહ્યા છે ઉપરાંત તાજેતરમાં જ નોન બેંકિંગ ફાયનાન્સ કંપનીઓ પણ આ ક્ષેત્રે મિશ્ર પ્રત્યાઘાતો આપી રહી છે.

૧.૮ ભારતીય બેંકિંગ માળખું

ચાર્ટ - ૧

ભારતીય બેંકિંગ માળખું

ભારતીય નાણાંકીય તંત્ર
નાણાં અને બેંકિંગ મંત્રાલય
રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા

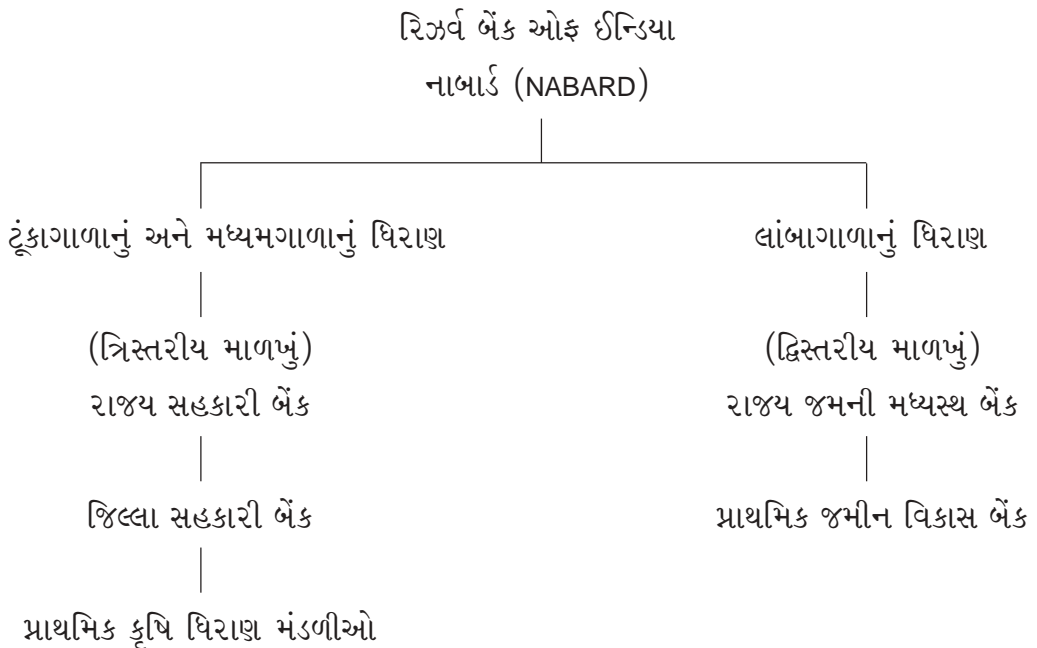
પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ઉપર દર્શાવેલ ભારતીય બેંકિંગ વ્યવસ્થાના ચાર્ટને આધારે ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ માળખાનો ખ્યાલ મળી રહે છે.

૧.૧૦ સહકારી બેંકિંગ માળખું :

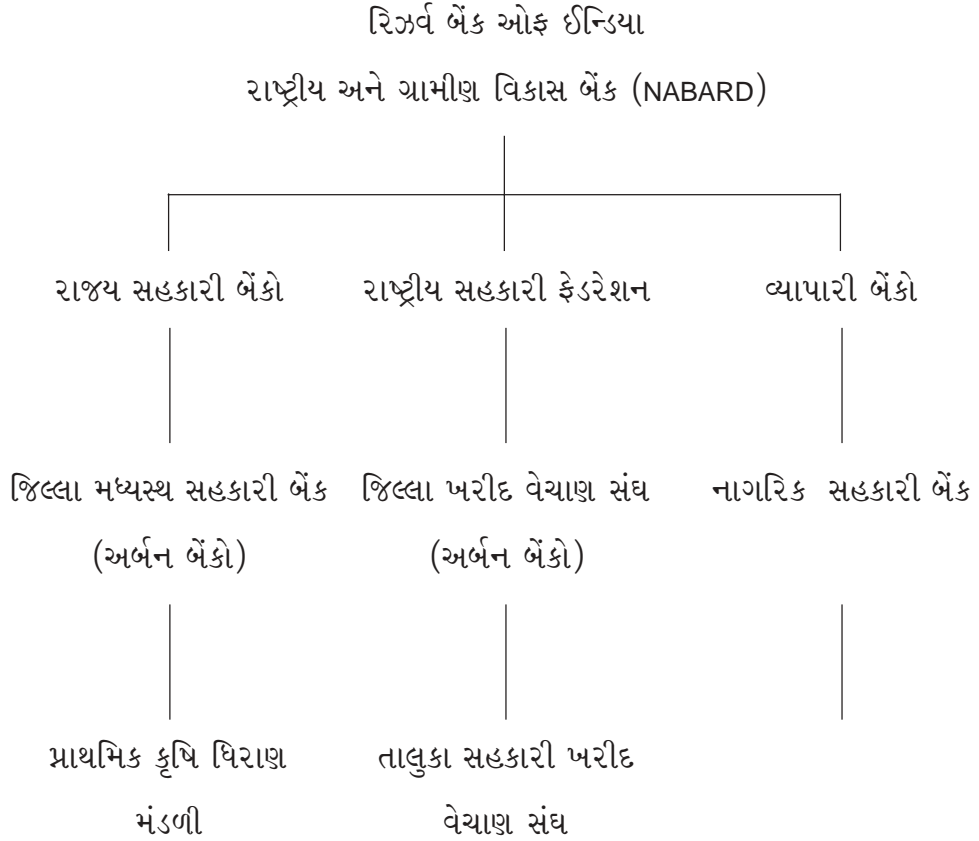
ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ માળખું ત્રિસ્તરીય પિરામીડઆકારનું છે. જેમાં ટોચની સંસ્થા તરીકે રાજ્ય સહકારી બેંકો, વચગાળાના સ્તરે જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો અને પાયાની સંસ્થા તરીકે ખેત વિષયક—બિનખેત વિષયક ધિરાણ મંડળી સ્વરૂપની પ્રાથમિક સહકારી મંડળીઓ આવેલી છે. ઉપરાંત ભારતના સહકારી બેંકિંગ માળખામાં નાગરિક સહકારી બેંકો સહિતની અન્ય અર્બન બેંકો તેમજ જમીન વિકાસ બેંકો અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકો પણ નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે.

બેંકના મુખ્ય પ્રકારોની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો કાર્યોની દ્રષ્ટિએ, શાખાની દ્રષ્ટિએ, નિયમનની દ્રષ્ટિએ અને ક્ષેત્રની દ્રષ્ટિએ, વિવિધ બેંકોને મુકી શકાય જેમકે, ક્ષેત્રની દ્રષ્ટિએ જાહેર ક્ષેત્રની બેંકો, ખાનગીક્ષેત્રની બેંકો અને સહકારી બેંકો ગણી શકાય. સહકારી બેંકિંગ માળખું, કાર્યો, શાખા અને નિયમનની દ્રષ્ટિએ અન્ય બેંકો કરતા અલગ પડે છે.

ચાર્ટ - ૨**ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનું માળખું**

સંદર્ભ : યાદવ આર. જે. "આંતર રાષ્ટ્રીય બેંકિંગ અને નિબંધો", વર્ષ ૧૯૮૯, પાના નં. ૧૨૭.

ચાર્ટ - ૩ (ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનું માળખું)

સંદર્ભ : B. S. Mathur, Co-operation in India, Sathiya Bhawan, Agra, 1980, P. 105.

૧.૧૧ નાબાર્ડ (NABARD) રાષ્ટ્રીય કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંક

(National Bank for Agriculture and Rural Development)

નાબાર્ડની સ્થાપના ૧૨ જુન, ૧૯૮૨ના રોજ કરવામાં આવી હતી. ૧૯૭૯માં રિઝર્વ બેંક દ્વારા એક સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. જેને કમિટી ટુ રિવ્યુ એરેન્જમેન્ટ્સ ફોર ઈન્સ્ટીટ્યુશન ક્રેડિટ ફોર એગ્રીકલ્ચર એન્ડ રૂરલ ડેવલપમેન્ટના નામથી શ્રી બી. શિવરામના અધ્યક્ષપદે નિમવામાં આવી હતી. આ કમિટીએ પોતાનો અહેવાલ જાન્યુઆરી ૧૯૮૧માં રજૂ કર્યો. અને રિઝર્વ બેંકને એક મહત્વનું સૂચન કર્યું હતું કે, કૃષિ તથા ગ્રામીણ વિકાસ માટેની

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

રાષ્ટ્રીય બેંક (National Bank for Agriculture and Rural Development) નામની સંસ્થા સ્થાપવામાં આવે. જે સંસ્થા રિઝર્વ બેંકની નજીક રહીને ખેતીવાડી ઉપરાંત નાના પાયાના ઉદ્યોગો, ગ્રામીણ કારીગરો, વ્યવસાયિકો, ખાદી તથા ગ્રામીણ ઉદ્યોગો, હસ્તકલા કારીગરો વગેરેને મદદ કરે અને તેનાથી ગ્રામીણ વિકાસ સાધવામાં આવે. સમિતિના સૂચન આધારિત રિઝર્વબેંકની ભલામણ પરતી કેન્દ્ર સરકારે નાબાર્ડની સ્થાપના કરી આ સંસ્થામાં નીચેની સંસ્થાઓ અને વિભાગોને સામેલ કરીને રચવમાં આવેલ છે.

- (૧) ૧૯૩૫માં કાર્યરત બનેલ રિઝર્વ બેંકનો ખેત-ધિરાણ વિભાગ
- (૨) તાજેતરમાં શરૂ કરવામાં આવેલ ગ્રામ્ય આયોજન અને ધિરાણ સેલ.
- (૩) એગ્રિકલ્ચરલ રિફાઈનાન્સ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન (બચમહ)

નાબાર્ડનું સંચાલન તેના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જેમાં ચેરમેન, મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અને અન્ય ૧૩ સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. આ ૧૩ ડિરેક્ટરોમાં ૩ રિઝર્વ બેંકના ડિરેક્ટર, ૩ કેન્દ્ર સરકારના અધિકારીઓ સહકારી બેંકોના કાર્યાનુભવવાળા ૩ ડિરેક્ટર, બે ગ્રામીણ વિકાસ ક્ષેત્રના કે ગ્રામીણ અર્થતંત્રના અનુભવી વ્યક્તિઓ અને ૨ રાજ્ય સરકારના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે.

બેંકની શરૂઆતની મૂડી ૧૦૦ કરોડ રૂપિયાની રાખવામાં આવી હતી. જેમાં કેન્દ્ર સરકાર અને રિઝર્વ બેંકનો અડધો-અડધો હિસ્સો છે. આ ઉપરાંત વધારાની નાણાં જરૂરીયાત હોય ત્યારે નાબાર્ડ ભારત સરકાર, વિશ્વબેંક, ઈડા, એડીબી, આઈએફસી જેવી સંસ્થાઓ તથા સ્થાનિક નાણાં બજારોમાંથી નાણાં મેળવે છે. નાબાર્ડના કાયદા દ્વારા નાબાર્ડને બોન્ડ, ડિબેનચર વગેરે દ્વારા નાણાં મેળવી શકે છે. પરંતુ કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકારી બેંકો કે વાણિજ્ય બેંકો પાસથી થાપણો મેળવી શકે નહીં.

૧.૧૧.૧ નાબાર્ડના વિવિધ કાર્યો :

- (૧) ગ્રામીણ ક્ષેત્રની ધિરાણ આવશ્યકતાની તપાસ અને ધ્યાન રાખવાની તે રાષ્ટ્રીય એપેક્ષ સંસ્થા તરીકે કામગીરી કરે છે.
- (૨) પોતાના ખેતી ધિરાણ વિભાગના માધ્યમથી તે સહકારી ક્ષેત્રની કામગીરી પર ધ્યાન રાખે છે.
- (૩) નાબાર્ડ દ્વારા રાજ્ય સહકારી બેંકોને ૨૮ મહિના સુધીની ટૂંકાગાળાની શાખ આપે છે. જેનો ઉપયોગ તે કોપલોન, કોપ માર્કેટીંગ, ખાતર ખરીદી અને વિતરણ તેમજ સહકારી ખાંડ ફેક્ટરીઓની કાર્યશીલ મૂડી માટે ધિરાણમાં ઉપયોગ કરી શકે છે.
- (૪) નાબાર્ડ દ્વારા રાજ્ય સહકારી બેંકો અને પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકોને મધ્યમગાળાની શાખ ૧૮

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

- મહિનાથી સાત વર્ષ સુધીના સમયગાળા માટે આપવામાં આવે છે. જેનો ઉપયોગ આ બે સંસ્થાઓ કૃષિ વિકાસના હેતુમાં, પ્રોસેસીંગ મંડળીના શેર ખરીદવામાં, કુદરતી આપત્તિના સંજોગોમાં,ટૂંકાગાળાની શાખને મધ્યમગાળાની શાખમાં ફેરવવાના હેતુથી કરી શકે છે.
- (૫) નાબાર્ડ દ્વારા કૃષિ વિકાસના હેતુથી રાજ્ય સહકારી બેંકો, જમીન વિકાસ બેંકો, પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકો તથા વાણિજ્ય બેંકોને ૨૫ વર્ષથી વધારે નહિ તેવી મુદત માટે મધ્યમ કે લાંબાગાળાનું ધિરાણ કરી શકે છે.
- (૬) નાબાર્ડ દ્વારા રાજ્ય સહકારી બેંકોને ૨૦ વર્ષની મર્યાદા સુધીની લોન સહકારી ધિરાણ મંડળીઓને કે સંગઠનોને તેમના શેરફાળાના ભાગરૂપે રોકવા આપે છે.
- (૭) નાબાર્ડ દ્વારા જિલ્લા અને રાજ્ય સહકારી બેંકોનું તથા પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકોનું ઈન્સ્પેક્શન કરવામાં આવે છે. જમીન વિકાસ બેંકો અને અન્ય સહકારી ફેડરેશન કે સંસ્થાઓનું સ્વૈચ્છિક ધોરણે ઈન્સ્પેક્શન કરી શકે છે.
- (૮) ખેતીવાડી અને ગ્રામીણ વિકાસના ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવા સંશોધનો અને વિકાસની યોજનાઓ કે કાર્યક્રમોનું આયોજન થઈ શકે તે હેતુથી સંશોધન અને વિકાસ ફંડની સ્થાપના કરી તેમાંથી ઉપયોગ કરી શકે છે.

૧.૧૨ ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પરિચય :

ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિનું મહત્ત્વ ગ્રામીણ કક્ષાએ શાખ અને ધિરાણ પુરૂ પાડવાની બાબતમાં વધારે છે. ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ હોવા ઉપરાંત તેને ગામડાઓના દેશ તીરકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ભારતની લગભગ ૬૫ ટકા વસ્તી ખેતીવાડી ઉપર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે નિર્ભર છે. વળી, અંદાજીત ૪૫ ટકા જેટલી રાષ્ટ્રીય આવક પણ આ ક્ષેત્રમાંથી મળે છે. ત્યારે ખેતીવાડી ક્ષેત્રમાં અને ગ્રામીણ વિકાસમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ મુખ્ય આધાર સમાન છે. બ્રિટીશકાળ દરમ્યાન ભારતીય ખેતી દેવામા હતી. એવી કહેવત પ્રચલિત હતી કે ભારતનો ખેડૂત દેવામાં જન્મે છે. દેવામાં જીવે, અને દેવામા મૃત્યુ પામે છે. ૧૯૦૪ના સહકારી કાયદા બાદ ખેતીવાડી માટે સંસ્થાકીય ધિરાણની શરૂઆત થઈ તેમ કહી શકાય. ભારતમાં આઝાદી પછી સહકારી ધિરાણ તથા પુનઃધિરાણના માળખામાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ થયેલી જોવા મળે છે.

ગ્રામીણકક્ષાની આવશ્યકતા માટે કાર્ય કરતી પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીઓ, મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો, જમીન વિકાસ બેંકો, પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકો, રાજ્ય સહકારી બેંકો વગેરે

મહત્વની સંસ્થાઓ છે. તો સામે અર્ધશહેરી અને શહેરી વિસ્તારમાં કામ કરતી અર્બન કો-ઓપરેટીવ બેંકો પણ અત્યંત મહત્વનો ભાગ સ્થાનિક વિકાસમાં ભજવે છે. સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિએ તેના ધિરાણ ક્ષેત્રમાં લગભગ તમામ ઔદ્યોગિક, વાણિજ્ય, ખેતીવાડી, ગ્રામીણ વિકાસ, સેવા ઉદ્યોગો જેવી પ્રવૃત્તિઓને આવરી લીધી છે.

ખેતીવાડી અને ગ્રામીણ વિકાસના ક્ષેત્રમાં તમામ સંસ્થાકીયલક્ષી ધિરાણમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનો ફાળો ૫૫ ટકા જેટલો ઊંચો છે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ ઔદ્યોગિક ધિરાણ અર્થે જેમ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ બેંક તથા નિગમોની સ્થાપના કરી છે તેમ ૧૯૮૨માં ભારતમાં રાષ્ટ્રીય બેંક (દબબબયમ) કૃષિ તથા ગ્રામીણ વિકાસને પુનઃધિરાણ આપવાને માટે રચાઈ હતી. આવી સંસ્થાના પ્રયત્ન વડે ભારતમાં ખેતીવાડી તથા ગ્રામીણ વિકાસ અર્થે સંસ્થાકીય ધિરાણ માળખું વ્યવસ્થિત કામ કરે તથા નીતિઓનું ઘડતર કરી અમલ કરે તે જરૂરી છે. ભારતમાં સહકારી સંસ્થાઓમાં મુખ્યત્વે રાજ્ય જમીન વિકાસ બેંકો, મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો, પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓ, પ્રાથમિક જમીન વિકાસ બેંકો તથા પ્રાથમિક સહકારી બેંકોનો સમાવેશ થાય છે.

સમગ્ર ભારતમાં બેંકિંગ વ્યવસ્થા નીચેની બે ક્ષેત્રીય પદ્ધતિને આધારે વિકસેલી છે. (૧) સંગઠીત ક્ષેત્ર અને (૨) અસંગઠીત ક્ષેત્ર. સંગઠીત ક્ષેત્ર એટલે વ્યવસ્થિત રીતે યુરોપીયન પદ્ધતિ મુજબ વિકસેલી બેંકિંગ પદ્ધતિ જ્યારે અસંગઠીત ક્ષેત્ર એટલે અવ્યવસ્થિત અને મૂળભૂત રીતે દેશી પદ્ધતિથી ચાલતો બેંકિંગ વ્યવહાર સંગઠીત ક્ષેત્રને આધુનિક બેંકિંગ પદ્ધતિથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. ઈ.સ. ૧૯૫૦ સુધી ભારતીય બેંકિંગ પદ્ધતિના આ બે વિભાગનો હિસ્સો સપ્રમાણ હતો પરંતુ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી અસંગઠીત વિભાગનું પ્રમાણ સતત ઘટતું જતું રહેલ છે. આજે ૬૫% જેટલો હિસ્સો સંગઠીત વિભાગનો ગણાય છે તેમ છતાં ભારતીય ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં આજે પણ અસંગઠીત વિભાગોનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત છે. રીઝર્વ બેંક તરફથી આ વિભાગને સંગઠીત વિભાગ સાથે સાંકળી લેવાના પ્રયાસો થતા રહ્યા છે. જો કે તેમાં સફળતા આંશિક મળી છે. ઉત્તરાંત તાજેતરમાં જ નોન બેંકિંગ ફાયનાન્સ કંપનીઓ પણ આ ક્ષેત્રે મિશ્ર પ્રત્યાઘાતો આપી રહી છે.

કોષ્ટક - ૧.૩

ભારતમાં રાજ્યવાર સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯

ક્રમ રાજ્ય / પ્રદેશ	શાખાઓની સંખ્યા			
	રાજ્ય સહકારી બેંકો	મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો	રાજ્ય સહકારી કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકો	પ્રાથમિક સહકારી કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકો
(૧) આંદામાન નિકોબાર	૩૦	—	—	—
(૨) આંધ્રપ્રદેશ	૨૪	૫૭૧	—	—
(૩) અરુણાચલ પ્રદેશ	૩૧	—	—	—
(૪) આસામ	૬૮	૧૮	૧૮	—
(૫) બિહાર	૧૪	૪૮૧	૧૬૮	—
(૬) ચંડીગઢ	૧૦	—	—	—
(૭) દિલ્હી	૨૬	—	—	—
(૮) ગોવા	૬૫	—	—	—
(૯) ગુજરાત	૧	૧૦૭૭	૧૮૧	—
(૧૦) હરિયાણા	૧૩	૩૧૭	૧	૮૪
(૧૧) હિમાચલ પ્રદેશ	૧૨૨	૧૨૪	૨૮	૧૨
(૧૨) જમ્મુ અને કાશ્મિર	૧૩	૧૧૧	૩૮	—
(૧૩) કર્ણાટક	૨૮	૬૦૮	૨૫	—
(૧૪) કેરાલા	૨૦	૪૪૭	૧૪	૫૭
(૧૫) મધ્યપ્રદેશ	૨૨	૧૦૪૮	૦૮	૪૪૫
(૧૬) મહારાષ્ટ્ર	૪૪	૩૬૩૫	૩૨૮	—
(૧૭) મણીપુર	૧૧	—	૦૧	—
(૧૮) મેઘાલય	૩૭	—	—	—
(૧૯) મિઝોરમ	૮	—	—	—
(૨૦) નાગાલેન્ડ	૨૨	—	—	—
(૨૧) ઓરિસ્સા	૦૫	૩૦૨	—	—
(૨૨) પૉંડિચેરી	૧૮	—	૦૨	—
(૨૩) પંજાબ	૧૮	૬૮૫	૧	૭૮
(૨૪) રાજસ્થાન	૮	૩૮૧	૧	૧૧૮
(૨૫) તામિલનાડુ	૪૦	૬૮૭	૨૦	—
(૨૬) ત્રિપુરા	૩૬	—	૫	—
(૨૭) ઉત્તરપ્રદેશ	૨૮	૧૪૮૦	૩૧૩	—
(૨૮) પ. બંગાળ	૪૧	૨૩૩	૨	૫૬
(૨૯) સિક્કિમ	૧	—	—	—
કુલ	૮૦૮	૧૨૨૧૭	૧૧૫૮	૮૫૨

ભારતમાં રાજ્યવાર સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ કોષ્ટક નં. ૧.૩ માં દર્શાવેલ છે. ભારતમાં રાજ્ય સહકારી બેંકોની શાખા ૧૯૯૯ના વર્ષમાં ૮૦૮ હતી. મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની શાખા ૧૨૨૧૭ હતી. રાજ્યસહકારી કૃષિ— અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકોની સંખ્યા ૧૧૫૮ હતી. અને પ્રાથમિક સહકારી કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકોની સંખ્યા ૮૫૨ હતી.

૧.૧૩ ભારતમાં સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ :

સહકારી બેંકિંગ વ્યવસ્થાનો વિકાસ ભારતમાં બહુ ઝડપથી થયો નથી પરંતુ ખેતીક્ષેત્ર માટે તેની અગત્યતા ઘણી જ છે. વર્તમાન સમયે સહકારી બેંકિંગ વ્યવસ્થા, કૃષિ ક્ષેત્ર ઉપરાંત વાણિજ્ય, ઔદ્યોગિક અને અન્ય આનુષંગિક ક્ષેત્રોમાં અગત્યની સેવા આપી રહી છે. ઓગણીસમી સદીના અંતિમ વર્ષમાં સહકારી બેંકિંગ વ્યવસ્થા ખેતી ક્ષેત્રે ધિરાણ જરૂરીયાત માટેના એક વિકલ્પ તરીકે શરૂ થઈ હતી. ૧૮૪૨માં શ્રી વિલ્ડરબર્ન અને રાન્ડેએ કૃષિ બેંક સ્થાપવાના સૂચનો કરેલ હતા પરંતુ તે અંગે કોઈ પગલા, પ્રયાસો કે કોઈ પ્રગતિ સાધી શક્ય ન હતી. કારણ કે, હિંદ સરકારે આ યોજનાનો સ્વીકાર કરેલ પરંતુ "સેક્ટરી ઓફ સ્ટેટ" આ યોજના કોઈપણ ધ્યાન આપ્યા વગર અમલી બનાવી ન હતી. ૧૮૮૩—૮૪માં ખેડૂતોને ટૂંકાગાળાની લોન આપવા માટે કાયદાઓ બનાવવામાં આવેલ જે આજે સુધારેલા કાયદા તરીકે જોવા મળે છે. ૧૮૯૨ અને ૧૮૯૬માં યુરોપીયન દેશો અને તેમાં ખાસ કરીને જર્મનીની ધિરાણ મંડળીઓની અને બેંકો પ્રકારની મંડળીઓ ભારતમાં સ્થાપવા અંગે ભલામણો થઈ હતી. એજ રીતે ભારતમાં ૧૯૦૪ના કાયદા અનુસાર સહકારી બેંકોનું સ્વરૂપ રેફીઝન ધોરણે અને શુલ્ક ધોરણે જોવા મળતું હતું જેમાં ગ્રામ્ય ક્ષેત્રે રેફીઝન મંડળીઓ અને શહેરી અને શુલ્ક મંડળીઓ મારફત બેંકિંગ પ્રવૃત્તિનો વિકાસ આરંભાયેલ અને ધીમેધીમે સમગ્ર ભારતમાં શુલ્ક ધોરણે બેંકિંગ વિકાસ તરફનો ઝોક વધુ દેખાયેલ ઈ.સ. ૧૯૦૪ના સહકારી મંડળીને લગતા કાયદાની અમલવારીને લીધે પ્રાથમિક ધિરાણ મંડળીઓનો સમગ્ર દેશમાં વ્યવસ્થિત વિકાસ થાય તે માટે નિયમનના હેતુથી મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સ્થાપના થવી જોઈએ તેવી વિચારશરણી મજબૂત બનતી ગઈ. ઈ.સ. ૧૯૧૨માં સહકારી મંડળીઓને લગતો કાયદો પસાર કરી કાયદેસર રીતે મધ્યસ્થ સહકારી બેંકને સ્થાપવાની જોગવાઈ અને તેના વિકાસ માટે તથા તેના પર નિયમન માટે રાજ્ય સહકારી બેંકની સ્થાપના થવી જોઈએ. તેવું જણાયું હતું.

આમ,ઈ.સ. ૧૯૦૧માં નિમાયેલા ભારતીય દૃષ્ટાંત પંચની ભલામણો મુજબ અન્યોની મંડળીઓ સ્થાવાનું સૂચનથી શરૂ કરીને ઈ.સ. ૧૯૧૨ના મધ્યસ્થ સહકારી બેંક અને રાજ્ય સહકારી બેંક સ્થાપવા સુધીના જુદા જુદા સૂચનો, અભિપ્રાયો વગેરેને સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિના ઉદ્ભવ સંજોગો તરીકે લઈ શકાય. સહકારી પ્રવૃત્તિના ઉદ્ભવ અને વિકાસમાં સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ અગ્રસ્થાને હોઈ અહિં, સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિના ઉદ્ભવ અને વિકાસ અંગે જમીન વિકાસ બેંકો, નાગરિક સહકારી બેંકો, અન્ય અર્બન કો-ઓપરેટીવ બેંકો, ગ્રામીણ વિકાસ બેંકો, કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકોની પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિની કામગીરીની સમિક્ષા વિશે અભ્યાસના વિષય બહારની વિગતોનો અહીં ઉલ્લેખ કરેલ નથી. તેથી નીચેના ત્રણ મુખ્ય ક્ષેત્રમાં સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ દર્શાવેલ છે.

- પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીઓ (કૃષિ અને બિનકૃષિ ધિરાણ)
- જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો
- રાજ્ય સહકારી બેંકો

૧.૧૩.૧ પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીઓ

આ પ્રકારની ધિરાણ મંડળીઓ બે રીતે વર્ગીકૃત છે. (૧) કૃષિ અથવા ખેત વિષયક ધિરાણ મંડળીઓ (૨) બિનકૃષિ અથવા બિનખેત વિષયક ધિરાણ મંડળીઓ. પ્રાથમિક ખેત વિષયક ધિરાણ મંડળીઓ માટે ૧૯૦૪ના કાયદાની મુખ્ય જોગવાઈઓ ઉપરાંત ખેતી ક્ષેત્રે કાયમી સુધારાઓ ધ્યાને લેવામાં આવે છે. પ્રાથમિક બીન ખેત ધિરાણ મંડળીઓમાં યુરોપીયન અને મુખ્યત્વે જર્મનીની શુલ્ક ડેલીઝ પ્રકારની મંડળીઓ ઈ.સ. ૧૮૫૦ના અરસામાં સ્થપાઈ અને તેની કામગીરી અર્બન બેંકિંગ સ્વરૂપની છે.

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીના વિકાસને નીચેના કોષ્ટકમાં જોઈ શકાય છે.

કોષ્ટક - ૧.૪**પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીનો વિકાસ**

વર્ષ	મંડળીઓની સંખ્યા	સત્ય સંખ્યા (લાખમાં)	શેર મૂડી (કરોડમાં રૂ.)	થાપણો (કરોડમાં રૂ.)	ધિરેલી લોન (કરોડમાં રૂ.)
૧૯૫૦-૫૧	૧૦૫૦૦૦	૪૪.૧૦	૭.૬૧	૪.૨૮	૨૨.૮૦
૧૯૬૦-૬૧	૨૧૨૦૦૦	૧૭૦.૪૦	૫૭.૭૦	૧૪.૫૮	૨૦૨.૭૫
૧૯૭૦-૭૧	૧૬૧૦૦૦	૩૦૮.૬૦	૨૦૫.૭૦	૬૮.૪૫	૫૭૭.૮૮
૧૯૮૦-૮૧	૮૪૦૦૦	૫૭૬.૫૦	૫૭૧.૧૦	૨૮૦.૫૮	૧૭૬૩.૫૮
૧૯૮૮-૮૯	૮૮૦૦૦	૮૧૨.૦૦	૧૧૭૪.૦૦	૧૨૮૪.૦૦	૪૭૬૮.૦૦
૧૯૯૫-૯૬	૮૨૨૬૦	૮૧૪.૦૩	૨૧૦૫.૮૪	૩૮૫૭.૭૦	૧૨૦૪૬.૮૪
૧૯૯૬-૯૭	૮૧૬૫૮	૮૧૨.૩૪	૨૧૭૬.૮૪	૩૮૧૨.૦૧	૧૨૩૮૬.૧૫
૧૯૯૮-'૦૦	૮૫૬૧૮	૮૨૧.૦૦	૨૭૭૧.૮૮	૭૦૩૫.૩૧	૧૭૫૩૦.૫૭

સંદર્ભ :૧."ભારતના અર્થકારણની આંકડાકીય માહિતી", સૌ.યુનિ., રાજકોટ, ફેબ્રુ. ૧૯૯૮, પાનુ ૭૦.

૨."ઈન્ડિયન કો-ઓપરેટીવ મુવમેન્ટ-એ પ્રોફાઈલ ઓફ નેશનલ રીસોર્સ સેન્ટ્રલ ઓફ એન.સી.યુ.આઈ.",

પાંચમી આવૃત્તિ, માર્ચ ૧૯૯૮, પાના ૧૫ અને ૧૬

૩. Performance of P.A.C.S., (NAFSCORB) Navi Mambay, Page No.1.

આમ, ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી જણાય આવે છે કે ભારતીય સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે પાયાની સંસ્થા તરીકે ધિરાણ મંડળીઓનો વિકાસ નોંધપાત્ર છે. ૧૯૭૦-૭૧ પછીથી મંડળીની સંખ્યામાં થયેલો ઘટાડો મંડળીઓને કાર્યક્ષમ અને સક્ષમ બનાવવાના સંદર્ભમાં જણાય છે. તેમજ સત્ય સંખ્યામાં થયેલ વધારો અને લોન ધિરાણમાં થયેલો વધારો વધુ સવલતો દર્શાવે છે. શેરમૂડી અને થાપણોની સ્થિતિ પણ વધુ મજબૂત બનેલી જણાય છે.

૧.૧૩.૨ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો :

મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોએ ટોચની રાજ્ય સહકારી બેંકો અને પાયાની પ્રાથમિક સહકારી ધિરાણ મંડળીઓને સાંકળતી એક મહત્વની કડી છે. ઈ.સ. ૧૯૦૪ના સહકારી ધિરાણ મંડળીના કાયદામાં દેશમાં મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સ્થાપના સંબંધી કોઈ કાનૂની જોગવાઈ ન હતી. પરંતુ આ કાયદાના અમલ દરમ્યાન પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામો, ઉદ્ભવેલી સમસ્યાઓ તેમજ ધિરાણ મંડળીઓના તંદુરસ્ત વિકાસ માટેના કાર્યો તેમજ તેના નિયમનના હેતુસર, અને મંડળીઓને

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

નાણાંકીય સવલતો પૂરી પાડવા, દેશમાં મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો હોવી જોઈએ તેવી વિચારસરણી ભારતીય સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે મજબૂત બનતી ગઈ અને અંતે ૧૯૧૨ના ભારત સહકારના સહકારી મંડળીઓના સુધારેલા કાયદા દ્વારા ભારતમાં મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો રચવા અંગેની કાનૂની જોગવાઈ કરવામાં આવી. જે મુજબ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો એટલે જે તે જિલ્લાની ખેતીવાડી અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે રચાયેલી મધ્યસ્થ બેંકિંગ સંસ્થા. આવી બેંકની નોંધણી રાજ્યના સહકારી કાયદા અન્વયે થાય છે. બેંકનું કાર્ય જે તે જિલ્લા પુરતું જ સિમિત હોય છે. પરંતુ અમુક જિલ્લાઓની ભૌગોલિક રચના અને સ્થાનિક વિકાસને ધ્યાને લઈને તે જિલ્લામાં અન્ય જિલ્લાની મધ્યસ્થ સહકારી બેંક કામગીરી કરીત હોય તેવું પણ જોવા મળે છે. જેમકે, ગુજરાતમાં ડાંગ જિલ્લાની મધ્યસ્થ સહકારી બેંક કામગીરી કરતી હોય તેવું પણ જોવા મળે છે. જેમકે, ગુજરાતમાં ડાંગ જિલ્લાની સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ વલસાડ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક નીચે અને ગાંધીનગર જિલ્લાની સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ અમદાવાદ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો નીચે થાય છે. ઈ.સ. ૧૯૧૫ દરમ્યાન સહકારી પ્રવૃત્તિનો વિકાસ તપાસતા મેકલેગન સમિતિએ મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો રચી તેના વિકાસ પર ભાર મૂકેલ. ઉપરાંત અખિલ ભારત ગ્રામ ધિરાણ તપાસ સમિતિની ભલામણો અનુસાર ત્રણ સ્તરના સંકલિત ધિરાણના માળખાની યોજના અમલ મૂકવામાં આવેલ તે મુજબ ટૂંકી અને મધ્ય મુદતની કૃષિ ધિરાણ વ્યવસ્થા પ્રાથમિક કક્ષાએ ખેત ધિરાણ મંડળીઓ, સેવા સહકારી મંડળીઓ દ્વારા થાય છે અને જિલ્લા કક્ષાએ આજ કામગીરી જિલ્લા સહકારી બેંક દ્વારા થાય છે. જ્યારે રાજ્યકક્ષાએ ટોચની રાજ્ય સહકારી બેંક આ કામગીરી કરે છે. જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો તેમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી ગ્રામીણ વિસ્તારની માહિતી મેળવીને, તેના આર્થિક વિકાસના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ અને તેના ઉકેલ રૂપ વિવિધ સહાયરૂપ યોજનાઓ અમલમાં મૂકે છે અને એ રીતે જિલ્લામાં ખેતી, ગ્રામોદ્યોગ, કુટીર, લઘુ અને ગૃહ ઉદ્યોગોના વિકાસમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

૧.૧૩.૨.૬ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ઉદ્દેશો :

જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે.

- (૧) ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાંથી સ્થાનિક અને મહેસૂલી પ્રકારની કામગીરી પૂર્ણ કરવા વિવિધ થાપણો બચતા એકત્રીત કરવી અને પ્રાથમિક ધિરાણ મંડળીઓને નાણાંકીય સુરક્ષિત રોકાણની તકો પૂકી પાડવી.
- (૨) લોકોમાં બેંકિંગ ટેવો વિકસાવી અને તે હેતુથી બેંકિંગ સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- (૩) સહકારી સંસ્થાઓના ફાજલ નાણાં માટે સમતૂલા જાળવતા કેન્દ્ર તરીકે કામ કરવું જેમાં,

- થાપણો સામે વ્યાજ મેળવવું અને તેની સામે વ્યાજબી વ્યાજે ધિરાણ પુરૂ પાડવું.
- (૪) બેંકના કાર્યક્ષેત્રમાં મુખ્યત્વે ખેતી વિષયક ધિરાણ પુરૂ પાડવાની જવાબદારી નિભાવવી, પ્રાથમિક મંડળીઓને ટૂંકા અને મધ્યમગાળાનું ધિરાણ પુરૂ પાડવું અને મંડળીઓ વચ્ચે નાણાંકીય સંતુલન જળવાઈ રહે તેવા પ્રયાસો કરવા.
- (૫) પ્રાથમિક મંડળીઓના કામકાજ ઉપર નિરીક્ષણ અને સર્વેક્ષણ કાર્ય કરવું, પ્રાથમિક સહકારી મંડળીઓનું તંત્ર વ્યવસ્થિત ચાલે, આર્થિક સદ્વરતા રહે અને બેંક સાથે સંયોજિત મંડળી ઉપર દેખરેખ અને નિયંત્રણ રહે તેવી કામગીરી કરવી, નાણાંકીય વહિવટી બાબતો અંગે સલાહ-સૂચન માર્ગદર્શન આપવું, તેઓના ધંધાકીય વિકાસ અને સક્ષમતાના ધોરણો સિદ્ધ થઈ શકે તેવી રીતે તેમને મદદરૂપ થતા રહેવું.
- (૬) બેંકના સભાસદો-બિન સભાસદો તેમના ખેતી વ્યવસાયના વિકાસ માટે તેમજ ઉત્પાદન વધારવા માટે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ અપનાવે અને તેના દ્વારા ઉત્પન્ન વધારે, સારા ભાવો મેળવે અને એ રીતે આર્થિક વિકાસ સાધે તેવી પ્રવૃત્તિઓ આપવી તેમજ પાક ધિરાણ યોજનાનો અમલ કરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવીને નેતૃત્વ પુરૂ પાડવું.
- (૭) જિલ્લામાં સહકારી પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે ઉપયોગી એવી પ્રાથમિક ધિરાણ મંડળીઓ, વેચાણ મંડળીઓ, વેચાણ અને રૂપાંતર મંડળીઓ તેમજ ઔદ્યોગિક અને અન્ય પ્રકારની મંડળીઓને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં આર્થિક સહાય પૂરી પાડવી જેમકે, જુદા જુદા ગોડાઉનો બાંધવા નાણાંકીય જરૂરીયાતો સંતોષી અને બેંકના ઉદ્દેશો સિદ્ધ કરવામાં તેના કાર્યક્ષેત્રમાં હોય તેવી બેંકની શાખાઓ, પે-ઓફીસો વગેરે ખોલવી ઉપરાંત બેંક સાથેના દેવાદાર મંડળીઓના વહીવટદાર/ફંડયાઅધિકારી તરીકે કામગીરી કરવી. આમ જિલ્લા સ્તરે સહકારી પ્રવૃત્તિઓ સફળ બનાવવાનું આર્થિક ભૌતિક અને કામગીરી સંદર્ભનું યોગ્ય વાતાવરણ ઉભું કરવાની જવાબદારી આ બેંકોએ સ્વીકારવાની હોય છે.
- (૮) જિલ્લા સ્તરે આવેલી સહકારી સંસ્થાઓનો વહીવટ કાર્યક્ષમ બને તે માટે જિલ્લા સંઘો સાથે સંકલન સાધી કર્મચારીઓને સહકારી શિક્ષણ, વ્યવસાયી તાલીમ અને થતા ફેરફારોની સાથે માહિતગાર રહી શકાય તે રીતે વિવિધ તાલીમ કાર્યક્રમોનો આયોજન અને વ્યવસ્થા કરવી. પોતાના કાર્યક્ષેત્રના પ્રદેશમાં સહકારી પ્રવૃત્તિના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે પ્રયાસો કરવા.
- (૯) "નાબાર્ડ" પાસેથી ધિરાણ મેળવવું અને તેમાંથી તેમજ સ્વભંડોળમાંથી પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓને ટૂંકા અને મધ્યમ મુદતનું ધિરાણ અને માલ તારણ ધિરાણ પૂરા પાડવા.
- (૧૦) નાગરિક મંડળીઓને અને ઔદ્યોગિક મંડળીઓને તથા કર્મચારીઓને ધિરાણ મંડળીઓને વિવિધ શાખ અને ધિરાણ પૂરા પાડવા.

આમ, ઉપરોક્ત ઉદ્દેશો સંદર્ભની કાર્યપ્રવૃત્તિ સાથેસાથે જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો, બેંકિંગનું અન્ય દરેક કામકાજ પણ કરે છે. જેમકે દરેક પ્રકારની બચતો અને થાપથો, કેશ સર્ટીફિકેટ્સના વ્યવહારો ડિમાન્ડડ્રાફ્ટ, ટેલીગ્રાફ-મેઈલ દ્વારા નાણાં મોકલવાની સુવિધા પૂરી પાડવી ઉપરાંત વ્યાપારી બિલો, ચેક, હુંડીઓ, રસીદો, ડિવીડન્ડ વોરંટ વટાવવા-વસૂલવા, ચેક કલીયરીંગ વ્યવસ્થા, સેઈફ ડીપોઝીટ વ્યવસ્થા, ઓવરડ્રાફ્ટ સુવિધા, શાખ સુવિધા વગેરે સેવા આપવામાં આવે છે. કૃષિ સંકલિત આનુસંગિક કરજની સેવાઓ, સહકારી કાયદા અનુસારના રાજ્ય સરકારના શેર ફાળાનું સંચાલન, ગૌણ રાજ્ય ભાગીદારી નિધીનો વહિવટ, બેંકના પેટા કાયદા મુજબ થાપણો અને શેરમાં રોકાણ તથા ખરીદ વેચાણની કામગીરી કરવી, વગેરે કાર્યપ્રવૃત્તિ આ બેંકોની ગણી શકાય.

૧.૧૩.૨.ખ સ્વરૂપ :

જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનું સ્વરૂપ બે પ્રકારે જોવા મળે છે.

(૧) શુદ્ધ પ્રકારની બેંકો

(૨) મિશ્ર બેંકો

જે સહકારી બેંકોનું સભ્યપદ માત્ર જિલ્લા સ્તરે આવેલી સહકારી સંસ્થાઓ પૂરતું જ મર્યાદિત હોય તેને શુદ્ધ પ્રકારની સહકારી બેંકો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જ્યારે મિશ્ર બેંકો એટલે સહકારી સંસ્થાઓનું સભ્યપદ ઉપરાંત જે સભ્યપદ સામાન્ય વ્યક્તિ માટે પણ ખુલ્લું હોય તેવી બેંકો. આપણા દેશમાં મુખ્યત્વે મિશ્ર બેંકો પ્રકારની માત્રા વધુ છે. આ બેંકોએ મોટા પ્રમાણમાં નવી શાખાઓ ખોલીને ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારોમાં જિલ્લા સ્તરે વેપારી બેંકો જેવી જ બેંકિંગ સગવડો આપીને અગત્યની ભૂમિકા ભજવી છે.

૧.૧૩.૨.ગ સભ્ય પદ અને સભ્ય ફી :

જિલ્લા સહકારી બેંક, ધિરાણ મંડળીઓની મધ્યસ્થ સમવાયી સંસ્થા છે. આ બેંકમાં સભ્ય તરીકે (૧) જિલ્લાની તમામ પ્રકારની સહકારી મંડળીઓ અને જિલ્લા કક્ષાની સંસ્થાઓ (૨) સરકાર (માત્ર શેરફાળા પુરતું જ સભ્યપદ) અને (૩) નોમીનલ સભ્ય જેમકે, સંસ્થા, પેઢી, કંપની, વ્યક્તિ વિગેરે સભ્યપદ માટે પ્રવેશ ફી સરકાર સિવાય દરેક મંડળી વગેરે પાસેથી રૂપિયા ૧ થી ૫ સુધીની હોય છે. જોકે ૧૯૩૦ દરમિયાન જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં વ્યક્તિગત સભ્યપદ બંધ કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં જૂના સભ્યો ચાલુ રાખવામાં આવેલ છે આજે મોટા ભાગની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં સભ્યપદ અંગે મિશ્ર વ્યવસ્થા જોવા મળે છે.

૧.૧૩.૨.ઘ નાણાંકીય સાધનો :

જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનું પ્રથમ નાણાંકીય સાધન તેનું ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ ગણાય છે. તેમજ અનામત ભંડોળ પણ બેંકનું સલામત નાણાંકીય સાધન છે. અન્ય નાણાંકીય સાધનોમાં જુદી જુદી થાપણો જેમકે, ચાલુ, બચત, મુદતી, કોલ-ડીપોઝીટ, રિકરીંગ ડિપોઝીટ વગેરે નાણાંકીય સાધનો ગણાય છે. અન્ય નાણાંકીય સાધનોની મેળવણી સહકારી સંસ્થાઓ પાસેથી અને બિન સભ્યો પાસેથી એકત્ર કરવામાં આવે છે. તેનો મુખ્યત્વે ઉપયોગ પ્રાથમિક ધિરાણ મંડળીઓને ધિરાણ માટે હોય છે. વિશિષ્ટ નાણાંકીય સાધન રાજ્ય સરકારી બેંકો અને નાબાઈ તેમજ સરકાર પાસેથી મેળવેલ નાણાંકીય લોન કરજનું બનેલું છે. ઘણી વખત આ રીતે શેર ભંડોળ અને થાપણરૂપે એકત્રીત કરેલ નાણાંકીય ભંડોળ પૂરતુ થઈ ન રહે તો રાજ્ય સહકારી બેંક મારફત રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયામાંથી નાણાં ઉછીના મેળવવામાં આવે છે. જે નાણાંકીય સહાયથી ઓળખાય છે. જિલ્લા સહકારી બેંકમાં સભ્યપદ પ્રાપ્ત કરવા માટેની દાખલ ફી પણ બેંકનું એક સામાન્ય નાણાંકીય સાધન છે.

૧.૧૩.૨.ચ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો ઉદભવ અને વિકાસ :

ઈ.સ. ૧૯૦૪ના સહકારી કાયદા અનુસાર ભારતમાં સ્થાપેલી પ્રાથમિક કૃષિ મંડળીઓની ધિરાણ જરૂરીયાતો અને તેઓ પર દેખરેખ માટે ઈ.સ. ૧૯૦૬માં પ્રાથમિક મંડળી સ્વરૂપે પ્રથમ કેન્દ્રિય (મધ્યસ્થ) બેંકની સ્થાપના "યુનાઈટેડ પ્રોવિન્સીઝ સંઘ" વિસ્તાર બારગઢ જિલ્લો બંડા ખાતે થઈ હતી. જેમાં આજુબાજુના ૧૨ થી ૧૩ ગામોની વિવિધ જ્ઞાતિઓની મંડળીઓને આવરી લેવામાં આવી હતી. તેમ છતાં આધુનિક સ્વરૂપે પ્રથમ સંપૂર્ણ મધ્યસ્થ બેંક સ્થાપવાનું શ્રેય "સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સીઝ અને બેરાર" (હાલ મધ્યપ્રદેશ)ને જાય છે. જબલપુર જિલ્લાના સિહોરા મુકામે, ગ્રામ્ય મંડળીઓને ધિરાણના મુખ્ય હેતુથી આ મધ્યસ્થ બેંક જિલ્લામાં સ્થાપવામાં આવેલ હતી. એજ રીતે મદ્રાસમાં "મદ્રાસ મધ્યસ્થ શહેરી બેંક" સ્થાપવામાં આવી હતી. થોડા સમય બાદ ઈ.સ. ૧૯૧૧માં મુંબઈમાં પણ આવીજ શહેરી શરૂ થઈ હતી. મદ્રાસમાં આવી બેંકના સ્થાપકો નિવૃત્ત અધિકારીઓ અને સામાજિક કાર્યકર્તાઓ હતા. જ્યારે મુંબઈ બેંક (બોમ્બે બેંક)ના સ્થાપકો મુખ્યત્વે નાણાં ધિરધાર કરનારા અને નાણાંકીય નિષ્ણાંતો હતા. ગ્રામ્ય મંડળીઓને ધિરાણ સવલતો અને બેંકિંગ સવલતો પૂરી પાડવાના મુખ્ય હેતુ અહીં જણાયા આવતા હતા.

ઈ.સ. ૧૯૦૬ થી ૧૯૨૦નો સમયગાળો આ પ્રકારની મધ્યસ્થ બેંકની રચના માટે વિચારવંત રહેલો હતો. ઈ.સ. ૧૯૧૫માં મેક્લેગન સમિતિના અહેવાલરૂપી ભલામણો મુજબ દેશમાં મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો જિલ્લાકક્ષાએ હોવી જોઈએ તેવી વિચારસરણી મજબૂત બનતી ગઈ હતી. ઈ.સ. ૧૯૧૨ના સુધારેલા સહકારી કાયદાનુસાર મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો સમગ્ર ભારતમાં ફાઈનાન્સીંગ એજન્સીઝ તરીકે કામ કરતી હતી.

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ભારતમાં છેલ્લા ૮૦ વર્ષ દરમિયાન સહકારી પ્રવૃત્તિ સંદર્ભે મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો વિકાસ નીચે મુજબ સમયના બે તબક્કામાં જોઈ શકાય.

(અ) ઈ.સ. ૧૯૧૯-૨૦ થી ઈ.સ. ૧૯૪૬-૪૭ સુધીમાં અખંડ હિન્દુસ્તાનના સમયગાળા દરમિયાન.

(બ) ઈ.સ. ૧૯૫૦-૫૧ થી ઈ.સ.૧૯૮૮-૮૯ના સમયગાળા દરમિયાન.

કોષ્ટક - ૧.૫

ઈ.સ. ૧૯૧૯-૨૦ થી ઈ.સ. ૧૯૪૬-૪૭ના સમયગાળા

દરમિયાન અખંડ હિન્દુસ્તાનમાં "સેન્ટ્રલ ફાઈનાન્સીંગ

એજન્સીઝ" તરીકે મધ્યસ્થ બેંકોના વિકાસની કામગીરી

(રકમ રૂપિયા લાખમાં)

ક્રમ	વિગત	૧૯૧૯-૨૦	૧૯૨૮-૨૯	૧૯૨૯-૩૦	૧૯૩૬-૩૭	૧૯૩૭-૩૮	૧૯૪૫-૪૬	૧૯૪૬-૪૭
(૧)	બેંકોની સંખ્યા	૩૯૩	૫૮૩	૫૮૮	૬૧૧	૫૯૯	૬૦૧	૪૬૯
(૨)	સભાસદ સંખ્યા	૧૨૨૧૨૦	૧૯૪૫૭૬	૧૯૧૪૮૯	૧૭૬૨૯૫	૧૭૩૮૩૬	૧૯૮૦૯૪	૧૫૯૮૪૬
	વ્યક્તિઓ	૯૩૦૦૦	૯૭૦૦૦	૯૦૦૦૦	૮૫૦૦૦	૮૨૦૦૦	૮૦૦૦૦	૭૪૦૦૦
	મંડળીઓ	૨૯૧૨૦	૯૭૫૭૬	૧૦૧૪૮૯	૮૧૨૯૩	૮૧૮૩૬	૧૧૮૦૯૪	૮૫૯૪૬
(૩)	માલિકીના ભંડોળ	૧૨૨	૪૩૨	૪૭૧	૬૫૧	૬૫૨.૧૭	૮૪૫.૧૫	૬૩૭
	ભરપાઈ મૂળી રૂા.	૯૫	૨૭૮	૨૯૫	૨૭૮	—	—	૨૬૪
	અભ્ય ભંડોળ રૂા.	૨૭	૧૫૪	૧૭૬	૩૭૩	—	—	૩૭૩
(૪)	લોન અને થાપણો	૫૨૧	૨૪૩૫	૨૬૧૯	૨૨૯૯	—	—	૩૩૮૨
	વ્યક્તિઓ પાસેથી રૂા.	૩૫૮	૧૭૬૭	૧૮૬૬	૧૬૫૯	—	—	—
	મંડળીઓ પાસેથી રૂા.	૪૩	૨૦૫	૨૨૪	૩૦૦	—	—	—
	કેન્દ્ર અને રાજ્ય પાસેથી	૧૦૭	૩૯૪	૪૬૦	૩૦૩	—	—	—
	સરકાર પાસેથી રૂા.	૧૩	૭૦	૬૯	૩૭	—	—	—
(૫)	કાર્યશીલ મૂળી રૂા.	૬૪૩	૨૮૬૭	૩૦૯૦	૨૯૫૦	૨૯૦૯.૫૫	૪૫૦૭.૫૪	૪૦૧૯
(૬)	આપેલ લોન ધિરાણ	૪૦૦	૧૬૯૨	૧૭૫૯	૯૧૪	૧૦૯૫.૧૭	૪૩૦૭.૨૮	૬૧૨૭
	વ્યક્તિઓને રૂા.	૧૯	૯૪	૮૬	૧૨૫	૧૩૫.૧૪	૫૪૩.૫૩	૬૦૯
	બેંકો અને મંડળીઓને	૩૮૧	૧૫૯૮	૧૬૯૩	૭૮૯	૯૬૦.૦૩	૩૭૬૩.૭૫	૫૫૧૮
(૭)	ચઢતલોન બાકીઓ	૫૭૫	૨૩૦૫	૨૪૬૦	૧૯૬૯	૧૯૫૯.૪૮	૨૦૩૬.૩૨	૨૧૧૩
	વ્યક્તિઓ પાસે રૂા.	૧૫	૫૦	૪૯	૮૫	૯૩.૫૭	૧૮૩.૧૭	૨૨૭
	બેંક અને મંડળીઓ પાસે	૫૬૦	૨૨૫૫	૨૪૧૧	૧૮૮૪	૧૮૬૫.૯૧	૧૮૫૩.૧૫	૧૮૮૬
(૮)	નફો / નુકસાન રૂા.	—	—	—	—	+૩૯.૪૭	+૫૪.૩૦	—

(સંદર્ભ : G.M. LAUD : "Co-operative Banking in India" Co-operators Book Depot, Bombay, First Edt., 1956,

PP. 273-277-296 & 314.)

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ઈ.સ. ૧૯૧૯-૨૦ થી ઈ.સ. ૧૯૪૬-૪૭ના સમયગાળા દરમ્યાન અખંડ સમગ્ર હિન્દુસ્તાનમાં સેન્ટ્રલ ફાઈનાન્સીંગ એજન્સીઝ તરીકેનો મધ્યસ્થ બેંકોનો વિકાસ જોઈએ તો સમગ્ર દેશમાં બોમ્બે, મદ્રાસ, પંજાબ, ઉત્તરપ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, ઓરિસ્સા, મધ્યભારત અને હૈદરાબાદ પ્રાંતમાં વધુ ઝડપી રીતે થયેલ હતો. જ્યારે વિંધ્ય પ્રદેશ સૌરાષ્ટ્ર (હાલનું ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છ) તેમજ પેત્સુ અને દિલ્હી પ્રાંતમાં થયેલો વિકાસ સામાન્ય હતો.

કોષ્ટક - ૧.૬

ઈ.સ. ૧૯૫૦-૫૧ થી ઈ.સ. ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં ભારતમાં જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો વિકાસ (આઝાદી બાદ અને પંચવર્ષીય યોજનાઓ દરમ્યાન)

(રકમ રૂપિયા કરોડમાં)

વર્ષ	બેંકોની સંખ્યા	કુલ મૂડી રૂ.	આપેલ લોન ધિરાણ રૂ.	ચદ્દત / બાકી લોન ધિરાણ રૂ
૧૯૫૦-૫૧	૫૦૫	૫૬.૩૭	૮૨.૮૩	૩૪.૧૭
૧૯૫૧-૫૨	૫૦૮	૬૦.૧૧	૧૦૫.૬૪	—
૧૯૫૫-૫૬	૪૭૮	૮૨.૬૭	૭૦.૮૩	૫૪.૩૪
૧૯૬૦-૬૧	૩૮૦	૨૨૮.૭૩	૩૫૦.૮૧	૨૧૭.૭૭
૧૯૬૧-૬૨	૩૮૭	૩૫૨.૬૫	૪૭૬.૮૬	૭૪.૮૦
૧૯૬૪-૬૫	૩૬૦	૫૨૪.૮૧	૬૦૭.૦૦	—
૧૯૬૫-૬૬	૩૪૬	૫૮૩.૫૨	૭૭૧.૬૬	૪૩૭.૭૨
૧૯૬૬-૬૭	૩૪૬	૬૩૮.૩૦	૮૪૩.૪૩	૪૮૮.૩૫
૧૯૬૭-૬૮	૩૪૪	૭૦૬.૦૫	૮૮૫.૫૮	૫૪૮.૮૭
૧૯૬૮-૬૯	૩૪૧	૮૩૦.૪૫	૧૧૨૦.૮૩	૬૪૧.૦૪
૧૯૬૯-૭૦	૩૪૦	૮૨૭.૭૮	૧૨૦૪.૫૮	૭૩૮.૭૮
૧૯૭૧-૭૨	૩૪૧	૧૧૮૩.૬૧	૧૫૦૭.૭૦	૫૪૧.૨૬
૧૯૮૦-૮૧	૩૩૭	૮૭૬૬.૦૦	૩૨૧૬.૦૦	—
૧૯૮૧-૮૨	૩૩૮	—	૬૩૫૦.૦૦	—
૧૯૮૮-૮૯	૩૫૧	૨૮૬૨૫.૩૬	૭૮૦૩.૦૦	૨૩૨૧.૦૦
૧૯૮૯-૯૦	૩૫૫	૩૨૩૮૬.૦૦	૮૫૫૨.૦૦	૩૫૨૮.૦૦
૧૯૯૦-૯૧	૩૫૩	૩૬૨૦૦.૬૨	૧૧૨૧.૭૮	૩૧૫૪.૫૦
૧૯૯૫-૯૬	૩૬૪	૭૭૫૭૪.૩૧	૩૬૩૭૫.૧૭	૧૪૫૨૪.૬૦
૧૯૯૬-૯૭	૩૬૭	૫૦૧૩૨.૬૩	૪૦૭૮૦.૪૧	૧૪૫૭૦.૮૪
૧૯૯૭-૯૮	૩૬૮	૫૮૦૫૩૮૩	૩૮૭૭૮.૨૪	૮૧૦૫.૦૮
૧૯૯૮-૯૯	૩૮૮	૭૩૦૩૫૮૩	૪૨૮૫૮.૮૫	૮૮૨૪.૬૫

સંદર્ભ : (૧) "Indian Co-operative Movement c A Profile" March 1998, By N.C.U.I. P. 14.

(૨) NAFSCOB c Basic Data on District Central Co-operative Banks in India, 1998-99, Navi Mumbai.

છેલ્લા સાડા ચાર દાયકા દરમ્યાન સમગ્ર ભારતમાં વિવિધ રાજ્યોમાં વિવિધ સમયે જિલ્લાઓની પુનઃરચના કામગીરીને લીધે જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સંખ્યામાં ચઢાવ ઉતાર જોવા મળે છે. જો કે ઈ.સ. ૧૯૫૦-૫૧માં ૫૦૫ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સંખ્યા સામે ૧૯૯૮-૯૯માં ૩૬૯ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સંખ્યા જોતા કુલ ૧૩૮ બેંકોનો ૨૭.૩૨%ના દરે થયેલો ઘટાડો, વાસ્તવમાં વિવિધ રાજ્યોમાં થયેલી જિલ્લા પુનઃરચના મુજબ જિલ્લાના ઘટાડાને લીધે છે.

આયોજનકાળ (૧૯૫૦-૫૧)ની શરૂઆતથી ભારતમાં મધ્યસ્થબેંકોની કામગીરી એકંદરે જોઈએ તો શાખા વિસ્તરણ કાર્યક્રમ, બેંકોના કાર્યાલયોની સંખ્યા સંદર્ભે અને બેંકોની સભ્ય સંખ્યામાં થયેલો વધારો ઘટાડો મંડળીઓની કાર્યક્ષમતા સુધારણા કાર્યક્રમ અનુસંધાને જોઈ શકાય છે. મૂડીની સ્થિતિ એકંદરે મજબૂત બની રહી છે. તેમ છતાં કરજ અને બાહ્ય લોન મૂડીની અસર ઓછી થાય તે પણ બેંકોની ધંધાકીય નફાકારકતા માટે યોગ્ય ગણાવી આપેલ લોન ધિરાણ કામગીરી બેંકની પ્રગતિ માટે જવાબદાર પરિબળ ગણાશે પરંતુ મુદતવીતી બાકીનો પ્રશ્ન અને ચઢત બાકી લોન ધિરાણ અંગે યોગ્ય આયોજન કાર્યક્રમોની આવશ્યકતા છે. અન્ય બાબતો જોઈએ તો ઈ.સ. ૧૯૯૦-૯૧માં કુલ બેંકોની સંખ્યા ૩૫૩ હતી જેમાં ૧૧૯ બેંકો નફો કરતી હતી. (૩૩.૭૧% બેંકો) જ્યારે તેના નફાની રકમ કુલ રૂ. ૮૦.૫૩ કરોડની હતી તેની સામે ખોટ કરતી બેંકોની સંખ્યા ૪૮ હતી. (૧૩.૬% બેંકો) જેની કુલ ખોટ રૂ. ૪૩.૦૧ કરોડની હતી. જ્યારે નહિ નફો નહિ નુકસાની કરતી બેંક ૧૮૬ જેટલી (૫૨.૬૯% બેંકો) ઈ.સ. ૧૯૯૫-૯૬માં નફો કરતી બેંકોની શાખાઓની સંખ્યા કુલ ૬૮૯૫ હતી અને ખોટ/નુકસાન કરતી બેંકોની શાખાઓની સંખ્યા કુલ ૧૦૩૨૮૭ની હતી કુલ સંચાલન પડતરની ટકાવારી ૩.૨૨% હતી અને કુલ સંચાલન પડતરસામે પગારના હિસ્સાની ટકાવારી ૬૧.૫% હતી.

૧.૧૩.૩ રાજ્ય સહકારી બેંકો :

ઈ.સ. ૧૯૦૬ના સમયગાળા દરમ્યાન અને ક્રમે-ક્રમે સ્થપાયેલી, અને વિકસેલી વિવિધ મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની નાણાંકીય જરૂરીયાતોની પૂર્તિ માટે, બેંકોને સર્વાંગી રીતે મજબૂત બનાવવા, ખેતીવિષયક સંશાધનોની અને અન્ય બેંકિંગ પ્રવૃત્તિના નિરીક્ષણ તથા નિયંત્રણ માટે રાજ્યકક્ષાએ, પ્રાદેશિક વિસ્તારકક્ષાએ સર્વોચ્ચ બેંક હોવી જોઈએ તેવો પ્રાંતિય બેંકો અંગેના વિચાર સ્વીકૃત થતા ઈ.સ. ૧૯૧૧ના સમયગાળામાં સમગ્ર ભારતમાં પ્રાંતીય બેંકો ક્રમે-ક્રમે સ્થપાતી ગઈ હતી.

પ્રવર્તમાન સમયે આ બેંકો રાજ્ય સહકારી બેંકો તરીકે દરેક રાજ્યની ધિરાણ આપતી વિવિધ સહકારી સંસ્થાઓની સર્વોચ્ચ બેંક છે. સમગ્ર સહકારી બેંકિંગ માળખામાં તે ટોચની બેંક (Apex Bank) તરીકે છે. આ બેંકનું સ્વરૂપ ઉદ્દેશો, કાર્યપ્રવૃત્તિ સભ્યપદ, નાણાંકીય સાધનો, ધિરાણ વ્યવસ્થા, સંચાલન વહીવટ અને ઉદ્ભવ વિકાસ અંગેની નીચે મુજબ વિગતો દર્શાવેલ છે.

૧.૧૩.૩.૬ સ્વરૂપ :

રાજ્ય સહકારી બેંકોની સ્થાપના થતાં તેના બે સ્વરૂપો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. જે રાજ્ય સહકારી બેંકોનું સભ્યપદ રાજ્યમાં આવેલ સહકારી સંસ્થાઓ પુરતું જ મર્યાદિત હોય તેને શુદ્ધ પ્રકારની રાજ્ય સહકારી બેંક અને જે રાજ્ય સહકારી બેંકનું સભ્યપદ રાજ્યમાં આવેલ સહકારી સંસ્થાઓ ઉપરાંત વ્યક્તિઓ માટે પણ ખુલ્લુ રાખવામાં આવેલ હોય તેને મિશ્ર પ્રકારની રાજ્ય સહકારી બેંક કહેવાય છે. મૂળભૂત રીતે બન્ને બેંકો રાજ્યના દરેક જિલ્લાની અન્ય સહકારી બેંકો માટે સમતોલન કેન્દ્ર તરીકેની કામગીરી બજાવે છે.

૧.૧૩.૩.૫ ઉદ્દેશો અને સંદર્ભની કાર્ય-પ્રવૃત્તિઓ :

રાજ્ય સહકારી બેંકના ઉદ્દેશો અને તે મુજબ હેતુ સિદ્ધિ માટે સ્વીકૃત થયેલી બેંકની કાર્ય પ્રવૃત્તિઓ નીચે મુજબ છે.

- (૧) સહકારી ધિરાણ માળખાને રાજ્ય વ્યાપી અને સમવાયી બનાવવું
- (૨) રાજ્યના જિલ્લામાં કાર્યરત જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની નાણાં જરૂરીયાતોની પૂર્તિ અને ધિરાણ વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી.
- (૩) સહકારી બેંકોના બેંકર તરીકે રાજ્યકક્ષાએ વહીવટ કરવો.
- (૪) રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની કૃષિવિષયક ધિરાણ નીતિ અનુસાર "નાબાર્ડ" પાસેથી ઉપાડ તેમજ પ્રજા પાસેથી વિવિધ થાપણો મેળવવી અને રાજ્યના વિવિધ જિલ્લા માટે કૃષિ ધિરાણ સંબંધી નાણાંકીય સગવડતાઓ કરવી સબસીડી તથા વિવિધ યોજનાઓ મુજબ બેંકિંગ સુવિધા આપવી.
- (૫) જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો અને અર્બન બેંકોની કામગીરી પર પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ રીતે દેખરેખ, નિયંત્રણ, માર્ગદર્શન વડે આલોચક તરીકેની કામગીરી કરવી.
- (૬) સભાસદ સહકારી સંસ્થાઓના ઈન્સ્પેક્શન ઉપરાંત નાબાર્ડની સલાહ-સૂચના-માર્ગદર્શન મુજબ નિયંત્રણ વ્યવસ્થામાં સહાયભૂત થવું.
- (૭) જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો અને અર્બન બેંકોના કર્મચારીઓને તાલીમ-વિકાસ અંગે

આયોજન મુજબ સુવિધા પૂરી પાડવામાં મદદરૂપ થવું.

- (૮) રાજ્યની વિવિધ સહકારી બેંકોનું સંકલન કરવું, એક્સૂટ્ર કાર્યક્રમો આપવા, એક્સૂટ્રતા લાવનારો વિવિધ કાર્યોને પાર પાડવા માટે પ્રયાસો કરવા.
- (૯) નાણાંબજાર, શેરબજાર અને સહકારી પ્રવૃત્તિ વચ્ચે કડીરૂપ ભૂમિકા ભજવવી. બેંકમાં આ અંગેના વિભાગો અને તેના આયોજનોના અમલીકરણના વહીવટી કાર્યોને અમલી બનાવવા.
- (૧૦) સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે અન્ય રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકોના 'બેંકિંગ' કામકાજની સગવડતા કરી આપવી. કલીયરીંગ હાઉસ અને અન્ય બેંકિંગ વ્યવસાયની સુવિધા પૂરી પાડવી.
- (૧૧) વાણિજ્ય અને વ્યાપાર બેંકિંગ કામગીરીને મદદરૂપ થઈ શકાય તેવા સમગ્ર બેંકિંગ કાર્યો જેવા કે આંતર બેંક નાણાંકીય હેરફેર, વિવિધ સહકારી સંસ્થાઓની નાણાંકીય લેવડ-દેવડ, પુનઃવટાવની સગવડો તેમજ બિલ ઓફ એક્સચેન્જ અને નેગોશીએશન ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટનો ધંધો કરવો.
- (૧૨) રાજ્યના શાખવાળા ખેડૂતોની ખેતી ઉત્પન્ન વેચાણ અને રૂપાંતર માટેની નાણાંકીય સગવડો, જિલ્લા સહકારી બેંકો, બેંકિંગ યુનિયનો અને અન્ય સહકારી સંસ્થા/મંડળીઓ મારફતે પૂરી પાડવાની કામગીરી બજાવવી અને તે રીતે સહકારી કૃષિ ધિરાણ પ્રવૃત્તિને વેગ મળે તેવી યોજનાઓ તૈયાર કરવી અને તેનો અમલ કરાવવો.
- (૧૩) સહકારી મંડળીઓને, યોગ્ય જામીનગીરી લઈને અથવા લીધા સિવાય નાણાં કરજે આપવા, ખેતીનો માલ-સામાન અથવા ઔદ્યોગિક મંડળીઓએ ઉત્પાદન કરેલ પાકા માલ સામે ધિરાણ કરવું.
- (૧૪) સહકારી મંડળીઓને અને બેંકના થાપણદારોને બેંક્સ ગેરંટી આપવી અગરતો મંડળીઓએ ખરીદેલા અથવા આયાત કરેલા માલની કિંમત ચૂકવવા બાહેધરી આપવી.
- (૧૫) સહકારી કાયદાની જોગવાઈ મુજબ મુખ્ય રાજ્ય ભાગીદારી ફંડ ઊભુ કરવું અને તે મુજબ નિયમાનુસાર જિલ્લા બેંકો, બેંકિંગ યુનિયનો અને સહકારી મંડળીઓના શેર ભંડોળમાં નાણાં રોકવો.
- (૧૬) બેંકનું પોતાનું હિત હોય તેવી સહકારી મંડળીઓ/સંસ્થાઓના વહીવટદાર તેમજ ફંડના અધિકારી તરીકે વ્યવસ્થા અને કામગીરી કરવી.

૧.૧૩.૩.ગ સભ્યપદ અંગે :

રાજ્ય સહકારી બેંકો વાસ્તવમાં સમવાયી સંસ્થા છે. તે મુજબ માત્ર સહકારી સંસ્થાઓ તેના સભ્ય થઈ શકે છે. સભ્યો નીચેનામાંથી હોય છે.

- (૧) જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો
- (૨) રાજ્યની ટોચની સહકારી સંસ્થાઓ
- (૩) નાગરિક સહકારી બેંકો અને બેંકિંગ યુનિયનો, ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીઓ, જેમનું ભરપાઈ થયેલ શેર ભંડોળ અનુક્રમે રૂ. ૧ લાખથી અને રૂ. ૨ લાખથી ઓછું ન હોય.
- (૪) એવી સહકારી સંસ્થાઓ કે જેમને જે તે જિલ્લાની મધ્યસ્થ સહકારી બેંક ધિરાણપુરૂ પાડી શકે તેમ ન હોય, તે આ બેંકમાં સભાસદ થઈ શકે છે.
- (૫) વિશિષ્ટ સભાસદ તરીકે, રાજ્ય સરકાર

આ સિવાય વ્યક્તિઓ, મંડળીઓ, જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઓ, પેઢીઓ કે બેંક સાથેના કામકાજને લઈને સંપર્કમાં આવનાર એકમો, નોમિનલ સભાસદ થઈ શકે છે. તેઓને બેંકના સંચાલન-વહીવટ સંદર્ભની કામગીરીમાં ભાગ લેવાનો કે મત આપવાનો અધિકાર નથી, જો કે નાણાંવટી સમિતિએ પણ રાજ્ય સહકારી બેંકોના સંચાલન મંડળમાં વ્યક્તિગત સભાસદોની વિશેષ સંખ્યા અંગે ચેતવણી આપવા તે ઘટાડવાનું સૂચન કરેલ હતું.

સભાસદની જવાબદારી તેમણે ખરીદેલા શેર પૂરતી મર્યાદિત છે. શેર ફાળા રૂપે રકમ જમા કરાવીને સભાસદ બનવા માટે શેરની દાર્શનિક કિંમત રૂ. ૧૦૦ અને દાખલ ફી રૂ. ૧ રાખવામાં આવેલ છે.

૧.૧૩.૩.૬ નાણાંકીય સાધનો :

રાજ્ય સહકારી બેંકોના નાણાંકીય સાધનો દ્વારા બેંકો પોતાના કામકાજને વ્યવસ્થિત રાખે છે. ભંડોળ સ્વરૂપે જોઈએ તો શેર ભંડોળની રકમ, અનામન ભંડોળની રકમ, જાહેર થાપણો, કરજ ઉપાડ અને મેળવેલ ધિરાણો તેમજ ચાલુ મૂડી તથા રિઝર્વ બેંકનો ફાળો વગેરે નાણાંકીય સાધનોનું મૂડી ભંડોળ બનેલું હોય છે. શેરભંડોળની રકમ સભાસદ તરફથી ભરાયેલ શેરફાળો રાજ્ય સરકાર મારફત મળેલો શેરફાળો અને જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો દ્વારા ખરીદવામાં આવેલ રાજ્ય ભાગીદારી નીધિ રૂપેનો શેરફાળો મુખ્ય નાણાંકીય સાધન છે. થાપણ ભંડોળ તરીકે બેંક, સમાજમાંથી, પ્રજા અને અન્ય સહકારી મંડળી/સંસ્થા પાસેથી બચત સ્વરૂપે વિવિધ પ્રકારની થાપણો આકર્ષક વ્યાજદર અને સલામત રોકાણના નામે એકત્રિત કરે છે. આ ઉપરાંત રીઝર્વબેંક, નાબાર્ડ અને નેશનલ કો-ઓપરેટીવ ડેવલપમેન્ટ બેંક, તથા આઈ.ડી.બીઆઈ. વગેરે પાસેથી જરૂરીયાત અનુસાર ધિરાણ સુવિધા ઉપાડ, કરજ-લોન વગેરે સ્વરૂપે મેળવે છે. બેંક રોજની બેંકિંગ કામગીરીને આધારે વિવિધ આવકો દ્વારા ચાલુ મૂડીની વ્યવસ્થા કરે છે. નાણાંકીય કામગીરી સંદર્ભના વિવિધ પ્રોજેક્ટ અને કરારો નાબાર્ડ સાથે અને જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સાથે કરીને કૃષિધિરાણ અંગેની કામગીરી કરવામાં આવે છે.

બેંકના વિવિધ ભંડોળ મુજબ બેંકિંગ પ્રવૃત્તિની સાથોસાથ બેંક વિવિધક્ષેત્ર લોન-ધિરાણ આપવા સાથે રોકાણ પણ કરે છે. ખાસ કરીને સરકારી ભાગીદારીઓ ખરીદવા અન્ય સલામત રોકાણ યોજનાઓમાં નાણાં રોકવા વગેરે અને બેંકના આંતરિક નિયમોઅનુસાર અન્ય ભંડોળ રાખવા તથા રિઝર્વ બેંકના નિયમઅનુસાર અનામત ભંડોળ રાખવામાં આવે છે.

૧.૧૩.૩.૩ ધિરાણ પ્રવૃત્તિ :

રાજ્ય સહકારી બેંક તરફથી જિલ્લા સહકારી બેંકોને ટોચની સહકારી સંસ્થાઓને તેમજ સહકારી ઔદ્યોગિક એકમોને વિવિધ હેતુઓ માટે વિવિધ પ્રકારનું ધિરાણ નીચે મુજબ કરે છે.

(અ) જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોને ધિરાણ :

- (૧) ટૂંકી મુદતનું ખેત વિષયક ધિરાણ
- (૨) ટૂંકી મુદતનું માર્કેટીંગ ધિરાણ
- (૩) મધ્યમ મુદતનું ખેતવિષયક ધિરાણ
- (૪) મધ્યમ મુદતનું રૂપાંતર (કન્વર્ઝન) ધિરાણ
- (૫) બિનખેત વિષયક ધિરાણ

(બ) આર્થિક પછાત વર્ગના સભ્યોને ધિરાણ :

- (૧) નાના/સિમાંત ખેડૂતોને ધિરાણ
- (૨) આદિવાસી વિસ્તારોમાં તેઓની આવક વધે તેવા પ્રકારના ધંધા-રોજગાર માટે ધિરાણ સુવિધા (લિબો.ક દ્વારા ધિરાણ)
- (૩) ગ્રામ્ય કક્ષાએ કૂટીર ઉદ્યોગના વિકાસ માટે ધિરાણ

આ ઉપરાંત ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ, માર્કેટીંગ ફેડરેશન, ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ હાઉસીંગ ફાઇનાન્સ કોર્પો. ને ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ઓઈલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝને, ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ કોટન ફેડરેશનને, વિવિધ નાગરિક બેંકોને, લઘુ બેંકોને વિવિધ પ્રકારે ધિરાણ પુરૂ પાડવામાં આવે છે. પ્રોસેસીંગ અને રૂપાંતર મંડળીઓને પણ મધ્યમ મુદતના ધિરાણ, લાંબી મુદતના ધિરાણ પુરા પાડવામાં આવે છે અને અન્ય બિનખેતવિષયક ધિરાણ સુવિધા ઉપલબ્ધ બનાવવામાં આવી છે.

૧.૧૩.૩.૪ સંચાલન - વહીવટ અંગે :

રાજ્ય સહકારી બેંકનું સંચાલન રાજ્ય સરકાર નિયુક્ત સભ્યો, જવાબદાર અધિકારીઓ, અને ખાસ તો 'અ' વર્ગના સભ્યોમાંથી ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના બનેલા 'સંચાલન

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

મંડળ' (Board of Directors) મારફત થાય છે ? આ મંડળની મુદત ૩ વર્ષની રહે છે. દર વર્ષે ૧/૩ સભ્યો વારા મુજબ નિવૃત્ત થતા હોય છે. બોર્ડ (મંડળ)ના સભ્યોની નિયત થતી ચૂંટણી માટે બેંક દ્વારા ચૂંટણીના નિયમો, સરકારશ્રીની મંજૂરી મુજબ તૈયાર કરેલા હોય છે. તે મુજબ ઉમેદવારી કરનાર સંસ્થાએ સામાન્ય રીતે પોતાના ભરપાઈ થયેલા શેર ભંડોળ ના ૧/૨૦ ભાગના રાજ્ય સહકારી બેંકના શેર ધારણ કરેલા હોવો જોઈએ. તેમજ મુદત વિતી બાકીદાર ન હોય તે જ સંચાલક—મંડળમાં સભ્ય તરીકે ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી નોંધાવી શકે છે. બેંકના પેટા નિયમો તથા ચૂંટણી અંગેના સરકારે જાહેર કરેલા નિયમોને આધિન રહીને ચૂંટાઈ આવતા સભ્યોની કુલ સંખ્યા સંચાલક મંડળમાં અમુક સભ્યોની હોય છે. ઉપરાંત ટોચની સહકારી સંસ્થાઓના અમુક નિયુક્ત સભ્યો અને ૩ સરકાર નિયુક્ત સભ્યો હોય છે. બોર્ડને આ ઉપરાંત બે સભ્યો કો—ઓપરેટીવ કરવાનો અધિકાર હોય છે. સંચાલક મંડળમાં સભ્યો નીચેની વિગત મુજબ હોય છે.

- (૧) જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના (દરેક જિલ્લા બેંકના એક) પ્રતિનિધિ
- (૨) સહકારી બેંકિંગ યુનિયન તથા નાગરિક બેંકોના પ્રતિનિધિ
- (૩) ઔદ્યોગિક અને અન્ય સહકારી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિ
- (૪) રાજ્ય સહકારી માર્કેટીંગ ફેડરેશનના પ્રતિનિધિ
- (૫) (જમીન વિકાસ બેંકના પ્રતિનિધિ) રાજ્ય સહકારી કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ બેંકના પ્રતિનિધિ
- (૬) રજિસ્ટ્રાર શ્રી સહકારી મંડળીઓ (સરકારના નિયુક્ત પ્રતિનિધિ)
- (૭) નાણાંકીય સલાહકાર / સંયુક્ત સચિવ (સહકાર ખાતુ વિભાગ)
- (૮) બિનસરકારી સભ્યો — રાજ્ય સરકાર નિયુક્ત
- (૯) જે તે બેંકના જ. મેનેજર — ડીરેક્ટર — હોદ્દાની રૂએ પ્રતિનિધિ તરીકે.

આ બોર્ડમાંથી જ ઉપરોક્ત રીતે નિયુક્ત તથા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા પ્રમુખ (ચેરમેન) અને ઉપપ્રમુખ (વાઈસ ચેરમેન) ચૂંટી કાઢવામાં આવે છે. બોર્ડ મીટીંગ ત્રણ માસે ઓછામાં ઓછી એક વખત મળે છે. તેઓ સંચાલન વહીવટ વ્યવસ્થાના સહેલીકરણના હેતુથી કાર્યવાહક સમિતિ અને અન્ય પેટા સમિતિઓની રચના અને નિમણૂંક કરે છે.

કાર્યવાહક સમિતિ (Executive Committee) તરીકે નક્કી થતા સભ્યો સંચાલક મંડળમાંથી જ હોય છે. બેંકોના વહીવટ સંદર્ભની કામગીરી અંગે દર વર્ષે આવી વ્યવસ્થાપક સમિતિની રચના કરી લેવામાં આવે છે. તેઓને મંડળવતી મંડળની કેટલીક ખાસ સત્તાઓ સોંપવામાં આવે છે. આ સમિતિમાં બેંકના ચેરમેન, વા. ચેરમેન, મેનેજિંગ ડીરેક્ટર, સરકારી

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

પ્રતિનિધિ તેમજ જિલ્લા સહકારી બેંકોના નિયમ અનુસારના પ્રતિનિધિ હોય છે. આ સમિતિની મીટીંગ માસમાં ઓછામાં ઓછી એકવાર અને આવશ્યકતા અનુસાર ગમે ત્યારે બોલાવવી એવું તેના પેટા કાયદામાં નક્કી કરવામાં આવેલ હોય છે.

આ સમિતિની કામગીરી નીચે મુજબ જોઈ શકાય.

- (૧) સભાસદો દાખલ કરવા, શેર ફાળવવા
- (૨) અંદાજપત્રો તૈયાર કરાવવા, વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરાવવા
- (૩) ધિરાણ આયોજન અમલીકરણ અંગે સત્તા અને કામગીરીની હદ નક્કી કરવી.
- (૪) વસુલાત નીતિ નક્કી કરવી.
- (૫) સ્ટાફ અંગેની નીતિ નક્કી કરવી.
- (૬) અન્ય નિર્ણયો લેવા, અમલી બનાવવા અને સર્વાંગી સંકલન જાળવવું.

કાર્યવાહક સમિતિ મુખ્યત્વે આવી કામગીરી માટે તમામ સત્તાઓ અને કામગીરીની જોગવાઈ પેટા-નિયમો વગેરેથી નક્કી કરવામાં આવેલી હોય છે. જે અંગે વહીવટી સરળતા અને કામગીરીની ચોક્કસાઈ ઝડપના હેતુસર કાર્યવાહક સમિતિ, લોન સબ-કમિટિ, સ્ટાફ સબકમિટી, બેંકિંગ ઈન્સ્યોરન્સ કમિટી વગેરે અનેક વિધ પેટા કમિટીઓ પણ બનાવવામાં આવે છે. જે સમગ્ર બેંકની તમામ પ્રકારની સંચાલકીય અને વહીવટી કામગીરી પૂર્ણ કરવામાં સહાયરૂપ નીવડે છે.

૧.૧૩.૩.૪ રાજ્ય સહકારી બેંકોનો વિકાસ :

ઈ.સ. ૧૯૧૧-૧૨ના સમયગાળા દરમ્યાન ભારના અમુક પ્રાંતોમાં "પ્રોવિન્સીઅલ બેંકો"ની કામગીરી શરૂ થઈ હતી. મધ્યપ્રદેશ (જુનુ સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સીઝ અને બેરાર તરીકે હતું) ત્યાંની સરકારે "પ્રોવિન્સીઅલ બેંક"ની નોંધણી "સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સીઝ એન્ડ બેરાર પ્રોવિન્સીઅલ કો-ઓપરેટીવ બેંક"ના નામથી કરેલ હતી. પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ બાદ જે તે પ્રાંત-વિસ્તારોમાં પ્રાંતીય બેંક તરીકે આવી બેંકો શરૂ થયેલ જેમાં "મદ્રાસ પ્રોવિન્સીઅલ બેંક", "બેંગાલ ફાઈનાન્સીંગ પ્રોવિન્સીઅલ ફેડરેશન", "બિહાર પ્રોવિન્સીઅલ બેંક", "બોમ્બે સેન્ટ્રલ એન્ડ પ્રોવિન્સીઅલ બેંક" વગેરેએ પ્રાદેશિક વિસ્તારની મુખ્ય સહકારી બેંક તરીકે કામગીરી શરૂ કરેલ આમ ઈ.સ. ૧૯૧૧-૧૨ પછી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સંખ્યામાં થયેલો વધારો તથા આ બેંકોની નાણાં જરૂરીયાતો, ભંડોળ, ધિરાણ સુવિધા અને સમગ્ર નાણાંકીય-બિનનાણાંકીય નિયમનના તથા નિયંત્રણનાં હેતુસર દરેક રાજ્યમાં /પ્રદેશ વિસ્તારમાં સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે સર્વોચ્ચ બેંકની જરૂરીયાત રહેવાનું જણાતા સમગ્ર ભારતમાં તે રાજ્ય / પ્રદેશ વિસ્તાર મુજબ સ્થાપવાનું વલણ શરૂ થયેલ ઈ.સ. ૧૯૧૪-૧૫ની મેકલેગન સમિતિએ પણ સહકારી ક્ષેત્રના અભ્યાસ પછી દરેક રાજ્યમાં એક

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

'ઉચ્ચતમ બેંક' હોવી જોઈએ તેવી ભલામણ કરી હતી. રિઝર્વ બેંક દ્વારા કૃષિ ક્ષેત્રને પ્રોત્સાહન અને નાણાં ધિરાણ પુરૂ પાડવા માટે તેના કૃષિ વિભાગ / ખાતા મારફત પણ રાજ્ય દીઠ ટોચની બેંક આવશ્યક હોવાનું જણાવેલ એ રીતે ઈ.સ. ૧૯૧૪માં ભારત સરકાર જુના સહકારી કાયદામાં સુધારો કરીને રાજ્યમાં રાજ્ય સહકારી બેંકની સ્થાપના અંગે કાનુની જોગવાઈ કરી અને તે અનુસાર ભારતનાં પ્રત્યેક રાજ્યમાં રાજ્ય સહકારી બેંકની સ્થાપના કરવામાં આવી. ઈ.સ. ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં ભારતમાં આવી કુલ ૨૮ રાજ્ય સહકારી બેંકો તેની ૭૪૦ ઓફિસો સાથે કામગીરી કરી રહી છે. ઈ.સ. ૧૯૧૪-૧૫, ઈ.સ. ૧૯૧૯-૨૦ થી ૧૯૪૬-૪૭ સુધીમાં અને ઈ.સ. ૧૯૫૨-૫૩ થી ઈ.સ. ૧૯૯૯-૨૦૦૦ સુધીમાં બેંકોની કામગીરી સંદર્ભે અનેકવિધ સુધારાઓ કાયદાકીય ફેરફારો અને કામગીરીના ફલકમાંફેરફારો થતા રહ્યા છે.

૧.૧૩.૪ નાગરિક સહકારી બેંકો (અર્બન બેંકો) :

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ નાગરિક સહકારી બેંકોને સહકારી બેંકિંગના માળખામાં મહત્વનો ઘટક તરીકે સ્વીકાર કરીને તેના વિકાસ અને પ્રગતિ અંગે અર્ધશહેરી તથા શહેરી વિકાસના પ્રશ્નો માટે મહત્વની ગણી છે. સમાજના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગના લોકોને સ્વતંત્ર ધંધા રોજગાર અર્થે ધિરાણ આપીને આર્થિક વિકાસની કડી તરીકે સેવાઓ આપી છે. સહકારી ક્ષેત્રની આકાંક્ષાઓ તથા અપેક્ષાઓ પૂર્ણ કરવામાં નાગરિક સહકારી બેંકોએ સફળતાપૂર્વક પ્રગતિના સોપાન સિદ્ધ કર્યા છે.

ભારતમાં ૧૯૯૮માં ૧૪૧૬ નાગરિક સહકારી બેંકો કામ કરતી હતી. જેમાં ૮૦ પગારદાર કર્મચારીઓની બેંક, ૧૦૫ મહિલા બેંકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. ભારતમાં આ બેંકોની કુલ ૫૨૨૮ શાખાઓ હતી. ૧૯૯૮માં જ બે પગારદાર કર્મચારીઓની બેંક અને ૫૩ અન્ય બેંકો ફડયામાં પણ હતી. આમ ભારતમાં નાગરિક સહકારી બેંકોનો વ્યાપ વિસ્તૃત પણે જોવા મળે છે.

પોતાના સભ્યોમાંથી આ બેંકના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ ચૂંટાય છે. જે વિવિધ માર્ગદર્શિકાઓ અને વિવિધ કાયદાઓ તથા પોતાના પેટા-નિયમો આધારિત બેંકનું સંચાલન કરે છે. બેંકોએ રિઝર્વ બેંકના નિયમોનો પણ અમલ કરવાનો રહે છે. કેટલીક મહત્વની અનુસૂચિત બેંકોની કામગીરી સ્થાનિક કક્ષાએ રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકો કરતા પણ મહત્વની બને છે. કેટલાક રાજ્યોમાં નાગરિક બેંકોએ રાજ્ય સરકારોને પણ કેટલીક મહત્વની સહાય તેની વિવિધ યોજનાઓમાં રોકાણો કરીને આપી છે.

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર જેવા સહકારી ક્ષેત્રના વિસ્તૃતિકરણવાળા રાજ્યમાં નાગરિક બેંકોએ ખુબજ પ્રગતિ કરી છે. આ બેંકોએ વાણિજ્ય બેંકો જેવી જ સેવાઓ આપવાનું શરૂ કર્યું છે.

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

તમામ વ્યાપારી કાર્યો જેવા કે થાપણો મેળવવી, ધિરાણ આપવા ઉપરાંત આધુનિક બેંકિંગ સેવાઓ જેવી કે સ્ટોક ઇન્વેસ્ટમેન્ટ, પોર્ટફોલિયો મેનેજમેન્ટ, મરચન્ટ બેંકિંગ, સેઈફ ડીપોઝીટ વોલ્ટ, કેડિટ કાર્ડ વગેરે જેવી મહત્વની સેવાઓ પણ આપે છે. કેટલીક બેંકોએ તો પતાની તમામ શાખાઓ કોમ્પ્યુટરાઈઝડ કરીને ૨૪ કલાક સેવાઓ શરૂ કરી છે. રિઝર્વ બેંકે કેટલીક નાગરિક બેંકોને વિદેશી વિનિમય કામકાજની પણ મંજૂરી આપી છે. લગભગ ૧૪ જેટલી બેંકો તો આઈ.બી.એ.ની પણ સભ્ય છે. ૨૧ બેંકોએ લોકપાલ સેવાપણ સ્વીકારી છે.

નાગરિક સહકારી બેંકો ઉપર રિઝર્વ બેંક તથા સહકારી ખાતાઓના કેટલાક નિયમો હોવાથી ક્યાંક વિકસિત નાગરિક બેંકોને પણ પોતાની કાર્યવિધિ અટકાવવી પડે તેવી સ્થિતિ છે. આ બેંકો સહકારી ક્ષેત્રની બેંકો હોવાથી કેટલીકવાર તેઓને ઓરમાયા જેવા વર્તનનો પણ રિઝર્વ બેંક તરફથી સામનો કરવો પડે છે.

આમ, ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ વ્યવસ્થા મૂળતો ખેડૂતોને શાહુકારો અને જમીનદારોના શોષણમાંથી બચાવવા શરૂ થઈ હતી. જે વ્યવસ્થા આજે ફુલી-ફુલીને સિદ્ધાંતના અનેક સોપાનો સર કરી રહી છે. વિદેશોમાં ડેનમાર્ક, સ્વીટ્ઝર્સલેન્ડ, જાપાન વગેરેની સરખામણીએ પણ ભારતીય સહકારી બેંકિંગ વ્યવસ્થાએ વિવિધતા, નવિનતા, નફાકારકતા અને ઉચ્ચતમ સેવાઓના ગુણો જાળવી રાખ્યા છે. જો ભારતમાં સહકારી બેંકોને તેમની અપેક્ષા મુજબ પણ છતાંયે નુકસાનકારક ન હોય તે રીતે છૂટછાટ આપવામાં આવે તો તેઓની પ્રગતિનો ગ્રાફ હજી પણ ઊંચો જઈ શકે એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

૧.૧૪ ગુજરાતમાં સહકારી બેંકિંગ :

ભારતના સહકારી નકશામાં ગુજરાતની સહકારી પ્રવૃત્તિ મોખરાનું સ્થાન ધરાવે છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ કેટલાક ક્ષેત્રો સહકારી સંસ્થાઓનો વિકાસ નોંધપાત્ર બની રહ્યો છે. વિવિધ પ્રકારની સહકારી મંડળીઓની સંખ્યા વધવાની સાથે તેની સભાસદ સંખ્યા, શેર ભંગોળ, થાપણો, વેપારનું કામકાજ પણ ઉત્તરોત્તર વધતું રહ્યું છે. અને રાજ્યની સહકારી પ્રવૃત્તિમાં મુખ્યત્વે કૃષિધિરાણ, કૃષિ પેદાશની ખરીદી વેચાણ અને રૂપાંતર, દૂધ ઉત્પાદકોનો અને ગૃહ નિર્માણ મંડળીઓનો વિકાસ નોંધપાત્ર થયેલો જોવા મળે છે. જે ગુજરાતમાં થયેલ સહકારી બેંકિંગને આભારી છે. રાજ્યની સહકારી પ્રવૃત્તિ હેઠળ સમાજના તમામ વર્ગના લોકોને ખાસ કરીને નાના અને સિમાંત ખેડૂતો, જમીન વિહોણા મજૂરો, ગ્રામ કારીગરો, નિર્બળવર્ગના લોકો અને નાગરિક વિસ્તારમાં રહેતા નીચલા વર્ગના લોકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. મર્યાદિત અને ટાંચા સાધનો

પ્રકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

સાથે જીવતા લોકોમાં રાજ્યની સહકારી પ્રવૃત્તિએ નવી આશાઓ જન્માવી છે અને તેમના સામાજિક આર્થિક ઉત્થાન માટે નોંધપાત્ર પ્રદાન કરી રહી છે.

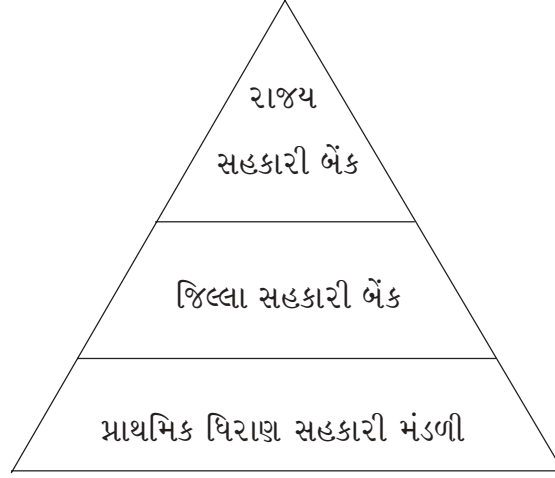
સહકારી બેંકો સહકારી મંડળીઓના કાયદા અન્વયે સ્થાપવામાં આવે છે. ભારતમાં સહકારી શાખનું માળખું ત્રિકોણ સ્વરૂપી છે. ગુજરાતમાં પણ સહકારી ધિરાણનું માળખું ત્રિ-સ્તરીય જોવા મળે છે. ત્રિકોણના શિરોબિંદુએ રાજ્ય સહકારી બેંકો હોય છે. મધ્યમ ભાગમાં દરેક જિલ્લાની જિલ્લા સહકારી બેંકો (મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો) અને પાયામાં પ્રાથમિક સહકારી મંડળીઓ હોય છે. ખેડૂતો પોતાને જોઈતું ધિરાણ પ્રાથમિક મંડળીઓ પાસેથી મેળવે છે અને તે પ્રાથમિક મંડળીઓનો સભ્ય પણ હોય છે. લાંબાગાળાનું ધિરાણ ખેડૂત જમીન વિકાસ બેંક પાસેથી મેળવે છે. દરેક રાજ્ય સરકાર શાખના (ધિરાણના) માળખાને સંગીન અને સુસજ્જ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે. આ પ્રયત્ન મુખ્યત્વે કરીને નાણાંકિય ભાગીદારીમાં સમાયેલો છે.

જ્યાં સુધી પ્રાંતો કે રાજ્યોને સંબંધ છે ત્યાં સુધી, સૌ પ્રથમ પ્રાંતિક કક્ષાનો કે રાજ્ય કક્ષાનો સહકારી મંડળીઓનો કાયદો મુંબઈ સરકારે ૧૯૨૫માં પસાર કર્યો. ગુજરાતમાં આ કાયદાને આધિન રહી સહકારી પ્રવૃત્તિ વિકાસ પામી હતી. આજે દેશમાં, દરેક રાજ્યમાં સહકારી મંડળીઓ માટેના અલગ કાયદાઓ અમલમાં છે. ગુજરાતનું અલગ રાજ્ય ૧લી મે ૧૯૬૦થી અસ્તિત્વમાં આવ્યું. ગુજરાતમાં તે પહેલા પણ સહકારી પ્રવૃત્તિનો સારો એવો વિકાસ થયો હતો. હવે ગુજરાતના એક અલગ રાજ્ય તરીકેની સહકારી પ્રવૃત્તિ વિષયક જરૂરીયાતો સંતોષવા માટે જુદા કાયદાની જરૂરીયાત ઊભી થઈ. તેથી ગુજરાતની પરિસ્થિતિ મુજબ રાજ્ય સહકારી પરિષદની ભલામણો અનુસાર સહકારી કાયદો ઘડવામાં આવ્યો.

ગુજરાત રાજ્યની વિધાન સભાએ આ કાયદાના ખરડાને તા. ૨૨-૧૨-૧૯૬૧ના રોજ પસાર કર્યો. ગુજરાત સરકારે આ સહકારી કાયદો તા. ૧-૫-૧૯૬૨થી અમલમાં મૂક્યો છે. આ કાયદો ગુજરાતમાં સ્થપાયેલી અને હવે પછી સ્થપાનાર તમામ પ્રકારની સહકારી પ્રવૃત્તિને લાગુ પડે છે. ગુજરાતમાં સહકારી સંસ્થાઓનો વિકાસ નોંધપાત્ર રહ્યો છે. ગુજરાતમાં સહકારી બેંકિંગ માળખું મુખ્યત્વે ત્રિ-સ્તરીય જોવા મળે છે. જે ચાર્ટ નં. ૪ માં દર્શાવેલ છે.

ચાર્ટ - ૪

ત્રિ-સ્તરીય ધિરાણ માળખું

ચાર્ટ નં. ૪ માં દર્શાવેલ ત્રણેય કક્ષાની સહકારી સંસ્થાઓ ખેતીને ટૂંકાગાળાનું, મધ્યમગાળાનું અને લાંબાગાળાનું ધિરાણ પુરૂ પાડે છે. પરંતુ તેમને વિશેષ જવાબદારી ટૂંકા અને મધ્યમગાળાનું ધિરાણ આપવાની સોંપવામાં આવી છે. ખાસ લાંબાગાળાનું ધિરાણ પુરૂ પાડવા માટે જમીન વિકાસ બેંકોની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ બેંકો માત્ર લાંબાગાળાના ધિરાણના ક્ષેત્રમાં જ કામગીરી કરે છે.

૧.૧૪.૧ ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક

ગુજરાત રાજ્યની રચના થતાં રાજ્ય કક્ષાની અને ટોચની સહકારી સંસ્થાઓની રચના કરવામાં આવી. અગાઉના મુંબઈ રાજ્યમાંથી નવું ગુજરાત રાજ્ય થતાં મુંબઈ રાજ્ય સહકારી બેંકનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું. તે વખતે જૂના સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યની સૌરાષ્ટ્ર સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી., અસ્તિત્વમાં હતી. તે બેંકના પેટા-કાયદા સુધારી ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંકમાં ફેરવવામાં આવી અને તે મુજબ ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક લી., એ તા. ૧-૫-૧૯૬૦થી સહકારી ધિરાણની કામગીરી શરૂ કરી અને ગુજરાત રાજ્યના તે સમયના જિલ્લાઓની રચના મુજબ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની રચના કરવાની કાર્યવાહી પણ હાથ ધરવામાં આવી હતી.

રાજ્યની સહકારી ક્ષેત્રની નાણાંકીય જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાની જવાબદારી આ બેંકની હોઈ સહકારી ધિરાણનું માળખું કાર્યક્ષમ રીતે ગોઠવવાના પ્રયત્નો હાથ ધરવામાં આવ્યા. ગુજરાત રાજ્યની રાજ્ય સહકારી બેંક હાલમાં અમદાવાદ શહેરમાં આવેલી છે. આ બેંકને એપેક્ષ બેંક તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. જેના ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે છે.

૧.૧૪.૧.૬ ઉદ્દેશો :

- (૧) ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલી અને ગુજરાત સહકારી મંડળીઓના કાયદા હેઠળ નોંધાયેલી મંડળીઓની બાબતમાં નાણાંની જાળવનાર સંસ્થા (બેલેન્સીંગ સેન્ટર) તરીકે કામ કરવું.
- (૨) રાજ્ય શાખવાળા ખેડૂતોની ખેત-ઉત્પન્ન વેચાણ અને રૂપાંતર માટે નાણાંકીય સગવડો જિલ્લા સહકારી બેંકો, બેંકિંગ યુનિયનો અને બીજી સહકારી મંડળીઓ મારફત પૂરી પાડવાની કામગીર બજાવવી.
- (૩) સહકારી મંડળીઓને યોગ્ય જામીનગીરી લઈને અથવા લીધા વગર નાણાં કરજે આપવા, ખેતીનો માલ-સામાન અથવા ઔદ્યોગિક મંડળીએ ઉત્પાદન કરેલ પાકા માલની સામે ધિરાણ કરવું.
- (૪) સહકારી મંડળીઓને અને બેંકોના થાપણદારોને બેંક્સ ગેરેન્ટી આપવી. અગર મંડળીઓએ ખરીદેલા કે આયાત કરેલા માલની કિંમત ચૂકવવા બાહેધરી આપવી.
- (૫) જનતા પાસેથી થાપણો મેળવવી અને નાબાર્ડ તેમજ અન્ય બેંકો પાસેથી ધિરાણ માટે નાણાં મેળવવા.
- (૬) સહકારના સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ બેંકના સભ્યોના હિતોની વૃદ્ધિ થાય અને સહકારી મંડળીઓના કામકાજમાં મદદરૂપ થાય તે માટે જરૂરી કામગીરી કરવી.
- (૭) તમામ પ્રકારનું બેંકિંગનું કામકાજ કરવું.
- (૮) સભાસદ સહકારી સંસ્થાઓમાં ઈન્સ્પેક્શનની વ્યવસ્થા કરવી.
- (૯) સહકારી બેંકોના બેંકર તરીકે રાજ્ય કક્ષાએ વહીવટ કરવો.
- (૧૦) રાજ્યની સહકારી કૃષિ ધિરાણ પ્રવૃત્તિને વેગ મળે તેવી યોજનાઓ તૈયાર કરવી અને તેનો અમલ કરવો તેમજ કરાવવો.

૧.૧૪.૨ જિલ્લા સહકારી બેંકો :

જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક એટલે જે તે જિલ્લાની ખેતીવાડી અને નાના ઉદ્યોગના વિકાસ માટે સહકારી ધોરણે રચાયેલ બેંકિંગ સંસ્થા આવી બેંકની નોંધણી રાજ્યના સહકારી કાયદા અન્વયે થાય છે, અને તેનું સંચાલન સહકારી કાયદા, કાનૂન, બેંકના પેટા નિયમો અન્વયે થાય છે. બેંકનું કાર્યક્ષેત્ર જે તે જિલ્લા પૂરતું મર્યાદિત હોય છે. બેંકના સભાસદોને ખાસ કરીને સહકારી મંડળીઓ ઉપરાંત જાહેર પ્રજામાંથી તેમજ અન્ય સંસ્થાઓ પાસેથી થાપણો મેળવવા તથા બેંકિંગ સુવિધાઓ પૂરી પાડવાની કામગીરી કરતી અન્ય બેંકોની માફક આ બેંકને પણ બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ની જોગવાઈ લાગુ પડે છે.

અખિલ ભારત ગ્રામ ધિરાણ તપાસ સમિતિની ભલામણો અનુસાર ત્રણ સ્તરના સંકલિત ધિરાણના માળખાની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. તે અનુસાર ટૂંકાગાળાનું અને મધ્યમ ગાળાનું કૃષિ ધિરાણ પુરૂ પાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પ્રાથમિક કક્ષાએ ખેતી ધિરાણ મંડળીઓ , જિલ્લા (મધ્યસ્થ) કક્ષાએ જિલ્લા સહકારી બેંક અને રાજ્ય (ટોચની) કક્ષાએ રાજ્ય સહકારી બેંક કામ કરે છે. સંકલિત ખેતી ધિરાણની વ્યવસ્થામાં ત્રણ સ્તરના માળખામાં જિલ્લા બેંકનું સ્થાન મહત્વનું અને અગત્યનું કડી રૂપ છે. જિલ્લા બેંકના કાર્યક્ષેત્રમાં ગ્રામ ધિરાણ ખાસ કરીને કૃષિ ઉત્પન્ન ધિરાણ, પ્રોસેસીંગ રૂપાંતર અને માર્કેટીંગ (વેચાણ) માટે જરૂરી ધિરાણ પુરૂ પાડવાની તેમજ તે અંગે જરૂરી દેખરેખ અને માર્ગદર્શન આપવાની મહત્વની જવાબદારી આ બેંકોને સોંપવામાં આવી છે. આ બેંકો તેમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવેલ ગ્રામીણ વિસ્તારની માહિતી મેળવી, આર્થિક વિકાસ માટેના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરી તે હલ કરવા અને જિલ્લામાં ખેતીનો વિકાસ, ગ્રામોદ્યોગ, કુટિર ઉદ્યોગો વગેરેનો વિકાસ કરવામાં મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે.

ભારતમાં કુલ વર્તમાન સમયમાં ૩૬૪ જિલ્લા સહકારી બેંકો કાર્યરત છે. ગુજરાતમાં ૧૮ જિલ્લા સહકારી બેંકો કાર્ય કરે છે. વલસાડ જિલ્લા સહકારી બેંકની શાખા ડાંગ જિલ્લામાં ખોલવામાં આવી છે. અને બેંક બન્ને જિલ્લામાં કૃષિ ધિરાણની સેવા આપે છે. તેવી જ રીતે અમદાવાદ જિલ્લા સહકારી બેંકની શાખા ગાંધીનગર જિલ્લામાં ખોલવામાં આવી છે. અને તે જિલ્લાના ખેડૂતોને કૃષિ ધિરાણ અને બેંકિંગ સેવા આપે છે.

ગુજરાત રાજ્યની ૧૮ જિલ્લા સહકારી બેંકોમાં રાજકોટ જિલ્લા સહકારી બેંકની કામગીરી સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. છેલ્લા આઠ વર્ષથી રાજ્યમાં પ્રથમ ક્રમ ધરાવે છે. તેમજ ભારતની ૩૬૪ જિલ્લા સહકારી બેંકોમાં પણ પ્રથમ નંબર ધરાવે છે. છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી નાબાર્ડ તરફથી બેસ્ટ પરફોર્મન્સનો એવોર્ડ મેળવી હેટ્રિક નોંધાવી છે. આમ, ગુજરાતમાં એકંદરે જિલ્લા સહકારી બેંકોની કામગીરી ખુબજ સારી રહી છે.

૧.૧૪.૩ પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓ :

સહકારી મંડળીઓની શરૂઆત ૧૯૦૪માં ભારતમાં થઈ. તે સમયથી જ સહકારી મંડળીઓનું મુખ્ય કાર્ય ખેડૂતોને ખેતી-વિકાસ માટે ધિરાણ આપીને તેમને ગ્રામ શાહુકારોની પકડમાંથી છોડવવાનું હતું. આ ઉપરાંત કોઈપણ આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં નાણાંનો પ્રબંધ એ બહુજ મહત્વ ધરાવે છે. મદ્રાસની ટાઉન્સેન્ડ સમિતિના (૧૯૨૭) શબ્દોમાં કહીએ તો "ખેતી વિષયક પ્રાથમિક શાખા મંડળીએ પ્રારંભશિલા છે, જેના પર આખું સહકારી માળખું બંધાયેલું છે."

ગુજરાતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની શરૂઆત ૧૮૮૮માં થઈ. શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં સહકારી પ્રવૃત્તિની વિકાસ ગાથા ઘણી પ્રસંશનીય રહેવા પામેલ છે. ભારતમાં ગુજરાતની સહકારી પ્રવૃત્તિ શિરમોર છે. સહકારી પ્રવૃત્તિએ અનેકવિધ ક્ષેત્રે પ્રગતિ કરીને નોંધપાત્ર સિદ્ધિઓ હાંસલ કરેલ છે. રાજ્યમાં ૫૫૦૧૦ જેટલી સહકારી મંડળીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ૨૨.૦૯ લાખથી વધુ ખેડૂત સભાસદોને આવરી લેતી કૃષિ ધિરાણ પ્રવૃત્તિમાં રૂ. ૯૭૧.૭૬ કરોડનું ટૂંકાગાળાનું અને મધ્યમગાળાનું ધિરાણ થયેલ છે. જ્યારે લાંબાગાળાનું ધિરાણ ૧૭૦ કરોડનું થયેલ છે. ૧૯૯૮-૯૯માં ધિરાણ થયેલ જોવા મળે છે. જ્યારે ૧૯૯૯-૨૦૦૦માં કૃષિ ક્ષેત્રનું કુલ ધિરાણ રૂ. ૧૪૩૭.૧૯ કરોડનું થયેલ છે.

૧.૧૫ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની વિવિધ જિલ્લા સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ :

૧.૧૫.૧ અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (અમરેલી) :

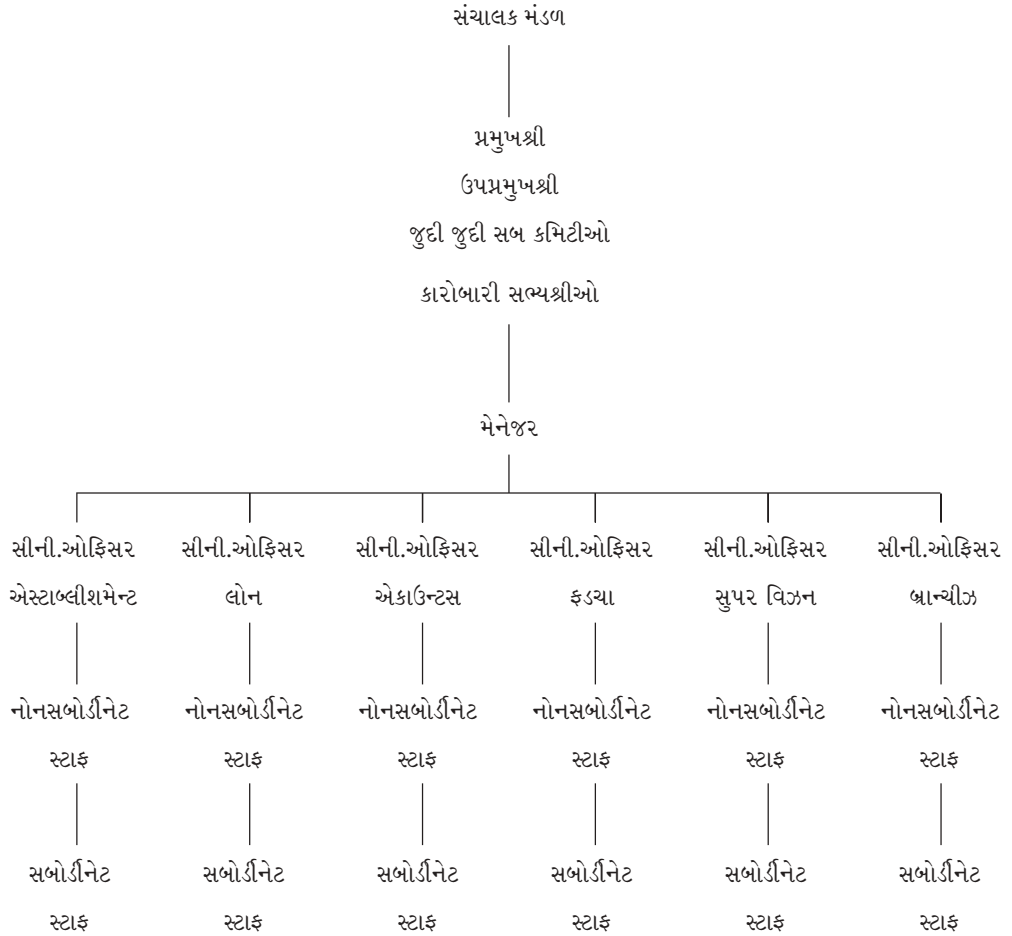
આ બેંક ઈ.સ. ૧૯૧૦ માં જુના બરોડા સ્ટેટ મુજબ "અમરેલી ખેતીવાડી પેઢી" ના નામથી નોંધાયેલી હતી. શરૂઆતના સમયે ખેડૂતોને બિયારણ પૂરા પાડવાના હેતુથી અને ખેતવિકાસના હેતુથી બેંક કામગીરી કરતી હતી. ત્યારબાદ બેંકે સરકારી નિયંત્રણ નીતિને આધારે લોન ધિરાણ આપવાની શરૂ કરેલ તા. ૨૩-૮-૧૯૫૦ માં રજીસ્ટ્રેશન નં. ૧૯૧૭૦/૭ મુજબ "સેન્ટ્રલ ફાઈનાન્સીંગ એજન્સી" તરીકે બોમ્બે પ્રોવિન્સીયલ કો-ઓપ. સોસાયટી એક્ટ નીચે તેની નોંધણી કરવામાં આવી હતી. ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના બાદ સૌરાષ્ટ્ર રાજ્ય સહકારી બેંકની નીચે તેની કામગીરી થતી હતી. ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના બાદ હાલમાં ગુજરાત રાજ્ય સહકારી બેંક નીચે આ બેંક કામગીરી કરી રહી છે.

અમરેલી જિલ્લાની અને જૂનાગઢ જિલ્લાની ભૌગોલિક રચના તથા કોડીનાર તાલુકાની સહકારી પ્રવૃત્તિનો ઇતિહાસ જોતા અમરેલી જિલ્લામાં રહેલ કોડીનાર તાલુકા સહકારી બેંકીંગ યુનિયનને પણ જિલ્લા સહકારી બેંકનો દરજ્જો પ્રાપ્ત થયેલ હોય અમરેલી જિલ્લામાં ૨ બેંકો કામ કરી રહી છે. (કોડીનાર તાલુકાનો સમાવેશ હાલમાં જૂનાગઢ જિલ્લામાં થયેલ છે.)

આ બેંકની મૂળભૂત પ્રવૃત્તિઓ ખેડૂતોને ખેતીવિષયક ધિરાણ પુરું પાડવાની છે. તે ઉપરાંત ઓછી આવકવાળા અને મધ્યમવર્ગના લોકોને સહાયભૂત બનવાની જવાબદારી પણ ધિરાણ આપીને આ બેંક અદા કરે છે. શરૂ કરવા ધારેલા નાના ઉદ્યોગો તેમજ કારીગરોને વિવિધ ધંધાના હેતુ માટે પ્રોત્સાહિત કરવા બેંક સહાયરૂપ બને છે. ઉપરાંત સોના-ચાંદીના દાગીનાઓ

પકરણ - ૧ : સહકાર,સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ

ઉપર અને રાષ્ટ્રીય બચત પત્રો તેમજ કિશાન વિકાસ પત્રો સામે પણ ધિરાણ પુરૂ પાડવામાં આવે છે. સહકારી સંસ્થાઓને ઓફિસ બાંધકામ તથા ગોડાઉન બાંધકામ માટેનું ધિરાણ પણ પૂરૂં પાડવામાં આવે છે. "નાબાર્ડ"ની ખેતી વિષયક યોજનાકીય ધિરાણની સ્કીમ મુજબ ફળ - ઝાડ ઉછેરવાની બાબતમાં ધિરાણ સવલતો બેંક પૂરી પાડે છે. ટ્રેક્ટર-ટેઈલર માટે લાંબી મુદતનું ધિરાણ મંડળીઓ મારફત જમીનના તારણ સામે આપવાની બેંકે શરૂ કરી છે. તેમજ પાક વિમા યોજનાનો લાભ આપવામાં આવેલ છે અને દેવા રાહત યોજના હેઠળ મંડળીઓ તથા વ્યક્તિઓને બેંકે ચુકવણીઓ કરેલ છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા અન્ય વ્યાપારી બેંકીંગ કામગીરીની સુવિધા પણ પૂરી પાડવામાં આવી રહી છે.

ચાર્ટ - ૫**અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર**

૧.૧૫.૨ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (ભાવનગર) :

ભૂતપૂર્વ ભાવનગર રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૨૩થી રાજ્યના અર્થકારણમાં અગત્યનો ભાગ ભજવતી આવી છે. ભૂતપૂર્વ ભાવનગર રાજ્યે ઈ.સ. ૧૯૨૩માં સહકારી મંડળીઓનો કાયદો અમલમાં મુકેલ હતો. તે સમયના કાઠીયાવાડમાં ભાવનગર રાજ્ય સહકારી પ્રવૃત્તિનો કાયદો અમલમાં મુકનાર એક અગ્રગણ્ય રાજ્ય હતું.

ભૂતપૂર્વ ભાવનગર રાજ્યનું ભૂતપૂર્વ સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં જોડાણ થયું ત્યારે ઈ.સ. ૧૯૪૮માં ભાવનગર રાજ્યમાં ૨૧૭ સહકારી મંડળીઓ રજીસ્ટર થયેલી હતી. આવી મંડળીઓને તે સમયે રાજ્ય તરફથી રૂા. ૨૦૦૦/- ની લોન આપવામાં આવતી હતી. જેથી સામાન્ય રીતે આ મંડળીઓનો વ્યવહાર ગામડાંઓમાંથી મેળવેલ થપણો ઉપર જ ચાલતો હતો. તે સમયે આ ૨૧૭ સહકારી મંડળીઓમાં ૭૫૦૦ સભ્યો હતા, આ મંડળીઓમાં થાપણ રૂપિયા છ લાખની હતી. જ્યારે તેના સભ્યોને ધિરાણ રૂપિયા નવથી દશ લાખનું હતું.

ભૂતપૂર્વ સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં મુંબઈ રાજ્યનો સહકારી મંડળીઓનો કાયદો ઈ.સ. ૧૯૪૮માં અમલમાં આવતા સહકારી પ્રવૃત્તિનો વિકાસ શરૂ થયો. સહકારી પ્રવૃત્તિ ખેતીવાડી ધિરાણ ઉપરાંત સહકારી ખરીદ વેંચાણ સંઘો, ગ્રાહક સહકારી ભંડારો, ઔદ્યોગિક સહકારી મંડળીઓ, સિંચાઈ સહકારી મંડળીઓ, ઘરબાંધનારી સહકારી મંડળીઓ વગેરે સહકારી પ્રવૃત્તિમાં કામકાજ કરતી હતી. ઉપરાંત ખેતીવાડી ક્ષેત્રમાં માલ ઉત્પન્ન કરવા જરૂરી ધિરાણ, ખાતર, બિયારણ વગેરે સહકારી મંડળીઓ મારફત શરૂ થયેલ. અને ઉત્પન્ન થયેલ ખેત પેદાશના માલનો પૂરેપૂરો ભાવ મેળવવા માર્કેટીંગ ધિરાણ વ્યવસ્થા અને માલ સંગ્રહ વ્યવસ્થા સહકારી મંડળીઓ મારફત થઈ શકે તે માટે જરૂરી ધિરાણ સુવિધા પૂરી પાડવામાં આવતી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૪૮માં ભાવનગરમાં શ્રી ગોહિલવાડ જિલ્લા સહકારી બેંક લિ. રજીસ્ટર કરવામાં આવી પરંતુ સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ એક સમાન રીતે જ એક જ નીતી ઉપર વિકસે એ માટે આ જિલ્લા સહકારી બેન્કને ઈ.સ. ૧૯૫૪માં તે વખતની સૌરાષ્ટ્ર સ્ટેટ કો-ઓપ. બેન્ક લિ., જે ઈ.સ. ૧૯૫૨માં રાજકોટના કાર્યમથક સાથે રજીસ્ટર કરવામાં આવેલ તેની સાથે

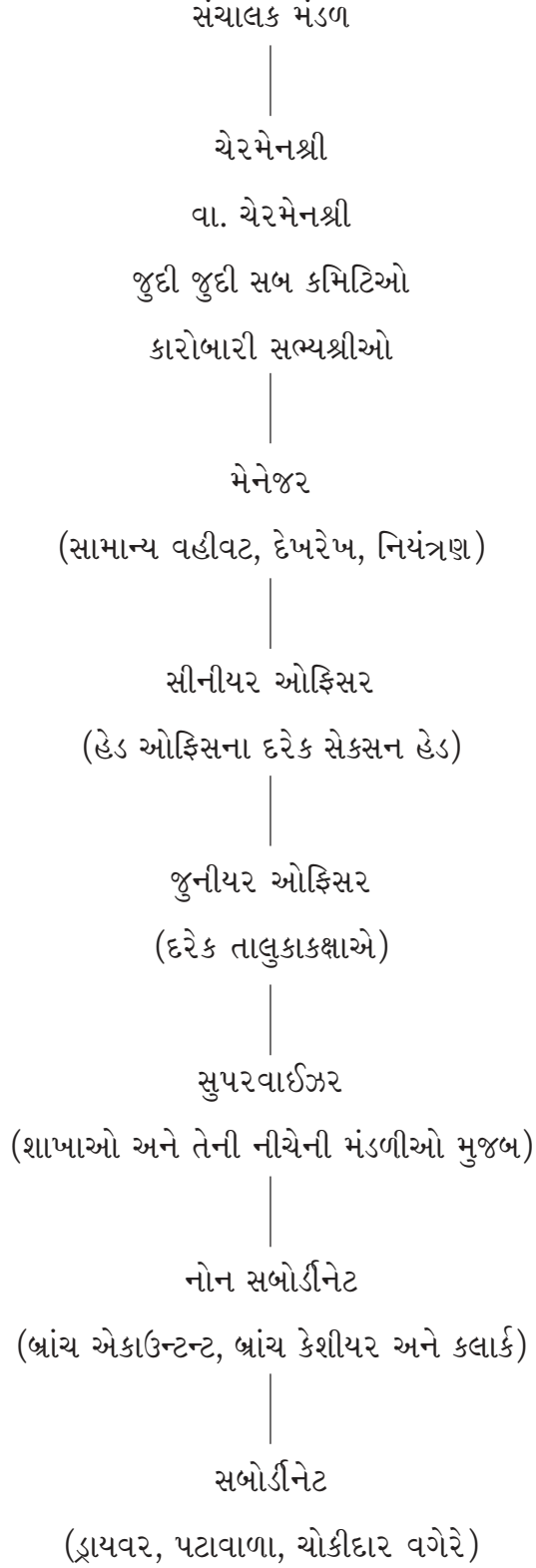
જોડી દેવામાં આવેલ. ઈ.સ. ૧૯૫૪ થી ૧૯૬૦ સુધી આ રીતે બેન્કની કામગીરી ચાલુ રહેલ ત્યારે કુલ ૧૪ શાખાઓ કાર્યરત હતી.

અખિલ ભારત ગ્રામ ધિરાણ સમિતિની ભલામણ અનુસાર દરેક જિલ્લામાં જિલ્લા સહકારી બેંક મારફત જ સહકારી પ્રવૃત્તિને ધિરાણ વગેરે મળવું જોઈએ કારણ કે જિલ્લાના પ્રતિનિધિઓ તેમના જિલ્લાની સહકારી પ્રવૃત્તિના પ્રશ્નોથી વધુ વાકેફ હોય અને લોકો પાસેથી સારી થાપણો મેળવી શકે તેમ હોય રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ પણ આ ભલામણ સાથે સહમત થઈ તેનો અમલ કરવા પ્રોત્સાહન આપેલ જેના ભાગ રૂપે ઈ.સ. ૧૯૫૯ માં આ જિલ્લા સહકારી બેંક રજીસ્ટર કરવામાં આવી અને તા. ૩૦-૩-૧૯૬૦ થી ભૂતપૂર્વ સૌરાષ્ટ્ર સ્ટેટ કો-ઓપ. બેન્ક લિ. ની ૧૪ શાખાઓનો વહીવટ પોતાના હસ્તક લઈ કામકાજ શરૂ કરેલ. ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના બાદ આ બેન્ક ધી સ્ટેટ કો-ઓપ. બેન્ક અમદાવાદ નીચે કામગીરી કરી રહી છે.

બેંકના મુખ્ય ઉદ્દેશો ભાવનગર જિલ્લાની સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડૂત સભ્યોને ખેતીવાડી ક્ષેત્રે ટુંકી, મધ્યમ મુદતના માલ ઉત્પાદન અને માર્કેટીંગ ધિરાણ આપવાનો છે. ઉપરાંત વિવિધ સભ્ય મંડળીઓ દ્વારા અને ગ્રાહક મંડળીઓ દ્વારા ધિરાણ સુવિધા જરૂરિયાતમંદને પૂરી પાડવાનો હેતુ પણ છે. ઔદ્યોગિક અને શરાફી મંડળીઓને પણ ટુંકી મુદતનું ધિરાણ આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત બેંક દ્વારા પુનઃ વસન યોજના અને તેનો અમલ પણ મંડળીઓની આર્થિક બોજા નીચે થતી પ્રવૃત્તિમાંથી તેમનેવ્યવસ્થિત કરવા માટે અમલી બનાવેલ છે. અકસ્માત પાક વીમા રક્ષણ અને દેવા નાબુદીના પડતર પ્રશ્નો અંગે પણ બેંક દ્વારા પ્રયાસો થયેલ છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા અન્ય વ્યાપારી બેન્કીંગ કામગીરીની સુવિધા પણ પૂરી પાડવામાં આવી રહી છે.

ચાર્ટ - ૬

ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર

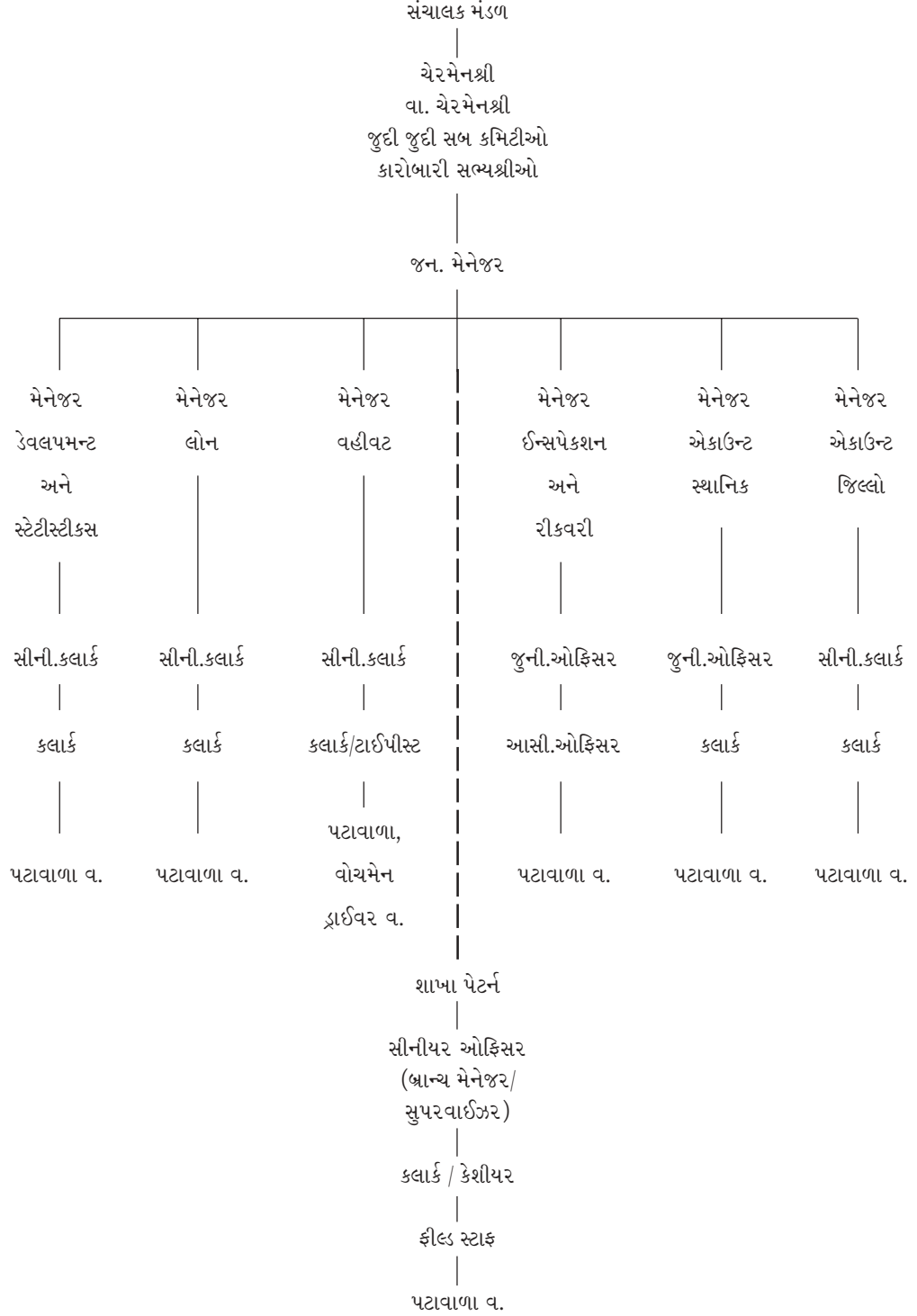

૧.૧૫.૩ જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (જામનગર) :

આ બેંકની સ્થાપના ગુજરાત રાજ્યના અસ્તિત્વ પહેલાના એક વર્ષ અગાઉ તા. ૧૫-૫-૧૯૫૮ ના રોજ કરવામાં આવી હતી. બેંકે પોતાની કામગીરીનો પ્રારંભ માર્ચ ૧૯૬૦માં શરૂ કરલ તે સમયે બેંકની શાખાઓ ૮ હતી. બેંકની મુખ્ય કામગીરીમાં ખેતવિષયક ધિરાણ, માર્કેટીંગ ધિરાણ, ઔદ્યોગિક ધિરાણ, નોનફાર્મ સેક્ટર ધિરાણ અન્ય બિનખેતીવિષયક ધિરાણો જેમ કે રોકડ શાખ, શરાફી ધિરાણ, હાઉસીંગ ધિરાણ, તેમજ બાંધી મુદતની થાપણો, રાષ્ટ્રીય બચતપત્રો સામે, કિશાન વિકાસપત્રો સામે, સોનાના દાગીના સામે, એમ વિવિધ ધિરાણનો સમાવેશ થાય છે. બેંક દ્વારા નાબાર્ડ અને એપેક્ષ બેંક સાથે થયેલ ડી.એ.પી. અને એમ.ઓ.યુ. કરાર મુજબ બેંકના અને સહકારી મંડળીઓના વિકાસ માટે કામગીરીના પ્લાન તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. થાપણો એકત્રીકરણની દ્રષ્ટિએ બેંકના પ્રયત્નો ફક્ત કુલ થાપણ વૃદ્ધિ માટેના મર્યાદિત ન રહેતા નીચા વ્યાજના દરની થાપણ એટલે કે, ચાલુ થાપણ અને બચત થાપણ વૃદ્ધિ માટેના પણ વિસ્તૃત પ્રયાસો છે. ઉપરાંત બેંક દ્વારા સર્વગ્રાહી પાક વીમા યોજનાના લાભો ખેડૂતોને આપવામાં આવી રહ્યા છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા અન્ય વ્યાપારી બેંકીંગ કામગીરીની સુવિધા પણ પૂરી પાડવામાં આવી રહી છે.

ચાર્ટ - ૭

જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર

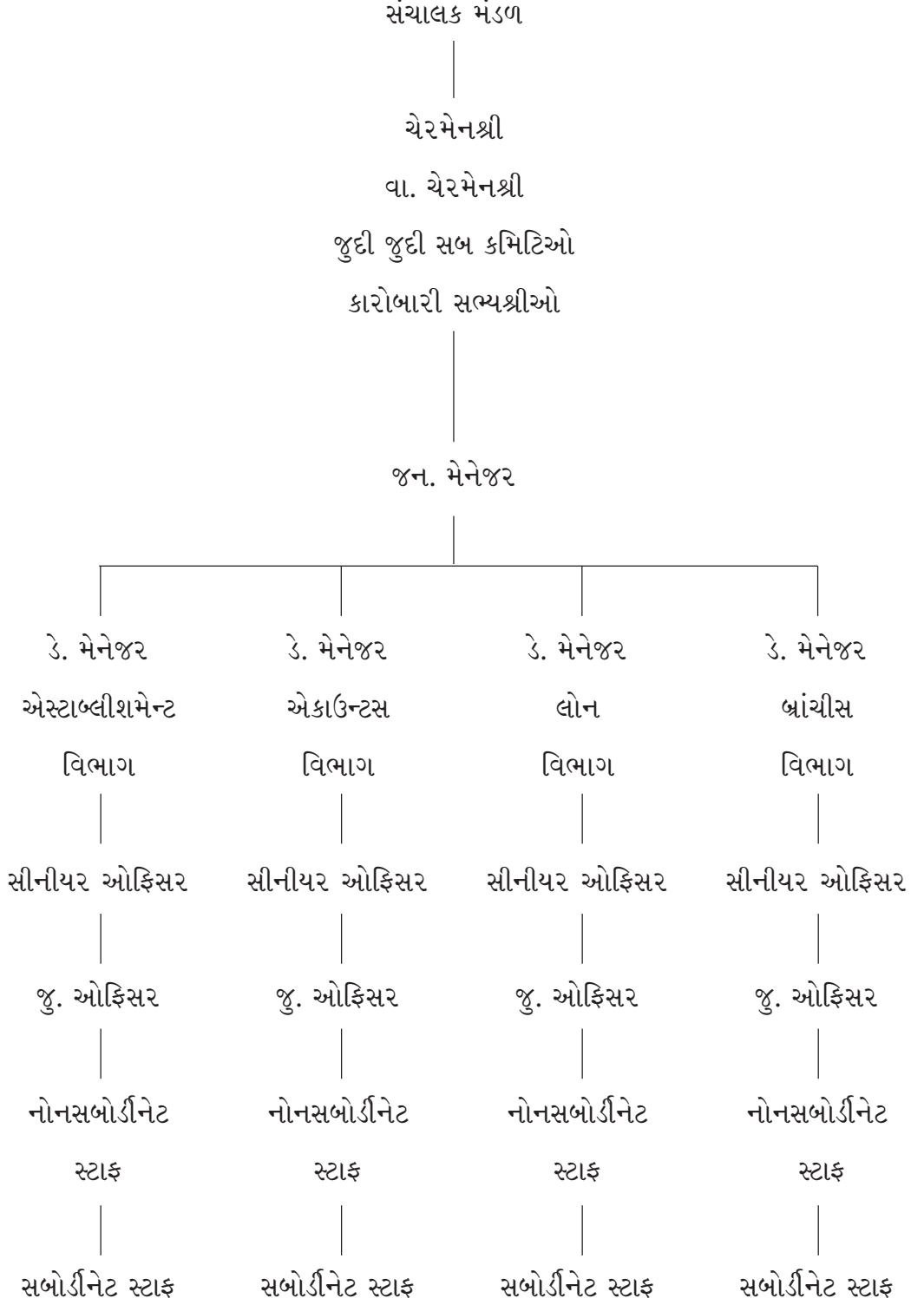
૧.૧૫.૪ જૂનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી. (જૂનાગઢ) :

આ બેંકની સ્થાપના આ જિલ્લામાં તા. ૨૨-૪-૧૯૫૮ માં થઈ, તે પહેલાં આ જિલ્લામાં સૌરાષ્ટ્ર કો-ઓપરેટીવ બેંક લિ. તેની શાખાઓ દ્વારા કામકાજ કરતી હતી. રીઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની નીતિ અનુસાર પ્રત્યેક જિલ્લામાં અલગ જિલ્લા સહકારી બેંક હોવી જોઈએ તેવી સૂચના હોય સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના તમામ જિલ્લાઓમાં અલગ જિલ્લા સહકારી બેંકો રચવામાં આવી, અને તા. ૩-૩-૧૯૬૦ ના રોજથી આ બેંકે કામગીરી શરૂ કરી ભૂતપૂર્વ સૌરાષ્ટ્ર સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ બેંક લિ. તરફથી શેરભંડોળ રૂ. ૧૪.૪૪ લાખ રીઝર્વ ફંડ રૂ. ૧ લાખ અને થાપણો ૨૩ લાખ તેમજ ધિરાણ રૂ. ૧૭૩.૪૮ લાખ આ બેંક ખાતે ટ્રાન્સફર થયેલ. ધિરાણના ૮૫% રકમ કરજ લીધેલાં નાણામાંથી ધિરાતા, પરિસ્થિતિ હોવા છતાં બેંકે છેલ્લા ચાર દાયકામાં ઘણી સારી પ્રગતિ સાધી છે.

આ બેંકનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ખાતેદાર ખેડૂત સભાસદને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે સંયોજિત સહકારી મંડળીઓ દ્વારા ટૂંકી, મધ્યમ મુદતનું ધિરાણ કરવું, રાસાયણિક ખાતર, દવા, બિયારણ, ખેતીના સાધનો વગેરે માટે રોકડ શાખ ધિરાણ પુરુ પાડવું, ખેત ઉત્પાદનનું પુરું વળતર મેળવવા માટે, તેને ટકાવી રાખવા માટે માલતારણ ધિરાણ અને માર્કેટીંગ ધિરાણ કરવું. બિનખેતિવિષયક મંડળીઓ જેવી કે શરાફી, સરકારી મંડળીઓ, દૂધ મંડળીઓ, મજૂર મંડળીઓ, ગ્રાહક ભંડારો, ઔદ્યોગિક મંડળીઓ, ઘર બાંધનારી મંડળીઓ, નાગરિક બેંકો વગેરેને તેના ઉદ્દેશ પ્રમાણે નાણાંકીય સવલત પૂરી પાડવાનો અન્ય ઉદ્દેશ પણ છે. ઉપરાંત ગ્રામ્ય બચતને ઉત્તેજન આપવા ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં શાખાઓ ખોલી થાપણો સ્વીકારી, હુંડી બિલ્સ વસૂલ કરવ, સૈફ ડીપોઝીટ વોલ્ટની સગવડતા આપવી, ગુજરાતના તમામ મૂખ્ય મથકો પર ડ્રાફ્ટ લખી આપવા વગેરે મુખ્ય કામગીરી છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા પાક વીમા યોજનાના પણ લાભ પૂરા પાડવામાં આવે છે. ગ્રામ્યકક્ષાએ ધિરાણની શક્યતાઓ અને જરૂરિયાતના આધારે ગ્રામ્ય વિકાસ તથા ખેતિ વિષયક ધિરાણોનું સંકલિત આયોજન કરવા "સર્વિસ એરિયા એર્પોચ" અમલમાં છે. લીડ બેંક દ્વારા આ સંબંધી કામગીરીનું આયોજન અને સંપર્ક રાખવામાં આવે છે. ધંધાકીય વિકાસ કાર્યક્રમ (બી.ડી.પી.) પણ ૧૯૮૧-૮૨ ના વર્ષથી શરૂ કરવામાં આવેલ છે. ધિરાણની અસમતુલા માટે રૂરલ ડેવલપમેન્ટ ફંડ યોજના દાખલ કરી એપેક્ષ બેંક સાથે આ અંગેનું ફંડ ઉભું કરેલ છે. તેનો લાભ મેળવવામાં આવેલ છે અને ડેવલોપમેન્ટ એક્શન પ્લાન અને મેમોરેન્ડમ ઓફ અન્ડરસ્ટેન્ડીંગ અંગેના કરાર પર નાબાર્ડ અને એપેક્ષ બેંક સાથે કરવામાં આવેલા છે, જે નવો અભિગમ અમલમાં છે.

ચાર્ટ - ૮

જૂનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર

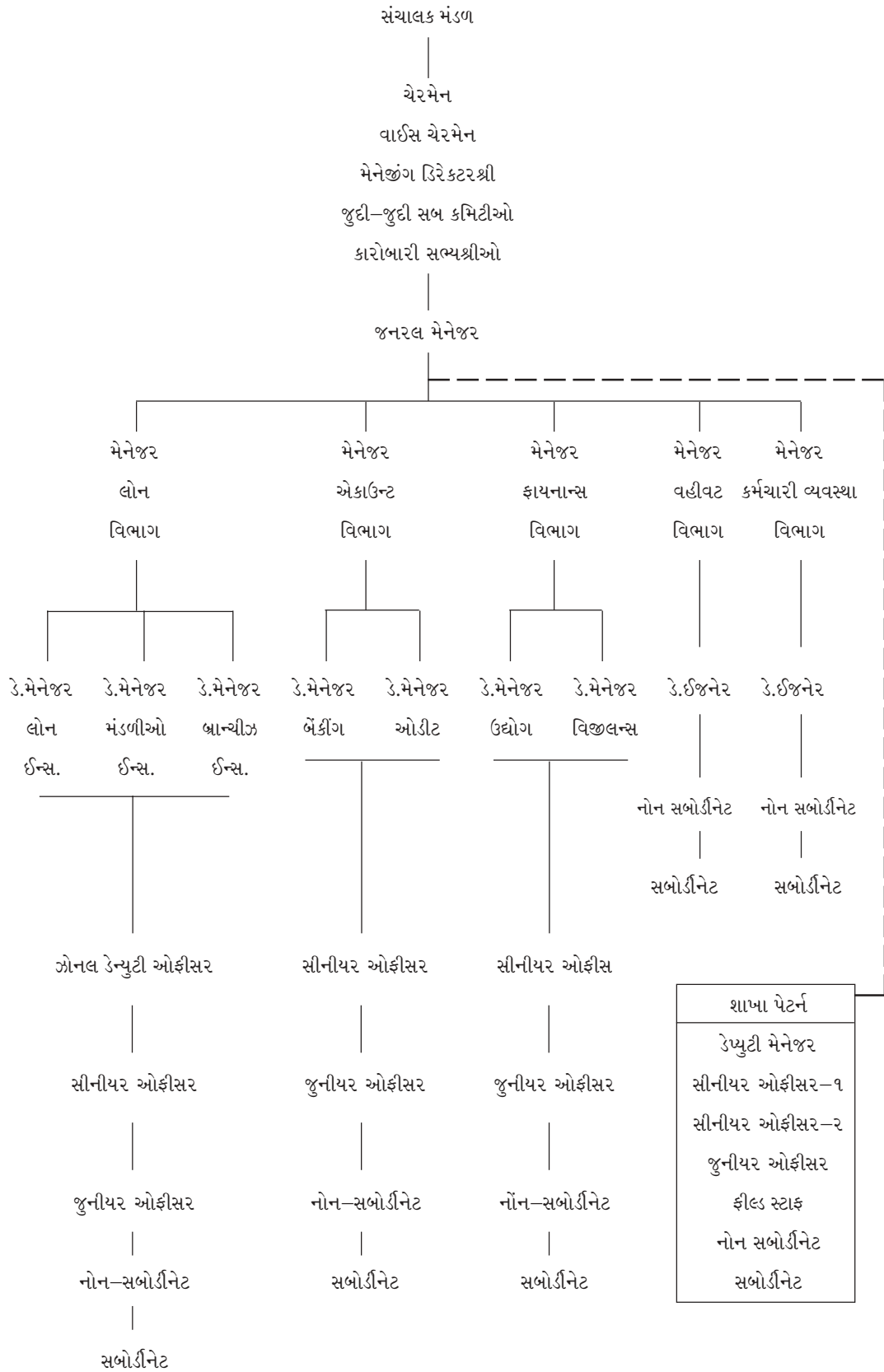
૧.૧૫.૫ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી., (રાજકોટ)

૧૫ મી મે ૧૯૫૯ના રોજ આ બેંક રજીસ્ટ્રારશ્રી, સહકારી મંડળીઓ, મુંબઈ રાજ્ય નીચે રજીસ્ટર થયેલ. સૌરાષ્ટ્ર સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ બેંકના બંધ થવાથી તે કામગીરી આ બેંકને સોંપાતા આ બેંકે ૩૦ માર્ચ ૧૯૬૦થી શ્રી રાજકોટ જિલ્લા સહકારી બેંક લી., તરીકે બેંકીંગ કામગીરીની શરૂઆત કરેલ.

આ બેંકનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ખાતેદાર ખેડૂત સભાસદને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે સંયોજિત સહકારી મંડળીઓ દ્વારા ટૂંકી, મધ્યમ, મુદતનું ધિરાણ કરવું, રાસાયણીજ ખાતર, દવા, બિયારણ, ખેતીના સાધનો વગેરે માટે રોકડ શાખ ધિરાણ પુરૂ પાડવું, ખેત ઉત્પાદન પુરૂ વળતર મેળવવા માટે, તેને ટકાવી રાખવા માટે માલતારણ ધિરાણ અને માર્કેટીંગ ધિરાણ કરવું. બિન ખેતીવિષયક મંડળીઓ જેવીકે, શરાફી, સરકારી મંડળીઓ, દૂધ મંડળીઓ, મજૂર મંડળીઓ, ગ્રાહક ભંડારો, ઔદ્યોગિક મંડળીઓ, ઘર બાંધનારી મંડળીઓ, નાગરીક બેંકો, વગેરેને તેના ઉદ્દેશ પ્રમાણે નાણાંકીય સવલત પૂરી પાડવાનો અન્ય ઉદ્દેશ પણ છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા પાકવીમાં યોજનાના પણ લાભ પૂરા પાડવામાં આવે છે. બેંક દ્વારા ડેવલપમેન્ટ એક્શન પ્લાન અને મેમોરન્ડમ ઓફ અન્ડરસ્ટેન્ડીંગ અંગેના કરાર પણ નાબાર્ડ અને એપેક્ષ બેંક સાથે કરવામાં આવેલા છે. બેંક દ્વારા ધિરાણ વસુલાતની બાબતમાં સારી કામગીરીને લીધે નફાની પરિસ્થિતિ ઉતરોતર સારી રહેલ છે. બેંક દ્વારા લીડ બેંક સ્કિમ સેવા વિસ્તાર અભિગમ તેમજ સંકલીત સહકારી વિકાસ પરી યોજના અંગેની કામગીરી તથા પ્રોજેક્ટ લેન્ડીંગ, આઈ.આર.ડી.પી. તેમજ નોન ફાર્મ સેક્ટર નીચે વિવિધ લોન ધિરાણ પૂરા પાડવામાં આવે છે. બેંકની આર્થિક પરિસ્થિતિ તેમજ જિલ્લાની ભૌગોલિક સ્થિતિને ધ્યાને લઈએ તો પણ થાપણોના વૃદ્ધિકરણ પરત્વે બેંકના થાપણદારોનો વિશ્વાસ બેંક અકબંધ રાખી શકી છે.

ચાર્ટ - ૯

રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર

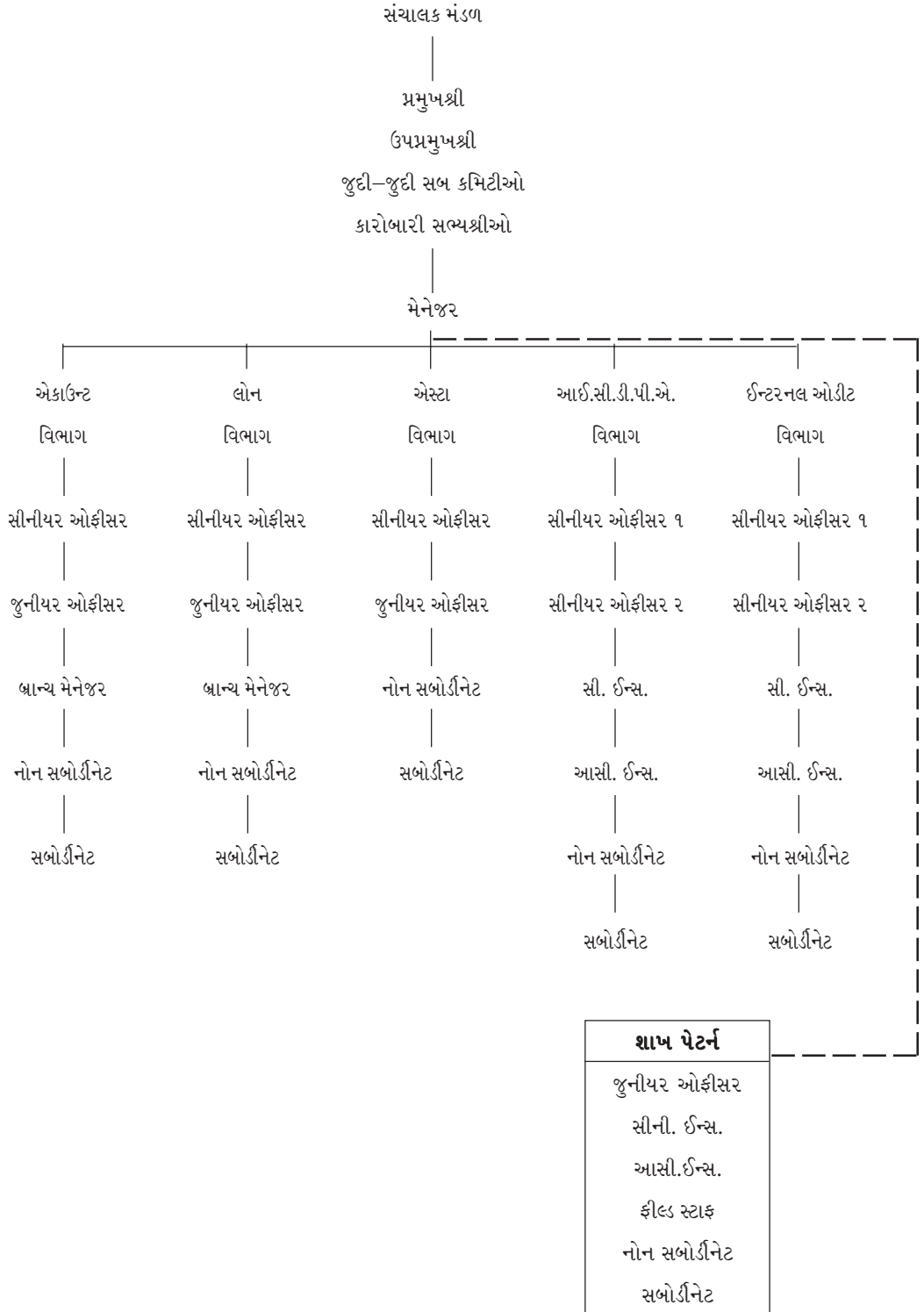
૧.૧૫.૬ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી., (સુરેન્દ્રનગર)

બોમ્બે સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ એક્ટ ૧૯૨૫નીચે આ બેંકની નોંધણી ૧૯૫૯માં ડિસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ ફાઈનાન્સીંગ એજન્સી તરીકે થયેલી એ સમયે બેંક સૌરાષ્ટ્ર સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ નીચે કામગીરી કરતી હતી. ત્યારબાદ ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થતા હાલમાં આ બેંકન ધી ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી., અમદાવાદ નીચે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાની સેન્ટ્રલ ફાઈનાન્સીંગ એજન્સી તરીકે કામગીરી કરી રહી છે.

આ બેંકનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ખાતેદાર ખેડૂત સભાસદને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે સંયોજિત સહકારી મંડળીઓ દ્વારા ટૂંકી, મધ્યમ, મુદતનું ધિરાણ કરવું, રાસાયણીક ખાતર, દવા, બિયારણ, ખેતીના સાધનો વગેરે માટે રોકડ શાખ ધિરાણ પુરૂ પાડવું, ખેત ઉત્પાદન પુરૂ વળતર મેળવવા માટે, તેને ટકાવી રાખવા માટે માલતારણ ધિરાણ અને માર્કેટીંગ ધિરાણ કરવું. બિનખેતીવિષયક મંડળીઓ જેવી કે શરાફી, સરકારી મંડળીઓ, દૂધ મંડળીઓ, મજૂર મંડળીઓ, ગ્રાહક ભંડારો, ઔદ્યોગિક મંડળીઓ, ઘર બાંધનારી મંડળીઓ, નાગરીક બેંકો, વગેરેને તેના ઉદ્દેશ પ્રમાણે નાણાંકીય સવલત પૂરી પાડવાનો અન્ય ઉદ્દેશ પણ છે. આ ઉપરાંત બેંક દ્વારા પાકવીમા યોજનાના પણ લાભ પૂરા પાડવામાં આવે છે. બેંક દ્વારા ડેવલપમેન્ટ એક્શન પ્લાન અને મેમોરન્ડમ ઓફ અન્ડરસ્ટેન્ડીંગ અંગેના કરાર પણ નાબાર્ડ અને એપેક્ષ બેંક સાથે કરવામાં આવેલા છે. બેંક દ્વારા ધિરાણ વસુલાતની બાબતમાં સારી કામગીરીને લીધે નફાની પરિસ્થિતિ ઉપરોત્તર સારી રહેલ છે. બેંક દ્વારા લીડ બેંક સ્કિમ સેવા વિસ્તાર અભિગમ તેમજ સંકલીત સહકારી વિકાસ પરી યોજના અંગેની કામગીરી તથા પ્રોજેક્ટ લેન્ડીંગ, આઈ.આર.ડી.પી. તેમજ નોન ફોર્મ સેક્ટર નીચે વિવિધ લોન ધિરાણ પૂરા પાડવામાં આવે છે. બેંકની આર્થિક પરિસ્થિતિ તેમજ જિલ્લાની ભૌગોલિક સ્થિતિને ધ્યાને લઈએ તો પણ થાપણોના વૃદ્ધિકરણ પરત્વે બેંકના થાપણદારોનો વિશ્વાસ બેંક અકબંધ રાખી શકી છે.

ચાર્ટ - ૧૦

ધી સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક લી.નું વ્યવસ્થાતંત્ર

૧.૧૬ સમાપન

ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિનું મહત્વ ગ્રામિણ કક્ષાએ શાખા અને ધિરાણ પુરુ પાડવાની બાબતમાં વધારે છે. ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ હોવા ઉપરાંત તેને ગામડાઓનાં દેશ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે ત્યારે ખેતીવાડી ક્ષેત્રમાં અને ગ્રામિણ વિકાસમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ મુખ્ય આધાર સમાન છે. ગ્રામિણ કક્ષાની આવશ્યકતા માટે કાર્ય કરતી પ્રથમિક સહકારી શાખ મંડળીઓ, મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો, જમીન વિકાસ બેંકો,પ્રાદેશિક ગ્રામિણ બેંકો, રાજ્ય સહકારી બેંકો વગેરે મહત્વની સંસ્થાઓ છે. તો સામે અર્ધશહેરી અને શહેરી વિસ્તારમાં કામ કરતી અર્બન કો-ઓપરેટીવ બેંકો પણ અત્યંત મહત્વનો ભાગ સ્થાનિક વિકાસમાં ભજવે છે.સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિએ તેનાં ધિરાણક્ષેત્રમાં લગભગ તમામ ઔદ્યોગિક, વાણિજ્ય, ખેતીવાડી, ગ્રામિણ વિકાસ, સેવા ઉદ્યોગો જેવી પ્રવૃત્તિઓને આવરી લીધી છે.

-: સંદર્ભસૂચિ :-

- (1) J. P. Warbasse : What is Co-operation : Chap. III Page - 23
- (2) C. R. Fay : Co-operation at Home and Abroad
- (3) H.Calwert : Law and Principles of Co-operation
- (4) I. L. O. : Co-operative Management and Administration
- (5) જગદીશચંદ્ર એમ. મુલાણી : સહકાર દર્શન
- (6) જગદીશચંદ્ર એમ. મુલાણી : સહકાર દર્શન
- (7) જગદીશચંદ્ર એમ. મુલાણી : સહકાર દર્શન
- (8) યાદવ આર. જે. : આંતર રાષ્ટ્રીય બેંકિંગ અને નિબંધો, વર્ષ ૧૯૮૯,
- (9) B. S. Mathur : Co-operation in India, Sathiya Bhawan, Agra,
- (10) G.M. LAUD : "Co-operative Banking in India", Co-operators Book Depot, Bombay, First Edt.
- (11) સહકાર સપ્તાહ વિશેષાંક, ૨૦૦૧, ગુ.રા.સ.સંઘ, અમદાવાદ
- (12) ગ્રામ સ્વરાજ સૂવર્ણ જયંતિ વિશેષાંક, રિસે.-૧૯૮૭, ગુ.રા.સ.સંઘ, અમદાવાદ,
- (13) Dossier on Co-operatives. State wise Status of the Co-operative Credit Structure March 1999, (NABARD)
- (14) "ભારતના અર્થકારણની આંકડાકીય માહિતી", સૌ.યુનિ., રાજકોટ, ફેબ્રુ. ૧૯૮૮
- (15) "Indian Co-operative Movement A Profile" March 1998, By N.C.U.I
- (16) Performance of P.A.C.S., (NAFSCORB) Navi Mambay, Page No.1.
- (17) NAFSCOB : Basic Data on District Central Co-operative Banks in India, 1998-99, Navi Mumbai.

પ્રકરણ : ૨

નાણાકીય વિશ્લેષણ અને સંશોધન પદ્ધતિ

૨.૧ પ્રાસ્તાવિક :-

૨.૨ નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ :-

૨.૩ નાણાકીય પત્રકોના લક્ષણો :-

૨.૩.૧ બે પત્રકો :-

૨.૩.૨ હિસાબી સિદ્ધાંતો અને પ્રણાલિકાઓ :-

૨.૩.૩ નોંધેલી હકીકતોનો આધાર :-

૨.૩.૪ વ્યક્તિગત અભિપ્રાય :-

૨.૩.૫ કાયદા મુજબ :-

૨.૩.૬ વાજબી ચોકસાઈ :-

૨.૩.૭ જુદા-જુદા હેતુ માટે :-

૨.૩.૮ સ્પષ્ટ રજૂઆત :-

૨.૪ નાણાકીય વિશ્લેષણ :-

૨.૫ નાણાકીય વિશ્લેષણની વ્યાખ્યા :-

૨.૬ નાણાકીય વિશ્લેષણના હેતુઓ :-

૨.૬.૧ નફાકારકતા અને સદ્વરતાની ચકાસણી :-

૨.૬.૨ વર્તમાન-ભાવિ આર્થિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવો :-

૨.૬.૩ ડિવિડન્ડનો સંભવિત દર-બોનસ શેરની શક્યતા તપાસવી :-

૨.૬.૪ દેવા ચૂકવવાની શક્તિ માપવી :-

૨.૬.૫ શેરના ખરીદ-વેંચાણના નિર્ણય માટે :-

૨.૬.૬ અનામત માટે ભાવિ સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવા માટે :-

૨.૭ નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણની પદ્ધતિઓ :-

૨.૭.૧ હિસાબી પદ્ધતિઓ :-

૨.૭.૨ આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ :-

૨.૮ સંશોધન પદ્ધતિ :-

૨.૮ સમસ્યા કથન :-

૨.૧૦ સંદર્ભ સાહિત્ય સમીક્ષા :-

૨.૧૧ અભ્યાસના હેતુઓ :-

૨.૧૨ નમૂના પસંદગી અને અભ્યાસનો સમયગાળો :-

૨.૧૩ માહિતીનું એકત્રીકરણ :-

૨.૧૪ અભ્યાસની ઉત્કલ્પનાઓ :-

૨.૧૫ વિશ્લેષણના સાધનો અને પદ્ધતિઓ :-

૨.૧૫.૧ હિસાબી સાધનો અને પદ્ધતિઓ :-

૨.૧૫.૨ આકાશાસ્ત્રીય ઉપકરણો અને પદ્ધતિઓ :-

૨.૧૬ પ્રકરણ આયોજન :-

૨.૧૭ સંશોધનની મર્યાદાઓ :-

૨.૧ પ્રાસ્તાવિક :-

કંપની કે ધંધાદારી સંસ્થાઓ પોતાની વાર્ષિક સ્થિતિ તેના વાર્ષિક અહેવાલો દ્વારા રજૂ કરે છે. જેમાં વેપાર ખાતું, નફા-નુકસાન ખાતું અને પાકુ સરવૈયું વગેરે તૈયાર કરે છે. જે હિસાબી કાર્યવાહીની દ્રષ્ટિએ પૂર્ણ છે. પરંતુ આ પત્રકો બાહ્ય પક્ષકારોને પુરતી માહિતી પૂરી પાડી શકતા નથી. જેમ કે લેણદારો, બેંકો, રોકાણકારો, શેરહોલ્ડરો, વગેરેને ધંધાકીય સાહસની નફાકારકતા, સદ્વરતા, નાણાકીય પરિસ્થિતિ, વગેરેનું વિશાદ ચિત્ર વગેરે ખુલાસાદર્શક અને માર્ગદર્શક માહિતીઓ અત્યંત સહજ સ્વરૂપે પૂરી પાડી શકે નહીં. આ માટે નાણાકીય વિશ્લેષણ આવશ્યક બને છે.

હિસાબોનું વિશ્લેષણ વિવિધ પક્ષકારો જુદા-જુદા દ્રષ્ટિબિંદુથી કરે છે. કંપનીની શેરમૂડીમાં ફાળો આપનાર શેર હોલ્ડરોને એ જાણવામાં રસ હોય છે કે તેનું રોકાણ સલામત છે કે નહીં. તેવી જ રીતે બેંકમાં નાણા મૂકનાર ને તેના નાણા સલામત છે કે નહીં તે અને બીજું તેમણે કરેલું ધિરાણ સલામત છે કે કેમ તે જાણવામાં રસ હોય છે. તો વળી કર્મચારીઓ વિશ્લેષણ દ્વારા વેતન વધારો કે બોનસનો યોગ્ય સમય પાક્યો છે કે નહીં તે નક્કી કરી શકે છે. આમ અલગ લોકોને અલગ બાબતો જાણવામાં રસ હોય છે. જે બધી બાબતો નાણાકીય પત્રકોમાં સમાવી શકાય નહીં. આ બાબતો બે નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણ દ્વારા જાણે છે.

૨.૨ નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ :-

ધંધાકીય સાહસના વર્ષને અંતે જે બે હિસાબી પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે તેને નાણાકીય પત્રકો કહેવામાં આવે છે. આ પત્રકો એટલે પાકુ સરવૈયું અને નફા-નુકસાન ખાતું.

પાકુ સરવૈયું એ ધંધાની મિલકતો અને દેવાઓનું પત્રક છે. સામાન્ય રીતે પાકા સરવૈયામાં મિલકતો અને દેવાઓ સમાન દર્શાવવામાં આવે છે. પાઈલ, વ્હાઈટ અને લારસન આ સંબંધમાં જણાવે છે કે " પાકુ સરવૈયું એટલા માટે પ્રયોજવામાં આવે છે કે તેની બન્ને બાજુઓ સમાન થવી જોઈએ, તેમાં દર્શાવવામાં આવેલ મિલકતોનો સરવાળો તેમાં દર્શાવેલ માલિકીની ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ જેટલો જ થવો જોઈએ." ^૧ બ્લોક અને હર્ટ આ સંદર્ભમાં જણાવે છે કે " પાકુ સરવૈયું એ ધંધાની માલિકીનું ચિત્ર દર્શાવે છે અને આ મિલકતો વ્યાજ કે જવાબદારીના સ્વરૂપમાં કઈ રીતે પ્રયોજવામાં આવી છે તેનો નિર્દેશ કરે છે." ^૨ કોઈ એક સમયે ધંધાના વિવિધ બનાવો કે ઘટનાઓનું પત્રક એ પાકુ સરવૈયું છે. બીજા અર્થમાં કહીએ તો કોઈ નિશ્ચિત તારીખના દિવસે ધંધાકીય એકમની નાણાકીય સ્થિતિનું માપન રજૂ કરવાના હેતુથી તૈયાર કરવામાં આવેલું પત્રક તે પાકુ સરવૈયું છે." ^૩

પાકુ સરવૈયુ સ્થિતિદર્શક અહેવાલ છે જે ધંધાદારી એકમ પાસે શું છે અને હિસાબી વર્ષના છેલ્લા દિવસે ધંધાદારી એકમ ક્યાં છે તે દર્શાવે છે. ડેનિસ આ સંદર્ભમાં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે " કોઈ એક સામાન્ય માણસ પાકા સરવૈયાને ભંડોળના સ્ત્રોત અને ભંડોળના વિનિયોગના પત્રક સ્વરૂપે તદ્દન સરળતાથી સમજી શકે છે." ૪

નફા-નુકસાન ખાતુ જે નિર્ધારિત સમયગાળા દરમિયાન ધંધાકીય કાર્યોને લીધે ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખો નફો કે ચોખ્ખી ખોટ દર્શાવે છે. તેમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો આવક (revenue) સ્વરૂપની હોય છે. વાલ્ગેનબેચ, ડિટ્રીસ અને હેન્સન જણાવે છે કે " ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન ધંધાકીય કામગીરીનું પરિણામ દર્શાવવા માટે આવકનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે કે જે આવક, ખર્ચ અને તેને પરિણામે ઉદ્ભવતી ચોખ્ખી આવકની રકમ દર્શાવે છે." ૫ ફોલ્ક આવકના પત્રકની વ્યાખ્યા આપતાં જણાવે છે કે " આવકનું પત્રક એટલે ધંધાકીય સંચાલનની નીતીઓ, અનુભવો, જ્ઞાન, પૂર્વાનુમાન અને આક્રમકતાઓનું આવક, ખર્ચ, કુલ નફો, કાર્યકારી નફો, અને ચોખ્ખો નફો કે નુકસાનના સ્વરૂપમાં કરવામાં આવતું અર્થઘટન." ૬ તે ધંધાની ચોખ્ખી આવકને નિર્ધારિત કરતા પ્રત્યક્ષ પરિબલો જેવા કે વસ્તુ અને સેવાના વેચાણને પરિણામે ઉદ્ભવતી આવક અને તેને ઉભી કરવા માટે ઉદ્ભવતા ખર્ચાઓને ધ્યાનમાં લે છે.

૨.૩ નાણાકીય પત્રકોના લક્ષણો :-

નાણાકીય પત્રકોની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે.

૨.૩.૧ બે પત્રકો :-

નાણાકીય પત્રકોમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારના પત્રકોનો સમાવેશ થાય છે. એક પાકુ સરવૈયું જે અમુક તારીખે ધંધાની આર્થિક સ્થિતિ દર્શાવે છે અને બીજું, નફા-નુકસાન ખાતુ જે વર્ષ દરમિયાન ધંધાનું પરિણામ દર્શાવે છે.

૨.૩.૨ હિસાબી સિદ્ધાંતો અને પ્રણાલિકાઓ :-

નાણાકીય પત્રકો હિસાબી સિદ્ધાંતો અને પ્રણાલિકાઓને આધારે તૈયાર કરવામાં આવે છે. દા.ત. સ્ટોકનું મુલ્યાંકન પડતર કિંમત કે બજાર કિંમત બે માંથી જે ઓછી હોય તે કિંમતે થાય છે. તેમાં રૂઢિચુસ્તપણાના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ થાય છે.

૨.૩.૩ નોંધેલી હકીકતોનો આધાર :-

નાણાકીય પત્રકો નોંધેલી હકીકતો પર આધારિત છે. રોજબરોજ થતા જે વ્યવહારો હિસાબી ચોપડે નોંધાય છે તેના આધારે વર્ષને અંતે નાણાકીય પત્રકો બને છે. તેથી કાયમી મિલકતો

તેની પડતર કિંમતે બતાવાય છે. તથા જે વ્યવહારો નાણામાં રજૂ થઈ શકે તેનો જ નાણાકીય પત્રકોમાં સમાવેશ થાય છે.

૨.૩.૪ વ્યક્તિગત અભિપ્રાય :-

નાણાકીય પત્રકો તૈયાર કરતાં હિસાબી પ્રણાલિકાઓ ઉપરાંત વ્યક્તિગત અભિપ્રાય મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ઘસારાની કઈ પદ્ધતિ અપનાવી, કયા દરે ઘસારો ગણવો, અવાસ્તવિક મિલકતો કેટલા વર્ષ દરમિયાન માંડી વાળવી વગેરે એકાઉન્ટન્ટના અભિપ્રાય મુજબ નક્કી થાય છે.

૨.૩.૫ કાયદા મુજબ :-

જે જે ધંધાકીય એકમ માટે અલગ કાયદાઓ છે તેમનાં નાણાકીય પત્રકો તેમના કાયદાની જોગવાઈ અને ફોર્મ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. દા.ત. જો કંપની મારફતે ધંધો ચાલતો હોય તો દેશમાં કંપનીધારાની જોગવાઈ મુજબ નાણાકીય પત્રકો બનાવવામાં આવે છે.

૨.૩.૬ વાજબી ચોકસાઈ :-

નાણાકીય પત્રકોમાં ખૂબ ચોકસાઈ શક્ય નથી. તેનું કારણ એ છે કે ઘણી બધી બાબતો અંદાજે મૂકવી પડે છે. દા.ત. ઘાલખાધની જોગવાઈ. કેટલીક જવાબદારીઓ ચોક્કસ હોવા છતાં તેમની રકમ બતાવાતી નથી. દા.ત. કર્મચારીઓને ચૂકવવાની ગ્રેયુટી. કંપનીધારામાં આપવામાં આવેલી છૂટ મુજબ આંકડા લગભગ લાખ રૂપિયા સુધી બતાવી શકાય.

૨.૩.૭ જુદા-જુદા હેતુ માટે :-

નાણાકીય પત્રકો જુદા-જુદા હેતુઓ માટે બનાવાય તો નફાની રકમો અલગ-અલગ આવે છે. દા.ત. સામાન્ય હિસાબી પ્રણાલિકા મુજબ બનાવેલ નફા-નુકસાન ખાતાનો નફો, ઈન્કમેટેક્સના હેતુ માટેનો નફો, સંચાલકીય મહેનતાણા માટેનો નફો વગેરે રકમો અલગ-અલગ આવે છે.

૨.૩.૮ સ્પષ્ટ રજૂઆત :-

નાણાકીય પત્રકો સ્પષ્ટ રીતે રજૂ થવા જોઈએ અને જે વાચકો માટે તે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તેઓ સમજી શકે તેવા હોવાં જોઈએ. બને ત્યાં સુધી તેમાં બિનજરૂરી વિગતો ન હોવી જોઈએ. અમુક આઈટમની સંપૂર્ણ વિગતો દર્શાવતા જુદા-જુદા પત્રકો જોડીને મુખ્ય પત્રક સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેવું રાખવું જોઈએ. દા.ત. કાયમી મિલકતોની મૂળ કિંમત, તેમાં વર્ષ દરમિયાન થયેલા વધારા કે ઘટાડા, આજ સુધી માંડીવાળેલો ઘસારો, ચાલુ વર્ષ દરમિયાન માંડીવાળેલો ઘસારો વગેરે વિગતો દર્શાવતું અલગ પત્રક જોડીને પાકું સરવૈયું તેની કુલ કિંમત જ દર્શાવે તે રીતે રજૂ કરવું જોઈએ. ખાસ કરીને જે આંકડાઓ ધંધાની આર્થિક શક્તિ કે નબળાઈ દર્શાવતા હોય તેના ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ અને તેના કારણો સ્પષ્ટપણે દર્શાવવા જોઈએ.

૨.૪ નાણાકીય વિશ્લેષણ :-

નાણાકીય વિશ્લેષણનો અર્થ તપાસીએ તો વિશ્લેષણ એટલે રજૂ થયેલી માહિતીને અગત્યની જુદી-જુદી બાબતોમાં વિભાજીત કરવી, ગોઠવવી અને ત્યાર બાદ એ બન્ને વચ્ચે એવો તાર્કિક સંબંધ ગોઠવવો કે જેથી કોઈ અર્થસભર અર્થઘટન થઈ શકે. દા.ત. ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ જવાબદારીઓને ગોઠવવાથી કાર્યશીલ મૂડી, ચાલુ ગુણોત્તર, પ્રવાહિ ગુણોત્તર જાણી શકાય છે અને આવા સંબંધના આધારે તરલતા, ચાલુ દેવું ચૂકવવાની ક્ષમતા વગેરે નાણાકીય વિશ્લેષણ થઈ શકે છે.

૨.૫ નાણાકીય વિશ્લેષણની વ્યાખ્યા :-

નાણાકીય પત્રકો ધંધાકીય સહાય અંગે માત્ર સંખ્યાત્મક સ્વરૂપે હિસાબી વિગતો રજૂ કરે છે. આ હિસાબી વિગતો ધંધાકીય સાહસ સાથે સંકળાયેલા વિવિધ પક્ષકારોને સાહસના 3 P (1) Profitability (2) Position (3) Progress અંગે કશું કહેતા નથી. ધંધાકીય સાહસ સાથે સંકળાયેલા વિવિધ પક્ષકારો કંપનીની નફાકારકતા, સદ્વરતા અને આર્થિક સ્થિતિ અંગેનો સાંગોપાંગ ખ્યાલ મેળવવા માટે નાણાકીય પત્રકોની વિગતવાર ઊંડાણપૂર્વક તપાસ કરે છે. જે તપાસને નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કે વિવેચન કહેવામાં આવે છે.

સ્મીથ અને સ્કોસનના મત મુજબ :-

Analysis is generally directed towards reaching answers to three broad question concerning a business (1) It is Liquidity (2) It is Stability (1) It is Profitability.

મીત્કલ્ફ અને ટીટાર્ડના મત મુજબ :-

" Analysis Financial statement is a Process of evaluating relationship between component parts of financial statement to obtain a better understanding of Firm's position and performance. "

કેનેડી અને મેક મુલાનના મત મુજબ :-

" Analysis and interpretation of Financial statement are an attempt to determine the significance and meaning of the financial statement data, so that the forecast may be made of the prospects for future earning ability to pay interest and debt maturities and profitability of a sound dividend policy. "

ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાઓ તપાસતા આપણને જણાય છે કે, નાણાકીય વિશ્લેષણમાં સામાન્ય રીતે ત્રણ બાબતોનો જવાબ મેળવવામાં આવે છે. (૧) તરલતા, (૨) સ્થિરતા અને (૩)

નફાકારકતા સામાન્ય રીતે આ ત્રણ બાબતો જાણવા માટે વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. વિશ્લેષણની સાથે-સાથે તેના અર્થપૂર્ણ અર્થઘટનનું પણ તેટલું જ મહત્વ છે. અર્થઘટન વગર વિશ્લેષણનો કોઈ હેતુ સરે નહીં.

૨.૬ નાણાકીય વિશ્લેષણના હેતુઓ :-

નાણાકીય વિશ્લેષણનો સૌથી પ્રમુખ હેતુ એ છે કે, ધંધાની કે કંપનીની વર્તમાન સ્થિતિ કેવી છે તે જાણવું પછી તે ધંધાની તરલતા હોય, નફાકારકતા હોય કે નાણાંની સલામતીની બાબત હોય. સામાન્ય રીતે નાણા રોકનારના મનમાં એકજ પ્રશ્ન હોય છે કે તેણે રોકેલા નાણાંની સલામતી કેટલી છે. તેમ છતાં નાણાકીય વિશ્લેષણ કરવા માટેના કેટલાક મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

૨.૬.૧ નફાકારકતા અને સદ્વરતાની ચકાસણી :-

ધંધાકીય એકમ સાથે સંકળાયેલા આંતરિક અને બાહ્ય પક્ષકારોને એકમની કે કંપનીની નફાકારકતા અને સદ્વરતા માપવામાં રસ હોય છે. અને નફાકારકતા એ તો ધંધાની અને રોકાણકારોની જીવાદોરી છે. આ નફાકારકતા તથા સદ્વરતા એ નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા આપણે જાણી શકીએ છીએ.

૨.૬.૨ વર્તમાન-ભાવિ આર્થિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવો :-

નાણાકીય વિશ્લેષણનો હેતુ પ્રગટ થયેલા નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ-પૃથ્થકરણ કરી ધંધાકીય એકમની વર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવાનો હોય છે. અને વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યનો ખ્યાલ પણ મળી રહે છે.

૨.૬.૩ ડિવિડન્ડનો સંભવિત દર-બોનસ શેરની શક્યતા તપાસવી :-

નાણાકીય વિશ્લેષણ દ્વારા અનામતોની જરૂરિયાતોનું વિશ્લેષણ કરી ડિવિડન્ડમાં વધારો થવાની શક્યતા અને તેને પરિણામે ડિવિડન્ડનો સંભવિત શક્ય દર શું હોય શકે તે નક્કી કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત બોનસ શેરની શક્યતા તપાસવાનો હેતુ પણ છે.

૨.૬.૪ દેવા ચૂકવવાની શક્તિ માપવી :-

લાંબાગાળાનાં દેવા કે ટૂંકાગાળાનાં દેવા ચૂકવવાની શક્તિ માપવા માટે અને નાણાકીય સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાના હેતુસર નાણાકીય વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.

૨.૬.૫ શેરના ખરીદ-વેંચાણના નિર્ણય માટે :-

ધંધાકીય સાહસના શેરના વેંચાણ કરવાના હેતુથી અથવા તો નવા શેર ખરીદવાના હેતુ માટે રોકાણકાર તેના નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરશે. અને ધંધાની વર્તમાન આર્થિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવશે. આમ નવા સાહસમાં રોકાણ કરવું કે નહીં તે બાબતના નિર્ણયમાં નાણાકીય વિશ્લેષણ ઉપયોગી બને છે.

૨.૬.૬ અનામત માટે ભાવિ સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવા માટે :-

નાણાકીય વિશ્લેષણ એ અનામતો અને ભાવિ આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવા માટે ઉપયોગી સાબિત થાય છે. આમ તો અનેક પ્રકારના હેતુ માટે નાણાકીય વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. જુદા-જુદા પ્રકારના રોકાણકારો પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર અલગ-અલગ સ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરતા હોય છે.

૨.૭ નાણાકીય પત્રકોનાં વિશ્લેષણની પદ્ધતિઓ :-

નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ કરવા માટે સામાન્ય રીતે ત્રણ પ્રકારની પદ્ધતિઓ જોવા મળે છે.

(૧) હિસાબી પદ્ધતિઓ

(૨) આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ

ઉપરોક્ત પદ્ધતિઓ વિગતવાર તપાસીએ તો

૨.૭.૧ હિસાબી પદ્ધતિઓ :-**(અ) તુલનાત્મક નાણાકીય પત્રકો દ્વારા વિશ્લેષણ :-**

જ્યારે બે જુદા-જુદા સમયનાં (દા.ત. ૧૦ વર્ષના) નાણાકીય પત્રકો એક સાથે રજૂ કરવામાં આવે ત્યારે તેના ઉપરથી ધંધામાં થઈ રહેલા ફેરફારના વલણો જાણી શકાય છે. આ રીતે આંકડાઓની રજૂઆત કરી નફો અને આર્થિક સ્થિતિનું વલણ જાણવાની પદ્ધતિને નાણાકીય પત્રકોનું તુલનાત્મક વિશ્લેષણ કહેવામાં આવે છે.

નફાકારકતા અને આર્થિક પરિસ્થિતિનાં વલણો કોઈ એક વર્ષના નાણાકીય પત્રકો ઉપરથી તારવી શકાય નહીં. આ માટે છેલ્લા અમુક વર્ષના નફા-નુકસાન ખાતા, પાકા સરવૈયાને તુલનાત્મક ઢબે ગોઠવણી કરી નફાકારકતા, સદ્ધરતા, આર્થિક પરિસ્થિતિ વગેરેના વલણો તારવવામાં આવે છે. અને તેના ઉપરથી વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.

(૧) તુલનાત્મક નફા-નુકસાન ખાતુ :-

નફા-નુકસાન ખાતાની જુદી જુદી વિગતોનો તુલનાત્મક ખ્યાલ આવી શકે તે માટે ત્રણથી પાંચ વર્ષનાં આવક-જાવક અને ખર્ચ આંકડાઓ સાથે રજૂ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે તુલના માટે ટકાવારીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જ્યારે આ પ્રકારના પત્રકો તપાસવામાં આવે છે ત્યારે આવક અને ખર્ચમાં થયેલ ફેરફારનો વિચાર એકીસાથે કરવામાં આવે છે. દા.ત. ચાલુ વર્ષના વેચાણમાં રૂ.૧ લાખનો વધારો થયો હોય પરંતુ ખર્ચમાં કેટલો વધારો છે તેનો વિચાર ન કરીએ તો આ આંકડો અર્થ વગરનો બને. રૂ.૧ લાખના વેચાણ સામે ક્યારેક રૂ.૧ લાખને ૧૦ હજારનો ખર્ચ કરવો પડ્યો હોય તેવું પણ બને છે.

(૨) તુલનાત્મક પાકા સરવૈયા. :-

છેલ્લા અમુક વર્ષ દરમિયાન કંપનીના દેવા અને મિલકતોમાં કેવા ફેરફારો થાય છે તેનો ખ્યાલ તુલનાત્મક પાકા સરવૈયા પરથી આવે છે. આવા તુલનાત્મક પત્રકોમાં ફક્ત કુલ આંકડા દર્શાવવામાં આવે છે. અથવા તો એક સાથે દરેકની ટકાવારી દર્શાવવામાં આવે છે. આ ટકાવારી કુલ મિલકતો ઉપરથી શોધી કાઢવામાં આવે છે. વળી પાકુ સરવૈયુ ચાલુ મિલકતોમાંથી ચાલુ દેવા બાદ કરીને દર્શાવવામાં આવે છે. અને કાર્યશીલ મૂડી અંગેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે.

(૩) તુલનાત્મક પડતર પત્રકો :-

તુલનાત્મક ઉત્પાદન પડતર પત્રકો દ્વારા વિશ્લેષક છેલ્લા અમુક વર્ષ દરમિયાન પડતરના મૂળ તત્વોમાં કયા પ્રકારના ફેરફારો થઈ રહ્યાં છે તે ધ્યાનમાં લઈ માલ સામાન વપરાશ, પ્રત્યક્ષ મજૂરી અને શીરોપરી ખર્ચાના વલણો તપાસવામાં આવે છે. પડતરના આ દરેક તત્વોમાં કેટલો વધારો કે ઘટાડો કેટલા પ્રમાણમાં છે, તેની કુલ પડતર કેટલી છે ? વિગેરે બાબતો તપાસવામાં આવે છે.

(૪) કાર્યશીલ મૂડી દર્શાવતા તુલનાત્મક પત્રકો :-

કંપનીનું દેવું ચુકવવાની સધ્ધરતા અને પ્રમાણિકતાની ચકાસણી કરવા માટે છેલ્લા અમુક વર્ષનાં કાર્યશીલ મૂડી દર્શાવતા પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેમાં મિલકતો અને ચાલુ દેવામાં સમાવેશ થતી દરેક હિસાબી વિગતોમાં વર્ષવાર થયેલા વધારા કે ઘટાડાની રકમો કે ટકાવરી દર્શાવી વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.

(બ) વલણ દર્શાવતી ટકાવારીઓ :-

ધંધાની સ્થિતિનું પૃથક્કરણ કરવા માટે એક વર્ષના આંકડાઓ પૂરતા નથી છેલ્લા ત્રણ કે પાંચ વર્ષના આંકડાઓની સરખામણી કરવી વધુ ઉપયોગી નિવડે છે. આવા તુલનાત્મક

આંકડાઓ અનેક રીતે રજૂ થઈ શકે છે. તેમાંની એક રીત એટલે વલણ દર્શાવતી ટકાવારીની છે.

આ પદ્ધતિમાં કોઈ એક વર્ષના આંકડાઓને આધાર તરીકે લેવામાં આવે છે અને તેના બધાજ આંકડાઓને ૧૦૦ ગણી લેવામાં આવે છે. બીજા વર્ષના આંકડાઓને તેની સાથે સરખાવી ટકાવારીમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. વલણ ટકાવારી એ એક પ્રકારના સૂચક આંક છે એમ કહી શકાય. જુદા જુદા વર્ષોમાં આવક અને ખર્ચ, વેચાણ અને નફો, દેવાદારો અને લેણી હૂંડી, ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવા વગેરેનું શું વલણ છે તે સરખામણી કરવાથી ઘણી ઉપયોગ માહિતી મળી શકે છે.

(ક) સામાન્ય માપના પત્રકો :-

સામાન્ય માપના પત્રકો એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે કે દરેક આઈટમ કુલ મિલકતોના કેટલા ટકા છે. અથવા કુલ વેચાણના કેટલા ટકા છે તેની સરખામણી કરવામાં આવે છે. દા.ત. કુલ મિલકતોમાં રોકાણનું પ્રમાણ રજૂ કરવા કુલ મિલકતોને ૧૦૦ ધારીને અને તેને આધારે રોકડની ટકાવારી રજૂ કરીને ૧૯૯૦ ની ૩૧ મી માર્ચે કંપનીમાં કુલ મિલકતો રૂ. ૧૦ લાખની હોય અને રોકડ ૫૦ હજારની હોય તે કુલ મિલકત (૧૦૦) ના પાંચ ટકા ગણાય. નાણાકીય પત્રકો આ રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેને સામાન્ય માપના પત્રકો કહે છે. તેને ૧૦૦ ટકાના પત્રકો પણ કહેવામાં આવે છે.

(ડ) ગુણોત્તર વિશ્લેષણ :-

નાણાકીય પત્રકોની જુદી જુદી વિગતો વચ્ચેનાં આંતર સંબંધ નક્કી કરવામાં આવે તો તે કેટલીક ઉપયોગી માહિતી આપી શકે, આવા આંતર સંબંધ દર્શાવતા આંકડાને ગુણોત્તર કહેવામાં આવે છે. ગુણોત્તર એટલે જુદી જુદી આંકડાકીય માહિતી વચ્ચેનો સંખ્યા સૂચક સંબંધ. નાણાકીય પત્રકોમાંના જુદા જુદા આંકડાઓ વચ્ચેના સંબંધોનું માપ એટલે હિસાબી ગુણોત્તર દા.ત. શેરહોલ્ડરના ભંડોળો પર કેટલું વળતર મળે છે તે જાણવું હોય તો કંપનીના ચોખ્ખા નફાને શેરહોલ્ડરોનાં ભંડોળો વડે ભાગવાથી જે આંકડા મળે તેના દ્વારા જાણી શકાય છે જેને હિસાબી ગુણોત્તર કહેવાય છે.

આમ હિસાબી ગુણોત્તરો જુદી જુદી રીતે રજૂ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વાર તે સાદા આંકડા કે ભાગાકાર તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે. દા.ત. ચાલુ મિલકતો ચાલુ દેવા કરતાં બમણી હોય તો તેનો ગુણોત્તર બે કહેવાય અથવા ૨:૧ એમ કહેવાય. કેટલીકવાર તેને ટકાવારીના રૂપમાં પણ રજૂ કરવામાં આવે છે.

આ રીતથી વિશ્લેષણ કરવાનું વર્તમાન સમયમાં ખૂબજ પ્રચલિત છે. પરંતુ તેની સૌથી મોટી મર્યાદા એ છે કે તે વાર્ષિક હિસાબો પર આધાર રાખે છે. આથી વાર્ષિક હિસાબોમાં જો

આંકડા ખોટા હોય તો ગુણોત્તર પણ ખોટો આવે છે. અને તેના પરથી થયેલું વિશ્લેષણ ગેરમાર્ગે દોરે છે. આમ છતાં પણ મર્યાદાને ધ્યાનમાં રાખીને જો આ પદ્ધતિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે સંચાલકો, શેરહોલ્ડરો, લેણદારો વગેરેને ખૂબજ લાભદાયી સાબિત થઈ શકે છે.

(ઈ) ભંડોળ પ્રવાહ પત્રક :-

બે પાકા સરવૈયાની તારીખો વચ્ચેના સમયગાળા દરમિયાન કાર્યશીલ મૂડી અને નાણાકીય સાધનોમાં ઉદ્ભવતા ફેરફાર અનુસાર ભંડોળ પ્રવાહમાં જે ફેરફાર ઉદ્ભવે છે તે દર્શાવતા પત્રકને ભંડોળ પ્રવાહ પત્રક કહેવામાં આવે છે.

નફા-નુકસાન ખાતુ અને પાકા સરવૈયા પરથી ધંધાની આર્થિક પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ મળી રહે છે. પરંતુ હિસાબી સમયગાળા દરમિયાન કયા કયા સાધનોમાંથી કેટલું ભંડોળ મળ્યું અને તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો તે બાબતનો જવાબ નાણાકીય પત્રકો આપી શકતા નથી. આ માટે ભંડોળ પ્રવાહ પત્રક બનાવવું પડે છે. અને તેનું વિશ્લેષણ કરવું પડે છે.

૨.૭.૨ આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ :-

આંકડાશાસ્ત્રીય વિશ્લેષણની પદ્ધતિઓ ટૂંકમાં તપાસીએ તો

(અ) મધ્યવર્તી સ્થિતિમાંન :-

સંશોધન કે વિશ્લેષણ માટે એકઠી કરેલી વિગતોના મુખ્ય ગુણધર્મોને સંક્ષીપ્તમાં ખ્યાલ આપી સમગ્ર વિગત માટે દ્રષ્ટાંત પુરું પાડતી કેન્દ્રીય વલણ ધરાવતી કિંમત એટલે સરેરાશ. સરખામણીના હેતુ માટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દા.ત. એક વર્ગમાં વિવિધ ઉમરનાં ૧૨૫ વિદ્યાર્થીઓ હોય તો દરેકની અલગ ઉમર જાણવવાને બદલે વિદ્યાર્થીઓની ઉમર ૧૭ વર્ષની છે તેમ કહી શકાય. સરેરાશ એટલે વિસ્તૃત માહિતનાં મુખ્ય ગુણધર્મો અને ખાસીયતોને ટૂંકમાં રજૂ કરતો સરળ આંક.

મધ્યવર્તી સ્થિતિમાન માપવા માટે સામાન્ય રીતે (૧) મધ્યક (૨) મધ્યસ્થ અને (૩) બહુલકની રીત જોવા મળે છે. તેમાંથી મધ્યકનો સૌથી વધારે ઉપયોગ થાય છે.

(બ) પ્રસારમાન :-

પ્રસારમાન એટલે શ્રેણીના પ્રાપ્તોંકો સરેરાશ કિંમતથી કેટલે દૂર ગયેલા છે તે સોધવાનું સંયોજનાત્મક માપ. પ્રસારમાનનો આધાર શ્રેણીના પ્રાપ્તોંકો વચ્ચેનાં તફાવત ઉપર રહેલો છે. જો પ્રાપ્તોંકો વચ્ચે તફાવત વધારે હોય તો તેનો પ્રસાર વધારે એન તફાવત ઓછો હોય તો પ્રસાર ઓછો હોય છે. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ સૌથી મોટા અને સૌથી નાના પ્રાપ્તોંક વચ્ચેનો તફાવત એટલે

પ્રસારમાન લેવીન રિચાર્ડના શબ્દોમાં જોઈએ તો " Disperstion refers to the spread of the data that is, the extent to wich the observations are scattered "

(ક) સહસંબંધ :-

બે કે તેથી વધુ વસ્તુ કે આંકડા ને એક બીજા વચ્ચે શું સંબંધ છે તે જાણવા માટે સહસંબંધનો ઉપયોગ થાય છે. આ સહસંબંધ - ૧ થી + ૧ વચ્ચે દર્શાવવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે વિશ્લેષણમાં જ્યારે બે કે તેથી વધુ માહિતીને એક બીજા વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, તે જાણવો ખુબ જરૂરી બને છે. જે સહસંબંધ પ્રયુક્તિ દ્વારા સહેલાથી જાણી શકાય છે.

(ડ) સામયિકશ્રેણીનું પૃથ્થકરણ :-

સમયના તત્વને ધ્યાનમાં રાખીને અભ્યાસ કરવાની પદ્ધતિઓનો વિકાસ થયેલો છે. સામયિકશ્રેણી એ સમયઅનુસાર રચવામાં આવતી શ્રેણી છે. સતત ક્રમમાં ગોઠવાયેલી સામયિક ચાલુ કિમતોની શ્રેણીએ સમય શ્રેણી છે.

અર્થશાસ્ત્રીઓ ઉદ્યોગપતિઓ અને વેપારી વર્ગો સામયિકશ્રેણીના વિશ્લેષણ પરથી ચોક્કસ સમયગાળા દરમ્યાન આર્થિક અને અન્ય પરીબળોના વલણો કેવા હોય છે ? તે જાણવા મળે છે, જે વેપારી અને ઉદ્યોગપતિઓને ભાવિ આયોજન માટે માર્ગદર્શન આપે છે.

૨.૮ સંશોધન પદ્ધતિ :-

વર્તમાન સમય સંશોધન અને વિકાસનો સમય ગણવામાં આવે છે. વિવિધ ક્ષેત્રના પ્રાથમિક અને નવસર્જન સંશોધનોના પરિણામોએ સમાજ અને રાષ્ટ્રને કેટલીક નવી ભેટો આપી છે. કોઈ એક રાષ્ટ્રના આવા સંશોધન પરિણામો વૈશ્વિક સ્તરે પણ ઉપયોગી સાબિત થતા હોય છે. તબીબી અને વિજ્ઞાન સાથે વાણિજ્ય વિદ્યાશાખામાં પણ સંશોધનનું મૂલ્ય વધતું જોવા મળે છે. ભારતીય સંચાલન પ્રથા અને વ્યવહારને આવા સંશોધનોથી મૂલ્યવાન દિશાસુચન મળે છે. માત્ર પેદાશ કે વિજ્ઞાપન ક્ષેત્રે નહીં પરંતુ વાણિજ્ય કાર્ય પદ્ધતિ, વ્યુહો, નિર્ણયીકરણની પ્રક્રિયા, સંબંધો, નાણાકીય તરલતા અને વિકાસ તેમ જ અન્ય કેટલાક વ્યવહારીક અને વ્યુહાત્મક ક્ષેત્રો તેમજ બેંકિંગ ક્ષેત્રનો સંશોધનમાં સમાવેશ કરીને વાણિજ્ય ક્ષેત્રની મજબુતાઈ અને અસરકારકતા બધારવાનો પ્રયાસ ભારતમાં છેલ્લા ચાર પાંચ દાયકાઓમાં સવિશેષ થઈ રહ્યો છે.

ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિનું મહત્વ ગ્રામિણ કક્ષાએ શાખ અને ધિરાણ પુરૂ પાડવાની બાબતમાં વધારે છે. ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ હોવા ઉપરાંત તેને ગામડાઓના દેશ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. વળી અંદાજીત ૪૫ % જેટલી રાષ્ટ્રીય આવક પણ આ ક્ષેત્રમાંથી મળે

છે. જ્યારે ખેતીવાડી ક્ષેત્રમાં અને ગ્રામિણ વિકાસમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ મુખ્ય આધાર સમાન છે. સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિએ તેના ધિરાણ ક્ષેત્રમાં લગભગ તમામ ઔદ્યોગિક, વાણિજ્ય, ખેતીવાડી, ગ્રામિણ વિકાસ, સેવા ઉદ્યોગો જેવી પ્રવૃત્તિઓને આવરી લીધી છે.

ખેતીવાડી અને ગ્રામિણ વિકાસના ક્ષેત્રમાં તમામ સંસ્થાલક્ષી ધિરાણમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓનો ફાળો ૫૫ % જેટલો ઉચો છે. આવી સહકારી સંસ્થાઓમાં મુખ્યત્વે રાજ્ય જમીન વિકાસ બેંક, મધ્યસ્થ સહકારી બેંક, પ્રથમિક કૃષિ ધિરાણ મંડળીઓ, પ્રાથમિક જમીન વિકાસ બેંકો, તથા પ્રાથમિક સહકારી બેંકોનો સમાવેશ થાય છે.

સંકલિત ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમને ઉત્તેજન આપવા અને તે દ્વારા ગ્રામ વિકાસની સમૃદ્ધિ હાંસલ કરી શકાય તે માટે કૃષિ, નાના ઉદ્યોગો, કુટીર ઉદ્યોગો, ગ્રામોદ્યોગો, હસ્તકલા, અને અન્ય ગ્રામિણ કામગીરી અને તેને આનુષંગિક ગ્રામ વિકાસની પ્રવૃત્તિઓના વિકાસ માટે જરૂરી ધિરાણ અને સવલતો પુરી પાડવાના હેતુથી નાબાર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ બેંક તેનો મુખ્ય હેતુ પાર પાડવા માટે રિઝર્વ બેંકની કૃષિ ધિરાણ વિભાગની તમામ કામગીરી અને જવાબદારી અદા કરશે, તેમજ કૃષિ વિકાસ માટે લાંબી મુદતના ધિરાણ માટે રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ રાજ્યો માટે આવેલ અને કામગીરી બજાવતી સંસ્થા, એગ્રિકલ્ચર રિફાઈનાન્સ કોર્પોરેશનની સમગ્ર જવાબદારી અદા કરનાર હોય તે સાથે જોડી દેવામાં આવેલ છે.

રાજ્ય સહકારી બેંકો સહકારી બેંકિંગના માળખામાં ચાવીરૂપ કેન્દ્રસ્થાને આવેલી છે. ભારતના નાણાબજાર તથા પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાના રાજ્યમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ માટે ધિરાણ પુરૂ પાડવામાં તેનું અત્યંત મહત્વનું કાર્ય છે. ભારતના લગભગ તમામ રાજ્યોમાં આવી સહકારી બેંકો આવેલી છે.

આવી રાજ્ય સહકારી બેંકો રિઝર્વ બેંક, વ્યાપારી બેંકો, ધિરાણ મંડળીઓ અને રાજ્ય સરકારો સાથે કે નાબાર્ડ સાથે કામ કરતી આંતરિક કડીરૂપ સંસ્થા છે. પોતાની દેખરેખ અને અંકુશ નીચે કામ કરતી મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોને ધિરાણ આપવાનું કામકાજ તે કરે છે. ઘણીવખતે તેને રાજ્યની સહકારી સંસ્થાઓની કલીયરીંગ બેંક તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

૨.૯ સમસ્યા કથન :-

સહકારી ધિરાણ મંડળીઓને શાખ પુરી પાડવામાં જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો ફાળો ખુબજ અગત્યનો છે. મધ્યમગાળાની તથા ટુકાગાળાની શાખ માટે મંડળીઓને ધિરાણ આપવાનું કામ કરે છે. ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ માળખામાં જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો

મહત્વની કડી તરીકે જોડાયેલી છે. મહામંદીના ગાળા દરમ્યાન કેટલીક મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો કાચી પડી હતી.

સહકારી બેંકની નોંધણી રાજ્યના સહકારી કાયદા અન્વયે થાય છે. અને સંચાલન સહકારી કાયદા, કાનૂન, બેંકના પેટા-નિયમો અન્વયે થાય છે. બેંકનું કાર્યક્ષેત્ર જેતે જીલ્લા પુરતું મર્યાદિત હોય છે.

ગ્રામ અર્થતંત્રની સદ્વરતા માટે તેમજ ગ્રામ સ્તરના કૃષિ ધિરાણ માળખાને સંગીન બનાવવા માટે જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનું મહત્વ જરાપણ ઓછું આંકી શકાય નહીં. આમ છતાં આ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો વિકાસ જોઈએ તેટલો થઈ શક્યો નથી. મોટાભાગની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો નુકસાની કરે છે અને સરકારની મદદ પર જીવતી હોય તેમ લાગે છે. સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં કુલ સાત જીલ્લાઓ આવેલા છે. જેમાં પોરબંદર જીલ્લો તાજેતરના વર્ષોમાં જુનાગઢ જીલ્લા માથી અમુક વિસ્તાર અલગ પડી અસ્તિત્વમાં આવેલ હોય પોરબંદર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક અસ્તિત્વમાં નથી. આ વિસ્તારમાં મધ્યસ્થ સહકારી બેંક તરીકે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક કાર્ય કરે છે. સૌરાષ્ટ્રમાં કુલ છ જીલ્લા સહકારી બેંકો કાર્ય કરે છે જેમની નાણાકીય સ્થિતિ તપાસવા પ્રયત્ન કરેલ છે.

શીર્ષક

" જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ "

(સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં)

"FINANCIAL ANALYSIS OF DISTRICT CO-OPERATIVE BANKS"

(WITH SPECIAL REFERENCE TO SAURASHTRA REGION)

૨.૧૦ સંદર્ભ સાહિત્ય સમીક્ષા :-

દાસ એમ.આર. (૨૦૦૨) તેમના સંશોધન પત્રમાં રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકોનો ગુણવત્તા ક્રમાંક નક્કી કરવાના હેતુથી ચોક્કસ પધ્ધતિ વિકસાવવા પ્રયત્ન કરેલ છે. વર્ષ ૧૯૮૮-૨૦૦૦ માં તેમના અભ્યાસમાં (ઈન્ડિયન બેંક અને યુ.કો. બેંક સિવાય) ૧૭ રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકોને આવરી લીધેલ, આ અભ્યાસમાં મુખ્યત્વે ચાર પાસા ધ્યાનમાં લીધેલ - ધંધાકીય દેખાવ, કાર્યક્ષમતા, સલામતી અને સધ્ધરતા તથા શ્રમ ઉત્પાદકતા. અલબત્ત આ અભ્યાસમાં ખાનગી અને વિદેશી બેંકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

સ્વામિ અને સુબ્રમણ્યમ (૧૯૮૪) તેઓ એ ભારતની જાહેર ક્ષેત્રની બેંકોની કામગીરીમાં આંતર બેંક વચ્ચેના તફાવતોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં બેંકની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓના કેટલાક વ્યક્તિગત નિર્દેશકોના આધારે બેંકોની કામગીરીનું એક માપ કાઢવામાં આવેલ છે. તેઓને એવું તારણ જણાયું હતું કે ઘણી બેંકો ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓના વ્યક્તિગત નિર્દેશકોના જુદા જુદા ભારાંકને ધ્યાનમાં લેતા તેમની કામગીરીમાં વ્યાપક અસમાનતા હતી.

નોઉલાસ અને કેટકર (૧૯૮૬) જાહેર ક્ષેત્રની બેંકની ટેકનીકલ અને વળતર માપની ક્ષમતાનું પૃથકરણ તેમના અભ્યાસમાં કરવામાં આવ્યું હતું. આ અભ્યાસમાં મોટાભાગની જાહેર બેંકો વધતા જતા વળતરનાં દરે કામ કરતી હોવાનું માલુમ પડ્યું હતું.

ભટ્ટાચાર્ય (૧૯૮૭) તેમના અભ્યાસમાં ૧૯૮૫ થી ૧૯૮૦ ના તબક્કા દરમિયાન અંશતઃ ઉદારીકરણની જાહેર ક્ષેત્રની વિવિધ સ્તરની બેંકોમાં ઉત્પાદકીય કાર્યક્ષમતા સંબંધી તપાસ કરવામાં આવી હતી. તેઓએ વર્ષ ૧૯૮૬ થી ૧૯૮૧ ના સમયગાળા દરમિયાનની ૭૦ જેટલી વ્યાપારી બેંકોની કામગીરીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓના અભ્યાસમાં એવું તારણ આવ્યું હતું કે વિદેશી બેંકો પછી જાહેર ક્ષેત્રની બેંકો સૌથી વધુ કાર્યક્ષમ જોવા મળેલ છે. આ બેંકોની સરખામણીમાં ખાનગી ક્ષેત્રની બેંકો ઓછી કાર્યક્ષમ જોવા મળેલ.

સાહા અને રવિસંકર (૨૦૦૦) તેઓએ વર્ષ ૧૯૮૧ થી ૧૯૮૫ ના સમયગાળાની રૂપ જાહેર ક્ષેત્રની બેંકોની કામગીરી તપાસી હતી. તેઓને માલુમ પડ્યું હતું કે બહુજ થોડા અપવાદોને બાદ કરતા મોટા ભાગે જાહેર ક્ષેત્રની બેંકોએ તેમની ક્ષમતાનો ગુણાંક સુધાર્યો હતો. સાપેક્ષ ક્ષમતા વળતરને ધ્યાનમાં લેતા યુનાઈટેડ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, યુકો બેંક, સીન્ડીકેટ બેંક અને સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા કાર્યક્ષમતામાં નીચી ગુણવત્તામાં જણાયેલ, તો બીજી તરફ કોર્પોરેશન બેંક, ઓરીએન્ટલ બેંક ઓફ કોમર્સ, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, કેનેરા બેંક, બેંક ઓફ બરોડા અને દેના બેંક સતત કાર્યક્ષમતા જળવી રાખતા હોવાનું જણાયું હતું.

મુખરજી (૨૦૦૨) તેઓએ વર્ષ ૧૯૮૬ થી ૧૯૮૮ ના સમયગાળાની ૬૮ જેટલી વ્યાપારી બેંકોની ટેકનીકલ ક્ષમતા અને તેની કામગીરીના માપદંડોને જણવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. તેઓના અભ્યાસમાં એવું જોવા મળેલ કે ખાનગી બેંકો અને વિદેશી બેંકોની સરખામણીમાં જાહેર ક્ષેત્રની બેંકો વધુ કાર્યક્ષમ જોવા મળેલ હતી. આ ઉપરાંત અભ્યાસના સમયગાળામાં જાહેર ક્ષેત્રની બેંકોની કામગીરી સતત સુધરતી હોવાનું પણ જણાયું હતું.

સ્વામિ (૨૦૦૧) તેઓએ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી ૧૯૯૯-૨૦૦૦ ના તબક્કા દરમિયાન વિવિધ બેંક જુથોની તુલનાત્મક કામગીરીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ સમયગાળા દરમિયાન ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી સ્પર્ધાત્મકતા અને અંકુશ મૂકતી વધુમાં વધુ જોવા મળેલ. તેમના સંશોધન પત્રમાં બેંકિંગ ઉદ્યોગમાં વ્યક્તિગત બેંકો તેમનો દરજ્જો કયા પરીબળોને આધારે સુધારી શકે છે તે દર્શાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરેલ.

શ્રી દાસ (૨૦૦૨) તેઓએ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી ૨૦૦૦-૦૧ ના સમયગાળાને અનુલક્ષીને જાહેર ક્ષેત્રની બેંકોની મૂડી, બિન લાભદાયી અસ્કયામતો અને ઉત્પાદકતાના આંતર સંબંધોનો અભ્યાસ પ્રગટ કરેલ. જેમાં મુખ્યત્વે એવું ફલીત થયેલ કે પ્રત્યેક પરીબળો ચોક્કસ માત્રા સુધી એક બીજાને અસર કરતા રહે છે.

૨.૧૧ અભ્યાસના હેતુઓ :-

આ સંશોધન અભ્યાસના મુખ્ય હેતુઓ નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) જલ્લા સહકારી બેંકોની આવકનો અભ્યાસ કરવો.
- (૨) જલ્લા સહકારી બેંકોના ખર્ચનો અભ્યાસ કરવો.
- (૩) જલ્લા સહકારી બેંકોની નફાકારકતાનો અભ્યાસ કરવો.
- (૪) જલ્લા સહકારી બેંકોની ઉત્પાદકતાનો અભ્યાસ કરવો.
- (૫) જલ્લા સહકારી બેંકોની મિલકતોનો અભ્યાસ કરવો.
- (૬) જલ્લા સહકારી બેંકોના દેવાનો અભ્યાસ કરવો.

૨.૧૨ નમૂના પસંદગી અને અભ્યાસનો સમયગાળો :-

પ્રસ્તુત સંશોધનકાર્ય માટે સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના કુલ સાત જલ્લાઓમાં કાર્ય કરતી નીચે મુજબની કુલ છ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

- (૧) અમરેલી જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. અમરેલી)
- (૨) ભાવનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. ભાવનગર)
- (૩) જામનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. જામનગર)
- (૪) જુનાગઢ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. જુનાગઢ અને જ. પોરબંદર)
- (૫) રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. રાજકોટ)
- (૬) સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક. (જ. સુરેન્દ્રનગર)

આ અભ્યાસમાં ઉપરોક્ત જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની પરસ્પર સરખામણી કરવામાં આવેલી છે. આ અભ્યાસમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૦૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીના સમયગાળા દરમિયાનની નાણાકીય માહિતીને લક્ષમાં લેવામાં આવેલી છે.

૨.૧૩ માહિતીનું એકત્રીકરણ :-

સંશોધન માટે જરૂરી એવી તમામ માહિતી સૌરાષ્ટ્રના જુદા જુદા જિલ્લાઓની મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માંથી પ્રાથમિક અને ગૌણ સ્ત્રોતોના માધ્યમથી એકત્રીત કરવામાં આવેલ છે. જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના તેમજ અન્ય સહકારી સંસ્થાના જુદા જુદા અધિકારીઓ તથા મહાનુભવો પાસેથી રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા પ્રાથમિક માહિતી અને વાર્ષિક અહેવાલો, જર્નલો, મેગેજીનો તેમજ અન્ય પ્રકાશનો દ્વારા ગૌણ માહિતી એકત્રીત કરવામાં આવેલ છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ મહદ્ અંશે ગૌણ માહિતી પર આધારિત છે.

૨.૧૪ અભ્યાસની ઉત્કલ્પનાઓ :-

આ સંશોધન અભ્યાસ માટે નીચે મુજબ બે વિભાગમાં શૂન્ય અને વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પનાઓ કરવામાં આવી છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

અભ્યાસકાળ દરમિયાન વિવિધ બેંકોનાં વાર્ષિક પરિણામોની બંકો વચ્ચે સરખામણી કરી ચોક્કસ તારણ મેળવવા નીચે મુજબની ઉત્કલ્પનાઓ કરવામાં આવેલ છે.

- (૧) અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે આવક અને ખર્ચના ગુણોત્તરોમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૨) અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે નફાકારકતામાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૩) અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ઉત્પાદકતામાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૪) અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મિલકતો અને દેવામાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વ્યક્તિગત દરેક બેંક માટે વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

વ્યક્તિગત દરેક બેંકમાં અભ્યાસકાળ દરમિયાનના પેતાના જ વાર્ષિક પરિણામોની ઉત્તરોત્તર વર્ષ પ્રમાણે સરખામણી કરી ચોક્કસ તારણ મેળવવા નીચે મુજબની ઉત્કલ્પનાઓ કરવામા આવેલ છે.

- (૧) અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે આવક અને ખર્ચના ગુણોત્તરોમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૨) અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે નફાકારકતાના ગુણોત્તરોમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૩) અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ઉત્પાદકતાના ગુણોત્તરોમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- (૪) અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મિલકતો અને દેવાના ગુણોત્તરોમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૨.૧૫ વિશ્લેષણના સાધનો અને પદ્ધતિઓ :-**૨.૧૫.૧ હિસાબી સાધનો અને પદ્ધતિઓ :-****ગુણોત્તર વિશ્લેષણ :-**

નાણાકીય પત્રકોની જુદી જુદી વિગતો વચ્ચેનાં આંતર સંબંધ નક્કી કરવામાં આવે તો તે કેટલીક ઉપયોગ માહિતી આપી શકે આવા આંતર સંબંધ દર્શાવતા આંકડાને ગુણોત્તર કહેવામાં આવે છે. નાણાકીય પત્રકોમાંના જુદા જુદા આંકડાઓ વચ્ચેના સંબંધોનું માપ એટલે હિસાબી ગુણોત્તર દા.ત. શેરહોલ્ડરના ભંડોળો પર કેટલું વળતર મળે છે. તે જાણવું હોય તો કંપનીના ચોખ્ખા નફાને શેરહોલ્ડરોના ભંડોળો વડે ભાગવાથી જે આંકડા મળે તે હિસાબી ગુણોત્તર છે.

આ રીતથી વિશ્લેષણ કરવાનું વર્તમાન સમયમાં ખૂબજ પ્રચલિત છે. માટે જુદી જુદી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ કરી આંતરિક તુલના કરવા માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે.

૨.૧૫.૨ આકાશાસ્ત્રીય ઉપકરણો અને પદ્ધતિઓ :-**(અ) સરેરાશ :-**

સંખ્યાત્મક માહિતીનો ટૂંકસાર ગાગરમાં સાગર વિગતથી જોઈએ તો સંશોધન કે વિશ્લેષણ માટે એકઠી કરેલી વિગતના મુખ્ય ગુણધર્મોને સંક્ષીપ્તમાં ખ્યાલ આપી સમગ્ર વિગત માટે દ્રષ્ટાંત પુરું પાડતી કેન્દ્રીય વલણ ધરાવતી કિંમત એટલે સરેરાશ. સરખામણીના હેતુ માટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

મધ્યવર્તી સ્થિતિમાન માપવા માટે સામાન્ય રીતે ત્રણ રીત જોવા મળે છે.

(૧) મધ્યક (૨) મધ્યસ્થ (૩) બહુલક છે. તેમાંથી મધ્યકનો સૌથી વધારે ઉપયોગ થાય છે. અહીં સંશોધકે મધ્યક (સરેરાશ)નો ઉપયોગ કરેલ છે.

સંશોધનકાર્યમાં મધ્યક શોધવા માટે નીચેના સુત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે.

$$\bar{X} = \frac{\sum x}{n}$$

જ્યાં $\sum x$ = પ્રાપ્તિકોનો સરવાળો

n = પ્રાપ્તિકોની સંખ્યા

(બ) માહિતીનું પરિક્ષણ

સંશોધનકાર્યમાં માહિતીનું પરિક્ષણ કરવા માટે સંશોધકે F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરેલ છે. જેના દ્વારા ઉત્કલ્પનાઓના પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. જો F ની ગણતરી કરી મેળવેલ કિંમત તેની ટેબલ કિંમત કરતા નાની હોય તો શૂન્ય ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. અને જો F ની ગણતરી કરી મેળવેલ કિંમત તેની ટેબલ કિંમત કરતા મોટી હોય તો શૂન્ય ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

પરિકલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવા માટે નીચેના સૂત્રોની મદદથી F ની કિંમત શોધવામાં આવેલ છે.

$$\Sigma X_t^2 = \Sigma X_t^2 - \frac{(\Sigma X_t)^2}{N_t}$$

$$\Sigma X_r^2 = \Sigma \frac{(\Sigma X_r)^2}{n_r} - \frac{(\Sigma X_t)^2}{N_t}$$

$$\Sigma X_c^2 = \Sigma \frac{(\Sigma X_c)^2}{n_c} - \frac{(\Sigma X_t)^2}{N_t}$$

$$\Sigma X_{res}^2 = \Sigma X_t^2 - (\Sigma X_r^2 + \Sigma X_c^2)$$

$$df_r = r - 1, df_c = c - 1, df_{res} = (r - 1)(c - 1)$$

$$MS_r = \frac{\Sigma X_r^2}{df_r}, MS_c = \frac{\Sigma X_c^2}{df_c}, MS_{res} = \frac{\Sigma X_{res}^2}{df_{res}}$$

$$F_r = \frac{MS_r}{MS_{res}}, F_c = \frac{MS_c}{MS_{res}}$$

૨.૧૬ પ્રકરણ આયોજન :-

" જીલ્લા સહકારી બેંકોનું નાણાકીય વિશ્લેષણ (સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારના સંદર્ભમાં) " " FINANCIAL ANALYSIS OF DISTRICT CO-OPERATIVE BANKS (WITH SPECIAL REFERENCE TO SAURASHTRA REGION) " પ્રસ્તુત સંશોધનકાર્યનો કુલ ૭ (સાત) પ્રકરણમાં અભ્યાસ કરવામાં આવેલ છે. જે નીચે મુજબ છે.

પ્રકરણ : ૧ સહકાર, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ ઉદભવ અને વિકાસ.

પ્રકરણ : ૨ નાણાકીય વિશ્લેષણ અને સંશોધન પદ્ધતિ

પ્રકરણ : ૩ આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ.

પ્રકરણ : ૪ નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ.

પ્રકરણ : ૫ ઉત્પાદકતાનું વિશ્લેષણ.

પ્રકરણ : ૬ મિલકતો અને દેવાનું વિશ્લેષણ.

પ્રકરણ : ૭ સંશોધન તારણો અને સૂચનો

(૧) સહકારી, સહકારી પ્રવૃત્તિ અને સહકારી બેંકિંગ ઉદ્ભવ અને વિકાસ :-

આ પ્રકરણમાં સહકારનો અર્થ, પ્રાચિનકાળમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ, અર્વાચિનકાળમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ, ભારતમાં સહકારી પ્રવૃત્તિનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ, બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ, ભારતીય બેંકિંગ માળખું, સહકારી બેંકિંગ માળખું, જમીન વિકાસ બેંકો, સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ વગેરનો અભ્યાસ કરેલ છે.

(૨) નાણાકીય વિશ્લેષણ અને સંશોધન પદ્ધતિઓ :-

આ પ્રકરણમાં નાણાકીય વિશ્લેષણનો અર્થ, હેતુઓ, નાણાકીય વિશ્લેષણની પ્રક્રિયા, નાણાકીય વિશ્લેષણના પ્રકારો, નાણાકીય પત્રકોનો અર્થ, લક્ષણો, નાણાકીયપત્રકોનું સ્વરૂપ, નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ અને પદ્ધતિઓ તેમજ અભ્યાસ અંગેની ઉત્કલ્પના, સંશોધન પદ્ધતિ, હિસાબી ગુણોત્તરો, સરેરાશ, F ટેસ્ટ (ANOVF) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

(૩) આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ :-

આ પ્રકરણમાં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અભ્યાસ કાળ દરમિયાનના નફા-નુકસાન ખાતાની આવક અને જાવક બાજુનો અભ્યાસ જુદા જુદા છ ગુણોત્તરો દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે અને આ ગુણોત્તરોનું પરિક્ષણ કરી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની આવક અને ખર્ચની તુલના કરવામાં આવેલ છે.

(૪) નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ :-

આ પ્રકરણમાં નફાકારકતાનો અર્થ, નફાકારકતા માપવાની પદ્ધતિઓ, અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના નફાકારકતાના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરવામાં આવેલ છે અને આ ગુણોત્તરોનું પરિક્ષણ કરી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની નફાકારકતાની તુલના કરવામાં આવેલ છે.

(૫) ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણ :-

આ પ્રકરણમાં ઉત્પાદકતાનો અર્થ, ઉત્પાદકતા માપવાની પદ્ધતિઓ, તેમજ કર્મચારીઓ અને શાખાઓને ધ્યાનમાં રાખીને અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની ઉત્પાદકતાના જુદા જુદા ગુણોત્તરો તપાસવામાં આવેલ છે અને આ ગુણોત્તરોનું પરિક્ષણ કરી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની ઉત્પાદકતાની તુલના કરવામાં આવેલ છે.

(૬) મિલકતો અને દેવાનું વિશ્લેષણ :-

આ પ્રકરણમાં જુદા જુદા ગુણોત્તરો દ્વારા પાકા સરવૈયાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ છે. જેમાં મિલકતો, ધિરાણ અને રોકાણ અંગેના ગુણોત્તરો તેમજ શેરમૂડી, અનામતો અને વધારો, થાપણો તથા કરજ અંગેના ગુણોત્તરો તપાસવામાં આવેલા છે અને આ ગુણોત્તરોનું પરિક્ષણ કરી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની મિલકતો અને દેવાઓની તુલના કરવામાં આવેલ છે.

(૭) સંશોધન તારણો અને સૂચનો :-

આ પ્રકરણમાં આ અભ્યાસને અસર કરતી બધી જ બાબતો અંગે અભ્યાસના તારણો તેમજ સૂચનોનો સમાવેશ કરેલ છે.

૨.૧૭ સંશોધનની મર્યાદાઓ :-

- (૧) પ્રસ્તુત સંશોધન માટે જરૂરી એવી માહિતી મહદ્ અંશે ગૌણ માહિતી પર આધારીત છે. જે અભ્યાસ હેઠળની બેંકોના રજુ થયેલા વાર્ષિક અહેવાલો, પ્રકાશનો, જર્નલો, મેગેજીનો દ્વારા મેળવવામાં આવેલ છે માટે તેમાં રહેલી ક્ષતિઓ, વિસંગતતાઓ વગેરે આ અભ્યાસને પણ લાગુ પડે છે.
- (૨) અમુક માહિતી પસંદ કરેલી વિવિધ બેંકોના અધિકારીઓની રૂબરૂ મુલાકાત લઈ તેમની પાસેથી એકત્રીત કરેલી છે તેથી તેમના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયોમાં ક્ષતિઓ રહેવાનો સંભવ છે. જે આ અભ્યાસને પણ લાગુ પડે છે.
- (૩) અભ્યાસમાં જીલ્લા સહકારી બેંકોની શાખાઓનું નાણાકીય વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ નથી.
- (૪) પ્રસ્તુત સંશોધન સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારની જીલ્લા સહકારી બેંકો માટે જ છે જેને બધી જ બેંકો માટે લાગુ પાડી શકાય નહીં.
- (૫) અભ્યાસ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ અને સરેરાશ પદ્ધતિની મર્યાદાઓ આ અભ્યાસને લાગુ પડે છે.

—: સંદર્ભસૂચિ :—

- (1) Pyle Willam W., White Johm A. and Larson Kermit D. : Fundamental Accounting Principles (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois) p. 15
- (2) Block Stanley B. and Hirt Geoffrey A. : Foundations of Financial Management (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois) p. 28
- (3) Verma B. L. : Analysis of Financial Statement (Arihant Publishers, Jaipur-India) p. 44
- (4) Dennis Lock : Financial Management of Production (Grower Press Ltd., Epping Essex) p. 3
- (5) Walgenbach Paul H., Dittrich Norman E. and Hanson Earnest I. : Financials Accounting An Introduction (Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York), Ed,1977, p. 21.
- (6) Foulke, Roy A. : Practical Financial Statements Analysis (Tata McGraw-Hill Publishing Company Ltd. , New Delhi) Ed. 1972, p. 516.

પ્રકરણ - ૩

આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ

૩.૧. પ્રસ્તાવના:-

૩.૨. આવક અને ખર્ચમાં સમાવિષ્ટ થતી બાબતો :-

૩.૩. આવકનું વિશ્લેષણ :-

૩.૩.૧ વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

૩.૩.૨ વ્યાજ સિવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

૩.૪. ખર્ચનું વિશ્લેષણ :-

૩.૪.૧ વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.

૩.૪.૨ વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.

૩.૪.૩ અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.

૩.૫. ચોખ્ખો નફો :-

૩.૫.૧ ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર :-

૩.૬. સમાપ્તિ

૩.૧. આવકના પત્રકનો ખ્યાલ :-

આવકનું પત્રક કે જેને ખાતા સ્વરૂપે રજુ કરવાથી નફા-નુકસાન ખાતુ બને છે તે નિર્ધારિત સમયગાળા દરમિયાન ધંધાકીય કાર્યોને લીધે ઉદ્ભવેલ ચોખ્ખો નફો કે ચોખ્ખી ખોટ દર્શાવે છે. તેમાં દર્શાવવામાં આવતી વિગતો આવક (revenue) સ્વરૂપની હોય છે. વાલ્ગેનબેચ, ડિટ્રીસ અને હેન્સન જણાવે છે કે " ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન ધંધાકીય કામગીરીનું પરિણામ દર્શાવવા માટે આવકનું પત્રક તૈયાર કરવામાં આવે છે કે જે આવક, ખર્ચ અને તેને પરિણામે ઉદ્ભવતી ચોખ્ખી આવકની રકમ દર્શાવે છે." ^૧ ફોલ્ક આવકના પત્રકની વ્યાખ્યા આપતાં જણાવે છે કે " આવકનું પત્રક એટલે ધંધાકીય સંચાલનની નીતીઓ, અનુભવો, જ્ઞાન, પૂર્વાનુમાન અને આક્રમકતાઓનું આવક, ખર્ચ, કુલ નફો, કાર્યકારી નફો, અને ચોખ્ખો નફો કે નુકસાનના સ્વરૂપમાં કરવામાં આવતું અર્થઘટન." ^૨ તે ધંધાની ચોખ્ખી આવકને નિર્ધારિત કરતા પ્રત્યક્ષ પરિબલો જેવા કે વસ્તુ અને સેવાના વેચાણને પરિણામે ઉદ્ભવતી આવક અને તેને ઉભી કરવા માટે ઉદ્ભવતા ખર્ચોને ધ્યાનમાં લે છે.

આવકનું પત્રક અગાઉના પાકા સરવૈયાની તારીખથી થયેલા ધંધાકીય વ્યવહારોને લીધે ઉદ્ભવેલ નફા કે નુકસાનને પરિણામે ધંધાના માલિકોના હિતોમાં થયેલા ફેરફારનો સારાંશ રજુ કરે છે. આવકનું પત્રક બે પાકા સરવૈયાની તારીખો વચ્ચેના વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન ધંધાના કાર્યોને પરિણામે તેની આવક, ખર્ચ અને નફા / નુકસાનમાં થયેલા ફેરફારોની નોંધ દ્વારા ધંધાની સફળતા કે નિષ્ફળતાનો અહેવાલ રજુ કરે છે. ^૩ ગુથમેનના મતે " પાકુ સરવૈયુ એ ચોક્કસ સમયગાળા દરમિયાન કરવામાં આવતું ધંધાનું નાણાકીય પરિણામ છે જ્યારે આવકનું પત્રક આ સમયગાળા દરમિયાન ધંધાના વિકાસ કે પડતીનો વ્યવસ્થિત ટૂંકો ઇતિહાસ છે." ^૪ આવકનું પત્રક ધંધાને માટે લાંબાગાળાનું ચિત્ર સૂચવીને તે કઈ દિશામાં જઈ રહ્યો છે તેનું માર્ગદર્શન આપે છે.

બેંકની સમગ્ર વર્ષની કામગીરીનું પરિણામ જાણવા માટે નફો કે નુકસાન ગણવામાં આવે છે. નફા કે નુકસાનનો આધાર તેના આવક અને ખર્ચ પર રહેલો છે. આવક અને ખર્ચના વિશ્લેષણમાં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના નફાનુકસાન ખાતાનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે. બેંકિંગ વ્યવસાયમાં સામાન્ય રીતે વ્યાજની આવક અને વ્યાજ સિવાયની આવક એમ બે પ્રકારની આવક થતી હોય છે. જ્યારે ખર્ચમાં વ્યાજનો ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ અને અન્ય ખર્ચ એમ ત્રણ પ્રકારના ખર્ચ જોવા મળે છે.

૩.૨. આવક અને ખર્ચમાં સમાવિષ્ટ થતી બાબતો :-

અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની આંતરિક તુલના કરવા માટે સંશોધકે આવક અને ખર્ચમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ કરેલ છે.

(૧) વ્યાજની આવક :-

વ્યાજની આવકમાં ધિરાણ અને રોકાણો પર મળેલ વ્યાજનો સમાવેશ થાય છે.

(૨) વ્યાજ સિવાયની આવક :-

વ્યાજ સિવાયની આવકમાં કમિશન અને વટાવ, દલાલી, સબસીડી અને દાન, બેંકિંગ સિવાયના કામકાજની મિલકતમાંથી આવક અને તેના વેચાણમાંથી થયેલ નફો, જામીનગીરી વેચાણની આવક, સેઈફ ડિપોઝીટ વોલ્ટના ભાડાની આવક, સેઈફ કસ્ટડી ચાર્જસ, સુપરવીઝન ફી, અન્ય આવક વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(૩) કુલ આવક :-

કુલ આવકમાં ઉપર મુજબની વ્યાજની આવક તથા વ્યાજ સિવાયની આવકનો સમાવેશ થાય છે.

(૪) વ્યાજનો ખર્ચ :-

વ્યાજના ખર્ચમાં થાપણો અને કરજ પર ચુકવેલ વ્યાજનો સમાવેશ થાય છે.

(૫) વહીવટી ખર્ચ :-

વહીવટી ખર્ચમાં પગાર, ભથ્થાઓ, પ્રોવિડન્ટ ફંડ, એક્સ ગ્રેસીયા ખર્ચ, સ્ટાફ ગ્રેયુઈટી ખર્ચ, સ્ટાફ ગ્રેયુઈટી વીમા ખર્ચ, સ્ટાફ પ્રોવિડન્ટ ફંડ વહીવટી ખર્ચ, એમ્પ્લોઈઝ ડિપોઝીટ લિન્કડ સ્કીમ, એમ્પ્લોઈઝ ડિપોઝીટ લિન્કડ વહીવટી ખર્ચ, ગુજરાત લેબર ફંડ-બેંકમાં ફાળો, મેડીકલ ખર્ચ, પટાવાળા ટ્રેસ ખર્ચ, બોનસ ખર્ચ, વહીવટદાર ખર્ચ, એલ.ટી.સી. પેયેબલ, સ્ટાફ ગ્રેયુઈટી ફંડ પ્રોવિઝન, એરિયર્સ પગારનું પ્રોવિઝન, સ્ટાફ પ્રોત્સાહન ફંડ, શાંતી જીવન પેન્શન યોજના ફંડ, ગૃપ ગ્રેયુઈટી વ્યાજ તફાવત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(૬) અન્ય ખર્ચ :-

અન્ય ખર્ચમાં ભાડુ, કર, વીમો, લાઈટ રીપેરીંગ ખર્ચ, લો ચાર્જસ, તાર-ટપાલ અને ટેલીફોન ખર્ચ, ઓડિટ ફી, ઘસારો, સ્ટેશનરી, પ્રિન્ટીંગ અને જાહેર ખબર ખર્ચ, બેંકિંગ સિવાયના કામકાજની મિલકતોના વેચાણની ખોટ, સહકારની તાલીમનું ખર્ચ, તપાસણી ખર્ચ, પ્રવાસ ભથ્થા, સહકાર પ્રચાર ખર્ચ, લાઈબ્રેરી ખર્ચ, પરચુરણ ખર્ચ, રેમીટન્સ ખર્ચ, મોટરવાહન ખર્ચ, કોમ્પ્યુટર મેઈન્ટેનન્સ તથા લીફ્ટ ખર્ચ, ચુંટણી ખર્ચ, કે.સી.સી. અમલીકરણ ખર્ચ, ઈન્કમ ટેક્સ ખર્ચ, નોન

પ્રકરણ - ૩ : આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ

ફાર્મ વસુલાત માટે વ્યાજ રીબેટ, પરચુરણ દેવા રાહત, ભુકંપ રાહત, ગોલ્ડ લોન માંડવાળ, થાપણ વીમા પ્રીમિયમ રીકવરી ઓફિસર મહેકમ ખર્ચ, ડિરેક્ટર્સ અને સ્થાનિક કમિટીના સભ્યોની ફી તથા ભથ્થાઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(૭) કુલ ખર્ચ :-

કુલ ખર્ચમાં ઉપરોક્ત વ્યાજનું ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ અને અન્ય ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે.

નફો એટલે આવક - ખર્ચ, નફાનો આધાર આવક અને ખર્ચ પર રહેલો છે. બેંકનું નાણાકીય વિશ્લેષણ કરતી વખતે આવક, ખર્ચ અને નફાનું વિશ્લેષણ અતિમહત્વનું છે. બેંકની કામગીરીની અસર આવક અને ખર્ચ પર પડે છે, પરિણામે નફા પર પણ અસર થાય છે. આમ બેંકની સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓનું માપ નફા પરથી પણ કાઢી શકાય પરંતુ બેંકની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓની અસર જુદા જુદા પ્રકારની આવક અને જુદા જુદા પ્રકારના ખર્ચ પર પડે છે, તેથી તેનો વિગતવાર અભ્યાસ જરૂરી બને છે. આમ બેંકનું નાણાકીય વિશ્લેષણ કરતી વખતે આવક, ખર્ચ અને નફાનું વિશ્લેષણ જરૂરી છે.

૩.૩. આવકનું વિશ્લેષણ :-

આવકના વિશ્લેષણમાં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અભ્યાસના સમય ગાળા દરમિયાનની નફા-નુકસાન ખાતાની આવક બાજુની વિગતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલું છે. આવકનું વિશ્લેષણ નીચેના ગુણોત્તરોની મદદથી કરવામાં આવેલું છે.

(૧) વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

(૨) વ્યાજ સિવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

૩.૩.૧. વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકની કુલ આવકમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજની આવકનો હોય છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકની કુલ આવકમાં વ્યાજની આવકનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક પોતાનું મહત્તમ ધ્યાન નાણાના ધિરાણ અને રોકાણમાં કેન્દ્રિત કરે છે તેમ કહી શકાય. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંક નાણાના ધિરાણ અને રોકાણની સાથો સાથ આનુષંગિક સેવાઓમાં પણ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે તેમ કહી શકાય. વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજની આવક}}{\text{કુલ આવક}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૧

વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૮૮.૧૭	૮૮.૨૮	૮૮.૮૨	૮૮.૭૮	૮૮.૦૨	૮૮.૮૮	૮૮.૦૩
૧૯૯૪-૯૫	૮૮.૦૦	૮૮.૧૫	૮૮.૭૭	૮૮.૮૨	૮૮.૧૧	૮૮.૮૪	૮૮.૮૫
૧૯૯૫-૯૬	૮૮.૬૮	૮૮.૧૦	૮૮.૬૧	૮૮.૨૧	૮૮.૧૮	૮૮.૮૬	૮૮.૮૬
૧૯૯૬-૯૭	૮૮.૧૪	૮૮.૦૮	૮૮.૭૩	૮૮.૦૩	૮૮.૧૩	૮૮.૦૮	૮૮.૦૩
૧૯૯૭-૯૮	૮૮.૮૩	૮૮.૩૧	૮૮.૭૨	૮૮.૧૬	૮૮.૨૭	૮૭.૫૫	૮૮.૮૧
૧૯૯૮-૯૯	૮૮.૧૭	૮૮.૨૫	૮૮.૬૦	૮૮.૨૧	૮૮.૩૬	૮૭.૨૭	૮૮.૮૧
૧૯૯૯-૦૦	૮૮.૧૮	૮૮.૪૦	૮૮.૮૬	૮૮.૨૬	૮૮.૩૭	૮૭.૨૮	૮૮.૮૮
૨૦૦૦-૦૧	૮૮.૦૬	૮૮.૩૬	૮૮.૦૭	૮૮.૪૮	૮૮.૪૩	૮૮.૪૫	૮૮.૧૪
૨૦૦૧-૦૨	૮૮.૮૫	૮૮.૫૧	૮૭.૮૫	૮૮.૨૪	૮૮.૪૭	૮૮.૩૬	૮૮.૦૮
૨૦૦૨-૦૩	૮૮.૮૮	૮૮.૪૮	૮૮.૮૫	૮૬.૨૫	૮૮.૧૩	૮૮.૩૭	૮૮.૪૮
સરેરાશ	૮૮.૦૧	૮૮.૨૮	૮૮.૭૧	૮૮.૮૫	૮૮.૧૫	૮૮.૫૨	૮૮.૮૨

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૧ દર્શાવે છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૮૮.૧૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૮.૦૦ % અને ૮૮.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૬૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૮.૧૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૮.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮૮.૧૭ % અને ૮૮.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ

ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૯૯.૦૬ %, ૯૮.૯૫ % અને ૯૮.૮૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯૯.૦૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૯૯.૨૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૯૯.૧૫ %, ૯૯.૧૦ % અને ૯૯.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૯૯.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૯.૩૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૯.૨૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૯.૪૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૯.૩૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૯.૫૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૯.૪૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯૯.૨૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૯૮.૯૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૯૮.૭૭ % અને ૯૮.૬૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૮.૭૩ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૯૮.૭૨ % અને ૯૮.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૯૮.૮૬ % અને ૯૯.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૯૯.૦૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૭.૯૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૮.૮૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯૮.૭૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ

રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૯૮.૭૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૯૮.૮૨ % અને ૯૯.૨૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૯.૦૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૯૯.૧૬ %, ૯૯.૨૧ %, ૯૯.૨૬ % અને ૯૯.૪૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૯૯.૪૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૯૯.૨૪ % અને ૯૬.૨૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૯૬.૨૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯૮.૮૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૧ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૯૯.૦૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૯૯.૧૧ % અને ૯૯.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૯.૧૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૯૯.૪૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૯૯.૪૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૮.૧૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯૯.૧૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૯૮.૯૮ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૮.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ

૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮૮.૮૬ % અને ૮૮.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૭.૫૫ % અને ૮૭.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૮૭.૨૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૮૭.૨૮ %, ૮૮.૪૫ %, ૮૮.૩૬ % અને ૮૮.૩૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૩૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૮.૫૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૮.૦૩ % હતી તેમજ અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮૮.૮૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮૮.૮૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮૮.૦૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ

ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૯૮.૮૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૯૮.૮૧ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૯૮.૮૯ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૯૯.૧૪ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૯૯.૦૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૯૮.૪૯ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૯૮.૯૨ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૧ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૧ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૪.૧૧૮	૦.૮૨૪	૨.૪૭૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧.૮૫૩	૦.૨૦૬	૦.૬૨૦
ભુલ	૪૫	૧૪.૮૫૪	૦.૩૩૨	
કુલ	૫૮	૨૦.૮૨૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૮ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૬૨ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩.૩.૨. વ્યાજ સિવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકની કુલ આવકમાં વ્યાજ સિવાયની આવકનો હિસ્સો નહિવત હોય છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકની કુલ આવકમાં વ્યાજ સિવાયની આવકનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંક પોતાનું મહત્તમ ધ્યાન નાણાના ધિરાણ અને રોકાણમાં કેન્દ્રિત કરે છે. તેમ કહી શકાય અને જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક પોતાનું ધ્યાન નાણાના ધિરાણ અને રોકાણની સાથો સાથ આનુસાંગિક સેવાઓમાં પણ કેન્દ્રિત કરે છે તેમ કહેવાય. વ્યાજ સિવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{વ્યાજ સિવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ સિવાયની આવક}}{\text{કુલ આવક}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૨

વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૮૩	૦.૭૨	૧.૦૮	૧.૨૧	૦.૮૮	૧.૦૨	૦.૮૭
૧૯૯૪-૯૫	૧.૦૦	૦.૮૫	૧.૨૩	૧.૧૮	૦.૮૮	૧.૧૬	૧.૦૫
૧૯૯૫-૯૬	૧.૩૨	૦.૮૦	૧.૩૮	૦.૭૮	૦.૮૨	૧.૦૪	૧.૦૪
૧૯૯૬-૯૭	૦.૮૬	૦.૮૨	૧.૨૭	૦.૮૭	૦.૮૭	૦.૮૧	૦.૮૭
૧૯૯૭-૯૮	૧.૧૭	૦.૬૮	૧.૨૮	૦.૮૪	૦.૭૩	૨.૪૫	૧.૧૮
૧૯૯૮-૯૯	૦.૮૩	૦.૭૫	૧.૪૦	૦.૭૮	૦.૬૪	૨.૭૩	૧.૧૮
૧૯૯૯-૦૦	૦.૮૨	૦.૬૦	૧.૧૪	૦.૭૪	૦.૬૩	૨.૭૨	૧.૧૧
૨૦૦૦-૦૧	૦.૮૪	૦.૬૪	૦.૮૩	૦.૫૨	૦.૫૭	૧.૫૫	૦.૮૬
૨૦૦૧-૦૨	૧.૦૫	૦.૪૮	૨.૦૫	૦.૭૬	૦.૫૩	૦.૬૪	૦.૮૨
૨૦૦૨-૦૩	૧.૧૨	૦.૫૨	૧.૧૫	૩.૭૫	૧.૮૭	૦.૬૩	૧.૫૧
સરેરાશ	૦.૮૮	૦.૭૧	૧.૨૮	૧.૧૬	૦.૮૫	૧.૪૮	૧.૦૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૮૩% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૦૦% અને ૧.૩૨% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૧.૩૨% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૮૬% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૧૭% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯

અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૮૩ % અને ૦.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૯૪ %, ૧.૦૫ % અને ૧.૧૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૯૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૭૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૮૫ %, ૦.૯૦ % અને ૦.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૯૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૬૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૫૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૭૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૨ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૦૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૨૩ % અને ૧.૩૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૨૮ % અને ૧.૪૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૧૪ % અને ૦.૯૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૯૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૦૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ

હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૧૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૨૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૨૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૧૮ % અને ૦.૭૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૯૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૦.૮૪ %, ૦.૭૯ %, ૦.૭૪ % અને ૦.૫૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૫૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૭૬ % અને ૩.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩.૭૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૧૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૯૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૮૯ % અને ૦.૮૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૮૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૦.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૫૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૮૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૦૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૦૪ % અને ૦.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૪૫ % અને ૨.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૨.૭૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૨.૭૨ %, ૧.૫૫ %, ૦.૬૪ % અને ૦.૬૩ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૪૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૨ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૭ % હતી તેમજ જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૦૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૦૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૦.૮૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો

હતો તથા જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૧૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૧.૧૮ % રહી હતી તેમજ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૧૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૦.૮૬ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૯૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧.૫૧ % રહી હતી તેમજ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧.૦૮ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

- શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

- શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.
- વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૨ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૨ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૪.૧૧૮	૦.૮૨૪	૨.૪૭૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧.૮૫૩	૦.૮૨૪	૦.૬૨૦
ભુલ	૪૫	૧૪.૮૫૪	૦.૩૩૨	
કુલ	૫૮	૨૦.૮૨૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૬૨ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩.૪. ખર્ચનું વિશ્લેષણ :-

ખર્ચના વિશ્લેષણમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાનના નફાનુકસાન ખાતાની જાવક બાજુની વિગતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલું છે. ખર્ચનું વિશ્લેષણ નીચેના ગુણોત્તરોની મદદથી કરવામાં આવેલું છે.

- (૧) વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૨) વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૩) અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર.

૩.૪.૧ વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ ખર્ચમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજના ખર્ચનો હોય છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ખર્ચમાં વ્યાજના ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક કરજ અને થાપણો એકત્રીત કરવા પાછળ બીજા બેંકો કરતાં વધુ ધ્યાન આપે છે તેમ કહી શકાય. વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ સિવાયની આવક}}{\text{કુલ આવક}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૩**વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૭૪.૭૪	૮૪.૩૩	૭૪.૭૮	૭૦.૮૬	૭૮.૬૧	૬૭.૬૫	૭૫.૩૩
૧૯૯૪-૯૫	૭૮.૬૦	૮૪.૨૨	૭૭.૪૦	૬૫.૮૮	૭૮.૩૩	૬૭.૧૩	૭૫.૪૩
૧૯૯૫-૯૬	૭૪.૭૫	૭૮.૧૭	૭૮.૦૬	૭૧.૬૮	૮૦.૮૦	૬૮.૨૫	૭૫.૨૮
૧૯૯૬-૯૭	૭૩.૫૮	૮૧.૫૬	૬૨.૮૭	૭૧.૫૪	૭૮.૨૨	૭૫.૦૭	૭૩.૮૧
૧૯૯૭-૯૮	૬૬.૮૮	૮૫.૪૨	૭૭.૬૨	૭૨.૦૫	૭૭.૮૧	૭૦.૮૮	૭૫.૧૬
૧૯૯૮-૯૯	૬૮.૪૮	૮૫.૩૦	૭૮.૪૮	૭૦.૮૧	૭૭.૦૦	૭૪.૩૪	૭૫.૮૦
૧૯૯૯-૦૦	૭૩.૦૬	૮૪.૫૦	૭૮.૮૭	૭૦.૩૧	૭૮.૨૭	૭૧.૬૧	૭૬.૨૭
૨૦૦૦-૦૧	૭૭.૫૮	૮૨.૬૮	૮૦.૧૬	૭૪.૧૮	૭૭.૮૭	૭૬.૦૮	૭૮.૧૧
૨૦૦૧-૦૨	૮૧.૬૬	૮૨.૭૦	૮૩.૫૩	૭૬.૫૮	૭૫.૧૬	૮૦.૭૬	૮૦.૦૭
૨૦૦૨-૦૩	૭૬.૪૫	૮૧.૨૫	૮૧.૪૦	૭૪.૧૩	૭૬.૫૬	૮૩.૫૭	૭૮.૮૮
સરેરાશ	૭૪.૬૮	૮૩.૦૧	૭૭.૩૨	૭૧.૮૦	૭૮.૧૮	૭૩.૫૫	૭૬.૪૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૩ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૪.૭૪ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૮.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૭૪.૭૫ %, ૭૩.૫૮ % અને ૬૬.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૬૬.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૬૯.૪૯ %, ૭૩.૦૬ %, ૭૭.૫૮ % અને ૮૧.૬૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૮૧.૬૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૬.૪૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૪.૬૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૮૪.૩૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૪.૨૨ % અને ૭૮.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૭૮.૧૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮૧.૫૬ % અને ૮૫.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૮૫.૪૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૮૫.૩૦ %, ૮૪.૫૦ % અને ૮૨.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૨.૭૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૧.૨૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૩.૦૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૪.૭૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫

અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૭.૪૦% અને ૭૮.૦૬% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૨.૮૭% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૮૩.૫૩% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૮૩.૫૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૧.૪૦% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૭.૩૨% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી આઠ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને બે વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૦.૮૬% હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૫.૮૮% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૧.૬૮% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૧.૫૪% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૨.૦૫% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૦.૮૧% અને ૭૦.૩૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૪.૧૮% અને ૭૬.૫૮% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૭૬.૫૮% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૪.૧૩% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૧.૮૦% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૩ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૮.૬૧% હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૮.૩૩% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૦.૮૦% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૭૮.૨૨%, ૭૭.૮૧% અને ૭૭.૦૦% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૮.૨૭% થયો હતો. વર્ષ

૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૭.૮૭% અને ૭૫.૧૬% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૭૫.૧૬% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૬.૫૬% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૮.૧૮% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૬૭.૬૫% હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૭.૧૩% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૮.૨૫% અને ૭૫.૦૭% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૦.૮૮% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૪.૩૪% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૧.૬૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭૬.૦૮%, ૮૦.૭૬% અને ૮૩.૫૭% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૩.૫૭% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૩.૫૫% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૫.૩૩% હતી તેમજ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭૫.૪૩% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૫.૨૮% થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર,

[illegible]

હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૭૬.૪૩ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૩ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૩ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૭૮૮.૫૮૦	૧૫૮.૮૧૮	૧૦.૮૭૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૦૬.૬૨૮	૨૨.૮૫૮	૧.૫૬૨
ભુલ	૪૫	૬૬૧.૪૮૬	૧૪.૭૦૦	
કુલ	૫૮	૧૬૫૬.૭૧૪		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૦.૮૮ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૫૬ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩.૪.૨ વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર :-

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વહીવટી ખર્ચમાં સામાન્ય રીતે કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ખર્ચમાં વહીવટી ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક કર્મચારીઓ પાછળ વધુ ખર્ચ કરે છે અને જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંક કર્મચારીઓનો કરકસર યુક્ત ઉપયોગ કરે છે તેમ કહેવાય. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ સારી પરિસ્થિતિ ગણાય. વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વહીવટી ખર્ચ}}{\text{કુલ ખર્ચ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૪

વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨૧.૧૩	૧૩.૫૬	૨૨.૨૨	૨૫.૩૨	૧૭.૩૮	૨૭.૫૭	૨૧.૨૦
૧૯૯૪-૯૫	૧૭.૬૭	૧૩.૮૨	૧૯.૬૦	૨૬.૧૧	૧૮.૦૪	૨૭.૮૩	૨૦.૫૧
૧૯૯૫-૯૬	૨૦.૩૭	૧૬.૬૯	૧૯.૩૭	૨૪.૮૬	૧૬.૭૦	૨૬.૭૨	૨૦.૭૯
૧૯૯૬-૯૭	૨૩.૧૪	૧૬.૧૯	૧૭.૮૭	૨૪.૪૯	૧૯.૦૭	૨૧.૩૩	૨૦.૩૫
૧૯૯૭-૯૮	૨૭.૮૫	૧૨.૦૫	૧૯.૦૯	૨૩.૨૩	૧૯.૨૪	૨૫.૩૯	૨૧.૧૪
૧૯૯૮-૯૯	૨૫.૬૫	૧૨.૨૩	૧૮.૭૪	૨૫.૧૨	૨૦.૭૨	૨૨.૦૦	૨૦.૭૪
૧૯૯૯-૦૦	૨૨.૬૯	૧૩.૩૯	૧૮.૭૩	૨૫.૨૫	૧૮.૨૪	૨૫.૨૩	૨૦.૫૯
૨૦૦૦-૦૧	૧૮.૨૮	૧૫.૧૨	૧૫.૮૫	૨૨.૨૭	૧૮.૮૧	૧૮.૮૮	૧૮.૨૨
૨૦૦૧-૦૨	૧૪.૫૨	૧૪.૮૮	૧૪.૨૮	૧૯.૯૯	૨૨.૨૯	૧૫.૭૧	૧૬.૮૫
૨૦૦૨-૦૩	૧૮.૫૪	૧૫.૪૦	૧૫.૪૪	૨૨.૫૪	૨૦.૮૫	૧૩.૩૦	૧૭.૬૮
સરેરાશ	૨૦.૯૮	૧૪.૩૩	૧૮.૧૩	૨૩.૯૨	૧૯.૧૩	૨૨.૪૦	૧૯.૮૨

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૧૩% હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૭.૬૭% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૦.૩૭%, ૨૩.૧૪% અને ૨૭.૮૫% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૨૭.૮૫% હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૨૫.૬૫%, ૨૨.૬૯%, ૧૮.૨૮% અને ૧૪.૫૨% રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૫૨% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૫૪% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૦.૯૮% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૩.૫૬% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૩.૮૨% અને ૧૬.૬૯% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૧૬.૬૯% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૬.૧૯% અને ૧૨.૦૫% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૧૨.૦૫% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૨.૨૩%, ૧૩.૩૯% અને ૧૫.૧૨% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૮૮% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૫.૪૦% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૩૩% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૨.૨૨% હતો જે

અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૮.૬૦%, ૧૮.૩૭% અને ૧૭.૮૭% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૦૮% થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૧૮.૭૪%, ૧૮.૭૩%, ૧૫.૮૫% અને ૧૪.૨૮% રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૨૮% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૫.૪૪% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૧૩% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૪ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૫.૩૨% હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૬.૧૧% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૪.૮૬%, ૨૪.૪૮% અને ૨૩.૨૩% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૫.૧૨% અને ૨૫.૨૫% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૨.૨૭% અને ૧૮.૮૮% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૮.૮૮% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૨.૫૪% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૩.૮૨% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૭.૩૮% હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૦૪% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૬.૭૦% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૮.૦૭%, ૧૮.૨૪% અને ૨૦.૭૨% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને

૧૮.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૮.૮૧ % અને ૨૨.૨૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૨૨.૨૯ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૦.૮૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૧૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૭.૫૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૭.૮૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૬.૭૨ % અને ૨૧.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૫.૩૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૦૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૫.૨૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૮.૮૮ %, ૧૫.૭૧ % અને ૧૩.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૩૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૪૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરવર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧.૨૦ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતી તેમજ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૫૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૦.૭૯ % થઈ હતી જેની અન્ય

બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૩૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૧.૧૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૭૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૫૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૮.૨૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૬.૮૫ % થઈ હતી તેમજ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૭.૬૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ

સામાન્ય સરેરાશ ૧૮.૮૨ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૪ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૪ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૮૨.૨૧૪	૧૧૬.૪૪૩	૧૪.૦૬૬
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૩૩.૧૪૭	૧૪.૭૮૪	૧.૭૮૭
ભુલ	૪૫	૩૭૨.૫૨૪	૮.૨૭૮	
કુલ	૫૮	૧૦૮૭.૮૮૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૦૭ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૭૮ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩.૪.૩ અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર :-

અન્ય ખર્ચમાં કર્મચારીને લગતા ખર્ચ તેમજ વ્યાજને લગતા ખર્ચ સિવાયના બેંકમાં થતાં બધા જ ખર્ચનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા બેંકના કુલ ખર્ચમાં અન્ય ખર્ચનો હિસ્સો કેટલો છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંકે નફો વધારવા માટે યોગ્ય કરકસરના પગલા ભરેલ છે તેમ કહી શકાય અને જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે કરકસર માટે યોગ્ય પગલા ભરવાની જરૂર છે તેમ કહી શકાય આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{અન્ય ખર્ચ}}{\text{કુલ ખર્ચ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૫ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૫**અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૪.૧૨	૨.૧૧	૩.૦૦	૩.૮૨	૩.૦૧	૪.૭૮	૩.૪૭
૧૯૯૪-૯૫	૩.૭૨	૧.૯૭	૩.૦૦	૮.૦૨	૨.૬૨	૫.૦૪	૪.૦૬
૧૯૯૫-૯૬	૪.૮૮	૫.૧૩	૨.૫૭	૩.૪૭	૨.૫૦	૫.૦૩	૩.૯૩
૧૯૯૬-૯૭	૩.૨૭	૨.૨૫	૧૯.૨૬	૩.૯૮	૨.૭૧	૩.૬૦	૫.૮૫
૧૯૯૭-૯૮	૫.૧૬	૨.૫૪	૩.૨૯	૪.૭૧	૨.૮૫	૩.૬૩	૩.૭૦
૧૯૯૮-૯૯	૪.૮૬	૨.૪૭	૨.૭૮	૪.૦૭	૨.૨૮	૩.૬૫	૩.૩૫
૧૯૯૯-૦૦	૪.૨૫	૨.૧૧	૨.૪૦	૪.૪૪	૨.૪૯	૩.૧૬	૩.૧૪
૨૦૦૦-૦૧	૪.૧૪	૨.૨૦	૩.૮૯	૩.૫૪	૩.૨૧	૫.૦૩	૩.૬૭
૨૦૦૧-૦૨	૩.૮૨	૨.૪૨	૨.૧૮	૩.૪૩	૨.૫૫	૩.૫૪	૨.૯૯
૨૦૦૨-૦૩	૫.૦૧	૩.૩૫	૩.૧૭	૩.૩૩	૨.૫૯	૩.૧૩	૩.૪૩
સરેરાશ	૪.૩૨	૨.૬૬	૪.૫૫	૪.૨૮	૨.૬૮	૪.૦૬	૩.૭૬

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૧૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૭૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૨૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૧૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૪.૮૬ %, ૪.૨૫ %, ૪.૧૪ % અને ૩.૮૨ % રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૦૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૩૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૫ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૧૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૧૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૨૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૫૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૪૭ % અને ૨.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૨૦ %, ૨.૪૨ % અને ૩.૩૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૬૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી બે વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને આઠ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૦૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૩.૦૦ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૫૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૨૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી

વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩.૨૯%, ૨.૭૮% અને ૨.૪૦% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૮૯% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૧૮% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૧૭% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૫૫% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી એક વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને નવ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૮૨% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૦૨% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૪૭% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૯૮% અને ૪.૭૧% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૦૭% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૪૪% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩.૫૪%, ૩.૪૩% અને ૩.૩૩% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩.૩૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૨૮% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૦૧% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૬૨% અને ૨.૫૦% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૭૧% અને ૨.૮૫% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૨૮% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૪૯% અને ૩.૨૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૩.૨૧% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ

હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૫૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૫૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૬૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૫ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૭૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૦૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૦૩ % અને ૩.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૬૩ % અને ૩.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૧૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૦૩ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૫૪ % અને ૩.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩.૧૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૦૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૪૭ % હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪.૦૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૯૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં

ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૫.૮૫% રહી હતી તેમજ જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૭૦% થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૩૫% થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૧૪% થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૬૭% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૨.૯૯% થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૪૩% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૩.૭૬% રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ

પ્રકરણ - ૩ : આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ

સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૫ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૫ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૬.૮૩૫	૭.૩૮૭	૧.૩૬૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૩૪.૮૭૫	૩.૮૭૫	૦.૭૧૭
ભુલ	૪૫	૨૪૩.૧૭૬	૫.૪૦૪	
કુલ	૫૮	૩૧૪.૮૮૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૩૭ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૭૨ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩.૫. ચોખ્ખો નફો :-

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની આવકમાં મુખ્ય હિસ્સો ધિરાણ અને રોકાણ પર મળેલ વ્યાજની આવકનો હોય છે. જ્યારે ખર્ચમાં મુખ્ય હિસ્સો થાપણ અને કરજ પર ચુકવેલ વ્યાજનો હોય છે. અન્ય આવક અને ખર્ચનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. બેંકની કુલ આવક માથી કુલ ખર્ચ તેમજ ઘસારો અને કરવેરા બાદ કરતા ચોખ્ખો નફો મળે છે. જેમાથી અન્ય અનામતો ઉભા કરવામાં આવે છે.

૩.૫.૧. ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર કુલ આવકને ધ્યાનમાં રાખીને શોધવામાં આવે છે. ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા બેંકની વાર્ષિક પ્રવૃત્તિનું મુલ્યાંકન થઈ શકે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ભવિષ્યમાં બેંકની સધ્ધરતા વધશે તેમ કહી શકાય અને જેમ આ ગુણોત્તર ઓછો તેમ બેંકની સધ્ધરતા જોખમાશે તેમ કહી શકાય. ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખા નફો}}{\text{કુલ આવક}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૩.૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૩.૬**ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૩.૯૬	૧૦.૪૦	૩.૯૭	-૯.૪૯	૭.૮૦	૩૦.૭૫	૭.૯૦
૧૯૯૪-૯૫	૭.૯૯	૧૧.૪૩	૧૧.૮૧	-૧૦.૦૮	૧૨.૯૩	૩૩.૬૪	૧૧.૨૯
૧૯૯૫-૯૬	૧૨.૭૮	૯.૯૬	૪.૫૮	-૩.૧૧	૧૧.૫૬	૨૭.૭૩	૧૦.૫૮
૧૯૯૬-૯૭	૧૪.૭૦	૯.૦૨	-૦.૮૨	૨.૭૨	૧૩.૮૪	૧૬.૧૫	૯.૨૭
૧૯૯૭-૯૮	૧૩.૯૩	૧૦.૨૪	૧૭.૧૫	૩.૯૫	૧૩.૭૦	૩૦.૮૫	૧૪.૯૭
૧૯૯૮-૯૯	૧૬.૭૯	૧૧.૩૧	૨૦.૦૭	૨.૪૩	૧૪.૫૦	૩૭.૪૪	૧૭.૦૯
૧૯૯૯-૦૦	૧૨.૫૯	૮.૬૩	૧૫.૮૫	૩.૯૦	૧૫.૧૬	૩૭.૯૩	૧૫.૬૯
૨૦૦૦-૦૧	૧૪.૦૩	૧૩.૧૦	૧૬.૮૬	૨.૮૯	૯.૬૬	૩૯.૨૨	૧૫.૯૬
૨૦૦૧-૦૨	૧૪.૩૪	૧૫.૫૧	૧૯.૧૦	૫.૫૯	૧૩.૧૫	૩૭.૦૮	૧૭.૪૬
૨૦૦૨-૦૩	૧૫.૩૯	૧૭.૨૦	૧૭.૯૩	૮.૫૯	૧૨.૮૭	૩૭.૦૫	૧૮.૧૭
સરેરાશ	૧૨.૬૫	૧૧.૬૮	૧૨.૬૬	૦.૭૪	૧૨.૫૨	૩૨.૭૮	૧૩.૮૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૮૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭.૮૮ %, ૧૨.૭૮ % અને ૧૪.૭૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૭૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૪.૦૩ %, ૧૪.૩૪ % અને ૧૫.૩૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૨.૬૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૪૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮.૮૬ % અને ૮.૦૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૦.૨૪ % અને ૧૧.૩૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૬૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૩.૧૦ %, ૧૫.૫૧ % અને ૧૭.૨૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૭.૨૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૬૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૮૭ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪.૫૮ % અને ૦.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો

હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૭.૧૫ % અને ૨૦.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૨૦.૦૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૫.૮૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૬.૮૬ % અને ૧૮.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૭.૮૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૨.૬૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૪૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩.૧૧ %, ૨.૭૨ % અને ૩.૮૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૫૮ % અને ૮.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૭૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૮૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૮૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૫૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૭૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૪.૫૦ % અને ૧૫.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૫.૧૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૬૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૧૫ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૮૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૨.૫૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક ૩.૬ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર ૩૦.૭૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૩.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૭.૭૩ % અને ૧૬.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૬.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૩૦.૮૫ %, ૩૭.૪૪ %, ૩૭.૮૩ % અને ૩૮.૨૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૩૮.૨૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩૭.૦૮ % અને ૩૭.૦૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૨.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૮૦ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧.૨૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની

[illegible]

ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન જોઈએ તો ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૩.૮૪ % રહી હતી. જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

પ્રકરણ - ૩ : આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોતરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૩.૬ (અ) માં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોતર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૩.૬ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૩૮૭.૩૫૭	૧૦૭૮.૪૭૧	૬૧.૮૩૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૭૪૮.૮૬૪	૮૩.૩૧૮	૪.૭૭૩
ભુલ	૪૫	૭૮૫.૬૦૭	૧૭.૪૫૮	
કુલ	૫૮	૬૯૩૨.૮૨૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૩.૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૬૧.૮૩૩ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪.૭૭૩ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોતરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોતરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૩.૬ સમાપ્તિ :-

આવક અને ખર્ચના વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા છ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના નફા-નુકસાન ખાતાનો અભ્યાસ કરતા, મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F ટેસ્ટ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે ખર્ચમાં તેમજ આવકમાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

દશ વર્ષની સયુક્ત માહિતીનો ક્રમાંક પધ્ધતિથી અભ્યાસ કરીએ તો જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજના ખર્ચનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વહીવટી ખર્ચનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં અન્ય ખર્ચનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથે ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો.

-: સંદર્ભસૂચિ :-

- (1) Walgenbach Paul H., Dittrich Norman E. and Hanson Earnest I. : Financials Accounting An Introduction (Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York), Ed,1977, p. 21.
- (2) Foulke, Roy A. : Practical Financial Statements Analysis (Tata McGraw-Hill Publishing Company Ltd. , New Delhi) Ed. 1972, p. 516.
- (3) Verma B. L.. : Analysis of Financial Statements (Arihant Publishers, Jaipur) Ed. 1988, p. 46.
- (4) Guthmann, Harry G. : op. cit., p.19.

પ્રકરણ ૪

—: નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ :—

૪.૧ નફાકારકતાનો ખ્યાલ :—

૪.૨ નફાકારકતાનો માપદંડ :—

- ૪.૨.૧ વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૨ વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૩ સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૪ વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૫ વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૬ બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૭ ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૮ ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર
- ૪.૨.૯ ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

૪.૩ સમાપ્તિ

૪.૧ નફાકારકતાનો ખ્યાલ :-

આ પારિભાષિક શબ્દ મૂળ બે શબ્દોનો બનેલો છે નફો (Profit) + ક્ષમતા (ability). ગીબ્સન અને બોયર આ સંદર્ભમાં જણાવે છે કે " ધંધાની કમાણી કરવાની ક્ષમતા એ નફાકારકતા છે." ^૧ હાર્વર્ડ અને અપ્ટનના શબ્દોમાં કહીએ તો " કોઈ એક સમયે કરવામાં આવતા રોકાણ ઉપર વળતર કમાવાની શક્યતા (ક્ષમતા) ને નફાકારકતા તરીકે ઓળખાવી શકાય." ^૨ સ્લાવીન, રેનોલ્ડ અને મેકમેન નફાકારકતાને કોઈ એક નિગમના કુલ સંસાધનો અને તે નિગમની કુલ કમાણીના સહસંબંધ તરીકે ઓળખાવે છે. ^૩

નફો એ ધંધાનો આત્મા છે કે જેના વગર ધંધો નિર્રથક છે. વાસ્તવમાં કોઈ પેઢીમાં મૂડી રોકાણ કરવા માટેના દિશાસૂચન તરીકે નફો જ સર્વોત્તમ સાધન કે માર્ગદર્શક ગણાવી શકાય. ^૪ 'નફો' શબ્દ સમજાવતા કોહલર જણાવે છે કે " સંબંધિત ખર્ચ કે વેચાણ કિંમતની પ્રક્રિયા ઉપર થતી વધારાની આવક એટલે નફો." ^૫ ડેવીડસન, સ્ટીકની અને વેઈલ નફાની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે " ધંધાકીય એકમોના વાર્ષિક હિસાબોમાં દર્શાવાતી ચોખ્ખી આવક, ચોખ્ખી કમાણી અને નફો આ વાસ્તવમાં એક બીજાના પર્યાય તરીકે પ્રયોજવામાં આવે છે." ^૬ સામાન્ય રીતે હિસાબી સંદર્ભે નફાનો અર્થ અને સંચાલન સંદર્ભે નફાનો અર્થ બન્ને વચ્ચે તફાવત છે. હિસાબી નફામાં કોઈ એક સમયગાળા દરમિયાન કુલ આવક અને કુલ ખર્ચ વચ્ચેના તફાવતને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે અને ક્ષમતા પણ તે જ અર્થમાં જોવામાં આવે છે. કોઈ એક રોકાણકાર અથવા તો પેઢી તેના સંચાલકીય વ્યવહારોથી કમાણીની જે ક્ષમતા ધરાવે છે તે નફાકારકતા છે. ધંધાના સંચાલનની પ્રક્રિયા થકી કોઈ પેઢી જે અધિશેષ પ્રાપ્ત કરી શકે તે નફાકારકતા ગણાવી શકાય. નફો અને નફાકારકતા વચ્ચે સૂક્ષ્મ તફાવત છે. ચક્રબોર્તિ જણાવે છે કે " નફાકારકતા એ સાપેક્ષ અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે જ્યારે નફો એ નિરપેક્ષ અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે." ^૭

ધંધાકીય એકમની સંચાલન ક્ષમતાનો નિર્દેશ નફાકારકતાથી પ્રાપ્ત થાય છે જે એકમ સંચાલનમાં નબળું હશે તેનું વેચાણ ઓછું હશે અને સરવાળે નફો પણ ઓછો હશે. જ્યારે પેઢી ખર્ચ નિયંત્રણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય ત્યારે નફો ઘટવાની સંભાવના વધે છે. હિસાબી દ્રષ્ટિએ નફાકારકતા એ ધંધાકીય એકમના કૌશલ્યનું માપદંડ છે અને કોઈ એક વસ્તુ કે સેવાની જાહેર સ્વીકાર્યતાનો નિર્દેશક છે. જ્યારે સાપેક્ષ અર્થમાં વિચારવામાં આવે તો સંચાલકીય નીતી અને નિર્ણયો પર, નિયમનો નિર્દેશ નફાકારકતાથી થાય છે. આજ અર્થમાં વેસ્ટર્ન અને બિગ્રામ જણાવે છે કે " કોઈ એક સમયે લેવામાં આવેલ સંખ્યાબંધ નીતીઓ અને નિર્ણયોનું ચોખ્ખું પરિણામ નફાકારકતા છે." ^૮ ખરેખર નફાકારકતાનો ગુણોત્તર તરલતા, મિલકત સંચાલન અને દેવા સંચાલનની કુલ સંચાલકીય પરિણામો પર થતી સચુંકત અસર દર્શાવે છે.

૪.૨ નફાકારકતાનો માપદંડ :-

જુદા જુદા સંજોગો હેઠળ કોઈ એક પેઢીએ નીતીવિષયક નિર્ણયો લેવાના થાય તે સમયે નફાકારકતાનું માપન જરૂરી બને છે. સામાન્ય રીતે આવકનું પત્રક અને પાકા સરવૈયાના જુદા જુદા સાધનો દ્વારા નફાકારકતાનું માપન કરવામા આવે છે. બ્લોક અને હર્ટના મત મુજબ "કોઈ એક સમયે પેઢીની નફાકારકતાનું માપન કરવા માટે આવકનું પત્રક એક મોટું સાધન છે." ^૯ મુર્તિના શબ્દોમાં કહીએ તો " ગુણોત્તર એ નફાકારકતાના માપનનું અતિમહત્વનું સાધન છે. દા.ત. મિલકતોની નફાકારકતા, કંપનીના જુદા જુદા સાધનોની કમાણી શક્તિ, કુલ મૂડી રોકાણ પર વળતર અથવા સંચાલન માટે પ્રયોજવામાં આવતા કુલ સંસાધનો." ^{૧૦} આમ નફાકારકતાના ગુણોત્તરોની ગણતરી ધંધાકીય એકમના સંચાલનક્ષમતા માટે કરવામા આવે છે. આ ગુણોત્તરો વેચાણ અથવા મૂડી રોકાણના આધારે પણ ગણી શકાય છે. વાન હોર્ન આ સંદર્ભે એમ જણાવે છે કે " નફાકારકતાના ગુણોત્તરો બે પ્રકારના છે : એવા ગુણોત્તરો કે જે વેચાણની નફાકારકતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને, એવા ગુણોત્તરો કે જે મૂડી રોકાણની નફાકારકતા સાથે સંબંધ ધરાવે છે." ^{૧૧} વેચાણ સાથે સંબંધ ધરાવતા ગુણોત્તરોમાં (a) નફાનો ગાળો (કુલ અને ચોખ્ખો) અને (b) ખર્ચ ગુણોત્તર કામગીરી ગુણોત્તરનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે મૂડી રોકાણ સાથે સંબંધ ધરાવતા ગુણોત્તરોમાં (a) મિલકતો પર વળતર, (b) મૂડી રોકાણ પર વળતર અને (c) શેરમૂડી પર વળતરનો સમાવેશ થાય છે.

બેંક સેવાઓ પુરી પાડતું (સેવાઓનું વેચાણ કરતું) એકમ છે. તે બેંકિંગ સેવાઓ પુરી પાડી વ્યાજની તેમજ વ્યાજ સિવાયની આવકો પ્રાપ્ત કરે છે. આથી પેઢીની નફાકારકતાના માપવાના ગુણોત્તરો દ્વારા બેંકની નફાકારકતા માપી શકાય નહીં તેમાં થોડા ફેરફારો કરવા પડે છે. અહીં બેંકની નફાકારકતા માપવા માટે નીચેના ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરેલ છે.

- (૧) વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૨) વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૩) સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૪) વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૫) વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૬) બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૭) ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૮) ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૯) ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર.

૪.૨.૧ વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકની કુલ આવકમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજની આવકનો હોય છે. વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની વ્યાજની આવકનું કાર્યકારી મૂડી સાથેનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક પોતાની કાર્યકારી મૂડીનો મહત્તમ ઉપયોગ ધિરાણ અને રોકાણમાં કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજની આવક}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૧**વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૧૨.૦૩	૧૦.૮૦	૮.૪૩	૧૦.૨૬	૧૧.૫૪	૮.૪૩	૧૦.૪૨
૧૯૯૪-૯૫	૧૫.૧૩	૧૨.૧૬	૮.૮૩	૧૧.૬૮	૮.૮૧	૧૦.૫૪	૧૧.૩૮
૧૯૯૫-૯૬	૧૩.૫૦	૧૦.૦૮	૮.૧૫	૧૨.૪૧	૧૧.૮૬	૮.૮૪	૧૦.૮૮
૧૯૯૬-૯૭	૧૭.૬૮	૧૨.૫૬	૧૧.૪૨	૧૨.૧૭	૧૨.૧૬	૧૦.૩૪	૧૨.૭૨
૧૯૯૭-૯૮	૧૪.૧૭	૧૩.૧૫	૧૦.૮૧	૧૨.૮૨	૧૨.૭૦	૧૧.૫૦	૧૨.૫૬
૧૯૯૮-૯૯	૧૩.૬૫	૧૨.૭૧	૧૦.૬૪	૧૨.૧૮	૧૨.૧૮	૧૧.૫૭	૧૨.૧૬
૧૯૯૯-૦૦	૧૧.૫૨	૧૧.૧૧	૧૦.૩૮	૧૧.૭૫	૧૧.૫૧	૧૩.૨૨	૧૧.૫૮
૨૦૦૦-૦૧	૧૦.૮૩	૧૦.૬૬	૧૦.૧૦	૧૧.૩૩	૧૦.૪૦	૧૧.૭૮	૧૦.૮૫
૨૦૦૧-૦૨	૧૨.૩૩	૧૧.૨૮	૮.૭૩	૧૧.૮૧	૧૧.૦૩	૧૧.૫૭	૧૧.૩૧
૨૦૦૨-૦૩	૧૧.૩૮	૧૧.૪૪	૧૦.૨૪	૧૧.૦૫	૧૦.૦૧	૧૧.૩૬	૧૦.૮૨
સરેરાશ	૧૩.૨૨	૧૧.૬૦	૮.૮૮	૧૧.૭૭	૧૧.૩૩	૧૧.૦૩	૧૧.૪૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૨.૦૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૫.૧૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૭.૬૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૧૪.૧૭ %, ૧૩.૬૫ %, ૧૧.૫૨ % અને ૧૦.૮૩ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧૦.૮૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૩૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૩.૨૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૮૦ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૦૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૨.૫૬ % અને ૧૩.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૨.૭૧ %, ૧૧.૧૧ % અને ૧૦.૬૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૧.૨૯ % અને ૧૧.૪૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૬૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૪૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો.

વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૮.૮૩% , ૮.૧૫% અને ૧૧.૪૨% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૧.૪૨% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૮.૭૩% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૨૪% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૮% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૨૬% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૧.૬૮% અને ૧૨.૪૧% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૧૭% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૮૨% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૨.૧૮% , ૧૧.૭૫% અને ૧૧.૩૩% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૮૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૦૫% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૭૭% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૧.૫૪% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૮૧% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૧.૮૬% , ૧૨.૧૬% અને ૧૨.૭૦% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૧૨.૭૦% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૨.૧૮% , ૧૧.૫૧% અને ૧૦.૪૦% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૦૩% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૦૧% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય

દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૩૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૪૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૫૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૮૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૧૦.૩૪ %, ૧૧.૫૦ %, ૧૧.૫૭ % અને ૧૩.૨૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૨૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૧.૭૮ %, ૧૧.૫૭ % અને ૧૧.૩૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૦૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૦.૪૨ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧.૩૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૦.૮૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૨.૭૨ % રહી હતી

તેમજ અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૫૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૧૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૧.૫૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૦.૮૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧.૩૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૦.૯૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂકી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૧.૪૯ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૧ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૬.૦૭૭૮	૧૧.૨૧૫૬	૮.૭૭૮૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૩૧.૮૩૦૩	૩.૫૩૬૭	૩.૦૮૩૪
ભુલ	૪૫	૫૧.૬૧૪૮	૧.૧૪૭	
કુલ	૫૮	૧૩૯.૫૨૩		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૭૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૦૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૨.૨ વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ ખર્ચમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજના ખર્ચનો હોય છે. વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે વ્યાજના ખર્ચનું ભારણ કેટલું છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક કરજ અને થાપણો એકત્રીત કરવા પાછળ બીજી બેંકો કરતાં વધુ ધ્યાન આપે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી

પ્રકરણ - ૪ : નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ

ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજનો ખર્ચ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૨

વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૮.૭૧	૮.૨૨	૬.૧૪	૮.૦૬	૮.૫૫	૪.૪૬	૭.૩૬
૧૯૯૪-૯૫	૧૧.૦૫	૮.૧૫	૬.૧૦	૮.૫૭	૬.૯૦	૪.૭૬	૭.૭૬
૧૯૯૫-૯૬	૮.૯૨	૭.૧૭	૬.૯૧	૮.૨૪	૮.૫૫	૪.૪૫	૭.૫૪
૧૯૯૬-૯૭	૧૧.૨૦	૮.૪૧	૭.૩૩	૮.૫૫	૮.૨૭	૬.૫૭	૮.૫૬
૧૯૯૭-૯૮	૮.૨૮	૧૦.૧૫	૭.૧૧	૮.૦૧	૮.૬૦	૫.૭૮	૮.૧૬
૧૯૯૮-૯૯	૭.૯૬	૮.૬૮	૬.૭૭	૮.૫૦	૮.૦૭	૫.૫૪	૭.૭૬
૧૯૯૯-૦૦	૭.૪૨	૮.૬૩	૬.૯૬	૮.૦૦	૭.૭૮	૬.૦૪	૭.૪૭
૨૦૦૦-૦૧	૭.૨૮	૭.૭૧	૬.૮૦	૮.૨૦	૭.૩૭	૫.૫૩	૭.૧૫
૨૦૦૧-૦૨	૮.૭૨	૭.૮૩	૬.૭૨	૮.૬૭	૭.૨૪	૫.૮૨	૭.૫૩
૨૦૦૨-૦૩	૭.૪૪	૭.૭૪	૬.૯૨	૭.૭૮	૬.૮૦	૬.૦૨	૭.૧૨
સરેરાશ	૮.૭૦	૮.૫૮	૬.૭૮	૮.૪૬	૭.૮૧	૫.૫૧	૭.૬૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૭૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૦૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૨૦ % થયો હતો જે

અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૮.૨૮ % , ૭.૯૬ % , ૭.૪૨ % અને ૭.૨૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૭.૨૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૭૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૪૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૭૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૨૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૧૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૪૧ % અને ૧૦.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૧૦.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૮.૬૯ % , ૮.૬૩ % અને ૭.૭૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૯૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૭૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૫૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૬.૧૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૧૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬.૯૧ % અને ૭.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૭.૩૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭.૧૧ % અને ૬.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૯૬ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં

આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૮૦ % અને ૬.૭૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૮૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૦૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૫૭ % અને ૮.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૮.૨૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૫૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮.૫૦ % અને ૮.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૨૦ % અને ૮.૬૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૭૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૪૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૫૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૮૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૫૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૬૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૬.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૬.૮૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૮૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૪૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૭૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૪૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૫૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૭૮ % અને ૫.૫૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૮૨ % અને ૬.૦૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૫૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૩૬ % હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૭૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૫૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૮.૫૬ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ

૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૧૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૭૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૪૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૧૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૫૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૭.૧૨ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂદી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૭.૬૪ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૨ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૨ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૭૮.૮૮૫૪	૧૫.૮૮૭૧	૨૫.૫૬૭૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૦.૬૪૩૬	૧.૧૮૨૬	૧.૮૮૦૧
ભુલ	૪૫	૨૮.૧૫૫૬	૦.૬૨૫૭	
કુલ	૫૮	૧૧૮.૭૮૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૫.૫૭ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H₀) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H₁) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૮૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H₀) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H₁) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૪.૨.૩ સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

બેંકિંગ વ્યવસાયમાં આવકના મુખ્ય સાધન તરીકે ધિરાણ અને રોકાણનું વ્યાજ હોય છે. આ મળેલ વ્યાજ માથી ચુકવેલ વ્યાજ બાદ કરતા સ્પ્રેડ મળે છે. સ્પ્રેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા કાર્યકારી મૂડી સામે સ્પ્રેડનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{સ્પ્રેડ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

સ્પ્રેડ = વ્યાજની આવક - વ્યાજનો ખર્ચ

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્પ્રેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૩

સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૩.૩૨	૨.૫૮	૨.૩૦	૨.૨૦	૨.૮૮	૪.૮૮	૩.૦૬
૧૯૯૪-૯૫	૪.૦૮	૩.૦૧	૨.૭૩	૩.૧૧	૩.૦૦	૫.૭૮	૩.૬૨
૧૯૯૫-૯૬	૪.૫૮	૨.૮૨	૨.૨૪	૩.૧૬	૩.૩૧	૪.૪૮	૩.૪૫
૧૯૯૬-૯૭	૬.૪૮	૩.૧૫	૪.૦૮	૩.૬૨	૩.૮૮	૩.૭૭	૪.૧૭
૧૯૯૭-૯૮	૫.૮૮	૩.૦૦	૩.૮૦	૩.૮૧	૪.૧૦	૫.૭૨	૪.૪૦
૧૯૯૮-૯૯	૫.૬૮	૩.૦૨	૩.૮૭	૩.૬૮	૪.૧૧	૬.૦૩	૪.૪૦
૧૯૯૯-૦૦	૪.૧૦	૨.૪૮	૩.૪૨	૩.૭૫	૩.૭૨	૭.૧૮	૪.૧૧
૨૦૦૦-૦૧	૩.૫૪	૨.૮૫	૩.૩૦	૩.૧૨	૩.૦૩	૬.૨૫	૩.૭૦
૨૦૦૧-૦૨	૩.૬૧	૩.૩૬	૩.૦૨	૩.૨૩	૩.૭૮	૫.૬૫	૩.૭૮
૨૦૦૨-૦૩	૩.૮૪	૩.૭૦	૩.૩૨	૩.૨૭	૩.૨૧	૫.૩૪	૩.૮૦
સરેરાશ	૪.૫૨	૩.૦૨	૩.૨૧	૩.૩૧	૩.૫૧	૫.૫૨	૩.૮૫

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં સ્પ્રેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૩૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૪.૦૮ %, ૪.૫૮ % અને ૬.૪૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૬.૪૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૫.૮૮ %, ૫.૬૮ %, ૪.૧૦ % અને ૩.૫૪ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૬૧ % અને ૩.૮૪ % થયો

હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૫૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૫૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૦૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૮૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૦૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૪૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૮૫ %, ૩.૩૬ % અને ૩.૭૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩.૭૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૩૦ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૨૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૮૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩.૪૨ %, ૩.૩૦ % અને ૩.૦૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૩૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૨૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૨૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધી અનુક્રમે

૩.૧૧ % , ૩.૧૬ % , ૩.૬૨ % અને ૩.૮૧ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૩.૮૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૭૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૧૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૨૩ % અને ૩.૨૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૩૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૪.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૪.૧૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૭૨ % અને ૩.૦૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૨૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૫૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૮૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪.૪૮ % અને ૩.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૩.૭૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫.૭૨ % , ૬.૦૩ % અને ૭.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૭.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૬.૨૫ % , ૫.૬૫ % અને ૫.૩૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૫૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ

વર્ષ માથી ૯૭ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૦૬ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૬૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૪૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪.૧૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૪.૪૦ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૪.૪૦ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૪.૧૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ

ઘટીને ૩.૭૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૭૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૮૦ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૩.૮૫ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત

રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૩ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૩ (અ)

S. V.	df	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૪૭.૫૦૦૮	૯.૫૦૦૨	૨૩.૬૫૧૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૯.૮૮૩૩	૧.૦૮૮૩	૨.૭૩૬૭
ભુલ	૪૫	૧૮.૦૭૫૧	૦.૪૦૧૭	
કુલ	૫૮	૭૫.૪૬૯૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૩.૬૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૭૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૨.૪ વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકની કુલ આવકમાં વ્યાજ સિવાયની આવકનો હિસ્સો નહિવત હોય છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકની કાર્યકારી મૂડી સામે વ્યાજ સિવાયની આવક કેટલી છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક પોતાનું ધ્યાન નાણાના ધિરાણ અને રોકાણની સાથો સાથ આનુસંગિક સેવાઓમાં પણ કેન્દ્રિત કરે છે તેમ કહેવાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ સિવાયની આવક}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૪**વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૧૦	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૧૩	૦.૧૧	૦.૧૦	૦.૧૦
૧૯૯૪-૯૫	૦.૧૫	૦.૧૦	૦.૧૧	૦.૧૪	૦.૦૮	૦.૧૨	૦.૧૨
૧૯૯૫-૯૬	૦.૧૮	૦.૦૮	૦.૧૩	૦.૧૦	૦.૧૦	૦.૦૮	૦.૧૨
૧૯૯૬-૯૭	૦.૧૫	૦.૧૨	૦.૧૫	૦.૧૨	૦.૧૧	૦.૦૮	૦.૧૨
૧૯૯૭-૯૮	૦.૧૭	૦.૦૮	૦.૧૪	૦.૧૧	૦.૦૮	૦.૨૮	૦.૧૫
૧૯૯૮-૯૯	૦.૧૧	૦.૧૦	૦.૧૫	૦.૧૦	૦.૦૮	૦.૩૩	૦.૧૫
૧૯૯૯-૦૦	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૧૨	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૩૭	૦.૧૪
૨૦૦૦-૦૧	૦.૧૦	૦.૦૭	૦.૧૦	૦.૦૬	૦.૦૬	૦.૧૮	૦.૧૦
૨૦૦૧-૦૨	૦.૧૩	૦.૦૬	૦.૨૦	૦.૦૮	૦.૦૬	૦.૦૭	૦.૧૦
૨૦૦૨-૦૩	૦.૧૩	૦.૦૬	૦.૧૨	૦.૪૩	૦.૧૮	૦.૦૭	૦.૧૭
સરેરાશ	૦.૧૩	૦.૦૮	૦.૧૩	૦.૧૪	૦.૧૦	૦.૧૭	૦.૧૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૧૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૧૫ % અને ૦.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૧૧ % અને ૦.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૧૦ % અને ૦.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૩ % રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૦૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૦ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ % રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૧૧ %, ૦.૧૩ % અને ૦.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ

૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૧૨ % અને ૦.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૨ % થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૧૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૦.૧૧ %, ૦.૧૦ %, ૦.૦૯ % અને ૦.૦૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૯ % અને ૦.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૪૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૧૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૧૦ % અને ૦.૧૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૦.૦૯ %, ૦.૦૮ %, ૦.૦૭ % અને ૦.૦૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૧૦ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરમાં

પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૯ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૨૯ %, ૦.૩૩ % અને ૦.૩૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૦.૩૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૧૮ % અને ૦.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૭ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૦ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૨ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૨ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮

માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૫ % રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૦.૧૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૦.૧૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૦ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૧૭ % રહી હતી તેમજ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૧૩ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી તથા અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ જેટલી જ રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૪ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૪ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૦.૦૪૮૫	૦.૦૦૯૭	૧.૮૪૪૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૦૨૮૫	૦.૦૦૩૩	૦.૬૫૬૫
ભુલ	૪૫	૦.૨૨૪૭	૦.૦૦૫	
કુલ	૫૮	૦.૩૦૨૭		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૮૪ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૬૬ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૪.૨.૫ વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સિવાયના ખર્ચમાં સામાન્ય રીતે વહીવટી ખર્ચ તથા અન્ય ખર્ચનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેનો આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક કર્મચારીઓ પાછળ તેમજ અન્ય ખર્ચ વધુ કરે છે અને જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંક કરકસર યુક્ત વહીવટ કરે છે તેમ કહેવાય. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવે છે.

$$\text{વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ સિવાયનો ખર્ચ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૫ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૫

વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨.૯૪	૧.૫૩	૨.૦૭	૩.૩૧	૨.૧૮	૨.૧૩	૨.૩૬
૧૯૯૪-૯૫	૩.૦૧	૧.૭૧	૧.૭૮	૪.૪૪	૧.૮૦	૨.૩૩	૨.૫૧
૧૯૯૫-૯૬	૩.૦૧	૨.૦૦	૧.૮૪	૩.૬૫	૨.૦૩	૨.૦૭	૨.૪૫
૧૯૯૬-૯૭	૪.૦૨	૨.૧૩	૪.૩૩	૩.૪૦	૨.૩૦	૨.૧૮	૩.૦૬
૧૯૯૭-૯૮	૪.૦૮	૧.૭૩	૨.૦૫	૩.૫૦	૨.૪૪	૨.૩૬	૨.૬૮
૧૯૯૮-૯૯	૩.૪૮	૧.૬૭	૧.૮૬	૩.૫૦	૨.૪૧	૧.૮૧	૨.૪૭
૧૯૯૯-૦૦	૨.૭૪	૧.૫૮	૧.૮૬	૩.૩૮	૨.૦૪	૨.૩૮	૨.૩૩
૨૦૦૦-૦૧	૨.૧૧	૧.૬૧	૧.૬૮	૨.૮૫	૨.૦૮	૧.૭૪	૨.૦૧
૨૦૦૧-૦૨	૧.૮૬	૧.૬૬	૧.૩૨	૨.૬૫	૨.૩૮	૧.૪૧	૧.૮૦
૨૦૦૨-૦૩	૨.૨૮	૧.૭૮	૧.૫૮	૨.૭૨	૨.૦૮	૧.૧૮	૧.૮૪
સરેરાશ	૨.૮૭	૧.૭૪	૨.૦૫	૩.૩૪	૨.૧૮	૧.૮૭	૨.૩૭

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૯૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૩.૦૧ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૪.૦૨ % અને ૪.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૪.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૩.૪૯% , ૨.૭૪% , ૨.૧૧% અને ૧.૮૬% રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૮૬% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૨૮% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૮૭% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૫૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૭૧% , ૨.૦૦% અને ૨.૧૩% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૨.૧૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૭૩% , ૧.૬૭% અને ૧.૫૮% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૬૧% , ૧.૬૬% અને ૧.૭૮% થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૭૪% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ દર્શાવે છે કે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૦૭% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૭૮% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૮૪% અને ૪.૩૩% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૪.૩૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૦૫% અને ૧.૮૬% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૧.૮૬% રહ્યો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૬૮% અને ૧.૩૨% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૩૨% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૫૮% થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૩૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૪૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૬૫ % અને ૩.૪૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૩.૫૦ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩.૩૮ %, ૨.૮૫ % અને ૨.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૨.૬૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૭૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૩૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૧૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૦૩ %, ૨.૩૦ % અને ૨.૪૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૨.૪૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૪૧ % અને ૨.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૦૮ % અને ૨.૩૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૦૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૧૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૧૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮

માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૧૮ % અને ૨.૩૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૯૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૩૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૭૪ %, ૧.૪૧ % અને ૧.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૯૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૩૬ % હતી તેમજ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨.૫૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૪૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૩.૦૬ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૬૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૪૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ

અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૩૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૦૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧.૯૦ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૯૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૨.૩૭ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી

સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૫ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૫ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૮.૮૨૪૭	૩.૮૮૪૮	૨૦.૧૪૧૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬.૮૩	૦.૭૭	૩.૮૮૨
ભુલ	૪૫	૮.૮૦૩	૦.૧૯૭૮	
કુલ	૫૮	૩૫.૭૫૭૭		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૦.૧૪ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સિવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૨.૬ બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

સામાન્ય રીતે બેંકની કુલ આવકમાં આનુસંગિક સેવાઓમાથી થતી વ્યાજ સિવાયની આવકનો હિસ્સો નહિવત હોય છે. આ વ્યાજ સિવાયની આવક માથી વ્યાજ સિવાયના ખર્ચ બાદ કરતા બર્ડન મળે છે. બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા કાર્યકારી મૂડી સામે બર્ડનનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{બર્ડન}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

$$\text{બર્ડન} = \text{વ્યાજ સિવાયની આવક} + \text{વ્યાજ સિવાયનો ખર્ચ}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના

પ્રકરણ - ૪ : નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ

બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૬

બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨.૮૪	૧.૪૫	૧.૯૮	૩.૧૯	૨.૦૮	૨.૦૩	૨.૨૬
૧૯૯૪-૯૫	૨.૮૬	૧.૬૧	૧.૬૭	૪.૩૦	૧.૭૧	૨.૨૧	૨.૩૯
૧૯૯૫-૯૬	૨.૮૩	૧.૯૧	૧.૮૧	૩.૫૫	૧.૯૩	૧.૯૮	૨.૩૪
૧૯૯૬-૯૭	૩.૮૭	૨.૦૧	૪.૧૮	૩.૨૮	૨.૨૦	૨.૦૯	૨.૯૪
૧૯૯૭-૯૮	૩.૯૧	૧.૬૪	૧.૯૧	૩.૩૯	૨.૩૪	૨.૦૭	૨.૫૪
૧૯૯૮-૯૯	૩.૩૮	૧.૫૭	૧.૭૧	૩.૪૦	૨.૩૩	૧.૫૮	૨.૩૩
૧૯૯૯-૦૦	૨.૬૪	૧.૫૨	૧.૭૫	૩.૨૯	૧.૯૬	૨.૦૨	૨.૨૦
૨૦૦૦-૦૧	૨.૦૦	૧.૫૫	૧.૫૯	૨.૮૦	૨.૦૨	૧.૫૫	૧.૯૨
૨૦૦૧-૦૨	૧.૮૩	૧.૬૦	૧.૧૨	૨.૫૬	૨.૩૩	૧.૩૪	૧.૮૦
૨૦૦૨-૦૩	૨.૧૬	૧.૭૩	૧.૪૬	૨.૨૮	૧.૮૯	૧.૧૧	૧.૭૭
સરેરાશ	૨.૮૩	૧.૬૬	૧.૯૨	૩.૨૦	૨.૦૮	૧.૮૦	૨.૨૫
(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)							

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૪% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૮૬% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૮૩% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૮૭% અને ૩.૯૧% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૩.૯૧% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૩.૩૮%, ૨.૬૪%, ૨.૦૦% અને ૧.૮૩% રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૮૩% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૧૬% થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી

બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૪૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૬૧ %, ૧.૮૧ % અને ૨.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૨.૦૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૬૪ %, ૧.૫૭ % અને ૧.૫૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૫૫ %, ૧.૬૦ % અને ૧.૭૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૬૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૮૮ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૬૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૮૧ % અને ૪.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૪.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૮૧ % અને ૧.૭૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૭૫ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૫૮ % અને ૧.૧૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૧૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી બે વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને આઠ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૧૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૩૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૫૫ % અને ૩.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ

ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૩૯% અને ૩.૪૦% થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૩.૨૯%, ૨.૮૦%, ૨.૫૬% અને ૨.૨૮% રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૨૮% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૨૦% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૦૮% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૭૧% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૯૩%, ૨.૨૦% અને ૨.૩૪% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૨.૩૪% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૩૩% અને ૧.૯૬% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૦૨% અને ૨.૩૩% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૯% થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૦૩% હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૨૧% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૯૮% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૦૯% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૦૭% અને ૧.૫૮% થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૦૨% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૫૫%, ૧.૩૪% અને ૧.૧૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૧૧% હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૦% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી

સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૨૬ % હતી તેમજ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨.૩૯ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૩૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૨.૯૪ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૫૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૩૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨.૨૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૯૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં

આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૮૦% થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧.૭૭% થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૨.૨૫% રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

પ્રકરણ - ૪ : નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૬ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૬ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૮.૪૧૮૭	૩.૮૮૩૭	૧૮.૬૪૬૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬.૮૪૬૧	૦.૭૬૦૭	૩.૮૪૮
ભુલ	૪૫	૮.૮૮૫૮	૦.૧૯૭૭	
કુલ	૫૮	૩૫.૧૫૦૬		
ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય				

દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૬૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૫ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૨.૭ ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

પકરણ - ૪ : નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ

બેંકના નફા-નુકસાન ખાતાના યોજના નફા પરથી નફાકારકતાના દ્રષ્ટિકોણથી આ ગુણોત્તર શોધવામા આવે છે. યોજના નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા કાર્યકારી મૂડી સામે યોજનો નફો કેટલો છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. યોજના નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{યોજના નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{યોજનો નફો}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૭ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના યોજના નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૭

યોજના નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૪૮	૧.૧૩	૦.૩૪	૦.૯૯	૦.૯૧	૨.૯૩	૦.૮૦
૧૯૯૪-૯૫	૧.૨૨	૧.૪૦	૧.૦૬	૧.૧૯	૧.૨૯	૩.૫૯	૧.૨૩
૧૯૯૫-૯૬	૧.૭૫	૧.૦૧	૦.૪૨	૦.૩૯	૧.૩૮	૨.૫૦	૧.૧૧
૧૯૯૬-૯૭	૨.૬૨	૧.૧૪	૦.૧૦	૦.૩૩	૧.૭૦	૧.૬૮	૧.૨૩
૧૯૯૭-૯૮	૨.૦૦	૧.૩૬	૧.૯૦	૦.૫૧	૧.૭૫	૩.૬૪	૧.૮૬
૧૯૯૮-૯૯	૨.૩૧	૧.૪૫	૨.૧૬	૦.૩૦	૧.૭૮	૪.૪૫	૨.૦૮
૧૯૯૯-૦૦	૧.૪૬	૦.૯૬	૧.૬૭	૦.૪૬	૧.૭૬	૫.૧૫	૧.૯૧
૨૦૦૦-૦૧	૧.૫૩	૧.૪૧	૧.૭૨	૦.૩૩	૧.૦૧	૪.૬૯	૧.૭૮
૨૦૦૧-૦૨	૧.૭૯	૧.૭૬	૧.૯૦	૦.૬૭	૧.૪૬	૪.૩૨	૧.૯૮
૨૦૦૨-૦૩	૧.૭૭	૧.૯૮	૧.૮૬	૦.૯૯	૧.૩૧	૪.૨૩	૨.૦૨
સરેરાશ	૧.૬૯	૧.૩૬	૧.૨૯	૦.૧૦	૧.૪૪	૩.૭૨	૧.૬૦
(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)							

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી

બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૪૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૨૨ %, ૧.૭૫ % અને ૨.૬૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૨.૬૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૩૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૫૩ % અને ૧.૭૯ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૭૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૬૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૧૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૧૪ %, ૧.૩૬ % અને ૧.૪૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૯૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૪૧ %, ૧.૭૬ % અને ૧.૯૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૯૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૩૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૪૨ % અને ૦.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૯૦ % અને ૨.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૨.૧૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૬૭ % થયો હતો. વર્ષ

૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૭૨ % અને ૧.૮૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૨૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૮૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૧૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૩૮ %, ૦.૩૩ % અને ૦.૫૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૪૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૬૭ % અને ૦.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૮૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૧.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૧.૭૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૭૬ % અને ૧.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૩૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૪૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ

૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૫૦ % અને ૧.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૧.૬૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩.૬૪ %, ૪.૪૫ % અને ૫.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૫.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૪.૬૮ %, ૪.૩૨ % અને ૪.૨૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૭૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૦ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૨૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૧૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૨૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર

સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૮૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૨.૦૮ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૮૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧.૭૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૮૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨.૦૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧.૬૦ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૭ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૭ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૬૮.૧૭૬૫	૧૩.૮૩૫૩	૪૩.૧૪૮૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૧.૪૧૮૩	૧.૨૬૮૮	૩.૮૫૭૧
ભુલ	૪૫	૧૪.૪૨૮	૦.૩૨૦૬	
કુલ	૫૮	૯૫.૦૨૪૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૭ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૩.૧૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૬ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે યોજના નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે યોજના નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૨.૮ યોજના નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર :-

બેંકના નફા-નુકસાન ખાતાના યોજના નફા પરથી નફાકારકતાના દૃષ્ટિકોણથી આ ગુણોત્તર શોધવામા આવે છે. યોજના નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા સ્વભંડોળ સામે યોજનો નફો કેટલો છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. યોજના નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{યોજના નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{યોજનો નફો}}{\text{સ્વભંડોળ}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના યોજના નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૮

યોજના નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨.૫૭	૧૧.૦૨	૨.૨૨	૪૩.૪૦	૭.૮૮	૨૧.૩૦	૦.૨૭
૧૯૯૪-૯૫	૫.૪૭	૧૧.૬૨	૭.૩૭	૮૧.૦૮	૧૩.૦૪	૧૯.૫૩	૪.૦૧
૧૯૯૫-૯૬	૭.૮૮	૮.૫૭	૨.૮૬	૩૬.૪૩	૧૨.૪૦	૧૪.૬૭	૧.૮૩
૧૯૯૬-૯૭	૧૧.૮૨	૧૦.૨૮	૦.૬૪	૨૧.૮૪	૧૬.૨૩	૧૦.૦૧	૧૧.૫૮
૧૯૯૭-૯૮	૮.૦૬	૧૧.૮૨	૧૨.૮૪	૨૩.૨૮	૧૫.૭૭	૧૮.૨૧	૧૫.૩૩
૧૯૯૮-૯૯	૧૦.૭૫	૧૨.૦૪	૧૪.૪૩	૧૧.૭૬	૧૬.૭૫	૨૦.૮૬	૧૪.૪૩
૧૯૯૯-૦૦	૮.૪૮	૮.૪૦	૧૧.૬૮	૧૭.૩૭	૧૬.૩૪	૨૦.૪૬	૧૩.૮૬
૨૦૦૦-૦૧	૧૦.૭૮	૧૨.૮૬	૧૨.૫૩	૧૩.૫૭	૧૦.૪૩	૧૮.૪૫	૧૩.૧૦
૨૦૦૧-૦૨	૧૧.૭૩	૧૪.૮૦	૧૩.૫૮	૨૨.૦૫	૧૩.૭૧	૧૬.૨૭	૧૫.૩૬
૨૦૦૨-૦૩	૧૧.૩૭	૧૪.૩૧	૧૧.૬૫	૨૭.૪૬	૧૨.૧૦	૧૫.૭૭	૧૫.૪૪
સરેરાશ	૮.૮૮	૧૧.૭૭	૮.૮૫	૨.૩૬	૧૩.૪૭	૧૭.૬૫	૮.૭૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ દર્શાવે છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં યોજના નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૫૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫.૪૭ %, ૭.૮૮ % અને ૧૧.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૧.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૪૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૦.૭૮ % અને ૧૧.૭૩ % થયો હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૩૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૮ % રહી

હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૧.૦૨ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૬૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯.૫૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૦.૨૮ % , ૧૧.૮૨ % અને ૧૨.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯.૪૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૨.૮૬ % અને ૧૪.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૮૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૩૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૭૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૨૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૩૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૮૬ % અને ૦.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૨.૮૪ % અને ૧૪.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૪૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૬૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૨.૫૩ % અને ૧૩.૫૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૬૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૩.૪૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૧.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩૬.૪૩ %, ૨૧.૮૪ % અને ૨૩.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૭૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૭.૩૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૫૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૨.૦૫ % અને ૨૭.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૭.૪૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૩૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૪૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૨૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૫.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૭૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૬.૩૪ % અને ૧૦.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૭૧ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૧૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૩.૪૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૩૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭

સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૮.૫૩% , ૧૪.૬૭% અને ૧૦.૦૧% થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૦.૦૧% હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૮.૨૧% અને ૨૦.૮૬% થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૨૦.૪૬% , ૧૮.૪૫% , ૧૬.૨૭% અને ૧૫.૭૭% રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૭.૬૫% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૭% હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૪.૦૧% થઈ હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૮૩% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧.૫૮% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૫.૩૩% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની

સરેરાશ ઘટીને ૧૪.૪૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૩.૯૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૩.૧૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૫.૩૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૫.૪૪ % રહી હતી તેમજ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૯.૭૩ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં

પ્રકરણ - ૪ : નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ

સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૮ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૨૮૩.૦૮	૪૫૬.૬૧૮	૨.૦૦૭૬
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૮૪૭.૭૭	૩૨૭.૫૩	૧.૪૪
ભુલ	૪૫	૧૦૨૩૫.૩	૨૨૭.૪૫	
કુલ	૫૮	૧૫૪૬૬.૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૦૧ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૪૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે યોજના નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે યોજના નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૪.૨.૮ યોજના નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર :-

બેંકના નફા-નુકસાન ખાતાના યોજના નફા પરથી નફાકારકતાના દ્રષ્ટિકોણથી આ ગુણોત્તર શોધવામા આવે છે. યોજના નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તર દ્વારા શેર ભંડોળ સામે યોજના નફો કેટલો છે તેનું પ્રમાણ જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. યોજના નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{યોજના નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{યોજના નફો}}{\text{શેર ભંડોળ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૪.૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના યોજના નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૪.૮

ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૪.૬૬	૨૫.૯૩	૨.૮૮	૧૮.૬૧	૨૮.૧૭	૪૩.૮૪	૧૪.૬૫
૧૯૯૪-૯૫	૯.૯૩	૨૮.૨૬	૧૦.૦૦	૨૦.૭૬	૫૧.૪૭	૪૭.૫૫	૨૧.૦૮
૧૯૯૫-૯૬	૧૪.૮૫	૨૪.૪૮	૩.૯૪	૭.૮૧	૫૧.૨૫	૩૯.૭૯	૨૧.૦૯
૧૯૯૬-૯૭	૨૨.૩૯	૨૫.૮૦	૦.૮૭	૭.૧૫	૭૨.૧૬	૨૭.૬૮	૨૫.૭૨
૧૯૯૭-૯૮	૧૮.૪૮	૩૧.૯૦	૧૮.૫૮	૧૧.૨૪	૮૧.૦૧	૬૩.૪૪	૩૭.૬૧
૧૯૯૮-૯૯	૨૪.૧૧	૩૨.૩૨	૨૫.૪૦	૭.૧૪	૮૮.૬૮	૭૫.૭૫	૪૩.૮૦
૧૯૯૯-૦૦	૧૯.૦૭	૨૬.૭૭	૨૨.૮૮	૧૨.૮૧	૧૦૮.૭૬	૮૯.૫૯	૪૬.૬૭
૨૦૦૦-૦૧	૨૪.૭૯	૩૯.૧૫	૨૭.૨૦	૧૧.૧૦	૬૩.૭૫	૮૭.૮૪	૪૨.૩૧
૨૦૦૧-૦૨	૨૬.૭૫	૪૯.૫૦	૩૨.૨૨	૨૩.૪૩	૮૦.૮૫	૮૭.૬૧	૫૧.૭૩
૨૦૦૨-૦૩	૨૭.૫૨	૫૫.૬૪	૩૦.૦૦	૩૬.૬૩	૭૫.૪૩	૮૭.૩૪	૫૩.૭૬
સરેરાશ	૧૯.૨૬	૩૩.૯૮	૧૭.૩૨	૬.૨૪	૭૨.૨૫	૬૬.૦૪	૩૫.૮૫

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૬૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૯.૯૩ %, ૧૪.૮૫ % અને ૨૨.૩૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૮.૪૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૪.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૯.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૪.૭૯ %, ૨૬.૭૫ % અને ૨૭.૫૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૭.૫૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૯.૨૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૫.૮૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૮.૨૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૪.૪૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૫.૮૦ %, ૩૧.૮૦ % અને ૩૨.૩૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૬.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩૮.૧૫ %, ૪૮.૫૦ % અને ૫૫.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૫૫.૬૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૩.૮૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૮ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૮૪ % અને ૦.૮૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૮.૫૮ % અને ૨૫.૪૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૭.૨૦ % અને ૩૨.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૩૨.૨૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૦.૦૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૭.૩૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૮.૬૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૦.૭૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં

આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭.૮૧ %, ૭.૧૫ % અને ૧૧.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૯૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૩.૪૩ % અને ૩૬.૬૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩૬.૬૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૨૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૯ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંગોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૯.૧૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૧.૪૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૧.૨૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી અનુક્રમે ૭૨.૧૬ %, ૮૧.૦૧ %, ૮૮.૬૮ % અને ૧૦૮.૭૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૦૮.૭૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૩.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૦.૮૫ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૫.૪૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૨.૨૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૯ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંગોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૩.૮૪ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪૭.૫૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩૯.૭૯ % અને ૨૭.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૨૭.૬૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૬૩.૪૪ %, ૭૫.૭૫ % અને ૮૯.૫૯ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨

માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૭.૮૪% અને ૮૭.૬૧% થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૭.૩૪% થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૬.૦૪% રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૯ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૬૫% હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૧.૦૮% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૧.૦૮% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૫.૭૨% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૭.૬૧% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪૩.૯૦% થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર

અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪૬.૬૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૪૨.૩૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૫૧.૭૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૫૩.૭૬ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૩૫.૮૫ % રહી હતી. જેની તુલનાએ રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૪.૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૮ (અ)

S. V.	d f	S. S.	M. S.	F cal
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૭૩૫૫.૫	૭૪૭૧.૧	૫૭.૧૮૬૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૦૭૨૭.૮	૧૧૮૧.૮૮	૮.૧૨૩૮
ભુલ	૪૫	૫૮૭૮.૮૬	૧૩૦.૬૪૪	
કુલ	૫૮	૫૩૯૬૨.૩		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૪.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૫૭.૧૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૧૨ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪.૩ સમાપ્તિ

નફાકારકતાના વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા નવ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના વર્ષિક હિસાબોનો અભ્યાસ કરતા, મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F ટેસ્ટ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોની નફાકારકતા વચ્ચે એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

દશ વર્ષની સયુક્ત માહિતીનો ક્રમાંક પધ્ધતિથી અભ્યાસ કરીએ તો જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજ સિવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ચોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી

ઓછો રહ્યો હતો. જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ચોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો.

—: સંદર્ભસૂચિ :—

- (1) Gibson Charles H. and Boyer Patricia A. : Financial statement Analysis
(CBI Publishing Co., Boston) Ed. 1979 P.189.
- (2) Howard Bion B. and Upton Miller : Interoduction to Business Finance
(McGrow-Hill Book Co., New York) p.147.
- (3) Slavin A., Reynolds I. N. and Malchaman L. H. : Basic Accounting for Managerial
and Financial Control (Holt, Rinehart and Winston, New York) Ed.1968, p. 173.
- (4) Bradley J. F. : Administrative Financial Management
(Holt, Rinehart and Winston, New York) Ed.1966, p. 104.
- (5) Kohler Eric L. : A Dictionary for Accountants
(Prentice-Hall of India Pvt.Ltd., New Dilhi) Ed. 1972. p. 345.
- (6) Davidson Sidney, Stickney Clyde P. and Weil Roman L. : Financial Accounting - An
Introduction to Concepts, Methods and Uses (The Dryden Press, U.S.A.) Ed.1982. p.8
- (7) Chakraborty H. : Management Accountancy (Nababharat Publishers, Calcutta)
Ed. 1976. p. 585.
- (8) Weston J. F. and Brigham E. F. : Essentials of Managerial Finance
(Holt, Rinehart and Winston, New York) Fourth Edition, p. 47.
- (9) Block S. B. and Hirt G. A. : Foundations of Financial Management
(Richard D. Irwin, Homewood, Illinois) p. 24.
- (10) Murty V. S. : Management Finance (Vakils Feffer and Simons Ltd., Bombay) p.79
- (11) Van Horne James C. : Financial Management and Policy
(Prentice-Hall of India Pvt.Ltd., New Dilhi) p. 664.

પ્રકરણ: ૫

ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણ

૫.૧ ઉત્પાદકતાનો ખ્યાલ

૫.૨ ઉત્પાદકતાનો માપદંડ

૫.૩ કર્મચારી ઉત્પાદકતા

- (૧) કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર
- (૨) કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર
- (૩) કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર
- (૪) કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર
- (૫) કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર
- (૬) કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૭) કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૮) કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

૫.૪ શાખા ઉત્પાદકતા :-

- (૯) શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર
- (૧૦) શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર
- (૧૧) શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર
- (૧૨) શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર
- (૧૩) શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર
- (૧૪) શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૧૫) શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૧૬) શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

૫.૫ સમાપ્તિ

૫.૧ ઉત્પાદકતાનો ખ્યાલ :-

ઉત્પાદકતા એ વ્યક્તિગત એકમની કક્ષાએ તેમ જ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ઉલ્લેખનીય છે. સામાન્ય રીતે ઉત્પાદનના દરમાં થયેલી પ્રગતિના સૂચક તરીકે 'ઉત્પાદકતા' શબ્દનો પ્રયોગ ખૂબ જ જાણીતો બનેલો છે. તેમ છતાં તેના વિષે એક વિચાર કે એક મત બંધાતો નથી. માલ કે સેવાનું ઉત્પાદન ઉત્પાદનનાં સાધનો કેટલી કાર્યક્ષમતાથી કરે છે તેના માપને ઉત્પાદકતા કહી શકાય. આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંસ્થા જણાવે છે કે " ઉત્પાદનનો જથ્થો જે ઉત્પાદકના આંક દ્વારા મપાય છે તે અને શ્રમના ઈનપુટનો જથ્થો (Input) જે રોજગારીના આંકથી મપાય છે તે બે વચ્ચેનો ગુણોત્તર એટલે ઉત્પાદકતા." ^૧ સોલોમન ફેબ્રિકેન્ટ ઉત્પાદકતા વિષે જણાવે છે કે " ઉત્પાદનનાં સાધનો કેટલી કાર્યક્ષમતા પૂર્વક ચીજવસ્તુ અને સેવામાં પરિવર્તન થાય છે તેનું પ્રમાણ એટલે ઉત્પાદકતા." ^૨ આમ ઉત્પાદનનાં કોઈ એક નહીં પરંતુ બધા જ સાધનોને ઉત્પાદન સાથે પ્રમાણિત કરવામા આવે છે. પીટર ડ્રગરના શબ્દોમાં કહીએ તો " ઉત્પાદકતા એટલે ઓછામાં ઓછા પ્રયત્નો દ્વારા મહત્તમ ઉત્પાદન મેળવવા ઉત્પાદનના તમામ સાધનો વચ્ચે સમતુલા સાચવવી." ^૩ ઉત્પાદિત થયેલ માલ કે સેવાનો જથ્થો અને ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં ઉપયોગમા લેવાયેલા ઉત્પાદનના સાધનનો જથ્થો આ બન્ને વચ્ચેનો ગુણોત્તર એટલે ઉત્પાદકતા.

૫.૨ ઉત્પાદકતાનો માપદંડ :-

ઉત્પાદકતા માપવા માટે ઉત્પાદિત જથ્થાને ઉત્પાદનના વિવિધ સાધનો સાથે સરખાવવામાં આવે છે. આ સાધનોમાં શ્રમ—માનવ સાધન મહત્વનું છે. તે દરેક સાધનોમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલું જ છે. આથી ઉત્પાદકતા તપાસવા વિવિધ શ્રમના માપદંડનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે. શ્રમ એ ઉત્પાદનના સાધનોમાં જીવીત હોવાથી લાગણીશીલ અને ચંચળ મનવાળું સાધન છે, માટે શ્રમને ઉત્પાદકતામાં પ્રાધાન્ય આપવામા આવે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંસ્થા જણાવે છે કે " ઉત્પાદકતાનો જથ્થો જે ઉત્પાદન આંક મારફત માપવામાં આવે છે અને તે શ્રમનો ઈનપુટનો જથ્થો જે રોજગારી આંક મારફત માપવામાં આવે છે તે બે વચ્ચેના ગુણોત્તરને ઉત્પાદકતા કહેવાય." સામાન્ય રીતે ઉત્પાદન એકમમાં ઉત્પાદકતા માપવા માટે નીચેના સુત્રનો ઉપયોગ થાય છે.

$$\text{ઉત્પાદકતા} = \frac{\text{કુલ નીપજ (Total Output)}}{\text{કુલ નિર્વેશ (Total Input)}}$$

બેકિંગ વ્યવસાય એટલે નાણાની લેવડ-દેવડ નો વ્યવસાય, બેકિંગ વ્યવસાયને ધંધાકીય રીતે અન્ય ઉત્પાદનના એકમ સાથે સરખાવી શકાય નહીં. આથી ઉત્પાદનના એકમના ઉત્પાદકતા માપનના સાધનો દ્વારા બેકની ઉત્પાદકતા માપી શકાતી નથી, તેમાં અમુક અંશે ફેરફારો કરવા પડે છે. સામાન્ય રીતે બેકની ઉત્પાદકતા બે પ્રકારે માપવામા આવે છે. (૧) કર્મચારી ઉત્પાદકતા અને (૨) શાખા ઉત્પાદકતા. સંશોધકે બેકની ઉત્પાદકતા માપવા નીચેના ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરેલ છે.

કર્મચારી ઉત્પાદકતા :-

- (૧) કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર
- (૨) કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર
- (૩) કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર
- (૪) કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર
- (૫) કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર
- (૬) કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૭) કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૮) કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

શાખા ઉત્પાદકતા :-

- (૧) શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર
- (૨) શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર
- (૩) શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર
- (૪) શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર
- (૫) શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર
- (૬) શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૭) શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર
- (૮) શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

૫.૩.૧ કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર :-

બેંકની થાપણો ત્રણ ભાગમાં વહેચાયેલી હોય છે ટુંકા ગાળાની થાપણો, મધ્યમ ગાળાની થાપણો, અને લાંબા ગાળાની થાપણો. થાપણો એકત્રિત કરવામાં કર્મચારીઓ મહત્વની સેવા બજાવે છે. કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ થાપણનું પ્રમાણ જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ કર્મચારીઓની ઉત્પાદકતા વધુ છે તેમ કહેવાય. કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{થાપણ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૧

કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૧૧	૦.૨૩	૦.૧૨	૦.૧૨	૦.૩૧	૦.૧૩	૦.૧૭
૧૯૯૪-૯૫	૦.૧૨	૦.૨૭	૦.૧૬	૦.૧૪	૦.૩૮	૦.૧૭	૦.૨૧
૧૯૯૫-૯૬	૦.૧૫	૦.૩૩	૦.૧૮	૦.૧૬	૦.૪૨	૦.૨૩	૦.૨૫
૧૯૯૬-૯૭	૦.૨૧	૦.૪૧	૦.૨૪	૦.૨૧	૦.૫૪	૦.૩૦	૦.૩૨
૧૯૯૭-૯૮	૦.૨૫	૦.૪૮	૦.૩૨	૦.૨૫	૦.૫૮	૦.૩૫	૦.૩૭
૧૯૯૮-૯૯	૦.૨૫	૦.૬૪	૦.૪૪	૦.૩૩	૦.૬૮	૦.૪૪	૦.૪૬
૧૯૯૯-૦૦	૦.૩૦	૦.૮૩	૦.૪૭	૦.૩૭	૦.૭૭	૦.૪૫	૦.૫૩
૨૦૦૦-૦૧	૦.૩૮	૦.૮૮	૦.૬૧	૦.૩૭	૦.૮૦	૦.૫૧	૦.૫૮
૨૦૦૧-૦૨	૦.૪૪	૦.૭૮	૦.૬૮	૦.૪૦	૦.૭૭	૦.૬૦	૦.૬૧
૨૦૦૨-૦૩	૦.૪૩	૦.૬૦	૦.૭૧	૦.૪૧	૦.૮૦	૦.૬૭	૦.૬૨
સરેરાશ	૦.૨૬	૦.૫૫	૦.૩૮	૦.૨૮	૦.૬૨	૦.૩૮	૦.૪૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૧૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધી અનુક્રમે ૦.૧૨ , ૦.૧૫ , ૦.૨૧ અને ૦.૨૫ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૫ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૩૦ , ૦.૩૮ અને ૦.૪૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૪૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૩ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૨૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૮૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૭૯ અને ૦.૬૦ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૫૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૧૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૭૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૩૯ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૧૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૦.૩૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૭ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૪૦ અને ૦.૪૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૪૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૩૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૮૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૭૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૯૦ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૧૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૬૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૩૯ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

[illegible]

આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૬૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૬૨ રહી હતી તેમજ જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૪૧ રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧.૦૦૮૧	૦.૨૦૧૮	૪૦.૮૮૪૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧.૬૩૧૪	૦.૧૮૧૩	૩૬.૮૦૮૬
ભુલ	૪૫	૦.૨૨૧૬	૦.૦૦૪૮	
કુલ	૫૮	૨.૮૬૨૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૦.૮૮ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૬.૮૧ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૨ કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર :-

ધિરાણ એ બેંક માટે સૌથી મહત્વની કામગીરી છે. નફાકારક અને સલામત ધિરાણ કરવું એ બેંક માટે જરૂરી છે. આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકનું કર્મચારી દીઠ ધિરાણ જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ કર્મચારીઓની ઉત્પાદકતાનાં દ્રષ્ટિકોણ બેંકની પરિસ્થિતિ વધુ સારી ગણાય. કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ધિરાણ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૨**કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૨૦	૦.૩૯	૦.૨૮	૦.૧૯	૦.૧૮	૦.૩૪	૦.૨૬
૧૯૯૪-૯૫	૦.૨૦	૦.૩૯	૦.૩૮	૦.૧૯	૦.૧૮	૦.૩૪	૦.૨૮
૧૯૯૫-૯૬	૦.૨૧	૦.૪૮	૦.૩૫	૦.૨૪	૦.૧૮	૦.૫૧	૦.૩૩
૧૯૯૬-૯૭	૦.૨૦	૦.૫૨	૦.૩૭	૦.૨૮	૦.૧૬	૦.૬૩	૦.૩૬
૧૯૯૭-૯૮	૦.૨૫	૦.૪૯	૦.૪૫	૦.૩૨	૦.૧૯	૦.૭૩	૦.૪૧
૧૯૯૮-૯૯	૦.૧૯	૦.૫૭	૦.૫૫	૦.૩૭	૦.૨૩	૦.૮૨	૦.૪૭
૧૯૯૯-૦૦	૦.૩૨	૦.૬૫	૦.૬૯	૦.૪૭	૦.૩૬	૧.૦૫	૦.૫૯
૨૦૦૦-૦૧	૦.૫૭	૦.૮૩	૦.૮૫	૦.૫૯	૦.૬૧	૧.૩૯	૦.૮૧
૨૦૦૧-૦૨	૦.૬૨	૦.૯૦	૦.૯૪	૦.૬૨	૦.૫૬	૧.૭૩	૦.૯૦
૨૦૦૨-૦૩	૦.૪૪	૦.૮૦	૧.૨૧	૦.૬૮	૦.૭૧	૨.૧૮	૧.૦૦
સરેરાશ	૦.૩૨	૦.૬૦	૦.૬૧	૦.૪૦	૦.૩૪	૦.૮૮	૦.૫૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૨૦ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૦ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૨૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૯ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૩૨ , ૦.૫૭ અને ૦.૬૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૪ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૩૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૯ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૪૮ અને ૦.૫૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૯ થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૫૭ , ૦.૬૫ , ૦.૮૩ અને ૦.૯૦ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૯૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૮૦ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૨૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૩૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૫ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૨૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૨૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ

૦.૬૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૧૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૯ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૬૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૧૮ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૧૮ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૬ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૦.૧૯ , ૦.૨૩ , ૦.૩૬ અને ૦.૬૧ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૫૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૭૧ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૩૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૦.૩૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૪ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૨.૧૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૧૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર

સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૬ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૪૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૪૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૫૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં

ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૮૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૮૦ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧.૦૦ રહી હતી તેમજ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૫૪ રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૨ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૨ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩.૧૪૭૪	૦.૬૨૯૫	૧૮.૧૭૫૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૩.૮૫૧૩	૦.૪૩૮	૧૨.૬૭૬૮
ભુલ	૪૫	૧.૫૫૮૫	૦.૦૩૪૬	
કુલ	૫૮	૮.૬૫૭૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧૮.૧૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ

મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૬૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૩ કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર :-

બેંકિંગ વ્યવસાયમાં એકત્રિત કરેલ થાપણો અને આપેલ ધિરાણને બિજનેશ કહેવામાં આવે છે. આ બિજનેશ જેમ વધુ તેમ બેંકની કામગીરી સારી ગણાય. કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર, બેંકનો કર્મચારી દીઠ બિજનેશ કેટલો છે તેનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ તેમ ઉત્પાદકતાના દ્રષ્ટિકોણથી પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{બિજનેશ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

$$\text{બિજનેશ} = \text{થાપણો} + \text{ધિરાણ}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૩

કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૩૨	૦.૬૨	૦.૪૧	૦.૩૨	૦.૪૮	૦.૪૮	૦.૪૪
૧૯૮૪-૮૫	૦.૩૨	૦.૬૬	૦.૫૪	૦.૩૩	૦.૫૭	૦.૫૧	૦.૪૮
૧૯૮૫-૮૬	૦.૩૬	૦.૮૧	૦.૫૩	૦.૪૦	૦.૬૦	૦.૭૪	૦.૫૭
૧૯૮૬-૮૭	૦.૪૦	૦.૮૩	૦.૬૧	૦.૪૮	૦.૭૦	૦.૮૩	૦.૬૮
૧૯૮૭-૮૮	૦.૫૦	૦.૮૮	૦.૭૭	૦.૫૮	૦.૭૭	૧.૦૭	૦.૭૮
૧૯૮૮-૮૯	૦.૪૪	૧.૨૦	૦.૮૮	૦.૬૮	૦.૮૨	૧.૩૭	૦.૮૪
૧૯૮૯-૦૦	૦.૬૧	૧.૪૮	૧.૧૬	૦.૮૪	૧.૧૩	૧.૫૦	૧.૧૨
૨૦૦૦-૦૧	૦.૮૪	૧.૭૧	૧.૪૬	૦.૮૫	૧.૪૧	૧.૮૦	૧.૪૦
૨૦૦૧-૦૨	૧.૦૬	૧.૬૮	૧.૬૩	૧.૦૨	૧.૩૪	૨.૩૩	૧.૫૧
૨૦૦૨-૦૩	૦.૮૮	૧.૪૦	૧.૮૨	૧.૦૮	૧.૬૧	૨.૮૬	૧.૬૩
સરેરાશ	૦.૫૮	૧.૧૫	૧.૦૦	૦.૬૭	૦.૮૫	૧.૩૭	૦.૮૬

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૩૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૩૬, ૦.૪૦ અને ૦.૫૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૬૧, ૦.૮૪ અને ૧.૦૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૦૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૮૮ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૫૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૬૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૧.૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧.૭૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૬૯ અને ૧.૪૦ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૧૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૪૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૫૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૫૩ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૮૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૮૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૦૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૩૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૦૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૦૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૭ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૪૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૧.૪૧ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨

માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૩૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૬૧ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૦.૪૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૨.૮૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૮૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૪ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૪૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૫૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૬૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૭૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૯૪ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૧૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૪૦ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૫૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧.૬૩ રહી હતી તેમજ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૯૬ રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં

અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૩ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૩ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૪.૨૮૮૮	૦.૮૫૮૮	૧૭.૮૮૫૪
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૦.૩૧૭૫	૧.૧૪૬૪	૨૩.૮૮૪૧
ભુલ	૪૫	૨.૧૫૦૦	૦.૦૪૭૮	
કુલ	૫૮	૧૬.૭૪૬૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૦૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૩.૮૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૪ કર્મચારી દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર :-

બેંકિંગ વ્યવસાયમાં આવકના મુખ્ય સાધન તરીકે ધિરાણ અને રોકાણનું વ્યાજ હોય છે. આ મળેલ વ્યાજ માથી ચુકવેલ વ્યાજ બાદ કરતા સ્પ્રેડ મળે છે. કર્મચારી દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ સ્પ્રેડ કેટલો છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કર્મચારી દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{સ્પ્રેડ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

$$\text{સ્પ્રેડ} = \text{વ્યાજની આવક} - \text{વ્યાજનો ખર્ચ}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો×ઘડના કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૪

કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૩	૦.૦૧
૧૯૮૪-૮૫	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨
૧૯૮૫-૮૬	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨
૧૯૮૬-૮૭	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૧	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૨
૧૯૮૭-૮૮	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૬	૦.૦૩
૧૯૮૮-૮૯	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૭	૦.૦૩
૧૯૮૯-૦૦	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૧૦	૦.૦૪
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૩	૦.૦૪	૦.૦૪	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૧૧	૦.૦૫
૨૦૦૧-૦૨	૦.૦૩	૦.૦૫	૦.૦૫	૦.૦૩	૦.૦૪	૦.૧૨	૦.૦૫
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૩	૦.૦૪	૦.૦૫	૦.૦૩	૦.૦૪	૦.૧૫	૦.૦૬
સરેરાશ	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૭	૦.૦૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૩ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના

સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૩ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૪ અને ૦.૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૪ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૨ અને ૦.૦૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૩ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૪ અને ૦.૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૫ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૩ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૨ થયો

હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૩ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૪ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૪ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૩ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૧૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૧ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૨ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા

[illegible]

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૪ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૪ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૦.૦૨૦૪	૦.૦૦૪૧	૧૮.૫૨૬૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૦૧૩૫	૦.૦૦૧૫	૬.૮૦૦૧
ભુલ	૪૫	૦.૦૦૮૮	૦.૦૦૦૨	
કુલ	૫૮	૦.૦૪૩૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૫૩ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૬.૮૦ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૫ કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર :-

બેંકની આવકમાં મુખ્ય હિસ્સો ધિરાણ અને રોકાણ પર મળેલ વ્યાજનો હોય છે, વ્યાજ સિવાયની આવક નહિવત હોય છે. કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.પ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.પ

કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૦૪	૦.૦૬	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૫	૦.૦૫	૦.૦૪
૧૯૮૪-૮૫	૦.૦૪	૦.૦૬	૦.૦૪	૦.૦૩	૦.૦૫	૦.૦૬	૦.૦૫
૧૯૮૫-૮૬	૦.૦૪	૦.૦૭	૦.૦૫	૦.૦૪	૦.૦૭	૦.૦૭	૦.૦૬
૧૯૮૬-૮૭	૦.૦૬	૦.૧૦	૦.૦૬	૦.૦૫	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૭
૧૯૮૭-૮૮	૦.૦૬	૦.૧૦	૦.૦૭	૦.૦૬	૦.૦૮	૦.૧૧	૦.૦૮
૧૯૮૮-૮૯	૦.૦૫	૦.૧૨	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૧૦	૦.૧૫	૦.૧૦
૧૯૮૯-૦૦	૦.૦૬	૦.૧૩	૦.૧૦	૦.૦૮	૦.૧૧	૦.૧૮	૦.૧૧
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૮	૦.૧૪	૦.૧૨	૦.૦૮	૦.૧૨	૦.૨૧	૦.૧૩
૨૦૦૧-૦૨	૦.૧૧	૦.૧૬	૦.૧૫	૦.૧૧	૦.૧૨	૦.૨૫	૦.૧૫
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૮	૦.૧૩	૦.૧૭	૦.૧૧	૦.૧૩	૦.૩૧	૦.૧૬
સરેરાશ	૦.૦૬	૦.૧૧	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૦૮	૦.૧૫	૦.૧૦

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.પ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૪ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૬ , ૦.૦૮ અને ૦.૧૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.પ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૭ અને ૦.૧૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૦ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૧૨ , ૦.૧૩ , ૦.૧૪ અને ૦.૧૬ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૩ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.પ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૧૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.પ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૩ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૦.૧૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૧ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.પ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા

વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૫ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૧૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૩૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૩૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૪ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને

જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૦ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૧૬ રહી હતી તેમજ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના

સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.પ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.પ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૦.૦૪૮૮	૦.૦૧	૧૪.૧૮૧૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૦૮૦૧	૦.૦૧	૧૪.૨૪૧૧
ભુલ	૪૫	૦.૦૩૧૬	૦.૦૦૦૭	
કુલ	૫૮	૦.૧૭૧૭		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૧૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૨૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ.૩.૬ કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર :—

બેંકના કુલ ખર્ચના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય છે, વ્યાજનો ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ અને અન્ય ખર્ચ. કુલ ખર્ચમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજનો ખર્ચનો હોય છે. કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ ખર્ચ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૬

કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૦૪	૦.૦૫	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૪	૦.૦૪	૦.૦૪
૧૯૯૪-૯૫	૦.૦૪	૦.૦૬	૦.૦૪	૦.૦૪	૦.૦૫	૦.૦૪	૦.૦૫
૧૯૯૫-૯૬	૦.૦૪	૦.૦૬	૦.૦૪	૦.૦૪	૦.૦૬	૦.૦૫	૦.૦૫
૧૯૯૬-૯૭	૦.૦૫	૦.૦૮	૦.૦૬	૦.૦૫	૦.૦૭	૦.૦૮	૦.૦૭
૧૯૯૭-૯૮	૦.૦૫	૦.૦૮	૦.૦૬	૦.૦૫	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૭
૧૯૯૮-૯૯	૦.૦૪	૦.૧૦	૦.૦૭	૦.૦૬	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૮
૧૯૯૯-૦૦	૦.૦૫	૦.૧૨	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૦૮	૦.૧૨	૦.૦૮
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૭	૦.૧૨	૦.૧૦	૦.૦૮	૦.૧૧	૦.૧૩	૦.૧૦
૨૦૦૧-૦૨	૦.૦૮	૦.૧૩	૦.૧૨	૦.૧૦	૦.૧૦	૦.૧૬	૦.૧૨
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૭	૦.૧૧	૦.૧૪	૦.૧૦	૦.૧૧	૦.૨૦	૦.૧૨
સરેરાશ	૦.૦૫	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૬	૦.૦૮	૦.૧૦	૦.૦૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૪ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૫ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૫ , ૦.૦૭ અને ૦.૦૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૭ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૬ થયો

હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૮ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૧૦ અને ૦.૧૨ થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૧ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૪ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૬ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૧૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૪ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૫ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૦૬ , ૦.૦૭ , ૦.૦૮ અને ૦.૧૦ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ

ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૦ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૦.૦૯ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૯ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૧ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૧ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૪ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૫ અને ૦.૦૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૮ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૨૦ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૨૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૪ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા અમરેલી, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં

[illegible]

અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૧૨ રહી હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૨ રહી હતી તેમજ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૬ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૬ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૦.૦૧૪૮	૦.૦૦૩	૧૨.૦૨૧૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૦૪૭૭	૦.૦૦૫૩	૨૧.૫૮૨૩
ભુલ	૪૫	૦.૦૧૧૧	૦.૦૦૦૨	
કુલ	૫૮	૦.૦૭૩૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૦૨ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૫૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૭ કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર :-

વહીવટી ખર્ચમાં કર્મચારીઓને લગતા તમામ ખર્ચનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે. કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ વહીવટી ખર્ચ}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૭ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૭**કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧
૧૯૯૪-૯૫	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧
૧૯૯૫-૯૬	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧
૧૯૯૬-૯૭	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૧
૧૯૯૭-૯૮	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૧
૧૯૯૮-૯૯	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨
૧૯૯૯-૦૦	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨
૨૦૦૧-૦૨	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૩	૦.૦૨
સરેરાશ	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૨

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધી કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધી કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર સ્થિર ૦.૦૧ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૨ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૨ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૩ રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ દર્શાવે છે

[illegible]

સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો અને ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૨ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો અને ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૭ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૭ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૦.૦૦૦૫	૦.૦૦૦૧૦૩	૮.૪૮૩૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૦૦૧૧	૦.૦૦૦૧૨૧	૧૧.૨૩૨૮
ભુલ	૪૫	૦.૦૦૦૫	૦.૦૦૦૦૧૧	
કુલ	૫૮	૦.૦૦૨૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૭ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૪૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૧.૨૩ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૩.૮ કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર :-

બેંકના નફા-નુકસાન ખાતાના ચોખ્ખા નફા પરથી ઉત્પાદકતાના દષ્ટિકોણથી આ ગુણોત્તર શોધવામાં આવે છે. કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તર દ્વારા કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખો નફો કેટલો છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{કર્મચારીઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૮**કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૦૦૧૫	૦.૦૦૬૦	૦.૦૦૧૩	૦.૦૦૨૭	૦.૦૦૩૬	૦.૦૧૬૦	૦.૦૦૪૩
૧૯૯૪-૯૫	૦.૦૦૩૫	૦.૦૦૭૩	૦.૦૦૫૨	૦.૦૦૩૩	૦.૦૦૬૯	૦.૦૧૯૫	૦.૦૦૬૫
૧૯૯૫-૯૬	૦.૦૦૫૫	૦.૦૦૭૧	૦.૦૦૨૧	૦.૦૦૧૩	૦.૦૦૭૬	૦.૦૧૮૨	૦.૦૦૬૫
૧૯૯૬-૯૭	૦.૦૦૮૮	૦.૦૦૮૬	૦.૦૦૦૫	૦.૦૦૧૩	૦.૦૧૧૧	૦.૦૧૪૬	૦.૦૦૭૩
૧૯૯૭-૯૮	૦.૦૦૭૭	૦.૦૧૦૬	૦.૦૧૨૬	૦.૦૦૨૨	૦.૦૧૨૪	૦.૦૩૫૨	૦.૦૧૩૫
૧૯૯૮-૯૯	૦.૦૦૮૩	૦.૦૧૩૨	૦.૦૧૭૫	૦.૦૦૧૬	૦.૦૧૪૬	૦.૦૫૪૬	૦.૦૧૮૩
૧૯૯૯-૦૦	૦.૦૦૭૧	૦.૦૧૧૬	૦.૦૧૬૫	૦.૦૦૩૦	૦.૦૧૬૪	૦.૦૭૦૭	૦.૦૨૦૯
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૧૧૩	૦.૦૧૮૫	૦.૦૨૦૯	૦.૦૦૨૭	૦.૦૧૧૩	૦.૦૮૩૩	૦.૦૨૪૭
૨૦૦૧-૦૨	૦.૦૧૫૫	૦.૦૨૪૩	૦.૦૨૮૪	૦.૦૦૬૦	૦.૦૧૫૪	૦.૦૯૪૧	૦.૦૩૦૬
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૧૨૨	૦.૦૨૨૩	૦.૦૩૦૪	૦.૦૦૯૨	૦.૦૧૬૫	૦.૧૧૬૬	૦.૦૩૪૫
સરેરાશ	૦.૦૦૮૧	૦.૦૧૩૦	૦.૦૧૩૪	૦.૦૦૧૯	૦.૦૧૧૬	૦.૦૫૨૩	૦.૦૧૬૭

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૧૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૦૩૫ , ૦.૦૦૫૫ અને ૦.૦૦૮૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૭૭ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૦૮૩ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૧૧૩ અને ૦.૦૧૫૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૧૫૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૨૨ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૦૮૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૮ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૬૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૦૭૩ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૦૮૬ , ૦.૦૧૦૬ અને ૦.૦૧૩૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૧૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૧૮૫ અને ૦.૦૨૪૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૨૪૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૨૨૩ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૧૩૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૧૩ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૦૫૨ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૦૦૨૧ અને ૦.૦૦૦૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર

૦.૦૦૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૧૨૬ અને ૦.૦૧૭૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૬૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૨૦૯ , ૦.૦૨૮૪ અને ૦.૦૩૦૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૩૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૧૩૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૨૭ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૩૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૦૧૩ , ૦.૦૦૧૩ અને ૦.૦૦૨૨ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૧૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૦૩૦ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦૨૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૦૬૦ અને ૦.૦૦૮૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૦૮૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૦૧૯ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૩૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૦.૦૧૬૪ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૧૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૧૫૪ અને ૦.૦૧૬૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૧૬૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૧૧૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ

માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૧૬૦ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૧૮૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૦૧૮૨ અને ૦.૦૧૪૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૧૪૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૧૧૬૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૧૬૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૫૨૩ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૦૪૩ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૦૬૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ પાછલા વર્ષની તુલનાએ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૦૬૫ રહી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૦૭૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી

બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૧૩૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૧૮૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૨૦૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૨૪૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૩૦૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૦૩૪૫ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૦૧૬૭ રહી હતી. જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ યોજ્જા નફાના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૬૧.૦૦૪૩	૩૨.૨૦૦૮	૧૭.૮૭૭૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬૩.૩૦૪૪	૭.૯૧૭૮	૩.૮૦૫૧
ભુલ	૪૫	૮૧.૦૫૨૮	૧.૮૦૧૨	
કુલ	૫૮	૩૦૫.૩૬૧૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૭.૮૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૧ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૪.૧ શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર :-

બેંકની થાપણો ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલી હોય છે ટુંકા ગાળાની થાપણો, મધ્યમ ગાળાની થાપણો, અને લાંબા ગાળાની થાપણો. શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તર દ્વારા બેંકની શાખા દીઠ થાપણનું પ્રમાણ જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની શાખાઓની ઉત્પાદકતા વધુ છે તેમ કહેવાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની શાખાઓની ઉત્પાદકતા નબળી છે તેમ કહેવાય. શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{થાપણ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૯ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૯

શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૮૧	૧.૨૭	૦.૮૯	૧.૦૦	૧.૯૪	૧.૦૨	૧.૧૬
૧૯૯૪-૯૫	૦.૮૪	૧.૫૦	૧.૦૬	૧.૧૪	૨.૩૮	૧.૩૫	૧.૩૮
૧૯૯૫-૯૬	૧.૦૨	૧.૭૬	૧.૨૫	૧.૨૭	૨.૫૪	૧.૯૮	૧.૬૪
૧૯૯૬-૯૭	૧.૩૪	૨.૧૩	૧.૫૮	૧.૫૪	૩.૨૮	૨.૫૬	૨.૦૭
૧૯૯૭-૯૮	૧.૬૦	૨.૭૪	૨.૦૬	૧.૭૫	૩.૨૧	૨.૯૯	૨.૩૯
૧૯૯૮-૯૯	૨.૦૧	૩.૫૪	૨.૭૨	૨.૧૫	૩.૯૬	૩.૬૧	૩.૦૦
૧૯૯૯-૦૦	૨.૩૦	૪.૫૮	૨.૮૪	૨.૩૬	૪.૪૮	૪.૦૫	૩.૪૪
૨૦૦૦-૦૧	૨.૪૦	૪.૯૧	૩.૬૧	૨.૩૬	૪.૭૫	૪.૪૭	૩.૭૫
૨૦૦૧-૦૨	૨.૩૪	૪.૬૨	૩.૮૩	૨.૬૧	૪.૫૦	૪.૯૯	૩.૮૨
૨૦૦૨-૦૩	૨.૫૨	૪.૨૪	૩.૭૨	૨.૭૯	૪.૮૯	૫.૧૯	૩.૮૯
સરેરાશ	૧.૭૨	૩.૧૩	૨.૩૬	૧.૯૦	૩.૫૯	૩.૨૨	૨.૬૫

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૯ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૮૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૨.૪૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૩૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૫૨ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૭૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૯ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૧.૨૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૪.૮૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૪.૮૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪.૬૨ અને ૪.૨૪ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૧૩ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૦.૮૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૩.૮૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૩.૮૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૭૨ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૩૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૧.૦૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૦૦ માં ૨.૩૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૨.૩૬ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૬૧ અને ૨.૭૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૭૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૦ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૧.૮૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭

સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૩૮ , ૨.૫૪ અને ૩.૨૮ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૨૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩.૯૬ , ૪.૪૮ અને ૪.૭૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૫૦ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૮૯ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૫૯ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૯ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર ૧.૦૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૫.૧૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૫.૧૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૨૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૯ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૧૬ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૩૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૬૪ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ

[illegible]

રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૯ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૮.૬૬૭૭	૫.૮૩૩૫	૩૮.૩૦૬૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬૦.૭૬૦૧	૬.૭૫૧૧	૪૩.૫૮૪૮
ભુલ	૪૫	૬.૮૭૦૩	૦.૧૫૪૮	
કુલ	૫૮	૯૬.૩૦૮૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૮.૩૧ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૩.૫૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ.૪.૨ શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર :-

ધિરાણ એ બેંક માટે સૌથી મહત્વની કામગીરી છે. નફાકારક અને સલામત ધિરાણ કરવું એ બેંક માટે જરૂરી છે. શાખા દીઠ ધિરાણના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકનું શાખા દીઠ ધિરાણ જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ શાખાઓની ઉત્પાદકતાનાં દ્રષ્ટિકોણ બેંકની પરિસ્થિતિ વધુ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ શાખાઓની ઉત્પાદકતાનાં દ્રષ્ટિકોણ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ધિરાણ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૧૦ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૧૦

શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૧.૪૭	૨.૧૬	૨.૦૫	૧.૫૫	૧.૧૩	૨.૬૦	૧.૮૩
૧૯૯૪-૯૫	૧.૪૦	૨.૧૪	૨.૬૦	૧.૫૬	૧.૧૫	૨.૬૩	૧.૯૧
૧૯૯૫-૯૬	૧.૪૩	૨.૫૪	૨.૪૦	૧.૮૮	૧.૦૬	૪.૩૮	૨.૨૮
૧૯૯૬-૯૭	૧.૨૬	૨.૭૧	૨.૪૮	૨.૦૮	૦.૮૪	૫.૪૬	૨.૪૮
૧૯૯૭-૯૮	૧.૬૪	૨.૭૪	૨.૮૮	૨.૨૩	૧.૦૬	૬.૩૧	૨.૮૧
૧૯૯૮-૯૯	૧.૫૬	૩.૧૪	૩.૪૫	૨.૪૧	૧.૩૪	૭.૪૮	૩.૨૩
૧૯૯૯-૦૦	૨.૪૮	૩.૫૮	૪.૧૮	૨.૯૭	૨.૧૩	૮.૩૮	૪.૧૩
૨૦૦૦-૦૧	૩.૬૨	૪.૫૮	૪.૮૮	૩.૭૭	૩.૬૦	૧૨.૧૪	૫.૪૫
૨૦૦૧-૦૨	૩.૩૨	૫.૩૧	૫.૩૦	૪.૦૮	૩.૨૮	૧૪.૩૧	૫.૮૪
૨૦૦૨-૦૩	૨.૫૮	૫.૬૮	૬.૩૮	૪.૬૫	૩.૮૩	૧૬.૮૮	૬.૬૭
સરેરાશ	૨.૦૮	૩.૪૬	૩.૬૭	૨.૭૨	૧.૮૫	૮.૧૬	૩.૬૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૧.૪૭ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૪૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૨૬ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૬૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૫૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૪૮ અને ૩.૬૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૩.૬૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૩૨ અને ૨.૫૮ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૦૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૨.૧૬ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૧૪ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૫.૬૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૫.૬૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૪૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૨.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૬૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૪૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૬.૩૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૬.૩૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૬૭ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૧.૫૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૪.૬૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪.૬૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૭૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૧.૧૩ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૧૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ

ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૦૬ અને ૦.૮૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૧.૦૬ , ૧.૩૪ , ૨.૧૩ અને ૩.૬૦ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૨૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૮૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર ૨.૬૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧૬.૮૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૬.૮૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૧૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૩ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧.૮૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨.૨૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ

[illegible]

સરેરાશ ૩.૬૮ રહી હતી. જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧૦ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૦ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૬૫.૮૪૮૭	૫૩.૧૬૮૭	૨૧.૦૮૭૧
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૬૮.૪૫૮૬	૧૮.૮૨૮૭	૭.૪૭૧
ભુલ	૪૫	૧૧૩.૪૧૦૮	૨.૫૨૦૨	
કુલ	૫૮	૫૪૮.૭૧૮૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૦ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૧૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૭.૪૭ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૪.૩ શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર :-

બેંકિંગ વ્યવસાયમાં એકત્રિત કરેલ થાપણો અને આપેલ ધિરાણને બિજનેશ કહેવામાં આવે છે. આ બિજનેશ જેમ વધુ તેમ બેંકની કામગીરી સારી ગણાય. શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર, બેંકનો શાખા દીઠ બિજનેશ કેટલો છે તેનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ તેમ ઉત્પાદકતાના દ્રષ્ટિકોણથી પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ ઉત્પાદકતાના દ્રષ્ટિકોણથી પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{બિજનેશ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

બિજનેશ = થાપણો + ધિરાણ

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૧૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૧૧

શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૨.૨૭	૩.૪૪	૨.૮૩	૨.૫૫	૩.૦૭	૩.૬૧	૨.૮૮
૧૯૮૪-૮૫	૨.૨૪	૩.૬૪	૩.૬૫	૨.૭૦	૩.૫૨	૩.૮૮	૩.૨૮
૧૯૮૫-૮૬	૨.૪૫	૪.૨૮	૩.૬૪	૩.૧૬	૩.૬૦	૬.૩૭	૩.૮૨
૧૯૮૬-૮૭	૨.૬૦	૪.૮૪	૪.૦૭	૩.૬૨	૪.૨૧	૮.૦૨	૪.૫૬
૧૯૮૭-૮૮	૩.૨૪	૫.૪૮	૪.૮૩	૩.૮૭	૪.૨૭	૮.૩૦	૫.૨૦
૧૯૮૮-૮૯	૩.૫૭	૬.૬૮	૬.૧૭	૪.૫૫	૫.૩૦	૧૧.૦૮	૬.૨૩
૧૯૮૯-૯૦	૪.૭૮	૮.૧૬	૭.૦૩	૫.૩૩	૬.૬૧	૧૩.૪૨	૭.૫૬
૨૦૦૦-૦૧	૬.૦૨	૮.૫૦	૮.૬૦	૬.૧૪	૮.૩૫	૧૬.૬૧	૮.૨૦
૨૦૦૧-૦૨	૫.૬૬	૮.૮૩	૮.૧૨	૬.૬૮	૭.૭૮	૧૮.૩૦	૮.૭૫
૨૦૦૨-૦૩	૫.૧૦	૮.૮૩	૧૦.૧૧	૭.૪૪	૮.૭૩	૨૨.૦૮	૧૦.૫૭
સરેરાશ	૩.૭૮	૬.૫૮	૬.૦૩	૪.૬૨	૫.૫૫	૧૧.૩૮	૬.૩૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૨.૨૭ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૨૪ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૬.૦૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૬.૦૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૬૬ અને ૫.૧૦ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૭૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૩.૪૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૯.૯૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૯.૯૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૯.૯૩ રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૫૯ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૨.૯૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૬૫ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૬૪ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧૦.૧૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૦.૧૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૦૩ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૨.૫૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૭.૪૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૭.૪૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૬૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૩.૦૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧

સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૮.૩૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૭૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૭૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૫૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર ૩.૬૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૨૨.૦૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૨.૦૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૩૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૮૮ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૨૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૮૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪.૫૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર

[illegible]

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૫.૧૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૧ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૫૬.૪૧૬	૭૧.૨૮૩૨	૨૦.૮૪૦૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૪૨૦.૭૨૧૬	૪૬.૭૪૬૮	૧૩.૭૩૨૬
ભુલ	૪૫	૧૫૩.૧૮૩૮	૩.૪૦૪૧	
કુલ	૫૮	૯૩૦.૩૨૧૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૦.૮૪ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૩.૭૩ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ.૪.૪ શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર :-

બેંકિંગ વ્યવસાયમાં આવકના મુખ્ય સાધન તરીકે ધિરાણ અને રોકાણનું વ્યાજ હોય છે. આ મળેલ વ્યાજ માથી ચુકવેલ વ્યાજ બાદ કરતા સ્પ્રેડ મળે છે. શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તર દ્વારા શાખા દીઠ સ્પ્રેડ કેટલો છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{સ્પ્રેડ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

સ્પ્રેડ = વ્યાજની આવક - વ્યાજનો ખર્ચ

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૧૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૧૨

શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૦૭	૦.૦૮	૦.૦૬	૦.૦૫	૦.૦૭	૦.૨૧	૦.૦૮
૧૯૮૪-૮૫	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૦૭	૦.૧૦	૦.૨૫	૦.૧૧
૧૯૮૫-૮૬	૦.૧૦	૦.૧૧	૦.૦૮	૦.૦૮	૦.૧૧	૦.૨૮	૦.૧૩
૧૯૮૬-૮૭	૦.૧૪	૦.૧૨	૦.૧૫	૦.૧૧	૦.૧૫	૦.૨૮	૦.૧૬
૧૯૮૭-૮૮	૦.૧૫	૦.૧૩	૦.૧૬	૦.૧૨	૦.૧૬	૦.૪૮	૦.૨૦
૧૯૮૮-૮૯	૦.૧૭	૦.૧૫	૦.૨૦	૦.૧૩	૦.૨૦	૦.૬૦	૦.૨૪
૧૯૮૯-૦૦	૦.૧૬	૦.૧૬	૦.૨૦	૦.૧૫	૦.૨૦	૦.૮૮	૦.૨૮
૨૦૦૦-૦૧	૦.૧૭	૦.૨૨	૦.૨૪	૦.૧૬	૦.૨૦	૦.૯૭	૦.૩૩
૨૦૦૧-૦૨	૦.૧૭	૦.૨૭	૦.૨૫	૦.૧૮	૦.૨૩	૧.૦૨	૦.૩૬
૨૦૦૨-૦૩	૦.૧૬	૦.૨૮	૦.૨૮	૦.૨૧	૦.૨૨	૧.૧૪	૦.૩૮
સરેરાશ	૦.૧૪	૦.૧૬	૦.૧૭	૦.૧૩	૦.૧૬	૦.૬૧	૦.૨૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૦.૧૭ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૧૭ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૬ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૨૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૨૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૮ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૧૫ , ૦.૧૬ અને ૦.૨૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૦ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૨૪ , ૦.૨૫ અને ૦.૨૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૨૯ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૧૭ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૨૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૨૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૦૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં ૦.૨૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૨૦ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨

માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૩ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૨૨ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર ૦.૨૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૨૫ અને ૦.૨૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૮ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૧૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૧૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૯ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં

ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૦ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૪ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૩૯ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૨૩ રહી હતી. જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય

દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧૨ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૨ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧.૭૬૭૫	૦.૩૫૩૫	૨૧.૮૬૩૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૬૧૭૧	૦.૦૬૮૬	૪.૨૪૦૪
ભુલ	૪૫	૦.૭૨૭૬	૦.૦૧૬૨	
કુલ	૫૮	૩.૧૧૨૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૮૬ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪.૨૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ.૪.૫ શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર :-

બેંકની આવકમાં મુખ્ય હિસ્સો ધિરાણ અને રોકાણ પર મળેલ વ્યાજનો હોય છે, વ્યાજ સિવાયની આવક નહિવત હોય છે. શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તર દ્વારા શાખા દીઠ કુલ આવકનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ આવક}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૧૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક પ.૧૩

શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૨૬	૦.૩૨	૦.૨૩	૦.૨૩	૦.૨૯	૦.૩૯	૦.૨૯
૧૯૯૪-૯૫	૦.૩૦	૦.૩૫	૦.૩૦	૦.૨૬	૦.૩૩	૦.૪૬	૦.૩૩
૧૯૯૫-૯૬	૦.૩૦	૦.૩૮	૦.૩૨	૦.૩૪	૦.૩૯	૦.૫૭	૦.૩૮
૧૯૯૬-૯૭	૦.૩૯	૦.૫૦	૦.૪૧	૦.૩૬	૦.૪૯	૦.૭૮	૦.૪૯
૧૯૯૭-૯૮	૦.૩૬	૦.૫૮	૦.૪૭	૦.૩૯	૦.૫૦	૦.૯૯	૦.૫૫
૧૯૯૮-૯૯	૦.૪૦	૦.૬૫	૦.૫૪	૦.૪૩	૦.૫૮	૧.૧૮	૦.૬૩
૧૯૯૯-૦૦	૦.૪૪	૦.૭૪	૦.૬૩	૦.૪૯	૦.૬૩	૧.૬૬	૦.૭૭
૨૦૦૦-૦૧	૦.૫૧	૦.૭૯	૦.૭૩	૦.૫૯	૦.૬૯	૧.૮૫	૦.૮૬
૨૦૦૧-૦૨	૦.૫૭	૦.૯૨	૦.૮૩	૦.૭૦	૦.૬૮	૨.૧૦	૦.૯૭
૨૦૦૨-૦૩	૦.૪૬	૦.૯૧	૦.૮૯	૦.૭૩	૦.૭૦	૨.૪૩	૧.૦૨
સરેરાશ	૦.૪૦	૦.૬૧	૦.૫૪	૦.૪૫	૦.૫૩	૧.૨૪	૦.૬૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૨૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૩૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૦ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૩૯ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૬ થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૪૦ , ૦.૪૪ , ૦.૫૧ અને ૦.૫૭ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૫૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૪૬ થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૩૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૦.૯૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ

ગુણોત્તર ૦.૮૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૮૧ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૨૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૮૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૨૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૭૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૭૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૨૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૬૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૬૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૭૦ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૫૩ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર ૦.૩૮ હતો જે અભ્યાસ

હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૨.૪૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૪૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૨૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૯ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૩૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૪૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૫૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના

કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૬૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૭૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૮૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૮૭ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧.૦૨ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની

ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧૩ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૩ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૪.૭૮૦૩	૦.૯૫૬૧	૧૭.૩૬૨૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૩.૭૮	૦.૪૨	૭.૬૨૭૪
ભુલ	૪૫	૨.૪૭૭૮	૦.૦૫૫૧	
કુલ	૫૮	૧૧.૦૩૮૩		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૧૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૭.૩૬ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૭.૬૩ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૪.૬ શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર :-

બેંકના કુલ ખર્ચના ત્રણ ભાગ પાડી શકાય છે, વ્યાજનો ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ અને અન્ય ખર્ચ. કુલ ખર્ચમાં મુખ્ય હિસ્સો વ્યાજનો ખર્ચનો હોય છે. શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તર દ્વારા શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ ખર્ચ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૧૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૧૪

શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૨૫	૦.૨૮	૦.૨૨	૦.૨૬	૦.૨૭	૦.૨૭	૦.૨૬
૧૯૮૪-૮૫	૦.૨૮	૦.૩૧	૦.૨૬	૦.૨૮	૦.૨૮	૦.૩૦	૦.૨૮
૧૯૮૫-૮૬	૦.૨૬	૦.૩૪	૦.૩૧	૦.૩૫	૦.૩૫	૦.૪૧	૦.૩૪
૧૯૮૬-૮૭	૦.૩૩	૦.૪૫	૦.૪૨	૦.૩૫	૦.૪૨	૦.૬૫	૦.૪૪
૧૯૮૭-૮૮	૦.૩૧	૦.૫૨	૦.૩૮	૦.૩૭	૦.૪૩	૦.૬૮	૦.૪૫
૧૯૮૮-૮૯	૦.૩૩	૦.૫૭	૦.૪૪	૦.૪૨	૦.૫૦	૦.૭૪	૦.૫૦
૧૯૮૯-૦૦	૦.૩૮	૦.૬૮	૦.૫૩	૦.૪૭	૦.૫૪	૧.૦૩	૦.૬૧
૨૦૦૦-૦૧	૦.૪૪	૦.૬૮	૦.૬૧	૦.૫૮	૦.૬૨	૧.૧૩	૦.૬૮
૨૦૦૧-૦૨	૦.૪૮	૦.૭૮	૦.૬૭	૦.૬૬	૦.૫૮	૧.૩૨	૦.૭૫
૨૦૦૨-૦૩	૦.૩૮	૦.૭૬	૦.૭૩	૦.૬૬	૦.૬૧	૧.૫૩	૦.૭૮
સરેરાશ	૦.૩૫	૦.૫૪	૦.૪૬	૦.૪૪	૦.૪૬	૦.૮૧	૦.૫૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૧૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૮ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૨૬ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૩૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૧ થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૩૩ , ૦.૩૮ , ૦.૪૪ અને ૦.૪૮ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૪૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૭૮ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૩૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માંથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૦.૬૮ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૬૮ રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૭૮ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૭૬ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૫૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ દર્શાવે છે કે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૨૬ , ૦.૩૧ અને ૦.૪૨ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૩૮ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૭૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૭૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૨૮ અને ૦.૩૫ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૩૫ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૦.૬૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૬૬ રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૪ રહી

હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૬૨ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૬૨ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૫૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૬૧ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર ૦.૨૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૫૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૫૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૬ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો તથા જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ જેટલો જ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જામનગર જિલ્લા

[illegible]

જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૭૮ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૫૧ રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧૪ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૪ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧.૨૪૬૭	૦.૨૪૮૩	૧૪.૮૨૦૩
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧.૮૨	૦.૨૧૩૩	૧૨.૬૮
ભુલ	૪૫	૦.૭૫૭૧	૦.૦૧૬૮	
કુલ	૫૮	૩.૮૨૩૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૮૨ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૬૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૪.૭ શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર :-

વહીવટી ખર્ચમાં કર્મચારીઓને લગતા તમામ ખર્ચનો સમાવેશ કરવામા આવેલ છે. શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તર દ્વારા શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ વહીવટી ખર્ચ}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૫.૧૫ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૧૫

શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૫.૩૫	૩.૮૬	૪.૯૪	૬.૪૮	૪.૬૫	૭.૫૦	૫.૪૬
૧૯૯૪-૯૫	૪.૯૬	૪.૩૧	૫.૧૬	૭.૬૦	૫.૧૮	૮.૪૨	૫.૯૪
૧૯૯૫-૯૬	૫.૨૬	૫.૭૧	૫.૯૫	૮.૬૦	૫.૮૧	૧૦.૯૪	૭.૦૫
૧૯૯૬-૯૭	૭.૬૭	૭.૩૦	૭.૪૭	૮.૫૭	૭.૯૮	૧૩.૯૪	૮.૮૨
૧૯૯૭-૯૮	૮.૫૪	૬.૨૪	૭.૪૭	૮.૬૫	૮.૩૪	૧૭.૨૮	૮.૪૨
૧૯૯૮-૯૯	૮.૫૮	૭.૦૧	૮.૧૬	૧૦.૫૦	૧૦.૩૪	૧૬.૨૮	૧૦.૧૫
૧૯૯૯-૦૦	૮.૭૬	૮.૦૬	૮.૮૪	૧૧.૮૨	૮.૮૧	૨૬.૦૭	૧૨.૫૬
૨૦૦૦-૦૧	૮.૦૭	૧૦.૩૧	૮.૭૧	૧૨.૮૪	૧૧.૭૦	૨૧.૨૭	૧૨.૩૨
૨૦૦૧-૦૨	૭.૧૫	૧૧.૫૮	૮.૬૩	૧૩.૧૫	૧૩.૨૫	૨૦.૭૩	૧૨.૫૮
૨૦૦૨-૦૩	૭.૨૧	૧૧.૬૭	૧૧.૨૮	૧૪.૯૬	૧૨.૬૩	૨૦.૪૦	૧૩.૦૩
સરેરાશ	૭.૧૬	૭.૭૧	૭.૯૬	૧૦.૩૨	૮.૮૭	૧૬.૨૮	૮.૭૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૫.૩૫ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૯૬ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૮.૭૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૮.૭૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮.૦૭ અને ૭.૧૫ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૨૧ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૧૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૩.૮૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૪.૩૧ , ૫.૭૧ અને ૭.૩૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૨૪ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧૧.૬૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૧.૬૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૭૧ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૪.૯૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫.૧૬ , ૫.૯૫ અને ૭.૪૭ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૭.૪૭ રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૧૬ અને ૯.૮૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૯.૭૧ અને ૯.૬૩ થયો

હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૨૮ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૮૬ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૬.૪૮ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭.૬૦ અને ૮.૬૦ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૫૭ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧૪.૮૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૮૬ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૦.૩૨ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૪.૬૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૧૦.૩૪ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૮૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૧.૭૦ અને ૧૩.૨૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૨૫ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૬૩ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૭ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર ૭.૫૦ હતો જે

અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધી અનુક્રમે ૮.૪૨ , ૧૦.૮૪ , ૧૩.૮૪ અને ૧૭.૨૮ રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૬.૨૮ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૬.૦૭ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૧.૨૭ , ૨૦.૭૩ અને ૨૦.૪૦ થયો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૪૬ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૫.૮૪ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૦૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૮૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૪૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો.

ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૦.૧૫ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૨.૫૬ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૩૨ થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૨.૫૮ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૩.૦૩ રહી હતી તેમજ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૮.૭૩ રહી હતી. જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં

સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક પ.૧૫ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક પ.૧૫ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૭૭.૪૧૬૬	૧૧૫.૪૮૩૩	૩૦.૦૫૩૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૪૪૭.૪૬૬૧	૪૮.૭૧૮૫	૧૨.૮૩૮૮
ભુલ	૪૫	૧૭૨.૮૧૪૮	૩.૮૪૨૬	
કુલ	૫૮	૧૧૯૭.૭૯૭૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૦.૦૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૮૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૪.૮ શાખા દીઠ યોજ્ઞા નફાનો ગુણોત્તર :-

બેંકના નફા-નુકસાન ખાતાના યોજ્ઞા નફા પરથી ઉત્પાદકતાના દ્રષ્ટિકોણથી આ ગુણોત્તર શોધવામા આવે છે. શાખા દીઠ યોજ્ઞા નફાના ગુણોત્તર દ્વારા શાખા દીઠ યોજ્ઞો નફો કેટલો છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ઉત્પાદકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. શાખા દીઠ યોજ્ઞા નફાનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{શાખા દીઠ યોજ્ઞા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{યોજ્ઞો નફો}}{\text{શાખાઓની સંખ્યા}}$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક પ.૧૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ યોજ્ઞો નફાના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

કોષ્ટક ૫.૧૬

શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૦.૦૧૦૪	૦.૦૩૩૦	૦.૦૦૮૨	૦.૦૨૨૨	૦.૦૨૨૭	૦.૧૨૧૦	૦.૦૨૮૦
૧૯૮૪-૮૫	૦.૦૨૪૩	૦.૦૪૦૩	૦.૦૩૫૩	૦.૦૨૬૭	૦.૦૪૨૮	૦.૧૫૩૨	૦.૦૪૪૮
૧૯૮૫-૮૬	૦.૦૩૭૮	૦.૦૩૭૮	૦.૦૧૪૭	૦.૦૧૦૪	૦.૦૪૫૫	૦.૧૫૭૧	૦.૦૪૭૧
૧૯૮૬-૮૭	૦.૦૫૭૧	૦.૦૪૪૭	૦.૦૦૩૪	૦.૦૦૮૮	૦.૦૬૭૩	૦.૧૨૫૮	૦.૦૫૦૨
૧૯૮૭-૮૮	૦.૦૪૮૬	૦.૦૫૮૧	૦.૦૮૧૧	૦.૦૧૫૩	૦.૦૬૮૮	૦.૩૦૪૧	૦.૦૮૬૪
૧૯૮૮-૮૯	૦.૦૬૭૫	૦.૦૭૩૧	૦.૧૦૮૨	૦.૦૧૦૪	૦.૦૮૪૬	૦.૪૪૨૮	૦.૧૩૧૩
૧૯૮૯-૦૦	૦.૦૫૫૬	૦.૦૬૩૮	૦.૦૮૮૭	૦.૦૧૮૦	૦.૦૮૬૧	૦.૬૩૧૩	૦.૧૬૦૮
૨૦૦૦-૦૧	૦.૦૭૨૧	૦.૧૦૨૮	૦.૧૨૩૪	૦.૦૧૭૧	૦.૦૬૬૫	૦.૭૨૭૩	૦.૧૮૪૮
૨૦૦૧-૦૨	૦.૦૮૨૪	૦.૧૪૩૦	૦.૧૫૮૨	૦.૦૩૮૮	૦.૦૮૦૦	૦.૭૭૮૦	૦.૨૧૫૩
૨૦૦૨-૦૩	૦.૦૭૦૮	૦.૧૫૭૪	૦.૧૫૮૭	૦.૦૬૨૩	૦.૦૮૮૫	૦.૮૦૨૦	૦.૨૪૦૩
સરેરાશ	૦.૦૫૨૮	૦.૦૭૫૫	૦.૦૭૮૮	૦.૦૧૧૪	૦.૦૬૭૪	૦.૪૩૪૩	૦.૧૨૦૦

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૧૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૧૦૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૨૪૩, ૦.૦૩૭૮ અને ૦.૦૫૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૪૮૬ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૬૭૫ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૫૫૬ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૭૨૧ અને ૦.૦૮૨૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૮૨૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૭૦૮ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૫૨૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૧૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૩૩૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૪૦૩ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૩૭૯ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૦૪૪૭ , ૦.૦૫૯૧ અને ૦.૦૭૩૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૬૩૯ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૧૦૨૯ , ૦.૧૪૩૦ અને ૦.૧૫૭૪ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૫૭૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૭૫૫ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૧૬ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૦૯૨ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૩૫૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૦.૦૧૪૭ અને ૦.૦૦૩૪ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૦૩૪ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૮૧૧ અને ૦.૧૦૯૨ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮૯૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૦.૧૨૩૪ , ૦.૧૫૯૨ અને ૦.૧૫૯૭ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૫૯૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૭૮૮ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૧૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૨૨૨ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૨૬૭ થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત

વધીને અનુક્રમે ૦.૦૧૦૪ , ૦.૦૦૮૮ અને ૦.૦૧૫૩ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૦૪ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૧૮૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૦૩૮૮ અને ૦.૦૬૨૩ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૬૨૩ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૧૧૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

કોષ્ટક પ.૧૬ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૦૨૨૭ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં ૦.૦૮૬૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૮૬૧ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૬૬૫ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૦૮૦૦ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૮૮૫ થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૬૭૪ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ૦.૧૨૧૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૧૫૩૨ અને ૦.૧૫૭૧ થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૨૫૮ થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૮૦૨૦ થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૦૨૦ હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૪૩૪૩ રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ.૧૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૦૨૯૦ હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૪૪૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૪૭૧ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૫૦૨ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૦૯૬૪ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૩૧૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૬૦૯ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૧૮૪૯ થઈ

હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૦.૨૧૫૩ થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૦.૨૪૦૩ રહી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૦.૧૨૦૦ રહી હતી. જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૫.૧૬ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૫.૧૬ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૨૧૫૩.૮૮૭	૨૪૩૦.૭૮૮૩	૧૮.૧૭૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૩૨૫૩.૦૪૬૫	૩૬૧.૪૪૮૬	૨.૮૫૦૮
ભુલ	૪૫	૫૭૦૫.૫૧૬૫	૧૨૬.૭૮૮૩	
કુલ	૫૮	૨૧૧૧૨.૫૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૫.૧૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૧૭ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૮૫ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના

(H₁) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫.૫ સમાપ્તિ

ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા સોળ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના વાર્ષિક હિસાબોનો અભ્યાસ કરતા, મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F ટેસ્ટ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે ઉપરોક્ત ગુણોત્તરોમાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

દશ વર્ષની સંયુક્ત માહિતીનો ક્રમાંક પધ્ધતિથી અભ્યાસ કરીએ તો કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખો નફાના ગુણોત્તરમાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સાફ રહ્યું હતું

જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું. શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરમાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી સારું રહ્યું હતું જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકનું પરિણામ સૌથી નબળું રહ્યું હતું.

—: સંદર્ભસૂચિ :—

- (1) I.L.O. Higher Productivity in Manufacturing Industries, I.L.O., Geneva, 1967.
- (2) Fabfican Solomon : Productivity in Asia's Developing Economies -
a Paper from Tokyo, 1975
- (3) Jagwant Singh : Indian Banking Industry (Deep and Deep Publishers, New Delhi.)
- (4) I. L. O. : Co-operative Management and Administration.

પ્રકરણ - ૬

મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૬.૧ મિલકત અને દેવાનો ખ્યાલ.

૬.૨ મિલકત અને દેવાનો માપદંડ.

૬.૩ મિલકત અને દેવાનું ગુણોત્તરો દ્વારા વિશ્લેષણ.

૬.૩.૧ સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૨ મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૩ બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૪ ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૫ કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૬ ટૂંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૭ મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૮ લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૯ કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૦ અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૧ રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૨ ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૩ મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૪ લાંબી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૫ કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૬ એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૭ રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૮ કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૧૯ અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૨૦ કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૩.૨૧ કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

૬.૪ સમાપ્તિ.

૬.૧ મિલકત અને દેવાનો ખ્યાલ :-

મિલકતો એ ધંધામાટે જીવાદોરી છે. કોઈપણ એકમ પૂરતી મિલકતો વિના કાર્યક્ષમતા પૂર્વક કાર્ય કરી શકતું નથી. વધુ કે ઓછી મિલકતની સ્થિતિ ધંધાકીય એકમ માટે સમસ્યાનું સર્જન કરી શકે છે. રોકડ કે નાણું એ ધંધાની સૌથી મહત્વની મિલકત છે. જેના દ્વારા ધંધાની સ્થિર અને અસ્થિર મિલકતોની ખરીદી થતી હોય છે અને જવાબદારીઓ ચૂકવાતી હોય છે.

પાકુ સરવૈયુ એ ધંધાની મિલકતો અને દેવાઓનું પત્રક છે. સામાન્ય રીતે પાકા સરવૈયામાં મિલકતો અને દેવાઓ સમાન દર્શાવવામા આવે છે. પાઈલ, વ્હાઈટ અને લારસન આ સંબંધમા જણાવે છે કે " પાકુ સરવૈયુ એટલા માટે પ્રયોજવામા આવે છે કે તેની બન્ને બાજુઓ સમાન થવી જોઈએ, તેમા દર્શાવવામા આવેલ મિલકતોનો સરવાળો તેમા દર્શાવેલ માલિકિની ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ જેટલો જ થવો જોઈએ." ^૧ બ્લોક અને હર્ટ આ સંદર્ભમા જણાવે છે કે " પાકુ સરવૈયુ એ ધંધાની માલિકિનું ચિત્ર દર્શાવે છે અને આ મિલકતો વ્યાજ કે જવાબદારીના સ્વરૂપમાં કઈ રીતે પ્રયોજવામા આવી છે તેનો નિર્દેશ કરે છે." ^૨ કોઈ એક સમયે ધંધાના વિવિધ બનાવો કે ઘટનાઓનું પત્રક એ પાકુ સરવૈયુ છે. બીજા અર્થમાં કહીએ તો કોઈ નિશ્ચિત તારીખના દિવસે ધંધાકીય એકમની નાણાકીય સ્થિતિનું માપન રજુ કરવાના હેતુથી તૈયાર કરવામા આવેલું પત્રક તે પાકુ સરવૈયુ છે." ^૩

પાકુ સરવૈયુ સ્થિતિદર્શક અહેવાલ છે જે ધંધાદારી એકમ પાસે શું છે અને હિસાબી વર્ષના છેલ્લા દિવસે ધંધાદારી એકમ ક્યાં છે તે દર્શાવે છે. ડેનિસ આ સંદર્ભમા સ્પષ્ટ જણાવે છે કે " કોઈ એક સામાન્ય માણસ પાકા સરવૈયાને ભંડોળના સ્ત્રોત અને ભંડોળના વિનિયોગના પત્રક સ્વરૂપે તદ્દન સરળતાથી સમજી શકે છે." ^૪

૬.૨ મિલકત અને દેવાનો માપદંડ :-

જે ધંધાકીય એકમ મિલકત અને દેવાનું યોગ્ય મિશ્રણ રાખી સમતુલા જળવી શકે તે જ ધંધાદારી જગતમાં ટકી શકે છે. સંચાલકોનું મુખ્ય કામ આ સમતુલા જળવવાનું છે. મિલકત અને દેવાના સપ્રમાણથી જ એકમ પોતાની વિવિધ જવાબદારીઓ અદા કરી શકે છે. મિલકતોની ખરીદી કરવાની હોય તો તેના માટે નાણા જોઈએ. આ નાણા જવાબદારી ઉભી કરે છે. મિલકતોના અનેક વિકલ્પો હોય છે. દરેક વૈકલ્પિક માર્ગ અને તેનાં પરિણામોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરીને સંચાલકીય નિર્ણયો લેવા જોઈએ. "કોઈપણ ધંધાકીય સાહસમાં મિલકતો અને દેવાઓની ચોક્કસ પ્રમાણમાં એવી રીતે ગોઠવણી કરવી કે જેથી કરીને ધંધાકીય સાહસને મહત્તમ નફો મળી રહે."

બેંકિંગ વ્યવસાય એટલે નાણાની લેવડ-દેવડ નો વ્યવસાય. બેંક સેવાઓ પુરી પાડતું (સેવાઓનું વેચાણ કરતું) એકમ છે. તે બેંકિંગ સેવાઓ પુરી પાડી વ્યાજની તેમજ વ્યાજ સિવાયની આવકો પ્રાપ્ત કરે છે. બેંકિંગ કાર્યોમા થાપણો સ્વીકારવી, ધિરાણ આપવું અને રોકાણ કરવું મુખ્ય કાર્ય છે. બેંકિંગ વ્યવસાયને ધંધાકીય રીતે અન્ય ઉત્પાદનના એકમ સાથે સરખાવી શકાય નહીં. આથી પેઢીના મિલકત અને દેવાનાં માપદંડના ગુણોત્તરોનો અહીં સીધો જ ઉપયોગ કરી શકાય નહીં તેમાં થોડા ફેરફારો કરવા પડે છે. અહીં બેંક માટે મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ નીચેના ગુણોત્તરો દ્વારા કરેલ છે.

- (૧) સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૨) મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૩) બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૪) ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૫) કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૬) ટૂંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૭) મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૮) લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૯) કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૦) અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૧) રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૨) ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૩) મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૪) લાંબી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૫) કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૬) એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૭) રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૮) કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૧૯) અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૨૦) કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર.
- (૨૧) કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર.

કાર્યકારી મૂડી :-

બેંકિંગ વ્યવસાય એટલે નાણાની લેવડ-દેવડ નો વ્યવસાય. આ વ્યવસાયનું મુખ્ય સાધન નાણું છે. બેંકિંગ વ્યવસાયમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ નાણાકીય સાધનોને કાર્યકારી મૂડી કહેવાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પાકા સરવૈયાની કુલ મિલકતોમાંથી સામસામી દર્શાવાતી વિગતો બાદ કરવાથી કાર્યકારી મૂડી મળે છે.

સ્વભંડોળ :-

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનું મૂડી માળખું સામાન્ય રીતે માત્ર ઈકિવટી શેરનું બનેલું હોય છે. આથી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે સ્વભંડોળ એટલે ઈકિવટી શેર મૂડી અને અનામત-વધારાનો સરવાળો. આમ સ્વભંડોળ એટલે બેંકની માલિકીના ભંડોળો.

૬.૩ મિલકત અને દેવાનું ગુણોત્તરો દ્વારા વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે મિલકત અને દેવાનું વિગતવાર ગુણોત્તરો દ્વારા વિશ્લેષણ નીચે મુજબ કરવામાં આવેલ છે.

૬.૩.૧ સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે સ્વભંડોળનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક ઉછીની મૂડીનો ઓછો ઉપયોગ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{સ્વભંડોળ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧

સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૧૮.૬૭	૧૦.૨૬	૧૫.૨૬	૨.૨૭	૧૧.૫૨	૧૩.૭૬	૧૧.૮૬
૧૯૮૪-૮૫	૨૨.૩૨	૧૨.૦૫	૧૪.૩૩	૧.૪૭	૮.૮૧	૧૮.૩૬	૧૩.૦૭
૧૯૮૫-૮૬	૨૨.૧૮	૧૦.૬૦	૧૪.૮૩	૧.૦૭	૧૧.૧૫	૧૭.૦૭	૧૨.૮૨
૧૯૮૬-૮૭	૨૨.૧૮	૧૧.૧૩	૧૪.૮૮	૧.૫૩	૧૦.૪૬	૧૬.૮૩	૧૨.૮૪
૧૯૮૭-૮૮	૨૨.૦૭	૧૧.૪૭	૧૪.૭૭	૨.૨૧	૧૧.૧૨	૧૮.૮૩	૧૩.૪૩
૧૯૮૮-૮૯	૨૧.૪૮	૧૨.૦૩	૧૫.૦૦	૨.૫૪	૧૦.૬૧	૨૧.૩૫	૧૩.૮૪
૧૯૮૯-૦૦	૧૭.૨૩	૧૦.૨૬	૧૪.૩૩	૨.૬૬	૧૦.૭૫	૨૫.૧૮	૧૩.૪૦
૨૦૦૦-૦૧	૧૪.૨૧	૧૦.૮૩	૧૩.૭૩	૨.૪૨	૮.૬૮	૨૫.૪૨	૧૨.૭૩
૨૦૦૧-૦૨	૧૫.૨૩	૧૧.૮૮	૧૩.૮૮	૩.૦૪	૧૦.૬૩	૨૬.૫૪	૧૩.૫૫
૨૦૦૨-૦૩	૧૫.૫૮	૧૩.૮૩	૧૫.૮૩	૩.૫૮	૧૦.૮૫	૨૬.૮૬	૧૪.૪૪
સરેરાશ	૧૮.૧૨	૧૧.૪૫	૧૪.૭૦	૨.૨૮	૧૦.૬૭	૨૧.૦૩	૧૩.૨૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૮.૬૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૨.૩૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૨.૧૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૨૨.૦૭ %, ૨૧.૪૮ %, ૧૭.૨૩ % અને ૧૪.૨૧ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૨૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૫.૨૩ % અને ૧૫.૫૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૧૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૨૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૦૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૧.૧૩ %, ૧૧.૪૭ % અને ૧૨.૦૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૨૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૦.૯૩ %, ૧૧.૮૮ % અને ૧૩.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૮૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૪૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૫.૨૬ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૪.૮૩ % અને ૧૪.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૫.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૪.૩૩ % અને ૧૩.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૭૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૩.૮૮ % અને ૧૫.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૫.૮૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૭૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૨૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૪૭ % અને ૧.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૧.૦૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૧.૫૩ %, ૨.૨૧ %, ૨.૫૪ % અને ૨.૬૬ % રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૦૪ % અને ૩.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૨૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૧.૫૨ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૮૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૧૨ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૬૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૬૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૦.૬૩ % અને ૧૦.૮૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૦.૬૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૩.૭૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૩૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૭.૦૭ % અને ૧૬.૮૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ

૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૨૬.૮૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૬.૮૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧.૦૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૯૬ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૩.૦૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૮૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૨.૮૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૩.૪૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૩.૮૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૩.૪૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૭૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૩.૫૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૪.૪૪ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૩.૨૧ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૨૭૩.૪૧૩૨	૪૫૪.૬૮૨૬	૬૮.૪૮૬૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૫.૩૩૩૬	૨.૮૧૪૮	૦.૪૩૦૨
ભુલ	૪૫	૨૮૪.૪૧૨૬	૬.૫૪૨૫	
કુલ	૫૮	૨૫૮૩.૧૫૯૪		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૬૯.૫૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૪૩ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૨ મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર :-

મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કુલ થાપણો સામે મુદ્દતી થાપણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક મુદ્દતી થાપણો એકત્રિત કરવા પાછળ વધુ ધ્યાન કેન્દ્રીત કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ લાંબા ગાળાની મૂડી પ્રાપ્તિની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ આ બાબતે નબળી ગણાય. મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{મુદ્દતી થાપણો}}{\text{કુલ થાપણો}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૨

મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૬૨.૬૩	૮૬.૦૮	૬૮.૧૮	૬૬.૮૬	૫૬.૭૧	૬૮.૧૮	૬૮.૨૮
૧૯૮૪-૮૫	૬૨.૩૩	૮૪.૨૩	૬૮.૬૪	૬૩.૮૬	૬૪.૬૮	૬૮.૮૦	૬૮.૧૧
૧૯૮૫-૮૬	૬૪.૩૭	૮૩.૮૭	૬૨.૮૧	૬૬.૦૬	૬૭.૪૭	૭૫.૦૨	૬૮.૮૭
૧૯૮૬-૮૭	૬૪.૫૮	૮૫.૫૭	૬૫.૬૦	૬૪.૮૪	૫૮.૮૭	૭૩.૩૧	૬૮.૦૦
૧૯૮૭-૮૮	૬૫.૮૫	૮૬.૮૦	૬૬.૫૫	૬૭.૭૦	૬૫.૩૩	૭૨.૫૬	૭૦.૮૨
૧૯૮૮-૮૯	૬૮.૭૭	૮૭.૦૫	૭૦.૩૦	૬૬.૪૪	૬૬.૧૧	૭૨.૭૮	૭૨.૦૮
૧૯૮૯-૦૦	૭૦.૮૪	૮૭.૫૫	૭૨.૭૪	૬૭.૫૭	૬૮.૫૧	૬૮.૩૪	૭૨.૬૧
૨૦૦૦-૦૧	૭૧.૨૬	૮૭.૮૫	૭૫.૮૧	૬૫.૧૪	૬૮.૭૮	૭૦.૮૫	૭૩.૩૨
૨૦૦૧-૦૨	૭૨.૦૮	૮૪.૮૭	૭૪.૪૮	૬૬.૩૬	૬૫.૬૬	૭૧.૨૨	૭૨.૪૭
૨૦૦૨-૦૩	૬૮.૫૩	૮૨.૨૭	૭૦.૮૩	૬૬.૨૨	૬૫.૪૬	૬૮.૧૫	૭૦.૨૪
સરેરાશ	૬૭.૨૫	૮૫.૬૫	૬૮.૭૨	૬૬.૧૨	૬૪.૮૭	૭૧.૧૩	૭૦.૭૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૬૨.૬૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૨.૩૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૭૨.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૭૨.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૮.૫૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૭.૨૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૮૬.૦૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૪.૨૩ % અને ૮૩.૮૭ %

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૮૭.૯૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૮૭.૯૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૪.૯૭ % અને ૮૨.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૨.૨૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૫.૬૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૬૮.૧૯ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૯.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૨.૯૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૭૫.૯૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૭૫.૯૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૪.૪૯ % અને ૭૦.૮૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૯.૭૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૬૬.૮૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૩.૮૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૬.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૪.૯૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૭.૭૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૬.૪૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૭.૫૭ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૫.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૬.૩૬ % થયો હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૬.૨૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૬.૧૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૫૬.૭૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૪.૬૯ % અને ૬૭.૪૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૯.૯૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૬૫.૩૩ %, ૬૬.૧૧ %, ૬૮.૫૧ % અને ૬૮.૭૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૬૮.૭૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬૫.૬૬ % અને ૬૫.૪૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૪.૮૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૬૯.૧૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૯.૯૦ % અને ૭૫.૦૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૭૫.૦૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૩.૩૧ % અને ૭૨.૫૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૨.૭૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૮.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૦.૮૫ % અને ૭૧.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૮.૧૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૧.૧૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨

[illegible]

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૨.૪૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૦.૨૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૭૦.૭૯ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૨ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૨ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૮૧૪.૧૪૫૩	૫૮૨.૮૨૮૧	૮૧.૦૪૪૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૬૪.૮૬૧૮	૧૮.૩૧૮૦	૨.૫૪૭૨
ભુલ	૪૫	૩૨૩.૬૧૭૪	૭.૧૮૧૫	
કુલ	૫૮	૩૪૦૨.૬૨૪૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૧.૦૪ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૫૫ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મુદ્દતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩.૩ બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર :-

બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કુલ થાપણો સામે બચત થાપણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક બચત થાપણો એકત્રિત કરવા પાછળ વધુ ધ્યાન કેન્દ્રીત કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{બચત થાપણો}}{\text{કુલ થાપણો}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૩**બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર**

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨૮.૪૦	૮.૭૧	૨૧.૦૭	૨૨.૬૪	૨૦.૦૫	૧૫.૫૧	૧૮.૫૬
૧૯૯૪-૯૫	૩૧.૦૬	૧૧.૦૮	૨૩.૨૫	૨૪.૨૦	૨૨.૩૨	૧૭.૧૩	૨૧.૫૧
૧૯૯૫-૯૬	૨૮.૧૬	૮.૬૮	૨૬.૫૩	૨૪.૪૨	૨૪.૪૫	૧૪.૨૬	૨૧.૪૨
૧૯૯૬-૯૭	૨૭.૮૭	૮.૧૧	૨૫.૧૧	૨૩.૦૫	૨૧.૭૭	૧૩.૦૮	૨૦.૦૦
૧૯૯૭-૯૮	૨૬.૬૮	૮.૪૪	૨૨.૩૮	૨૧.૮૮	૨૪.૧૪	૧૬.૮૪	૨૦.૦૮
૧૯૯૮-૯૯	૨૩.૮૨	૭.૪૮	૨૦.૮૭	૨૧.૫૭	૨૨.૮૨	૧૬.૮૦	૧૮.૮૩
૧૯૯૯-૦૦	૨૩.૭૨	૬.૮૭	૨૦.૧૪	૨૩.૦૬	૨૩.૫૮	૧૭.૮૮	૧૮.૨૩
૨૦૦૦-૦૧	૨૩.૨૮	૬.૪૩	૧૮.૦૦	૨૨.૮૨	૨૪.૨૪	૧૮.૨૬	૧૮.૮૬
૨૦૦૧-૦૨	૨૨.૭૭	૮.૫૩	૧૮.૬૮	૨૨.૧૦	૨૫.૦૧	૧૮.૬૦	૧૮.૪૫
૨૦૦૨-૦૩	૨૪.૮૨	૧૧.૭૭	૨૧.૪૫	૨૧.૬૮	૨૭.૩૬	૧૭.૭૭	૨૦.૮૩
સરેરાશ	૨૬.૧૮	૮.૮૧	૨૧.૮૫	૨૨.૭૫	૨૩.૫૮	૧૬.૬૪	૧૮.૮૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૨૮.૪૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૧.૦૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૨૨.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૨૨.૭૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૪.૮૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૬.૧૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૭૧ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૦૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૬.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૬.૪૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૫૩ % અને ૧૧.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૧.૭૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૦૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૩.૨૫ % અને ૨૬.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૨૬.૫૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૧૮.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧૮.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૮.૬૮ % અને ૨૧.૪૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧.૮૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૨૨.૬૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૪.૨૦ % અને ૨૪.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૨૪.૪૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૩.૦૫ %, ૨૧.૮૮ % અને ૨૧.૫૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૨૧.૫૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૩.૦૬ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૨.૮૨ %, ૨૨.૧૦ % અને ૨૧.૬૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૭૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૨૦.૦૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૨.૩૨ % અને ૨૪.૪૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૧.૭૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૪.૧૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૮૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૨૩.૫૮ %, ૨૪.૨૪ %, ૨૫.૦૧ % અને ૨૭.૩૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૭.૩૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૧૫.૫૧ % હતો. વર્ષ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૭.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૪.૨૬ % અને ૧૩.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૩.૦૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૬.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૭.૮૮ %, ૧૮.૨૬ % અને ૧૮.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૮.૬૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૭.૭૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૬.૬૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૫૬ % હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૨૧.૫૧ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૧.૪૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૦૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૦.૦૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી,

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૮.૯૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૯.૨૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૮.૮૬ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૯.૪૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૦.૮૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૯.૯૯ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૩ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૩ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૮૬૨.૮૮૫૮	૩૮૨.૫૭૭૨	૮૭.૦૨૦૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૫૧.૧૫૮૫	૫.૬૮૪૩	૧.૪૦૪૮
ભુલ	૪૫	૧૮૨.૦૮૪૧	૪.૦૪૬૩	
કુલ	૫૮	૨૧૮૬.૧૨૮૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૯૭.૦૨ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૪૦ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૪ ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર :-

ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કુલ થાપણો સામે ચાલુ થાપણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક ચાલુ થાપણો એકત્રિત કરવા પાછળ વધુ ધ્યાન કેન્દ્રીત કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ટૂંકા ગાળાની અને વ્યાજ વગરની મૂડી પ્રાપ્તિની દ્રષ્ટિએ બેંકની કામગીરી સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની કામગીરી આ બાબતે નબળી ગણાય. ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ થાપણો}}{\text{કુલ થાપણો}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૪

ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૮.૯૬	૪.૨૦	૧૦.૧૧	૮.૬૩	૪.૪૧	૧૩.૮૪	૮.૫૩
૧૯૯૪-૯૫	૬.૬૧	૪.૬૮	૬.૭૮	૧૧.૨૩	૭.૨૨	૧૧.૮૫	૮.૦૮
૧૯૯૫-૯૬	૬.૪૭	૬.૩૪	૮.૬૫	૮.૮૮	૬.૮૫	૧૦.૩૮	૮.૧૧
૧૯૯૬-૯૭	૭.૫૭	૫.૩૧	૮.૮૮	૧૦.૧૭	૬.૨૨	૧૩.૩૨	૮.૫૮
૧૯૯૭-૯૮	૭.૩૭	૪.૭૬	૧૦.૬૧	૮.૧૪	૭.૭૬	૧૦.૩૧	૮.૧૬
૧૯૯૮-૯૯	૬.૨૮	૫.૪૫	૮.૧૭	૮.૮૩	૬.૪૬	૧૦.૩૪	૭.૭૬
૧૯૯૯-૦૦	૫.૩૫	૫.૫૮	૬.૭૧	૬.૮૮	૬.૭૦	૧૩.૬૪	૭.૪૮
૨૦૦૦-૦૧	૫.૪૬	૫.૫૮	૫.૮૪	૭.૮૬	૬.૩૭	૧૦.૮૮	૭.૦૨
૨૦૦૧-૦૨	૫.૧૪	૬.૪૭	૪.૮૦	૭.૩૦	૫.૮૮	૧૦.૧૮	૬.૬૭
૨૦૦૨-૦૩	૬.૫૬	૫.૮૦	૬.૦૭	૮.૦૪	૬.૫૦	૧૪.૦૮	૭.૮૬
સરેરાશ	૬.૫૮	૫.૪૩	૭.૭૭	૮.૮૨	૬.૪૫	૧૧.૮૮	૭.૮૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૯૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૬૧ % અને ૬.૪૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૫૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૭.૩૭ %, ૬.૨૮ % અને ૫.૩૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫.૧૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૫૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૫૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૨૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૪.૬૮ % અને ૬.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૩૧ % અને ૪.૭૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૫.૪૫ %, ૫.૫૮ %, ૫.૫૮ % અને ૬.૪૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૬.૪૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫.૮૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૪૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૧૧ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૭૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૮૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૬૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૮.૧૭ %, ૬.૭૧ %, ૫.૮૪ % અને ૪.૯૦ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૪.૯૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૦૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૭૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૬૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૨૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૯૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૮૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૯૬ % થયો હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૦૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૪૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૮૫ % અને ૬.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૭૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૭૦ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૩૭ % અને ૫.૯૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૫૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૪૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર ૧૩.૮૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૧.૯૫ % અને ૧૦.૩૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૩૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૩૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૦.૩૪ % અને ૧૩.૬૪ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧

અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૦.૮૮ % અને ૧૦.૧૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૦.૧૯ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૪.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૮૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૫૩ % હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૦૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૧૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૮.૫૮ % રહી હતી તેમજ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૧૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૭૬ % થઈ હતી જેની

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૪૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૦૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૬.૬૭ % થઈ હતી તેમજ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૮૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૭.૮૩ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :-અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૪ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૪ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૬૭.૪૦૨૫	૫૩.૪૮૦૫	૨૮.૮૫૦૪
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૦.૬૬૦૨	૨.૨૮૫૬	૧.૨૮૧૩
ભુલ	૪૫	૮૦.૬૨૨૮	૧.૭૯૧૬	
કુલ	૫૮	૩૬૮.૬૮૫૭		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૯.૮૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૨૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૫ કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે કુલ થાપણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક થાપણો એકત્રિત કરવા પાછળ વધુ ધ્યાન કેન્દ્રીત કરે છે અને સમાજમા વિશ્વસનીય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકી છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ થાપણો}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૫ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૫

કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૩૭.૦૭	૪૩.૬૭	૩૨.૭૩	૪૪.૪૭	૭૭.૮૮	૨૪.૬૦	૪૩.૪૨
૧૯૮૪-૮૫	૪૧.૮૮	૫૨.૨૮	૩૧.૭૨	૫૦.૮૪	૭૧.૮૨	૩૧.૬૫	૪૬.૭૦
૧૯૮૫-૮૬	૪૬.૮૧	૪૭.૦૮	૩૫.૮૦	૪૭.૧૬	૭૭.૨૫	૩૧.૫૦	૪૭.૬૪
૧૯૮૬-૮૭	૬૧.૪૨	૫૪.૪૦	૪૪.૧૬	૫૨.૫૪	૮૨.૬૨	૩૪.૨૧	૫૪.૮૮
૧૯૮૭-૮૮	૬૪.૪૫	૬૨.૮૬	૪૮.૧૨	૫૮.૬૮	૮૧.૭૮	૩૫.૭૪	૫૮.૬૧
૧૯૮૮-૮૯	૬૮.૭૪	૭૦.૧૭	૫૩.૮૨	૬૧.૫૮	૮૩.૨૧	૩૬.૨૬	૬૨.૩૨
૧૯૮૯-૦૦	૬૦.૬૧	૬૮.૧૪	૪૭.૭૧	૫૭.૪૨	૮૧.૮૮	૩૩.૦૪	૫૮.૩૦
૨૦૦૦-૦૧	૫૧.૧૦	૬૭.૦૭	૫૦.૩૭	૪૫.૩૩	૭૨.૧૩	૨૮.૮૨	૫૨.૪૭
૨૦૦૧-૦૨	૫૦.૭૫	૫૬.૮૪	૪૫.૬૩	૪૪.૮૮	૭૨.૮૫	૨૭.૭૨	૪૮.૮૦
૨૦૦૨-૦૩	૬૩.૦૭	૫૩.૩૨	૪૩.૨૫	૪૪.૧૫	૭૧.૮૩	૨૪.૩૮	૫૦.૦૦
સરેરાશ	૫૪.૬૦	૫૭.૬૮	૪૩.૩૫	૫૦.૭૧	૭૭.૩૫	૩૦.૭૮	૫૨.૪૨

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩૭.૦૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૬૮.૭૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૬૮.૭૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૬૦.૬૧ %, ૫૧.૧૦ % અને ૫૦.૭૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૩.૦૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫૪.૬૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૩.૬૭ %

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૨.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૭.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫૪.૪૦ %, ૬૨.૮૬ % અને ૭૦.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૭૦.૧૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૬૯.૧૪ %, ૬૭.૦૭ %, ૫૬.૮૪ % અને ૫૩.૩૨ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫૭.૬૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩૨.૭૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૧.૭૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૩૫.૮૦ %, ૪૪.૧૬ %, ૪૮.૧૨ % અને ૫૩.૮૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૫૩.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૭.૭૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૦.૩૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪૫.૬૩ % અને ૪૩.૨૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૩.૩૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૪.૪૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૦.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૭.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫૨.૫૪ %, ૫૮.૬૮ % અને ૬૧.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૬૧.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૫૭.૪૨ %, ૪૫.૩૩ %, ૪૪.૮૯ % અને ૪૪.૧૫ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪૪.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫૦.૭૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭૭.૮૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૧.૮૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૭.૨૫ % અને ૮૨.૬૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૧.૭૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૩.૨૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૧.૮૮ % અને ૭૨.૧૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૨.૮૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૧.૮૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૭.૩૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨૪.૬૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૧.૬૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૧.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩૪.૨૧ %, ૩૫.૭૪ % અને ૩૬.૨૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૩૬.૨૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૩૩.૦૪ %, ૨૮.૮૨ %, ૨૭.૭૨ % અને ૨૪.૩૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૪.૩૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન

સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૦.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૩.૪૨ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪૬.૭૦ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪૭.૬૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૫૪.૮૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૫૮.૬૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૬૨.૩૨ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ

૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૮.૩૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૨.૪૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૪૯.૮૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૫૦.૦૦ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૫૨.૪૨ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૫ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૫ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૨૦૬૭.૮૩૬૦	૨૪૧૩.૫૬૭૨	૮૮.૧૮૪૦
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૮૫૭.૦૫૨૨	૨૧૭.૪૫૦૨	૮.૮૩૬૦
ભુલ	૪૫	૧૦૮૫.૦૪૦૬	૨૪.૩૩૪૨	
કુલ	૫૮	૧૫૧૧૮.૯૨૮૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિમત

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૯૯.૧૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૯૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩.૬ ટૂંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર :-

ટૂંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ કરજ સામે ટૂંકી મુદ્દતના કરજનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક ટૂંકી મુદ્દતના ઓછા વ્યાજ વાળા કરજનો વધુ ઉપયોગ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય પરંતુ લાંબા ગાળાની સલામતીની દ્રષ્ટિએ પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. ટૂંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{ટૂંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ટૂંકી મુદ્દતનું કરજ}}{\text{કુલ કરજ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટૂંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૬

ટુંકી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૪૮.૪૫	૮૦.૩૮	૮૧.૪૬	૬૦.૦૬	૩૭.૫૪	૮૪.૫૬	૬૮.૭૪
૧૯૮૪-૮૫	૨૮.૮૬	૭૮.૪૩	૫૧.૦૮	૪૫.૬૦	૪૪.૮૪	૮૨.૩૮	૫૭.૦૫
૧૯૮૫-૮૬	૪૮.૦૮	૮૮.૧૬	૮૪.૬૫	૬૬.૪૧	૪૮.૧૨	૮૫.૦૭	૭૧.૮૨
૧૯૮૬-૮૭	૦.૦૦	૮૦.૬૭	૬૬.૬૭	૭૭.૧૦	૦.૦૦	૮૪.૪૭	૫૩.૧૫
૧૯૮૭-૮૮	૨.૧૪	૬૮.૧૫	૫૫.૧૨	૮૨.૬૩	૦.૦૦	૮૧.૪૮	૪૮.૮૨
૧૯૮૮-૮૯	૦.૦૦	૬૬.૭૨	૫૫.૪૨	૭૮.૩૫	૦.૦૦	૬૮.૭૪	૪૫.૦૪
૧૯૮૯-૦૦	૬૮.૩૦	૮૪.૮૪	૬૭.૨૮	૮૬.૩૧	૨૮.૭૩	૭૩.૦૮	૬૮.૨૮
૨૦૦૦-૦૧	૭૩.૧૦	૮૨.૧૪	૭૭.૫૨	૮૬.૫૬	૫૧.૭૮	૭૭.૫૩	૭૪.૭૭
૨૦૦૧-૦૨	૨૦.૦૪	૭૩.૦૮	૮૫.૫૧	૭૬.૧૨	૦.૦૧	૭૩.૩૪	૫૪.૬૮
૨૦૦૨-૦૩	૦.૩૮	૭૮.૭૭	૮૮.૫૮	૮૨.૨૫	૦.૦૧	૭૬.૩૩	૫૪.૫૬
સરેરાશ	૨૮.૦૪	૭૮.૩૫	૭૧.૩૩	૭૪.૨૪	૨૧.૨૧	૮૩.૭૦	૫૮.૮૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટુંકી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૮.૪૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૮.૮૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪૮.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૧૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૮.૩૦ % અને ૭૩.૧૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૭૩.૧૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૦.૦૪ % અને ૦.૩૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૮.૦૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૮૦.૩૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૮.૪૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૮.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૮૦.૬૭ %, ૬૮.૧૫ % અને ૬૬.૭૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૬૬.૭૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૪.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૨.૧૪ % અને ૭૩.૦૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૮.૭૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૮.૩૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૮૧.૪૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૧.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૪.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬૬.૬૭ % અને ૫૫.૧૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૮૮.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૧.૩૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૬૦.૦૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૫.૬૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૬૬.૪૧ %, ૭૭.૧૦ % અને ૮૨.૬૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૯.૩૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮૬.૩૧ % અને ૮૬.૫૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૮૬.૫૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૬.૧૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૨.૨૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૪.૨૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૩૭.૫૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૪૪.૯૪ % અને ૪૮.૧૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૦ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૯.૭૩ % અને ૫૧.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૫૧.૭૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૦૧ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧.૨૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૯૪.૫૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૯૨.૩૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯૫.૦૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૯૪.૪૭ %, ૯૧.૪૮ % અને ૬૮.૭૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ

ગુણોત્તર ૬૮.૭૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૩.૦૯ % અને ૭૭.૫૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૩.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૬.૩૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૩.૭૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૮.૭૪ % હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૭.૦૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭૧.૯૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૩.૧૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૪૯.૯૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૫.૦૪ % થઈ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૬૮.૨૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૭૪.૭૭ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૪.૬૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૫૪.૫૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ટુંકી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૫૯.૮૧ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ટુંકી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ટુંકી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૬ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૬ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૭૩૦૦.૨૨૨૫	૭૪૬૦.૦૪૪૫	૨૮.૮૫૩૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૫૬૬૧.૮૦૦૫	૬૨૮.૧૦૦૧	૨.૪૩૩૨
ભુલ	૪૫	૧૧૬૩૪.૫૮૨૧	૨૫૮.૫૪૬૩	
કુલ	૫૮	૫૪૫૮૬.૭૦૫૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૮.૮૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૨ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટુંકી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩.૭ મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર :-

મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ કરજ સામે મધ્યમ મુદ્દતના પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક મધ્યમ મુદ્દતના મધ્યમ વ્યાજ વાળા કરજનો વધુ ઉપયોગ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય પરંતુ લાંબા ગાળાની સલામતીની દ્રષ્ટિએ પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{મધ્યમ મુદ્દતના કરજ}}{\text{કુલ કરજ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૭ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૭

મધ્યમ મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૪૪.૧૭	૭.૮૭	૧૮.૦૪	૩૮.૮૪	૬૨.૪૬	૩.૫૩	૨૮.૩૪
૧૯૮૪-૮૫	૫૮.૭૮	૧૮.૦૪	૪૬.૧૮	૫૪.૪૦	૫૫.૦૬	૪.૫૩	૩૮.૮૪
૧૯૮૫-૮૬	૩૮.૩૨	૮.૦૪	૧૧.૩૬	૩૩.૫૮	૫૧.૮૮	૩.૦૪	૨૪.૫૪
૧૯૮૬-૮૭	૫૮.૩૮	૧૭.૨૭	૨૪.૮૮	૨૨.૮૦	૧૦૦.૦૦	૩.૮૭	૩૭.૮૨
૧૯૮૭-૮૮	૪૬.૦૮	૨૮.૧૪	૩૨.૭૧	૧૭.૩૭	૧૦૦.૦૦	૭.૦૩	૩૮.૭૨
૧૯૮૮-૮૯	૬૨.૨૧	૨૮.૮૧	૨૮.૬૨	૨૦.૬૫	૧૦૦.૦૦	૬.૪૪	૪૧.૪૭
૧૯૮૯-૦૦	૮.૧૫	૧૩.૨૪	૨૪.૫૧	૮.૦૪	૭૦.૨૭	૭.૨૧	૨૨.૦૭
૨૦૦૦-૦૧	૧૪.૩૨	૧૬.૬૦	૧૬.૪૮	૧૦.૬૨	૪૮.૨૨	૮.૩૧	૧૮.૦૮
૨૦૦૧-૦૨	૬૫.૩૬	૨૬.૦૭	૧૦.૧૧	૨૧.૬૧	૮૮.૮૮	૧૪.૨૮	૩૮.૫૭
૨૦૦૨-૦૩	૮૮.૧૭	૧૮.૧૮	૮.૦૬	૧૬.૦૬	૮૮.૮૮	૧૦.૨૩	૪૧.૮૫
સરેરાશ	૪૮.૫૦	૧૮.૭૪	૨૨.૨૧	૨૪.૬૨	૭૮.૭૮	૬.૮૬	૩૩.૪૫

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૪.૧૭ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૮.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૮.૩૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૮.૩૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૬.૦૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૨.૨૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૧૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૪.૩૨ %, ૬૫.૩૬ % અને ૮૮.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૧૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૮.૫૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૮૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧૭.૨૭ %, ૨૮.૧૪ % અને ૨૮.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૨૮.૮૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૬.૬૦ % અને ૨૬.૦૭ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૮.૧૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૭૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૮.૦૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪૬.૧૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૩૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૪.૮૮ % અને ૩૨.૭૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૮.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮.૦૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૨૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૩૮.૮૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૪.૪૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩૩.૫૮ %, ૨૨.૮૦ % અને ૧૭.૩૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૦.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૦૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૦.૬૨ % અને ૨૧.૬૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૬.૦૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૪.૬૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૬૨.૪૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫૫.૦૬ % અને ૫૧.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦૦.૦૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૧૦૦.૦૦ % રહ્યો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૦.૨૭ % અને ૪૮.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૪૮.૨૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૮.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૮૮.૮૮ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૮.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૫૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૦૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

વધીને અનુક્રમે ૩.૮૭ % અને ૭.૦૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૪૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭.૨૧ %, ૮.૩૧ % અને ૧૪.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૨૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૨૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૮૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૮.૩૪ % હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૮.૮૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૪.૫૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૭.૮૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૮.૭૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સરેરાશ વધીને ૪૧.૪૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૨.૦૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૯.૦૯ % થઈ હતી તેમજ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૯.૫૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૪૧.૯૫ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૩૩.૪૫ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૭ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૭ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૪૪૦૮.૨૪૧૮	૬૮૮૧.૮૪૮૪	૨૮.૬૮૭૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૪૧૬૭.૫૮૩૪	૪૬૩.૦૬૫૮	૧.૮૮૮૩
ભુલ	૪૫	૧૦૪૨૭.૮૧૧૦	૨૩૧.૭૨૮૧	
કુલ	૫૮	૪૮૦૦૪.૬૪૬૩		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૭ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૯.૭૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૦૦ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૮ લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર :-

લાંબી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ કરજ સામે લાંબી મુદ્દતના કરજનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક લાંબી મુદ્દતના વધુ વ્યાજ વાળા કરજનો વધુ ઉપયોગ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય પરંતુ લાંબા ગાળાની સલામતીની દ્રષ્ટિએ પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સૂત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{લાંબી મુદ્દતના કરજ}}{\text{કુલ કરજ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૮

લાંબી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૭.૩૩	૧.૭૬	૦.૫૦	૦.૦૦	૦.૦૦	૧.૮૧	૧.૮૨
૧૯૮૪-૮૫	૧૦.૩૫	૨.૫૪	૨.૭૨	૦.૦૦	૦.૦૦	૩.૦૮	૩.૧૨
૧૯૮૫-૮૬	૧૩.૬૦	૧.૭૮	૩.૮૮	૦.૦૦	૦.૦૦	૧.૮૨	૩.૫૫
૧૯૮૬-૮૭	૪૧.૬૨	૨.૦૬	૮.૩૫	૦.૦૦	૦.૦૦	૧.૫૬	૮.૮૩
૧૯૮૭-૮૮	૫૧.૭૮	૨.૬૮	૧૨.૧૬	૦.૦૦	૦.૦૦	૧.૫૨	૧૧.૩૬
૧૯૮૮-૮૯	૩૭.૭૮	૩.૩૭	૧૪.૮૮	૦.૦૦	૦.૦૦	૨૪.૮૩	૧૩.૫૦
૧૯૮૯-૦૦	૨૩.૫૫	૧.૮૨	૮.૨૨	૪.૬૫	૦.૦૦	૧૮.૭૨	૮.૬૬
૨૦૦૦-૦૧	૧૨.૫૮	૧.૨૬	૬.૦૦	૨.૮૨	૦.૦૦	૧૪.૧૫	૬.૧૪
૨૦૦૧-૦૨	૧૪.૫૮	૦.૮૫	૪.૩૮	૨.૨૭	૦.૦૦	૧૨.૩૬	૫.૭૪
૨૦૦૨-૦૩	૧.૪૪	૧.૦૪	૩.૩૬	૧.૬૮	૦.૦૦	૧૩.૪૪	૩.૫૦
સરેરાશ	૨૧.૪૬	૧.૮૨	૬.૪૭	૧.૧૪	૦.૦૦	૮.૪૫	૬.૭૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ દર્શાવે છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં લાંબી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૩૩ % હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધી અનુક્રમે ૧૦.૩૫ %, ૧૩.૬૦ %, ૪૧.૬૨ % અને ૫૧.૭૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૫૧.૭૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩૭.૭૮ %, ૨૩.૫૫ % અને ૧૨.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૪.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૪૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧.૪૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૭૬ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૫૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૭૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૦૬ %, ૨.૬૯ % અને ૩.૩૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૩.૩૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૮૨ %, ૧.૨૬ % અને ૦.૮૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૦૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૯૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૫૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં ૧૪.૯૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૯૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૮.૨૨ %, ૬.૦૦ %, ૪.૩૮ % અને ૩.૩૬ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૪૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૦ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૬૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨.૮૨ %, ૨.૨૭ % અને ૧.૬૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૧૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં લાંબી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર પાછલા વર્ષની તુલનાએ સ્થિર ૦.૦૦ % રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં લાંબી મુદ્તના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૮૧ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૮૨ %, ૧.૫૬ % અને ૧.૫૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૧.૫૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૪.૮૩ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૮.૭૨ %, ૧૪.૧૫ % અને ૧૨.૩૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૪૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૪૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૨ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૧૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર,

[illegible]

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૬.૭૪ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્તના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૨૪૧.૮૬૧૮	૬૪૮.૩૭૨૪	૧૧.૪૧૮૬
વર્ષો વચ્ચે	૮	૮૩૨.૫૭૬૮	૮૨.૫૦૮૫	૧.૬૨૮૨
ભુલ	૪૫	૨૫૫૫.૨૦૪૨	૫૬.૭૮૨૩	
કુલ	૫૮	૬૬૨૯.૬૪૨૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૧.૪૨ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૬૩ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્દતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૮ કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે કુલ કરજનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક ઉછીની મૂડીનો વધુ ઉપયોગ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ કરજ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૮

કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૪૦.૬૮	૪૪.૧૨	૪૮.૧૩	૪૧.૨૫	૭.૩૮	૩૩.૬૧	૩૬.૦૩
૧૯૯૪-૯૫	૩૨.૮૫	૩૩.૪૫	૫૧.૫૮	૩૭.૫૫	૧૬.૨૮	૨૧.૨૨	૩૨.૧૬
૧૯૯૫-૯૬	૨૮.૨૦	૩૮.૮૪	૪૬.૫૭	૪૧.૪૬	૮.૪૮	૨૫.૮૮	૩૧.૮૨
૧૯૯૬-૯૭	૧૪.૮૬	૩૦.૮૮	૩૫.૭૮	૩૮.૦૨	૪.૮૪	૨૬.૭૬	૨૫.૩૮
૧૯૯૭-૯૮	૧૧.૭૭	૨૩.૩૪	૩૨.૩૮	૩૨.૪૮	૪.૮૮	૨૪.૬૦	૨૧.૫૮
૧૯૯૮-૯૯	૮.૦૦	૧૫.૮૮	૨૫.૪૧	૩૦.૩૮	૩.૮૮	૩૩.૮૦	૧૮.૫૮
૧૯૯૯-૦૦	૨૦.૬૫	૧૮.૪૭	૩૨.૧૮	૩૪.૦૭	૫.૩૫	૩૬.૮૩	૨૪.૭૮
૨૦૦૦-૦૧	૩૩.૪૬	૨૧.૦૮	૨૮.૬૨	૪૫.૩૩	૧૬.૫૮	૪૦.૬૫	૩૦.૮૫
૨૦૦૧-૦૨	૩૨.૭૭	૨૮.૮૫	૩૪.૪૮	૪૬.૨૬	૧૪.૧૪	૪૨.૪૮	૩૩.૩૫
૨૦૦૨-૦૩	૧૮.૬૮	૩૦.૫૨	૩૫.૫૭	૪૭.૮૮	૧૫.૮૨	૪૬.૩૪	૩૨.૬૪
સરેરાશ	૨૪.૨૮	૨૮.૮૭	૩૭.૧૭	૩૮.૫૭	૮.૮૮	૩૩.૨૪	૨૮.૮૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૦.૬૮ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં ૮.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ૮.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૦.૬૫ % અને ૩૩.૪૬ %

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩૨.૭૭ % અને ૧૮.૬૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૪.૨૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૪.૧૨ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૩.૪૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૮.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩૦.૮૮ %, ૨૩.૩૪ % અને ૧૫.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૫.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૧૮.૪૭ %, ૨૧.૦૮ %, ૨૮.૮૫ % અને ૩૦.૫૨ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૮.૮૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૮.૧૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૧.૫૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૪૬.૫૭ %, ૩૫.૭૮ %, ૩૨.૩૮ % અને ૨૫.૪૧ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૨૫.૪૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૨.૧૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૮.૬૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩૪.૪૮ % અને ૩૫.૫૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૭.૧૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૧.૨૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૭.૫૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪૧.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩૮.૦૨ %, ૩૨.૪૮ % અને ૩૦.૩૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૩૦.૩૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૩૪.૦૭ %, ૪૫.૩૩ %, ૪૬.૨૬ % અને ૪૭.૮૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪૭.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૮.૫૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૩૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૨૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૮.૪૮ %, ૪.૮૪ %, ૪.૮૮ % અને ૩.૮૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૩.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૩૫ % અને ૧૬.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧૬.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૧૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૫.૮૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩૩.૬૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૧.૨૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૫.૮૮ % અને ૨૬.૭૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૪.૬૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૪૬.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪૬.૩૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૩.૨૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરવર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૬.૦૩ % હતી જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩૨.૧૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩૧.૮૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૫.૩૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૧.૫૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૯.૫૮ % થઈ હતી તેમજ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૪.૭૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૦.૯૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩૩.૩૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩૨.૬૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૨૮.૮૪ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૮૪૧.૮૨૭૩	૧૧૬૮.૩૮૫૫	૨૫.૬૮૪૭
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૬૭૦.૭૫૮૭	૧૮૫.૬૪૦૦	૪.૦૮૨૫
ભુલ	૪૫	૨૦૪૬.૨૩૬૬	૪૫.૪૭૧૮	
કુલ	૫૮	૯૫૫૮.૮૨૩૫		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત રૂ.૬૮ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત રૂ.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪.૦૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત રૂ.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩.૧૦ અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે અન્ય જવાબદારીઓનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ સલામતીની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ આ બાબતે બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{અન્ય જવાબદારીઓ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૦ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૦

અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૩.૫૬	૧.૮૪	૨.૮૭	૧૨.૦૦	૩.૧૦	૨૮.૦૪	૮.૫૮
૧૯૮૪-૮૫	૨.૮૬	૨.૨૧	૨.૩૬	૧૦.૧૩	૧.૮૮	૨૮.૭૭	૮.૦૭
૧૯૮૫-૮૬	૨.૭૩	૨.૩૭	૨.૭૦	૧૦.૩૦	૨.૧૨	૨૫.૫૬	૭.૬૩
૧૯૮૬-૮૭	૧.૫૩	૩.૫૮	૫.૧૮	૬.૮૧	૧.૮૮	૨૨.૧૮	૬.૮૦
૧૯૮૭-૮૮	૧.૭૩	૨.૩૩	૪.૭૩	૬.૬૩	૨.૨૧	૨૦.૭૩	૬.૩૮
૧૯૮૮-૮૯	૧.૭૭	૧.૮૧	૫.૬૬	૫.૫૦	૨.૩૦	૮.૫૦	૪.૨૭
૧૯૮૯-૦૦	૧.૫૦	૧.૧૩	૫.૭૮	૫.૮૫	૨.૦૩	૪.૮૪	૩.૫૨
૨૦૦૦-૦૧	૧.૨૩	૦.૮૩	૭.૨૮	૬.૮૨	૧.૬૦	૫.૧૧	૩.૮૫
૨૦૦૧-૦૨	૧.૨૫	૧.૩૨	૫.૮૧	૫.૮૧	૨.૨૭	૩.૨૭	૩.૩૧
૨૦૦૨-૦૩	૧.૬૬	૨.૩૩	૫.૨૫	૪.૩૮	૧.૫૦	૨.૪૨	૨.૮૨
સરેરાશ	૧.૮૮	૨.૦૧	૪.૭૭	૭.૪૪	૨.૧૧	૧૪.૮૪	૫.૫૫

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૫૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨.૮૬ %, ૨.૭૩ % અને ૧.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૭૩ % અને ૧.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૫૦ % અને ૧.૨૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૧.૨૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૨૫ % અને ૧.૬૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૯૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨.૨૧ %, ૨.૩૭ % અને ૩.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૩.૫૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૨.૩૩ %, ૧.૯૧ %, ૧.૧૩ % અને ૦.૯૩ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૯૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૩૨ % અને ૨.૩૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૦૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૩૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૭૦ % અને ૫.૧૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫.૬૬ %, ૫.૭૮ % અને ૭.૨૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૭.૨૯ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૯૧ % અને ૫.૨૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૭૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૨.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ઘટીને ૧૦.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૬.૮૧ %, ૬.૬૩ % અને ૫.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૮૫ % અને ૬.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૮૧ % અને ૪.૩૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪.૩૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૪૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૧૦ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૧૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૨૧ % અને ૨.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૦૩ % અને ૧.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૫૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨.૧૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨૮.૦૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૮.૭૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ મા ૪.૮૪ % થયો હતો. ત્યાર

બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૨૭ % અને ૨.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨.૪૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૮૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરવર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૫૯ % હતી જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતી તેમજ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૦૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૬૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬.૮૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬.૩૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૪.૨૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર,

જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૫૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૩.૮૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૩.૩૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૨.૮૨ % થઈ હતી તેમજ જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૫.૫૫ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૦ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૦ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૨૮૪.૮૨૨૮	૨૫૮.૯૬૪૬	૧૨.૫૪૪૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૫૭.૮૦૫૭	૨૮.૬૫૬૨	૧.૩૮૮૨
ભુલ	૪૫	૮૨૮.૮૪૦૨	૨૦.૬૪૩૧	
કુલ	૫૮	૨૪૮૧.૬૬૮૮		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૦ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૫૪ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૩૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૧ રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે રોકાણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક નાણાનું જોખમ રહિત સલામત રોકાણ કરી વ્યાજ તેમજ ડિવિડન્ડની આવક મેળવે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ ધંધાકીય જોખમની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ આ બાબતે બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{રોકાણો}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૧

રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૨૧.૬૬	૦.૮૫	૧૨.૦૧	૧૪.૦૭	૪૨.૭૬	૧૨.૬૩	૧૭.૩૩
૧૯૯૪-૯૫	૧૪.૯૭	૧.૦૪	૮.૮૮	૧૪.૩૬	૫૭.૬૪	૧૨.૮૮	૧૮.૩૧
૧૯૯૫-૯૬	૧૫.૪૧	૧.૨૧	૧૮.૧૫	૧૫.૪૭	૫૮.૦૮	૮.૭૦	૧૮.૮૪
૧૯૯૬-૯૭	૨૬.૭૭	૧.૮૦	૧૩.૪૩	૧૩.૮૨	૬૪.૮૭	૮.૮૨	૨૧.૬૦
૧૯૯૭-૯૮	૨૦.૧૭	૧.૦૭	૧૪.૮૮	૧૪.૮૪	૬૧.૭૮	૮.૬૭	૨૦.૪૨
૧૯૯૮-૯૯	૩૦.૬૨	૧.૭૧	૧૪.૬૨	૧૭.૬૧	૫૮.૩૮	૮.૮૩	૨૨.૩૦
૧૯૯૯-૦૦	૨૪.૧૮	૨.૨૦	૧૩.૮૮	૧૫.૮૬	૪૮.૭૮	૮.૨૮	૧૮.૦૫
૨૦૦૦-૦૧	૧૫.૪૧	૧.૮૦	૧૬.૩૦	૧૩.૩૮	૩૨.૨૫	૭.૦૮	૧૪.૩૮
૨૦૦૧-૦૨	૧૨.૮૧	૧.૫૭	૧૮.૩૩	૧૨.૧૬	૩૪.૨૦	૭.૩૬	૧૪.૪૨
૨૦૦૨-૦૩	૨૦.૮૪	૧.૪૪	૧૨.૩૮	૧૧.૧૩	૩૩.૭૮	૬.૨૪	૧૪.૩૨
સરેરાશ	૨૦.૩૧	૧.૪૮	૧૪.૩૧	૧૪.૨૮	૪૮.૪૬	૮.૩૫	૧૮.૨૦

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૬૬ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૪.૯૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૫.૪૧ % અને ૨૬.૭૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૦.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૦.૬૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૪.૧૮ %, ૧૫.૪૧ % અને ૧૨.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૨.૮૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૦.૮૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૦.૩૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માંથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૮૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૦૪ %, ૧.૨૧ % અને ૧.૯૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૦૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૭૧ % અને ૨.૨૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૨.૨૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૯૦ %, ૧.૫૭ % અને ૧.૪૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૪૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૨.૦૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮.૯૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૮.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૪.૯૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૪.૬૨ % અને ૧૩.૮૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૬.૩૦ % અને ૧૮.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૮.૩૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૩૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૩૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ દર્શાવે છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૪.૦૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૪.૩૬ % અને ૧૫.૪૭ % થયો હતો. વર્ષ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૩.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૪.૮૪ % અને ૧૭.૬૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૭.૬૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૧૫.૮૬ %, ૧૩.૩૮ %, ૧૨.૧૬ % અને ૧૧.૧૩ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૧.૧૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૨૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૨.૭૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫૭.૬૪ %, ૫૯.૦૮ % અને ૬૪.૮૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૬૪.૮૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૬૧.૭૮ %, ૫૯.૩૮ %, ૪૮.૭૯ % અને ૩૨.૨૫ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૩૨.૨૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૪.૨૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૩.૭૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૯.૪૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૨.૬૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨.૮૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને

અનુક્રમે ૮.૭૦ % અને ૮.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૬૭ % અને ૮.૮૩ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮.૨૯ % અને ૭.૦૯ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૩૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૨૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૩૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૭.૩૩ % હતી તેમજ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૮.૩૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૮.૮૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૧.૬૦ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૪૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૨૨.૩૦ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૯.૦૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૪.૩૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૪.૪૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૪.૩૨ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૮.૨૦ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૧ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૩૬૮૩.૫૬૮૮	૨૭૩૮.૭૧૩૮	૮૬.૪૪૮૬
વર્ષો વચ્ચે	૮	૪૮૭.૬૬૦૬	૫૪.૧૮૪૫	૧.૭૧૦૪
ભુલ	૪૫	૧૪૨૫.૫૮૪૬	૩૧.૬૭૮૮	
કુલ	૫૮	૧૫૬૦૬.૮૨૪૦		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૬.૪૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૭૧ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૨ ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર :-

ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ધિરાણ સામે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક નાણાંનું ઓછા જોખમે અને ઓછા વ્યાજના દરે ધિરાણ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ તેમજ લાંબા ગાળાની ધંધાકીય સલામતીની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ટૂંકી મુદ્દતનું ધિરાણ}}{\text{કુલ ધિરાણ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૨ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૨

ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૫૧.૭૫	૮૨.૭૦	૭૬.૮૮	૬૬.૧૫	૭૩.૭૭	૮૧.૫૫	૭૨.૧૫
૧૯૯૪-૯૫	૩૮.૧૧	૮૦.૭૬	૫૨.૮૬	૫૮.૨૧	૬૦.૭૦	૮૨.૧૭	૬૨.૩૨
૧૯૯૫-૯૬	૫૭.૨૮	૮૫.૫૭	૭૮.૩૮	૭૬.૨૪	૬૮.૧૮	૮૮.૧૬	૭૫.૮૦
૧૯૯૬-૯૭	૪૬.૪૨	૭૧.૩૫	૬૨.૨૪	૭૭.૨૭	૫૦.૩૮	૮૧.૦૪	૬૬.૪૫
૧૯૯૭-૯૮	૫૮.૧૮	૬૮.૮૫	૬૨.૮૭	૭૬.૦૧	૪૮.૭૭	૮૮.૦૮	૬૭.૪૮
૧૯૯૮-૯૯	૫૭.૫૫	૭૪.૦૨	૫૮.૮૭	૭૮.૬૭	૪૬.૫૪	૮૮.૨૫	૬૭.૩૨
૧૯૯૯-૦૦	૭૧.૨૪	૭૫.૩૫	૬૪.૪૧	૭૮.૮૦	૬૧.૭૭	૮૮.૫૦	૭૩.૫૩
૨૦૦૦-૦૧	૪૫.૦૮	૭૪.૩૧	૭૦.૩૬	૭૬.૧૫	૭૦.૫૬	૮૭.૪૮	૭૦.૬૬
૨૦૦૧-૦૨	૫૭.૭૫	૭૦.૦૫	૭૮.૨૩	૬૮.૨૪	૫૮.૨૧	૮૪.૮૭	૬૮.૫૮
૨૦૦૨-૦૩	૬૩.૧૩	૭૪.૮૪	૮૫.૮૫	૭૫.૮૧	૫૭.૮૩	૮૩.૭૪	૭૩.૫૫
સરેરાશ	૫૪.૬૫	૭૫.૭૮	૬૮.૧૨	૭૩.૩૮	૫૮.૭૭	૮૬.૬૦	૬૮.૮૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૫૧.૭૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૮.૧૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૭.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૬.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૮.૧૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૭.૫૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૧.૨૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૫.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫૭.૭૫ % અને ૬૩.૧૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫૪.૬૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૮૨.૭૦ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૦.૭૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૫.૫૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૧.૩૫ % અને ૬૮.૮૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૬૮.૮૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૪.૦૨ % અને ૭૫.૩૫ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૪.૩૧ % અને ૭૦.૦૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૪.૮૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૫.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૬.૮૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૨.૮૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૮.૩૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૨.૨૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૨.૮૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૮.૮૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૬૪.૪૧ %, ૭૦.૩૬ %, ૭૮.૨૩ % અને ૮૫.૮૫ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૮૫.૮૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૮.૧૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૬૬.૧૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૮.૨૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૬.૨૪ % અને ૭૭.૨૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૬.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૮.૬૭ % અને ૭૯.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૭૯.૮૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૬.૧૫ % અને ૬૮.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૫.૮૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૩.૩૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટૂંકી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૭૩.૭૭ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૦.૭૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૮.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૫૦.૩૮ %, ૪૯.૭૭ % અને ૪૬.૫૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૪૬.૫૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૧.૭૭ % અને ૭૦.૫૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫૮.૨૧ % અને ૫૭.૮૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫૮.૭૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં ટૂંકી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૮૧.૫૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૮૨.૧૭ %, ૮૯.૧૬ % અને ૮૧.૦૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૮૧.૦૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૮.૦૮ % અને ૮૮.૨૫ % થયો હતો. વર્ષ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮૮.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૮૭.૪૯ %, ૮૪.૯૭ % અને ૮૩.૭૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૬.૬૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૨.૧૫ % હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૬૨.૩૨ % થઈ હતી તેમજ ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૭૫.૮૦ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૬.૪૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૬૭.૪૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૭.૩૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર

જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭૩.૫૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૦.૬૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૯.૫૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭૩.૫૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૬૯.૮૮ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૨ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૨ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૬૬૧૨.૧૩૬૩	૧૩૨૨.૪૨૭૩	૨૪.૩૮૧૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૮૮૩.૮૨૬૨	૮૮.૩૨૫૧	૧.૮૩૨૦
ભુલ	૪૫	૨૪૩૮.૭૫૦૬	૫૪.૨૧૬૭	
કુલ	૫૮	૯૯૪૫.૮૧૩૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૨ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૪.૩૯ મળે છે જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૮૩ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટૂંકી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૩ મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર :-

મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ધિરાણ સામે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક નાણાનું મધ્યમ જોખમે અને મધ્યમ વ્યાજના દરે ધિરાણ કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ તેમજ લાંબા ગાળાની ધંધાકીય સલામતીની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ મધ્યમ ગણાય. મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{મધ્યમ મુદ્દતનું ધિરાણ}}{\text{કુલ ધિરાણ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૩ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૩

મધ્યમ મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૪૦.૪૮	૧૫.૫૬	૨૧.૬૮	૩૨.૨૮	૨૩.૮૬	૭.૮૮	૨૩.૬૬
૧૯૮૪-૮૫	૫૪.૦૨	૧૭.૩૦	૪૩.૮૬	૩૮.૭૬	૩૫.૭૮	૮.૧૪	૩૨.૮૮
૧૯૮૫-૮૬	૩૪.૮૦	૧૨.૭૬	૧૬.૫૪	૨૧.૫૮	૨૭.૩૩	૫.૭૩	૧૮.૭૮
૧૯૮૬-૮૭	૩૮.૬૮	૨૬.૮૫	૩૧.૬૭	૨૦.૮૮	૩૭.૫૦	૫.૩૮	૨૬.૮૩
૧૯૮૭-૮૮	૩૦.૮૧	૨૮.૩૦	૨૬.૮૪	૨૨.૪૮	૩૬.૮૧	૮.૫૪	૨૫.૮૧
૧૯૮૮-૮૯	૩૭.૦૮	૨૪.૩૨	૨૮.૫૦	૨૦.૦૭	૩૮.૫૬	૮.૭૦	૨૬.૩૭
૧૯૮૯-૦૦	૨૧.૩૬	૨૩.૨૧	૨૦.૨૮	૧૮.૮૨	૨૭.૫૫	૧૦.૧૮	૨૦.૨૫
૨૦૦૦-૦૧	૫૩.૦૮	૨૪.૨૭	૧૭.૩૩	૨૨.૦૪	૨૨.૪૩	૧૦.૮૮	૨૫.૦૨
૨૦૦૧-૦૨	૪૦.૮૫	૨૮.૫૮	૧૧.૮૫	૨૮.૮૨	૩૫.૮૦	૧૨.૬૪	૨૬.૬૪
૨૦૦૨-૦૩	૩૫.૪૨	૨૩.૮૩	૭.૧૫	૨૨.૪૫	૩૭.૮૬	૧૧.૬૫	૨૩.૦૬
સરેરાશ	૩૮.૬૭	૨૨.૬૦	૨૨.૫૮	૨૪.૮૪	૩૨.૩૭	૮.૦૮	૨૫.૦૪

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૦.૪૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૪.૦૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૪.૮૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૮.૬૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૦.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૭.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૧.૩૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૩.૦૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪૦.૮૫ % અને ૩૫.૪૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૮.૬૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૫.૫૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૭.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨.૭૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૬.૮૫ % અને ૨૮.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૨૮.૩૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૪.૩૨ % અને ૨૩.૨૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૪.૨૭ % અને ૨૮.૫૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૩.૮૩ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૬૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૬૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪૩.૮૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૬.૫૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૧.૬૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૬.૮૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૮.૫૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૨૦.૨૮ %, ૧૭.૩૩ %, ૧૧.૮૫ % અને ૭.૧૫ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૭.૧૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૫૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૩૨.૨૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૮.૭૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ઘટીને અનુક્રમે ૨૧.૫૯ % અને ૨૦.૮૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૨.૪૮ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૦.૦૭ % અને ૧૮.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૮.૯૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨૨.૦૪ % અને ૨૯.૯૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૪૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૪.૯૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૨૩.૯૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૫.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૭.૩૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૭.૫૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૬.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૮.૫૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૭.૫૫ % અને ૨૨.૪૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૨૨.૪૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩૫.૯૦ % અને ૩૭.૮૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૨.૩૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૯૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૭૩ % અને ૫.૩૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૫.૩૯ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશ:

વધીને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં ૧૨.૬૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧૨.૬૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૧.૬૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૦૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૩.૬૬ % હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૩૨.૮૮ % રહી હતી તેમજ અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૧૮.૭૮ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૬.૮૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૫.૮૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૬.૩૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૦.૨૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૫.૦૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૨૬.૬૪ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૨૩.૦૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૨૫.૦૪ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૩ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૩ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૫૦૫૭.૮૮૬૮	૧૦૧૧.૫૮૭૪	૨૧.૧૫૧૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૭૬૪.૫૮૬૭	૮૪.૮૫૪૧	૧.૭૭૬૩
ભુલ	૪૫	૨૧૫૨.૨૧૪૧	૪૭.૮૨૭૦	
કુલ	૫૮	૭૮૭૪.૭૮૭૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૩ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૧૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૭૮ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૪ લાંબી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર :-

મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ધિરાણ સામે મધ્યમ મુદ્દતના ધિરાણનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંક નાણાનું ઊંચા જોખમે અને ઊંચા વ્યાજના દરે ધિરાણ કરે છે તેમ કહી શકાય. લાંબી મુદ્દતનું ધિરાણ કરવાથી જોખમ વધે છે પરંતુ લાંબા ગાળાની ધંધાકીય સલામતી વધે છે. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ તેમજ લાંબા ગાળાની ધંધાકીય સલામતીની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. લાંબી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{લાંબી મુદ્દતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{લાંબી મુદ્દતનું ધિરાણ}}{\text{કુલ ધિરાણ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૪ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૪

લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૭.૭૭	૧.૭૨	૧.૩૨	૧.૫૬	૨.૨૭	૧૦.૪૫	૪.૧૮
૧૯૯૪-૯૫	૭.૮૮	૧.૮૫	૩.૧૮	૨.૦૩	૩.૫૨	૮.૬૮	૪.૭૧
૧૯૯૫-૯૬	૭.૮૧	૧.૬૭	૫.૦૭	૨.૧૭	૪.૪૮	૫.૦૮	૪.૪૦
૧૯૯૬-૯૭	૧૪.૮૦	૧.૮૦	૬.૦૮	૧.૮૪	૧૨.૧૧	૩.૫૮	૬.૭૨
૧૯૯૭-૯૮	૧૦.૮૦	૧.૭૫	૧૦.૩૦	૧.૫૧	૧૩.૪૨	૨.૩૮	૬.૭૧
૧૯૯૮-૯૯	૫.૩૭	૧.૬૬	૧૨.૬૨	૧.૨૬	૧૪.૮૮	૨.૦૫	૬.૩૧
૧૯૯૯-૦૦	૭.૩૮	૧.૪૩	૧૫.૩૨	૧.૧૮	૧૦.૬૮	૧.૩૨	૬.૨૨
૨૦૦૦-૦૧	૧.૮૨	૧.૪૨	૧૨.૩૧	૧.૮૧	૭.૦૧	૧.૫૩	૪.૩૨
૨૦૦૧-૦૨	૧.૪૧	૧.૩૭	૮.૮૨	૧.૮૫	૫.૮૮	૨.૩૮	૩.૭૮
૨૦૦૨-૦૩	૧.૪૫	૧.૩૩	૭.૦૦	૧.૬૪	૪.૩૧	૪.૬૧	૩.૩૮
સરેરાશ	૬.૬૮	૧.૬૧	૮.૩૦	૧.૬૮	૭.૮૬	૪.૩૧	૫.૦૮

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૭૭ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭.૮૮ %, ૭.૮૧ % અને ૧૪.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૮૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૦.૮૦ % અને ૫.૩૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૩૮ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧.૮૨ % અને ૧.૪૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૧.૪૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૬૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૭૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૮૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૬૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૮૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૩૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૩૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૬૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ દર્શાવે છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૩૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૧૫.૩૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૫.૩૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૨.૩૧ %, ૮.૮૨ % અને ૭.૦૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૩૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૫૬ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૨.૦૩ % અને ૨.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૨.૧૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી અનુક્રમે ૧.૮૪ %, ૧.૫૧ %, ૧.૨૬ % અને ૧.૧૮ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧.૮૧ % અને ૧.૮૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩

માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૬૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૬૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ પરથી જોઈ શકાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૨૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૧૪.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૪.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૧૦.૬૮ %, ૭.૦૧ %, ૫.૮૮ % અને ૪.૩૧ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૮૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં લાંબી મુદ્તના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૦.૪૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૧.૩૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧.૩૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૧.૫૩ %, ૨.૩૮ % અને ૪.૬૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૩૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં લાંબી મુદ્તના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૧૮ % હતી તેમજ અમરેલી અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૪.૭૧ % થઈ

[illegible]

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૫.૦૮ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, જામનગર અને રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે ભાવનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૪ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૪ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૪૪૮.૨૦૨૩	૮૯.૬૪૦૫	૭.૩૬૦૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૮૮.૦૪૮૫	૮.૭૮૩૨	૦.૮૦૩૪
ભુલ	૪૫	૫૪૮.૦૦૪૮	૧૨.૧૭૭૮	
કુલ	૫૮	૧૦૮૪.૨૫૫૭		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૪ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિમ્ત ૭.૩૬ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની ક્રિમ્ત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિમ્ત ૦.૮૦ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની ક્રિમ્ત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદ્દતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૫ કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે કુલ ધિરાણનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે વધુ ને વધુ ધિરાણ કરી વધુ ધંધાકીય જોખમ ઉઠાવી ઊંચા દરે વ્યાજ કમાવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ અને કામગીરીની દ્રષ્ટિએ બેંકની

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય. કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ ધિરાણ}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૫ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૫

કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૬૭.૫૩	૭૪.૧૧	૭૫.૪૫	૬૮.૭૨	૪૫.૨૩	૬૨.૯૪	૬૫.૬૬
૧૯૯૪-૯૫	૭૦.૨૮	૭૪.૪૫	૭૭.૭૧	૬૮.૬૧	૩૪.૭૦	૬૧.૫૮	૬૪.૭૨
૧૯૯૫-૯૬	૬૬.૨૭	૬૭.૮૩	૬૮.૦૭	૭૦.૫૮	૩૨.૧૮	૬૮.૮૮	૬૨.૬૭
૧૯૯૬-૯૭	૫૭.૮૬	૬૮.૩૫	૬૮.૩૮	૭૧.૦૬	૨૩.૬૨	૭૩.૦૮	૬૦.૭૫
૧૯૯૭-૯૮	૬૬.૦૬	૬૨.૭૪	૬૭.૩૦	૭૪.૭૮	૨૭.૦૩	૭૫.૩૭	૬૨.૨૨
૧૯૯૮-૯૯	૫૩.૪૨	૬૨.૨૭	૬૮.૪૦	૬૮.૦૬	૨૮.૧૭	૭૫.૨૪	૫૮.૪૩
૧૯૯૯-૦૦	૬૫.૪૨	૫૪.૨૦	૭૦.૩૪	૭૨.૧૭	૩૮.૮૧	૭૬.૫૬	૬૨.૯૩
૨૦૦૦-૦૧	૭૬.૮૮	૬૨.૭૨	૬૮.૪૫	૭૨.૪૦	૫૪.૬૬	૭૮.૨૮	૬૮.૦૮
૨૦૦૧-૦૨	૭૨.૦૩	૬૫.૩૩	૬૩.૧૧	૭૦.૨૬	૫૩.૨૮	૭૮.૪૦	૬૭.૨૪
૨૦૦૨-૦૩	૬૪.૫૫	૭૧.૫૧	૭૪.૨૨	૭૩.૪૮	૫૬.૨૧	૭૮.૩૧	૬૮.૮૮
સરેરાશ	૬૬.૦૫	૬૬.૪૬	૭૦.૪૪	૭૧.૨૧	૩૮.૪૦	૭૩.૧૮	૬૪.૪૬

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ દર્શાવે છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૬૭.૫૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૦.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬૬.૨૭ % અને ૫૭.૮૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આ ગુણોત્તર વધીને ૬૬.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૩.૪૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૫.૪૨ % અને ૭૬.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૭૬.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૨.૦૩ % અને ૬૪.૫૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૬.૦૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭૪.૧૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૪.૪૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૭.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૮.૩૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૯૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૬૨.૭૪ %, ૬૨.૨૭ % અને ૫૪.૨૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૫૪.૨૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૬૨.૭૨ %, ૬૫.૩૩ % અને ૭૧.૫૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૬.૪૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭૫.૪૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૭.૭૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૮.૦૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૮.૩૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૭.૩૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬૮.૪૦ % અને ૭૦.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬૮.૪૫ % અને ૬૩.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨

માં આ ગુણોત્તર ૬૩.૧૧ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૪.૨૨ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૦.૪૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૬૮.૭૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધી અનુક્રમે ૬૯.૬૧ %, ૭૦.૫૯ %, ૭૧.૦૬ % અને ૭૪.૭૯ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ૭૪.૭૯ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૯.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૨.૧૭ % અને ૭૨.૪૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૦.૨૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૩.૪૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૧.૨૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪૫.૨૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૩૪.૭૦ %, ૩૨.૧૮ % અને ૨૩.૬૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૨૩.૬૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૨૭.૦૩ %, ૨૮.૧૭ %, ૩૮.૯૧ % અને ૫૪.૬૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫૩.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૬.૨૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૯.૪૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં

ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૬૨.૮૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૧.૫૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૬૯.૯૮ %, ૭૩.૦૯ % અને ૭૫.૩૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૫.૨૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭૬.૫૬ %, ૭૮.૨૮ % અને ૭૯.૪૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૭૯.૪૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭૯.૩૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૩.૧૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૫.૬૬ % હતી તેમજ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૪.૭૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૨.૬૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૦.૭૫ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો.

જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૬૨.૨૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૫૯.૪૩ % થઈ હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૬૨.૯૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૬૯.૦૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬૭.૨૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૬૯.૮૮ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૬૪.૪૬ % રહી હતી. જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર

સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૫ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૫ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૭૯૧૯.૬૪૯૬	૧૫૮૩.૯૨૯૯	૩૫.૩૪૭૫
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬૫૭.૯૮૭૭	૭૩.૧૦૯૭	૧.૬૩૧૫
ભુલ	૪૫	૨૦૧૬.૪૫૮૮	૪૪.૮૧૦૨	
કુલ	૫૮	૧૦૫૮૪.૦૯૬૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૫ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૫.૩૫ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૬૩ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૬ એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર :-

એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ધિરાણ સામે એન.પી.એ.નું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે ભુતકાળમાં નાણાનું ધિરાણ કરતી વખતે પૂરતી કાળજી લીધેલ નથી અથવા તો ભુતકાળમાં ઊંચો વ્યાજ દર મેળવવા માટે અતિષય ધંધાકીય જોખમ ખેડેલ છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ તેમજ સલામતીની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{એન.પી.એ.}}{\text{કુલ ધિરાણ}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૬ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૬

એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૧.૪૮	૧.૪૮	૪.૦૮	૧.૬૮	૪.૦૨	૧૫.૨૪	૪.૬૭
૧૯૯૪-૯૫	૨.૨૮	૧.૬૭	૨.૮૧	૨૧.૮૭	૩.૩૮	૧૦.૫૧	૭.૧૨
૧૯૯૫-૯૬	૨.૩૩	૧.૬૮	૩.૬૦	૧૭.૧૬	૨.૮૪	૮.૩૭	૬.૦૨
૧૯૯૬-૯૭	૭.૪૩	૧૨.૮૩	૧૮.૭૭	૦.૦૦	૭.૮૭	૨૧.૧૦	૧૧.૫૩
૧૯૯૭-૯૮	૮.૩૮	૧૭.૮૭	૨૧.૬૦	૧૧.૪૭	૭.૦૫	૨૬.૮૦	૧૫.૫૬
૧૯૯૮-૯૯	૧૦.૫૭	૧૭.૬૮	૨૧.૨૬	૧૦.૨૧	૬.૭૪	૩૨.૨૬	૧૬.૪૫
૧૯૯૯-૦૦	૧૫.૮૮	૨૧.૩૦	૧૭.૧૫	૧૩.૭૩	૮.૩૫	૧૫.૪૧	૧૫.૪૭
૨૦૦૦-૦૧	૪.૧૧	૧૮.૪૦	૧૫.૪૮	૭.૩૪	૪.૮૦	૨૫.૩૩	૧૨.૬૦
૨૦૦૧-૦૨	૪.૮૮	૧૭.૮૮	૧૬.૨૧	૮.૨૩	૫.૮૫	૩૧.૧૭	૧૪.૦૭
૨૦૦૨-૦૩	૪.૮૭	૨૦.૨૪	૨૦.૪૬	૭.૭૭	૫.૮૬	૪૩.૪૬	૧૭.૧૪
સરેરાશ	૬.૨૩	૧૩.૧૪	૧૪.૨૫	૮.૮૬	૫.૮૩	૨૨.૮૮	૧૨.૦૬

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૪૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ વધીને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં ૧૫.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ૧૫.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૧૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૪.૮૮ % અને ૪.૮૭ % થયો

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૨૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૪૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધી અનુક્રમે ૧.૬૭ %, ૧.૬૮ %, ૧૨.૮૩ % અને ૧૭.૮૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૭.૬૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૧.૩૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૮.૪૦ % અને ૧૭.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૦.૨૪ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૩.૧૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૦૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૮૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૩.૬૦ %, ૧૮.૭૭ % અને ૨૧.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૨૧.૬૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૧.૨૬ %, ૧૭.૧૫ % અને ૧૫.૪૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૧૬.૨૧ % અને ૨૦.૪૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૨૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧.૬૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૧.૮૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૭.૧૬ % અને ૦.૦૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ૦.૦૦ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૪૭ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૨૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૩૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૨૩ % થયો હતો. ફરીથી ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૭૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯.૯૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૦૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૩૯ % અને ૨.૯૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૨.૯૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૯૭ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭.૦૫ % અને ૬.૭૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૯.૩૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૯૦ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૯૫ % અને ૫.૯૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૮૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માધી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૫.૨૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૦.૫૧ % અને ૮.૩૭ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૮.૩૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૧.૧૦ %, ૨૬.૯૦ % અને ૩૨.૨૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર

ઘટીને ૧૫.૪૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૫.૩૩ %, ૩૧.૧૭ % અને ૪૩.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૪૩.૪૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૨.૮૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૬૭ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૧૨ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૬.૦૨ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧.૫૩ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૫.૫૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૬.૪૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૫.૪૭ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૨.૬૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૪.૦૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૭.૧૪ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૨.૦૬ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૬ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૬ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૨૦૨૩.૨૩૭૨	૪૦૪.૬૪૭૪	૧૦.૬૮૮૮
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૧૩૫.૨૮૫૦	૧૨૬.૧૪૨૮	૩.૩૩૫૫
ભુલ	૪૫	૧૭૦૧.૮૧૮૪	૩૭.૮૧૮૨	
કુલ	૫૮	૪૮૬૦.૩૪૧૬		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૬ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત

પ્રકરણ - ૬ : સિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૧૦.૭૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૩૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩.૧૭ રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે રોજબરોજ ના વ્યવહાર માટે હાથ પર વધુ નાણા રાખેલ છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ નફાકારકતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ નબળી ગણાય પરંતુ નણાકીય તરલતાની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય. રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલક}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૭ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૭

રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૨.૬૬	૨૦.૩૫	૩.૬૧	૨.૨૩	૭.૮૪	૩.૦૪	૬.૬૨
૧૯૮૪-૮૫	૮.૨૪	૧૮.૮૩	૫.૪૧	૪.૧૩	૨.૮૪	૨.૩૩	૭.૧૫
૧૯૮૫-૮૬	૧૨.૮૨	૨૫.૪૨	૩.૭૫	૨.૬૦	૩.૮૪	૨.૦૬	૮.૪૫
૧૯૮૬-૮૭	૧૧.૨૪	૨૨.૧૫	૬.૮૬	૫.૩૮	૭.૦૨	૬.૧૧	૮.૮૦
૧૯૮૭-૮૮	૭.૬૪	૩૦.૪૬	૭.૧૫	૧.૪૨	૬.૪૨	૩.૩૪	૮.૪૧
૧૯૮૮-૮૯	૮.૮૧	૩૦.૧૩	૬.૫૬	૫.૫૬	૭.૧૫	૩.૩૫	૧૦.૨૮
૧૯૮૯-૯૦	૬.૫૧	૩૭.૭૧	૪.૫૬	૩.૪૩	૬.૨૮	૪.૧૫	૧૦.૪૪
૨૦૦૦-૦૧	૩.૩૫	૨૮.૭૬	૩.૪૬	૨.૦૬	૮.૦૧	૩.૫૮	૮.૨૦
૨૦૦૧-૦૨	૮.૨૧	૨૬.૬૧	૮.૧૧	૪.૪૫	૬.૮૭	૨.૩૮	૮.૬૧
૨૦૦૨-૦૩	૮.૫૧	૧૮.૭૪	૩.૩૭	૨.૫૮	૫.૪૫	૩.૪૦	૭.૧૮
સરેરાશ	૭.૮૨	૨૬.૧૨	૫.૩૮	૩.૩૮	૬.૧૮	૩.૩૮	૮.૭૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૬૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૨૪ % અને ૧૨.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૧૨.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૧.૨૪ % અને ૭.૬૪ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૮૧ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૫૧ % અને ૩.૩૫ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૮.૨૧ % અને ૮.૫૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭.૮૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨૦.૩૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૯.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૫.૪૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨૨.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૦.૪૬ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩૦.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૭.૭૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૨૮.૭૬ %, ૨૬.૬૧ % અને ૧૯.૭૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧૯.૭૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૬.૧૨ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૬૧ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૪૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ અને વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૬.૮૬ % અને ૭.૧૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૬.૫૬ %, ૪.૫૬ % અને ૩.૪૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૧૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૩૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૩૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૨૩ % હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૧૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૬૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : સિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

વધીને ૫.૩૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧.૪૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૫૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૪૩ % અને ૨.૦૬ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૪૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૫૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૩૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૮૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૯૪ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ અને વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૯૪ % અને ૭.૦૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૦૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૬.૮૭ % અને ૫.૪૫ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૧૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી સાત વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ત્રણ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં રોકડ અને અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૦૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૩૩ % અને ૨.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૨.૦૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૧૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ અને વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર

વધીને અનુક્રમે ૩.૩૫ % અને ૪.૧૫ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૩.૫૮ % અને ૨.૩૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩.૪૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૩૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬.૬૨ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૭.૧૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૪૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૯.૮૦ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૯.૪૧ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૦.૨૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૦.૪૪ % રહી હતી તેમજ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૨૦ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૬૧ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૧૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૮.૭૧ % રહી હતી. જેની તુલનાએ ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં

પ્રકરણ - ૬ : સિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૭ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૭ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૩૭૭૮.૭૨૪૮	૭૫૫.૮૪૫૦	૮૮.૫૬૮૦
વર્ષો વચ્ચે	૮	૧૦૪.૩૫૮૦	૧૧.૫૮૫૩	૧.૩૭૩૮
ભુલ	૪૫	૩૭૮.૭૮૧૨	૮.૪૩૮૮	
કુલ	૫૮	૪૨૬૩.૮૭૪૨		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૭ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૯.૫૭ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૩૭ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૯,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકડ અને અન્ય બેંકોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૮ કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે કાયમી મિલકતોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે કાયમી મિલકતો મૂડીના પ્રમાણમાં વધુ ખરીદેલ છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ કાયમી મિલકતોની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ આ બાબતે નબળી ગણાય. કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાયમી મિલકતો}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૮

કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૦.૯૪	૦.૨૭	૦.૩૯	૦.૯૯	૦.૭૮	૦.૩૯	૦.૬૩
૧૯૯૪-૯૫	૧.૦૨	૦.૨૭	૦.૨૮	૧.૧૧	૦.૬૦	૦.૩૯	૦.૬૧
૧૯૯૫-૯૬	૦.૯૮	૦.૨૧	૦.૨૮	૦.૯૨	૦.૭૫	૦.૩૮	૦.૫૯
૧૯૯૬-૯૭	૧.૩૦	૦.૨૬	૦.૨૭	૦.૯૬	૦.૬૫	૦.૨૯	૦.૬૨
૧૯૯૭-૯૮	૧.૨૧	૦.૨૩	૦.૨૨	૦.૯૯	૧.૮૬	૦.૨૫	૦.૭૯
૧૯૯૮-૯૯	૧.૦૩	૦.૨૨	૦.૨૧	૦.૮૪	૧.૫૧	૦.૨૪	૦.૬૮
૧૯૯૯-૦૦	૦.૯૦	૦.૧૬	૦.૨૦	૦.૮૩	૧.૨૯	૦.૨૪	૦.૬૦
૨૦૦૦-૦૧	૦.૯૨	૦.૧૭	૦.૧૭	૦.૭૬	૧.૦૮	૦.૨૨	૦.૫૫
૨૦૦૧-૦૨	૦.૮૯	૦.૧૫	૦.૧૬	૦.૭૨	૧.૦૪	૦.૨૫	૦.૫૪
૨૦૦૨-૦૩	૧.૧૦	૦.૧૭	૦.૧૪	૦.૭૨	૦.૯૬	૦.૪૪	૦.૫૯
સરેરાશ	૧.૦૩	૦.૨૧	૦.૨૩	૦.૮૮	૧.૦૫	૦.૩૧	૦.૬૨

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૯૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૦૨ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૯૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૩૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૨૧ %, ૧.૦૩ % અને ૦.૯૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૮૯ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૧૦ % થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૨૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

૦.૨૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૨૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૦.૨૩ %, ૦.૨૨ % અને ૦.૧૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૧૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૧૭ % થયો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૩૯ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૨૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૨૮ % રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૧૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૧૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૨૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૯૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૧૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ અને વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૯૬ % અને ૦.૯૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધી અનુક્રમે ૦.૮૪ %, ૦.૮૩ %, ૦.૭૬ % અને ૦.૭૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ૦.૭૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતા ૦.૭૨ % રહ્યો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૮૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૭૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૬૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૦.૭૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૬૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૮૬ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૦.૮૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૦૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૦.૩૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતાં ૦.૩૯ % રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી અનુક્રમે ૦.૩૮ %, ૦.૨૯ %, ૦.૨૫ % અને ૦.૨૪ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરમાં પાછલા વર્ષની તુલનાએ કંઈ ફેરફાર ન થતાં ૦.૨૪ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૦.૨૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૨૫ % અને ૦.૪૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૦.૪૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૩૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૦.૬૩ % હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર

[illegible]

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૮.૩૮૧૫	૧.૬૭૬૩	૪૬.૨૭૩૪
વર્ષો વચ્ચે	૮	૦.૨૮૩૫	૦.૦૩૧૫	૦.૮૬૮૪
ભુલ	૪૫	૧.૬૩૦૨	૦.૦૩૬૨	
કુલ	૫૮	૧૦.૨૯૫૧		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૬.૨૭ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૮૭ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૧૮ અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર :-

અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની કાર્યકારી મૂડી સામે અન્ય મિલકતોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે અન્ય મિલકતો મૂડીના પ્રમાણમાં વધુ ખરીદેલ છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ અન્ય મિલકતોની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ આ બાબતે નબળી ગણાય. અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{અન્ય મિલકતો}}{\text{કાર્યકારી મૂડી}} \times 100$$

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૮ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૧૮

અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૭.૨૧	૪.૪૨	૮.૫૫	૧૩.૮૮	૩.૩૮	૨૧.૦૨	૮.૭૬
૧૯૮૪-૮૫	૫.૪૫	૪.૪૧	૭.૬૧	૧૦.૭૮	૪.૧૨	૨૨.૮૦	૮.૨૦
૧૯૮૫-૮૬	૪.૪૨	૫.૨૪	૮.૭૬	૧૦.૪૧	૪.૦૪	૧૭.૮૮	૮.૪૬
૧૯૮૬-૮૭	૨.૭૨	૬.૩૪	૧૦.૦૫	૮.૭૭	૩.૮૪	૧૧.૬૮	૭.૨૩
૧૯૮૭-૮૮	૪.૮૨	૫.૫૦	૧૦.૩૪	૭.૮૭	૨.૮૨	૧૧.૩૭	૭.૧૭
૧૯૮૮-૮૯	૬.૦૨	૫.૬૭	૧૦.૨૨	૬.૮૩	૩.૭૮	૧૧.૩૪	૭.૩૩
૧૯૮૯-૦૦	૨.૮૭	૫.૭૨	૧૧.૦૧	૭.૬૧	૪.૭૩	૮.૭૫	૬.૮૭
૨૦૦૦-૦૧	૩.૩૫	૬.૪૫	૧૦.૬૩	૧૧.૩૮	૪.૦૦	૧૦.૮૧	૭.૭૭
૨૦૦૧-૦૨	૫.૮૫	૬.૩૪	૮.૨૮	૧૨.૪૧	૪.૬૧	૧૦.૫૮	૮.૨૦
૨૦૦૨-૦૩	૪.૮૧	૭.૧૫	૮.૮૭	૧૨.૦૮	૩.૫૮	૧૦.૬૦	૮.૦૪
સરેરાશ	૪.૭૮	૫.૭૨	૮.૬૩	૧૦.૨૪	૩.૮૦	૧૩.૭૮	૮.૦૧

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૭.૨૧ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૫.૪૫ %, ૪.૪૨ % અને ૨.૭૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૨.૭૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ અને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૪.૮૨ % અને ૬.૦૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૮૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૩૫ % અને ૫.૮૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૮૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૭૮ % રહી હતી.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૪.૪૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૪૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ અને વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૨૪ % અને ૬.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫.૫૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫.૬૭ %, ૫.૭૨ % અને ૬.૪૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૧૫ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૮.૫૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૭.૬૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૮.૭૬ %, ૧૦.૦૫ % અને ૧૦.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૧.૦૧ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ અને વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૧૦.૬૩ % અને ૮.૨૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૮.૮૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૬૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૧૩.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં ૬.૮૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૬.૮૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ થી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭.૬૧ %, ૧૧.૩૮ % અને ૧૨.૪૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ઘટીને ૧૨.૦૮ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૦.૨૪ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૯ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૩.૩૯ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૧૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૪.૦૪ %, ૩.૮૪ % અને ૨.૯૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ૨.૯૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ અને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૩.૭૯ % અને ૪.૭૩ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૪.૭૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪.૦૦ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૪.૬૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૩.૫૯ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩.૯૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૯ પરથી જોઈ શકાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર ૨૧.૦૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨૨.૮૦ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં ૯.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ૯.૭૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૮૧ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૦.૫૯ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૦.૬૦ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૩.૭૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરવર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૯ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૯.૭૬ % હતી જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ

[illegible]

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૦૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૮.૦૧ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૧૮ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૧૮ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૭૩૩.૭૭૦૩	૧૪૬.૭૫૪૧	૨૫.૮૮૬૬
વર્ષો વચ્ચે	૮	૪૫.૮૫૦૩	૫.૭૩૭૫	૦.૮૦૨૫
ભુલ	૪૫	૨૫૪.૦૩૦૪	૫.૬૪૫૧	
કુલ	૫૮	૧૦૩૩.૬૫૧૦		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૧૮ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૬.૦૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૮૦ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૨૦ કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર :-

કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોની સ્વભંડોળ સામે કાયમી મિલકતોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે કાયમી મિલકતો પોતાના સ્વભંડોળમાથી ખરીદેલ છે તેમ કહી શકાય. આ ગુણોત્તર જેમ વધુ આવે તેમ કાયમી મિલકતોની દ્રષ્ટિએ બેંકની પરિસ્થિતિ સારી ગણાય અને આ ગુણોત્તર જેમ ઓછો આવે તેમ બેંકની પરિસ્થિતિ આ બાબતે નબળી ગણાય. કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાયમી મિલકતો}}{\text{સ્વભંડોળ}} \times ૧૦૦$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૭.૨૦ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૭.૨૦

કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૯૩-૯૪	૫.૦૪	૨.૬૭	૨.૫૫	૪૩.૪૦	૬.૭૫	૨.૮૨	૧૦.૫૪
૧૯૯૪-૯૫	૪.૫૮	૨.૨૭	૧.૮૮	૭૫.૬૮	૬.૦૭	૨.૧૫	૧૫.૪૬
૧૯૯૫-૯૬	૪.૪૪	૧.૮૫	૧.૮૮	૮૬.૦૫	૬.૭૫	૨.૨૫	૧૭.૨૨
૧૯૯૬-૯૭	૫.૮૭	૨.૩૩	૧.૮૨	૬૨.૬૨	૬.૨૨	૧.૭૩	૧૩.૪૩
૧૯૯૭-૯૮	૫.૪૮	૨.૦૦	૧.૫૦	૪૪.૭૨	૧૬.૬૮	૧.૩૪	૧૧.૮૬
૧૯૯૮-૯૯	૪.૭૮	૧.૮૩	૧.૩૮	૩૩.૨૬	૧૪.૨૪	૧.૧૧	૮.૪૪
૧૯૯૯-૦૦	૫.૨૫	૧.૬૦	૧.૪૨	૩૧.૨૬	૧૨.૦૪	૦.૯૭	૮.૭૬
૨૦૦૦-૦૧	૬.૪૫	૧.૫૫	૧.૨૩	૩૧.૩૪	૧૧.૧૮	૦.૮૮	૮.૭૭
૨૦૦૧-૦૨	૫.૮૭	૧.૨૪	૧.૧૪	૨૩.૬૧	૮.૭૫	૦.૮૫	૭.૦૮
૨૦૦૨-૦૩	૭.૦૮	૧.૨૩	૦.૮૮	૨૦.૦૬	૮.૮૬	૧.૬૬	૬.૬૩
સરેરાશ	૫.૪૮	૧.૮૭	૧.૫૮	૪૫.૨૦	૮.૮૬	૧.૫૮	૧૦.૮૩

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૫.૦૪ % હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૪.૫૯ % અને ૪.૪૪ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ૪.૪૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫.૮૭ % થયો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ અને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૫.૪૮ % અને ૪.૭૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૫.૨૫ % અને ૬.૪૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૫.૮૭ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૫.૪૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ દર્શાવે છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૬૭ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ અને વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨.૨૭ % અને ૧.૯૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૩૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૧.૨૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૧.૨૩ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૮૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૫૫ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ થી વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં ૧.૩૯ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧.૪૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧.૨૩ %, ૧.૧૪ % અને ૦.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આ ગુણોત્તર ૦.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૫૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૩.૪૦ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ અને વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૫.૬૮ % અને ૮૬.૦૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ૮૬.૦૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૬૨.૬૨ %, ૪૪.૭૨ %, ૩૩.૨૬ % અને ૩૧.૨૬ % રહ્યો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૩૧.૩૪ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૨૩.૬૧ % અને ૨૦.૦૬ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૨૦.૦૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૫.૨૦ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ત્રણ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને સાત વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ દર્શાવે છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૬.૭૫ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૦૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬.૨૨ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૬.૬૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં ૮.૮૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૬ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં કાયમી મિલકતોનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર ૨.૮૨ % હતો જે સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૨.૧૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૨.૨૫ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી આ ગુણોત્તર ક્રમશઃ ઘટીને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં ૦.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ૦.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૦.૯૫ % અને ૧.૬૬ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧.૫૯ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૦.૫૪ % હતી તેમજ જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૪-૯૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૫.૪૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૫-૯૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૭.૨૨ % રહી હતી તેમજ જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૬-૯૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૩.૪૩ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૭-૯૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૧.૯૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૯૮-૯૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૯.૪૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૯૯-૦૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૮.૭૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮.૭૭ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭.૦૯ % થઈ હતી જેની તુલનાએ જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી ઓછી ૬.૬૩ % થઈ હતી તેમજ અમરેલી, જુનાગઢ અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૧૦.૯૩ % રહી હતી. જેની તુલનાએ જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કર્યાની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૭.૨૦ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૭.૨૦ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૪૬૨૧.૦૭૩૫	૨૯૨૪.૨૧૪૭	૩૨.૮૬૧૧
વર્ષો વચ્ચે	૮	૬૭૪.૨૭૫૭	૭૪.૮૧૮૫	૦.૮૪૪૫
ભુલ	૪૫	૩૮૮૨.૨૭૫૮	૮૮.૭૧૭૨	
કુલ	૫૮	૧૮૨૮૭.૬૨૫૦		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૭.૨૦ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૨.૮૬ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૮૪ મળે છે. જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં ઓછી છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬.૩.૨૧ કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર :-

કુલ થાપણોના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના આ ગુણોત્તર દ્વારા બેંકોના કુલ ધિરાણ સામે કુલ થાપણોનું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવા મળે છે. જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર વધુ આવે તે બેંકે કુલ ધિરાણના પ્રમાણમા કુલ થાપણો વધુ એકત્રીત કરેલ છે તેમ કહી શકાય અને જે બેંકમાં આ ગુણોત્તર ઓછો આવે તે બેંકે કુલ ધિરાણના પ્રમાણમા કુલ થાપણો ઓછી એકત્રીત કરેલ છે તેમ કહી શકાય. કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર નીચેના સુત્રની મદદથી ગણવામાં આવેલ છે.

$$\text{કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ થાપણો}}{\text{કુલ ધિરાણ}} \times 100$$

નીચે જણાવેલ કોષ્ટક ૬.૨૧ માં અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની માહિતી વર્ષ ૧૯૯૩-૯૪ થી ૨૦૦૨-૦૩ સુધીની દર્શાવી છે.

૬.૨૧

કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

વર્ષ	AMDC	BHDC	JMDC	JUDC	RJDC	SUDC	સરેરાશ
૧૯૮૩-૮૪	૫૪.૮૮	૫૮.૮૪	૪૩.૩૮	૬૪.૭૨	૧૭૨.૪૩	૩૮.૦૮	૭૨.૨૪
૧૯૮૪-૮૫	૫૮.૬૦	૭૦.૨૩	૪૦.૮૨	૭૩.૦૩	૨૦૬.૮૮	૫૧.૩૮	૮૩.૬૮
૧૯૮૫-૮૬	૭૦.૭૮	૬૮.૩૧	૫૧.૮૮	૬૬.૮૦	૨૪૦.૦૪	૪૫.૦૧	૮૦.૬૫
૧૯૮૬-૮૭	૧૦૫.૮૮	૭૮.૪૪	૬૩.૬૫	૭૩.૮૪	૩૪૮.૭૫	૪૬.૮૧	૧૧૮.૭૬
૧૯૮૭-૮૮	૮૭.૫૬	૧૦૦.૧૮	૭૧.૫૦	૭૮.૪૭	૩૦૨.૫૬	૪૭.૪૨	૧૧૬.૨૮
૧૯૮૮-૮૯	૧૨૮.૬૭	૧૧૨.૬૮	૭૮.૮૨	૮૮.૧૮	૨૮૫.૪૦	૪૮.૧૮	૧૨૫.૪૮
૧૯૮૯-૦૦	૮૨.૬૫	૧૨૭.૫૬	૬૭.૮૩	૭૮.૫૬	૨૧૦.૪૬	૪૩.૧૬	૧૦૩.૫૪
૨૦૦૦-૦૧	૬૬.૩૮	૧૦૬.૮૪	૭૨.૫૩	૬૨.૬૧	૧૩૧.૮૭	૩૬.૮૨	૭૮.૫૪
૨૦૦૧-૦૨	૭૦.૪૫	૮૬.૮૮	૭૨.૩૦	૬૩.૮૮	૧૩૬.૮૨	૩૪.૮૧	૭૭.૫૮
૨૦૦૨-૦૩	૮૭.૭૧	૭૪.૫૭	૫૮.૨૭	૬૦.૦૮	૧૨૭.૭૮	૩૦.૭૪	૭૪.૮૬
સરેરાશ	૮૪.૪૭	૮૮.૫૮	૬૨.૧૧	૭૧.૨૩	૨૧૭.૪૩	૪૨.૩૫	૮૪.૩૬

(પ્રતિસ્થાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વાર્ષિક અહેવાલ વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ થી ૨૦૦૨-૦૩)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૫૪.૮૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૫૮.૬૦ %, ૭૦.૭૮ % અને ૧૦૫.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૮૭.૫૬ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૨૮.૬૭ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૦૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૮૨.૬૫ % અને ૬૬.૩૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર વધીને અનુક્રમે ૭૦.૪૫ % અને ૮૭.૭૧ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૪.૪૭ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૫૮.૮૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૦.૨૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૮.૩૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૭૮.૪૪ %, ૧૦૦.૧૮ %, ૧૧૨.૬૮ % અને ૧૨૭.૫૬ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૧૨૭.૫૬ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત ઘટીને અનુક્રમે ૧૦૬.૮૪ %, ૮૬.૮૮ % અને ૭૪.૫૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૮.૫૮ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ પરથી જોઈ શકાય છે કે જામનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૪૩.૩૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૦.૮૨ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત વધારો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધી અનુક્રમે ૫૧.૮૮ %, ૬૩.૬૫ %, ૭૧.૫૦ % અને ૭૮.૮૨ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૭૮.૮૨ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૭.૮૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૨.૫૩ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ અને વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૨.૩૦ % અને ૫૮.૨૭ % થયો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૬૨.૧૧ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ પરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૬૪.૭૨ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૭૩.૦૩ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૬.૮૦ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૭૩.૮૪ %, ૭૮.૪૭ % અને ૮૮.૧૮ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તર ૮૮.૧૮ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ અને વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને અનુક્રમે ૭૯.૫૬ % અને ૬૨.૬૧ % થયો હતો. ત્યાર બાદ વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૬૩.૮૮ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૬૦.૦૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૧.૨૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી પાંચ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને પાંચ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૧૭૨.૪૩ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ થી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૨૦૬.૮૮ %, ૨૪૦.૦૪ % અને ૩૪૮.૭૫ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તર ૩૪૮.૭૫ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ થી વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ સુધી અનુક્રમે ૩૦૨.૫૬ %, ૨૮૫.૪૦ %, ૨૧૦.૪૬ % અને ૧૩૧.૮૭ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૧૩૬.૮૨ % થયો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૧૨૭.૭૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૧૭.૪૩ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી ચાર વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને છ વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ દર્શાવે છે કે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર ૩૮.૦૮ % હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તર વધીને ૫૧.૩૮ % થયો હતો જે અભ્યાસ હેઠળના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી વધુ હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તર ઘટીને ૪૫.૦૧ % થયો હતો. વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ થી વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ સુધીમાં આ ગુણોત્તર સતત વધીને અનુક્રમે ૪૬.૮૧ %, ૪૭.૪૨ % અને ૪૮.૧૮ % થયો હતો. ત્યાર બાદ ચાર વર્ષ સુધી આ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો થયો હતો જે વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ થી વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ સુધી અનુક્રમે ૪૩.૧૬ %, ૩૬.૮૨ %, ૩૪.૮૧ % અને ૩૦.૭૪ % રહ્યો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તર ૩૦.૭૪ % હતો જે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોમાં

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછો હતો. અભ્યાસના સમગ્ર સમય દરમિયાન જોઈએ તો આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪૨.૩૫ % રહી હતી. અભ્યાસના દશ વર્ષ માથી છ વર્ષ માટે આ ગુણોત્તર તેની સરેરાશ કરતાં વધુ રહ્યો હતો અને ચાર વર્ષ માટે સરેરાશ કરતાં ઓછો રહ્યો હતો.

અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોનાં કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની વર્ષ પ્રમાણે સરેરાશ લઈ તેનો અભ્યાસ કરતા ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ દર્શાવે છે કે વર્ષ ૧૯૮૩-૮૪ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૭૨.૨૪ % હતી જે અભ્યાસનાં સમગ્ર સમય દરમિયાન સૌથી ઓછી હતી તેમજ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૪-૮૫ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮૩.૬૮ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૫-૮૬ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૮૦.૬૫ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૬-૮૭ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને ૧૧૮.૭૬ % થઈ હતી જેની અન્ય બેંકોના ગુણોત્તર સાથે તુલના કરતાં રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૭-૮૮ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૧૧૬.૨૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૧૯૮૮-૮૯ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ વધીને સમગ્ર અભ્યાસ કાળ દરમિયાન સૌથી વધુ ૧૨૫.૪૮ % રહી હતી તેમજ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૧૯૮૯-૯૦ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને

૧૦૩.૫૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૦-૦૧ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૮.૫૪ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. ફરીથી વર્ષ ૨૦૦૧-૦૨ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૭.૫૮ % થઈ હતી જેની તુલનાએ ભાવનગર અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે અમરેલી, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. વર્ષ ૨૦૦૨-૦૩ માં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ઘટીને ૭૪.૮૬ % થઈ હતી જેની તુલનાએ અમરેલી અને રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં વધુ હતો જ્યારે ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં આ ગુણોત્તર સરેરાશ કરતાં ઓછો હતો. અભ્યાસ હેઠળની બધી જ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન જોઈએ તો કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સર્વ સામાન્ય સરેરાશ ૮૪.૩૬ % રહી હતી. જેની તુલનાએ રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં વધુ રહી હતી જ્યારે અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જુનાગઢ અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોની સરેરાશ સમગ્ર સરેરાશ કરતાં ઓછી રહી હતી.

F ટેસ્ટ (ANOVA) વિશ્લેષણ :-

અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અભ્યાસના સમય દરમિયાન કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે તથા અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં અભ્યાસના સમય દરમિયાન વિવિધ વર્ષો વચ્ચે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં સમાનતા પ્રસ્થાપિત કરવા માટે દ્વિમાર્ગીય F ટેસ્ટ (ANOVA) નો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે અને સંશોધન કાર્યની ઉત્કલ્પનાઓનું પરિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો વચ્ચે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની બેંકોમાં વિવિધ વર્ષો વચ્ચે ઉત્કલ્પનાઓના વિધાનો નીચે મુજબ છે.

પ્રકરણ - ૬ : મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ

વિવિધ બેંકો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

વિવિધ વર્ષો વચ્ચેની ઉત્કલ્પનાઓ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) :- અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નીચે દર્શાવેલ કોષ્ટક ૬.૨૧ (અ) માં અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તર પરથી F ટેસ્ટ (ANOVA) ની ગણતરી દર્શાવેલ છે.

૬.૨૧ (અ)

S. V.	d.f.	S. S.	M. S.	F (cal)
બેંકો વચ્ચે	૫	૧૮૫૫૭૩.૮૮૧૧	૩૮૧૧૪.૭૮૬૨	૩૮.૬૮૮૨
વર્ષો વચ્ચે	૮	૨૨૦૬૭.૫૨૨૦	૨૪૫૧.૮૪૬૮	૨.૪૨૫૮
ભુલ	૪૫	૪૫૪૮૩.૩૦૮૩	૧૦૧૦.૭૪૦૨	
કુલ	૫૮	૨૬૩૧૨૪.૮૧૧૪		

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ૬.૨૧ (અ) નો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૮.૭૦ મળે છે જે ૫ % સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૫, ૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૪૨ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. અભ્યાસ કાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક

જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૨ મળે છે. જે ૫% સાર્થકતાની સપાટીએ તથા સ્વતંત્રતાની માત્રા (૮,૪૫) ના આધારે ટેબલ મુજબની કિંમત ૨.૧૦ કરતાં વધુ છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (H_0) નો અસ્વીકાર થાય છે. જ્યારે વૈકલ્પિક ઉત્કલ્પના (H_1) નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬.૩ સમાપ્તિ :-

મિલકત અને દેવાના વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા એકવીસ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના વાર્ષિક હિસાબોનો અભ્યાસ કરતા, મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F ટેસ્ટ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે મિલકત અને દેવામાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

દશ વર્ષની સયુંકત માહિતીનો ક્રમાંક પધ્ધતિથી અભ્યાસ કરીએ તો જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં મુદ્દતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. ભાવનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં ટુંકી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. સુરેન્દ્રનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં મધ્યમ મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર સૌથી વધુ રહ્યો હતો જ્યારે રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં સૌથી ઓછો રહ્યો હતો. રાજકોટ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં લાંબી મુદ્દતના કરજનો કુલ કરજ

[illegible]

—: સંદર્ભસૂચિ :-

- (1) Pyle Willam W., White Johm A. and Larson Kermit D. : Fundamental Accounting Principles (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois) p. 15
- (2) Block Stanley B. and Hirt Geoffrey A. : Foundations of Financial Management (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois) p. 28
- (3) Verma B. L. : Analysis of Financial Statement (Arihant Publishers, Jaipur-India) p. 44
- (4) Dennis Lock : Financial Management of Production (Grower Press Ltd., Epping Essex) p. 3

પ્રકરણ: ૭

સંશોધન તારણો અને સૂચનો

પ્રસ્તાવના :-

ભારતમાં સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિનું મહત્વ ગ્રામિણ કક્ષાએ શાખ અને ધિરાણ પુરૂ પાડવાની બાબતમાં વધારે છે. ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ હોવા ઉપરાંત તેને ગામડાઓના દેશ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. વળી અંદાજીત ૪૫ % જેટલી રાષ્ટ્રીય આવક પણ આ ક્ષેત્રમાંથી મળે છે. જ્યારે ખેતીવાડી ક્ષેત્રમાં અને ગ્રામિણ વિકાસમાં સહકારી બેંકિંગ સંસ્થાઓ મુખ્ય આધાર સમાન છે. સહકારી બેંકિંગ પ્રવૃત્તિએ તેના ધિરાણ ક્ષેત્રમાં લગભગ તમામ ઔદ્યોગિક, વાણિજ્ય, ખેતીવાડી, ગ્રામિણ વિકાસ, સેવા ઉદ્યોગો જેવી પ્રવૃત્તિઓને આવરી લીધી છે.

જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક એટલે જે તે જિલ્લાની ખેતીવાડી અને નાના ઉદ્યોગના વિકાસ માટે સહકારી ધોરણે રચાયેલ બેંકિંગ સંસ્થા આવી બેંકની નોંધણી રાજ્યના સહકારી કાયદા અન્વયે થાય છે, અને તેનું સંચાલન સહકારી કાયદા, કાનૂન, બેંકના પેટા નિયમો અન્વયે થાય છે. બેંકનું કાર્યક્ષેત્ર જે તે જિલ્લા પૂરતું મર્યાદિત હોય છે. બેંકના સભાસદોને ખાસ કરીને સહકારી મંડળીઓ ઉપરાંત જાહેર પ્રજામાંથી તેમજ અન્ય સંસ્થાઓ પાસેથી થાપણો મેળવવા તથા બેંકિંગ સુવિધાઓ પૂરી પાડવાની કામગીરી કરતી અન્ય બેંકોની માફક આ બેંકને પણ બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૮ની જોગવાઈ લાગુ પડે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધન અભ્યાસના મુખ્ય હેતુ જિલ્લા સહકારી બેંકોની આવક, ખર્ચ, નફાકારકતા, ઉત્પાદકતા, મિલકતો અને દેવાનો અભ્યાસ કરી જિલ્લા સહકારી બેંકોની નાણાકીય સ્થિતિ સરખાવવાનો તથા અશરકારક સૂચનો કરવાનો હતો. આ અભ્યાસમાંથી મળેલ મુખ્ય તારણો નીચે મુજબ છે.

આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ :-

નફો એટલે આવક બાદ ખર્ચ, નફાનો આધાર આવક અને ખર્ચ પર રહેલો છે. બેંકનું નાણાકીય વિશ્લેષણ કરતી વખતે આવક, ખર્ચ અને નફાનું વિશ્લેષણ અતિમહત્વનું છે. બેંકની કામગીરીની અસર આવક અને ખર્ચ પર પડે છે, પરિણામે નફા પર પણ અસર થાય છે. આમ બેંકની સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓનું માપ નફા પરથી પણ કાઢી શકાય પરંતુ બેંકની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓની અસર જુદા જુદા પ્રકારની આવક અને જુદા જુદા પ્રકારના ખર્ચ પર પડે છે, તેથી તેનો વિગતવાર અભ્યાસ જરૂરી બને છે. આમ આ પ્રકરણમાં નીચેના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરેલ છે.

૧ વ્યાજની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની

ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૬૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૨ વ્યાજ સીવાયની આવકનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૬૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩ વ્યાજના ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૦.૮૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૫૬ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૪ વહીવટી ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧૪.૦૭ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૭૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વહીવટી ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૫ અન્ય ખર્ચનો કુલ ખર્ચ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૩૭ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૭૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય ખર્ચના કુલ ખર્ચ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૬ ચોખ્ખા નફાનો કુલ આવક સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૬૧.૮૩ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૪.૭૭ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન

અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

આવક અને ખર્ચના વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા છ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના નફા-નુકસાન ખાતાનો અભ્યાસ કરતા, મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F પરીક્ષણ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે ખર્ચમાં તેમજ આવકમાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ :-

હિસાબી નફામાં કોઈ એક સમયગાળા દરમિયાન કુલ આવક અને કુલ ખર્ચ વચ્ચેના તફાવતને ધ્યાનમાં લેવામા આવે છે અને ક્ષમતા પણ તે જ અર્થમાં જોવામા આવે છે. કોઈ એક રોકાણકાર અથવા તો પેઢી તેના સંચાલકીય વ્યવહારોથી કમાણીની જે ક્ષમતા ધરાવે છે તે નફાકારકતા છે. ધંધાના સંચાલનની પ્રક્રિયા થકી કોઈ પેઢી જે અધિશેષ પ્રાપ્ત કરી શકે તે નફાકારકતા ગણાવી શકાય. નફો અને નફાકારકતા વચ્ચે સૂક્ષ્મ તફાવત છે. નફાકારકતા એ સાપેક્ષ અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે જ્યારે નફો એ નિરપેક્ષ અર્થમાં વપરાતો શબ્દ છે. બેંક સેવાઓ પુરી પાડતુ (સેવાઓનુ વેચાણ કરતુ) એકમ છે. તે બેંકિંગ સેવાઓ પુરી પાડી વ્યાજની તેમજ વ્યાજ સિવાયની આવકો પ્રાપ્ત કરે છે. આથી અહીં બેંકની નફાકારકતા માપવા માટે નીચેના ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરેલ છે.

૧ વ્યાજની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૭૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૦૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૨ વ્યાજના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૫.૫૭ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૮૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૩ સ્પેડનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૩.૬૫ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨.૭૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્પેડના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪ વ્યાજ સીવાયની આવકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સીવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૮૪ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૬૬ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયની આવકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૫ વ્યાજ સીવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના વ્યાજ સીવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૦.૧૪ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે વ્યાજ સીવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે વ્યાજ સીવાયના ખર્ચના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬ બર્ડનનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૬૫ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૫ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બર્ડનના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૭ ચોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૩.૧૫ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૬ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચોખ્ખા નફાના કાર્યકારી મૂડી સાથના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૮ યોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના યોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૦૧ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૪૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે યોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે યોખ્ખા નફાના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૯ યોખ્ખા નફાનો શેર ભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના યોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૫૭.૧૯ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૯.૧૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે યોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે યોખ્ખા નફાના શેર ભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

નફાકારકતાના વિશ્લેષણમાં નફાકારકતાનો મુખ્ય ગુણોત્તર યોખ્ખા નફાનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો સંબંધ તથા અન્ય મોટા ભાગના ગુણોત્તરોનું F પરીક્ષણ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોની નફાકારકતા વચ્ચે સમાનતા જોવા મળતી નથી. પરંતુ યોખ્ખા નફાનો સ્વભંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર તથા વ્યાજ સિવાયના ખર્ચનો કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં બધીજ બેંકો વચ્ચે સમાનતા જોવા મળે છે તે નોંધ પાત્ર બાબત છે.

ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણ :-

ઉત્પાદકતા માપવા માટે ઉત્પાદિત જથ્થાને ઉત્પાદનના વિવિધ સાધનો સાથે સરખાવવામાં આવે છે. આ સાધનોમાં શ્રમ-માનવ સાધન મહત્ત્વનું છે. તે દરેક સાધનોમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સંકળાયેલું જ છે. આથી ઉત્પાદકતા તપાસવા વિવિધ શ્રમના માપદંડનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શ્રમ એ ઉત્પાદનના સાધનોમાં જીવીત હોવાથી લાગણીશીલ અને ચંચળ મનવાળું સાધન છે, માટે શ્રમને ઉત્પાદકતામાં પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. ઉત્પાદકતાનો જથ્થો જે ઉત્પાદન આંક મારફત માપવામાં આવે છે અને તે શ્રમનો ઇન્પુટનો જથ્થો જે રોજગારી આંક મારફત માપવામાં આવે છે તે બે વચ્ચેના ગુણોત્તરને ઉત્પાદકતા કહેવાય. સામાન્ય રીતે બેંકની ઉત્પાદકતા બે પ્રકારે માપવામાં આવે છે. (૧) કર્મચારી ઉત્પાદકતા અને (૨) શાખા ઉત્પાદકતા. સંશોધકે બેંકની ઉત્પાદકતા માપવા નીચેના ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરેલ છે.

૧ કર્મચારી દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૦.૯૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૬.૮૧ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૨ કર્મચારી દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૧૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૬૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૩ કર્મચારી દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૦૦ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૩.૮૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૪ કર્મચારી દીઠ સ્પેડનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૫૩ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૬.૮૦ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ સ્પેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૫ કર્મચારી દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૧૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૨૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬ કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૦૨ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૫૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૭ કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૪૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૧.૨૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૮ કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૭.૮૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩.૮૧ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કર્મચારી દીઠ ચોખ્ખા નફાના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૯ શાખા દીઠ થાપણનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૮.૩૧ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪૩.૫૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ થાપણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૦ શાખા દીઠ ધિરાણનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૧૦ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૭.૪૭ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ધિરાણના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૧ શાખા દીઠ બિજનેશનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૦.૮૪ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૩.૭૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ બિજનેશના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૨ શાખા દીઠ સ્પ્રેડનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૧.૮૬ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૪.૨૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ સ્પ્રેડના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૩ શાખા દીઠ કુલ આવકનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૭.૩૬ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૭.૬૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ આવકના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૪ શાખા દીઠ કુલ ખર્ચનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૪.૮૨ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૬૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૫ શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૦.૦૫ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૨.૮૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ કુલ વહીવટી ખર્ચના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૬ શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના શાખા દીઠ ચોખ્ખો નફોના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૮.૧૭ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૮૫ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફોના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે શાખા દીઠ ચોખ્ખા નફોના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

ઉત્પાદકતા વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા સોળ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના વાર્ષિક હિસાબોનો અભ્યાસ કરતા, બધા જ ગુણોત્તરોનું F પરીક્ષણ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે ઉપરોક્ત ગુણોત્તરોમાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ :—

મિલકતો એ ધંધામાટે જીવાદોરી છે. કોઈપણ એકમ પૂરતી મિલકતો વિના કાર્યક્ષમતા પૂર્વક કાર્ય કરી શકતું નથી. વધુ કે ઓછી મિલકતની સ્થિતિ ધંધાકીય એકમ માટે સમસ્યાનું સર્જન કરી શકે છે. રોકડ કે નાણું એ ધંધાની સૌથી મહત્વની મિલકત છે. જેના દ્વારા ધંધાની સ્થિર અને અસ્થિર મિલકતોની ખરીદી થતી હોય છે અને જવાબદારીઓ ચૂકવાતી હોય છે. બેંકિંગ વ્યવસાય

એટલે નાણાની લેવડ-દેવડ નો વ્યવસાય. બેંક સેવાઓ પુરી પાડતું એકમ છે. તે બેંકિંગ સેવાઓ પુરી પાડી વ્યાજની તેમજ વ્યાજ સિવાયની આવકો પ્રાપ્ત કરે છે. બેંકિંગ કાર્યોમા થાપણો સ્વીકારવી, ધિરાણ આપવું અને રોકાણ કરવું મુખ્ય કાર્ય છે. સશોધકે બેંકોના મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ નીચેના ગુણોત્તરો દ્વારા કરેલ છે.

૧ સ્વભંડોળનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૬૮.૫૦ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૦.૪૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે સ્વભંડોળના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૨ મુદતી થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મુદતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૧.૦૪ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૫૫ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મુદતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મુદતી થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૩ બચત થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૭.૦૨ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો

સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૪૦ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે બચત થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૪ ચાલુ થાપણોનો કુલ થાપણો સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૮.૮૫ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૨૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ચાલુ થાપણોના કુલ થાપણો સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૫ કુલ થાપણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮૮.૧૮ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૮.૮૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૬ ટુંકી મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટુંકી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F

ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૮.૮૫ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટુંકી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટુંકી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૭ મધ્યમ મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨૮.૭૦ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૦૦ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૮ લાંબી મુદતના કરજનો કુલ કરજ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧૧.૪૨ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૧.૬૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદતના કરજના કુલ કરજ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૮ કુલ કરજનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૫.૬૮ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૪.૦૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ કરજના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૦ અન્ય જવાબદારીઓનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧૨.૫૪ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૩૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય જવાબદારીઓના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૧ રોકાણોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૮૬.૪૫ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૭૧ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૨ ટૂંકી મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના ટૂંકી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૪.૩૯ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૮૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે ટૂંકી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે ટૂંકી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૩ મધ્યમ મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના મધ્યમ મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૧.૧૫ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૭૮ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે મધ્યમ મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે મધ્યમ મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૪ લાંબી મુદતના ધિરાણનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના લાંબી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૭.૩૬ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૮૦ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે લાંબી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે લાંબી મુદતના ધિરાણના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૫ કુલ ધિરાણનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૩૫.૩૫ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૬૩ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૬ એન.પી.એ.નો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧૦.૭૦ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૩.૩૪ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે એન.પી.એ.ના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

૧૭ રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૮૮.૫૭ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૧.૩૭ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે

રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે રોકડ + અન્ય બેન્કોમાં સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૮ કાયમી મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૪૬.૨૭ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૮૭ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૧૯ અન્ય મિલકતોનો કાર્યકારી મૂડી સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૨૬.૦૦ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૮૦ મળે છે, જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે અન્ય મિલકતોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૨૦ કાયમી મિલકતોનો સ્વબંડોળ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કાયમી મિલકતોના સ્વબંડોળ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૩૨.૮૬ મળે છે જે F ની ટેબલ ક્રિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ ક્રિંમત ૦.૮૪ મળે છે, જે F ની

ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા ઓછી છે, તેથી H_0 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ નથી.

૨૧ કુલ થાપણોનો કુલ ધિરાણ સાથેનો ગુણોત્તર

અભ્યાસકાળ દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકોના કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરનું F (ANOVA) પરીક્ષણ કરતા, વિવિધ બેંકો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૩૮.૭૦ મળે છે જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૪૨ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. જ્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ષો વચ્ચે F ની ગણતરી કરેલ કિંમત ૨.૪૨ મળે છે, જે F ની ટેબલ કિંમત ૨.૧૦ કરતા વધુ છે, તેથી H_1 નો સ્વીકાર થાય છે. આમ F (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસના સમય દરમિયાન દરેક વર્ષમાં અભ્યાસ હેઠળની વિવિધ બેંકો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે અને અભ્યાસના સમય દરમિયાન અભ્યાસ હેઠળની દરેક બેંકમાં વિવિધ વર્ષો માટે કુલ થાપણોના કુલ ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરમાં નોંધપાત્ર તફાવત રહેલ છે.

મિલકત અને દેવાના વિશ્લેષણમાં ઉપરોક્ત જુદા જુદા એકવીસ ગુણોત્તરો દ્વારા અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકોના વાર્ષિક હિસાબોનો અભ્યાસ કરતા, બધા જ ગુણોત્તરોનું F પરીક્ષણ (ANOVA) સાબિત કરે છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધીજ બેંકો વચ્ચે મિલકત અને દેવાનાં સંચાલનમાં એકરૂપતા જોવા મળતી નથી.

સામાન્ય તારણ :-

આવક અને ખર્ચનું વિશ્લેષણ, નફાકારકતાનું વિશ્લેષણ, ઉત્પાદકતાનું વિશ્લેષણ તથા મિલકત અને દેવાનું વિશ્લેષણ કર્યા પછી એ સાબિત થાય છે કે અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન આવક, ખર્ચ, નફો, નફાકારકતા, ઉત્પાદકતા અને મિલકત-દેવાના સંચાલનમાં સમાનતા નથી એટલે કે દરેક બેંકોની નાણાકીય સ્થિતિ અલગ અલગ છે.

સૂચનો :-**અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-**

- (૧) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અન્ય ખર્ચ (વ્યાજ ખર્ચ તથા કર્મચારીના ખર્ચ સિવાયના ખર્ચ) ના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૩.૨૮ % છે. જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૦૦ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૦.૭૨ % વધુ છે. તેથી અન્ય ખર્ચ ઘટાડવા કરકસરનાં પગલા લેવા જરૂરી છે.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વહીવટી ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૭.૦૮ % છે. જ્યારે અમરેલી જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૮.૩૧ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૧.૨૨ % વધુ છે. તેથી વહીવટી ખર્ચ ઘટાડવા કરકસરનાં પગલા લેવા જરૂરી છે.

ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-

- (૧) ઉછીની આપેલ મૂડી (ધિરાણ + રોકાણો), ઉછીની મેળવેલ મૂડી (થાપણ + કરજ) નાં ૧૦૦ % કે તેથી વધુ હોવી જોઈએ, જે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાનની આ સરેરાશ ટકાવારી માત્ર ૭૮.૫૮ % છે. આથી ઉછીની મેળવેલ મૂડીની ૨૧.૪૨ % રકમ પર ચૂકવેલ વ્યાજ જેટલી **વ્યાજખાધ** પડે છે, જે દુર કરવા ધિરાણ અને રોકાણોમાં ઓછામાં ઓછો ૨૧.૪૨ % વધારો કરવો જરૂરી છે.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન હાથ પર સિલકના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૮.૭૧ % છે. જ્યારે ભાવનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૨૬.૧૨ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૧૭.૪૧ % વધુ છે. આમ આ બેંકે ઉછીની મેળવેલ મૂડી (થાપણ + કરજ) નો ઉપયોગ ધિરાણ તથા રોકાણોમાં કરવાને બદલે હાથ પર સિલક રાખવામાં કરેલ છે. જે વ્યાજખાધમાં વધારો કરે છે, માટે હાથ પર સિલક (રોકડ અને અન્ય બેંકમાં સિલક) માં ઘટાડો કરી સલામત વળતર આપતી જામીનગીરીમાં રોકાણ કરવું જરૂરી છે.

જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-

- (૧) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અન્ય ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૩.૨૮ % છે. જ્યારે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૪.૨૦ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૦.૯૨ % વધુ છે. તેથી અન્ય ખર્ચ ઘટાડવા કરકસરનાં પગલા લેવા જરૂરી છે.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વ્યાજની આવકનાં ઉછીની આપેલ મૂડી(ધિરાણ + રોકાણ) સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૪.૦૪ % છે. જ્યારે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૧.૮૧ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૨.૨૩ % ઓછી છે. તેથી વ્યાજની આવક વધારવી જરૂરી છે. જે માટે ઉચો વ્યાજદર ધરાવતી સલામત જામીનગીરીમાં રોકાણો કરવા જરૂરી છે.
- (૩) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન એન.પી.એ.ના ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૨.૦૬ % છે. જ્યારે જામનગર જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૪.૨૫ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૨.૧૯ % વધુ છે. તેથી ધિરાણ અને વસુલાતની કામગીરીની કાર્યક્ષમતામાં અને અસરકારકતામાં વધારો કરવો જરૂરી છે.

જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-

- (૧) ઉછીની આપેલ મૂડી (ધિરાણ + રોકાણો), ઉછીની મેળવેલ મૂડી (થાપણ + કરજ) નાં ૧૦૦ % કે તેથી વધુ હોવી જોઈએ, જે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાનની આ સરેરાશ ટકાવારી માત્ર ૮૪.૭૩ % છે. આથી ઉછીની મેળવેલ મૂડીની ૫.૨૭ % રકમ પર ચૂકવેલ વ્યાજ જેટલી **વ્યાજખાધ** પડે છે, જે દૂર કરવા ધિરાણ અને રોકાણોમાં ઓછામાં ઓછો ૫.૨૭ % વધારો કરવો જરૂરી છે.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન વહીવટી ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૭.૦૮ % છે. જ્યારે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ સૌથી વધુ ૨૩.૮૧ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૬.૭૨ % વધુ છે. તેથી વહીવટી ખર્ચ ઘટાડવા કરકસરનાં પગલા લેવા જરૂરી છે.
- (૩) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન અન્ય ખર્ચના કુલ આવક સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૩.૨૮ % છે. જ્યારે જુનાગઢ જીલ્લા મધ્યસ્થ

સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ સૌથી વધુ ૪.૩૦ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૧.૦૨ % વધુ છે. તેથી અન્ય ખર્ચ ઘટાડવા કરકસરનાં પગલા લેવા જરૂરી છે.

રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-

- (૧) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન ઉછીની આપેલ મૂડી (ધરાણ + રોકાણો) ના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૮૨.૬૬ % છે. જે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં પણ આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૮.૮૬ % છે, પરંતુ ધિરાણના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૬૪.૪૬ % છે. જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૩૮.૪૦ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૨૫.૦૬ % ઓછી છે. આ ઉપરાંત વ્યાજની આવકનાં ઉછીની આપેલ મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૪.૦૪ % છે. જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૧૨.૭૬ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૧.૨૮ % ઓછી છે. તેથી વ્યાજની આવકમાં વધારો કરવા માટે આ બેંકે નિશ્ચિત અને ઓછું વળતર આપતા રોકાણોમાં ઘટાડો કરી, ધિરાણ નીતિ સરળ બનાવી ધિરાણોમાં વધારો કરવો જોઈએ.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન કાયમી મિલકતોના સ્વભંડોળ સાથેના ગુણોત્તરની જુનાગઢ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકને બાદ કરતાં સમગ્ર સરેરાશ ૪.૮૮ % છે. જ્યારે રાજકોટ જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮.૮૬ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૪.૮૮ % વધુ છે. જે દર્શાવે છે કે ૪.૮૮ % સ્વભંડોળનો ધિરાણ તેમજ રોકાણોમાં ઉપયોગ થવાને બદલે તે કાયમી મિલકતો પાછળ ખર્ચાય ગયેલ છે. જેની અસર નફાકારકતા પર પડેલ છે, માટે હવે પછી કાયમી મિલકતોમાં વધુ ખર્ચ ન કરવું જોઈએ.

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંક :-

- (૧) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન ઉછીની આપેલ મૂડી (ધિરાણ + રોકાણો)ના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૮૨.૬૬ % છે. જે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં પણ આ ગુણોત્તરની સરેરાશ ૮૨.૫૩ % છે, પરંતુ રોકાણોના કાર્યકારી મૂડી સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૮.૨૦ % છે. જ્યારે

- સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ માત્ર ૯.૩૫ % જ છે, માટે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકે ધિરાણમાં ઘટાડો કરી નિશ્ચિત વળતર આપતા રોકાણો વધારવા જોઈએ કે જેથી એન.પી.એ.માં પણ ઘટાડો કરવાનું શક્ય બનશે.
- (૨) અભ્યાસ હેઠળની બધી જ બેંકોમાં અભ્યાસના સમયગાળા દરમિયાન એન.પી.એ.ના ધિરાણ સાથેના ગુણોત્તરની સમગ્ર સરેરાશ ૧૨.૦૬ % છે. જ્યારે સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકમાં આ ગુણોત્તરની સરેરાશ સૌથી વધુ ૨૨.૮૮ % છે, જે સમગ્ર સરેરાશ કરતા ૧૦.૮૨ % વધુ છે.આ બાબત ખુબ જ નુકસાનકર્તા છે. આથી સુરેન્દ્રનગર જિલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેંકે ધિરાણ અને વસુલાતની કામગીરીની કાર્યક્ષમતામાં અને અસરકારકતામાં ખુબ જ વધારો કરવો જરૂરી છે.

-:: BIBLIOGRAPHY ::-

- (1) Aggawal B. - Analysis of Profitability of Public Sector Banks:- A case for Financial Sector Reforms (Journal of Income and Wealth) July-1992
- (2) Amandeep C. - Profits and Profitability in commercial Banks (Deep and Deep Publishers, New Delhi.) 1992
- (2) B. Ramchandra Rao - Balance Sheet Analysis (Progressive Corporation Pvt. Ltd., mumbai) 1991.
- (3) Block Stanley B. and Hirt Geoffrey A. - Foundations of Financial Management (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois)
- (5) Bradley J. F. - Administrative Financial Management (Holt, Rinehart and Winston, New York) Ed.1966
- (6) Calwert H.- Law and Principles of Co-operation
- (7) Chakraborty H. - Management Accountancy (Nababharat Publishers, Calcutta) Ed. 1976
- (8) Chandra, Prasanna - Financial Management (Tata McGraw Hill Publishing Co. Ltd. New Delhi) Ed. 1997
- (9) Chawla A. S. - Indian Banking towards 21st Century (Deep and Deep Publishers, New Delhi.) 1988
- (10) Cjarnes A., Cooper W. W., Lewin A. Y. and Seiford L. M. - data Envelopment Analysis : Theory Methodology and Applications (Kluwer Academic Publishers, Boston.) 1994.
- (11) Das, Abhiman - Technical, Allocative and Scale Efficiency of Public Sector Banks in India (R.B.I. Occasional Papers Vol. 18) 1997
- (12) Das M. R. - An Objective Method for Ranking Nationalized Banks (Prajnan, Vol. XXXI, No.2) July, 2002

- (13) Davidson Sidney, Stickney Clyde P. and Weil Roman L. - Financial Accounting - An Introduction to Concepts, Methods and Uses (The Dryden Press, U.S.A.) Ed.1982
- (14) Dennis Lock - Financial Management of Production (Grower Press Ltd.,Epping Essex)
- (15) Desai Vasant - Indian Banking Nature and Problems (Himalaya Publishing House, Mumbai) 1991
- (16) Fabfican Solomon - Productivity in Asia`s Developing Economies - a Paper from Tokyo
- (17) Fay C. R. - Co-operation at Home and Abroad
- (18) Foulke, Roy A. - Practical Financial Statement Analysis (Tata McGro Hill Publishing Co. Ltd. New Delhi). 1996
- (19) Gibson Charles H. and Boyer Patriciya A. - Financial statement Analysis (CBI Publishing Co.,Boston) Ed. 1979
- (20) Gupta S. P. - Statistical Methods (Sultanchand & Sons Publishers, Delhi) 1985
- (21) Howard Bion B. and Upton Miller - Interoduction to Business Finance (McGrow-Hill Book Co., New York)
- (22) I. L. O. - Co-operative Management and Administration
- (23) I. L. O. - Higher Productivity in Manufacturing Industries, I.L.O., Geneva, 1967.
- (24) Indian Banking Association - Performance of Public and private Sector Banks, Mumbai, 2001-02.
- (25) Jagwant Singh - Indian Banking Industory (Deep and Deep Publishers, New Delhi.)
- (26) Khan M. y. and Jain P. K. - Financial Management (Tata McGro Hill Publishing Co. Ltd. New Delhi). 1999

- (27) Kohler Eric L. - A Dictionary for Accountants (Prentice-Hall of India Pvt.Ltd., New Dilhi) Ed. 1972
- (28) Kothari C. R. - Research Methodology
- (29) Laud G. M. - Co-operative Banking in India (Co-operators Book Depot, Bombay) First Edt.
- (30) Mathur B. S. - Co-operation in India, (Sathiya Bhawan, Agra)
- (31) Mithani D. M. - The Anatomy of Indian Banking (Himalaya Publishing House, Mumbai) 1989
- (32) Murty V. S. - Management Finance (Vakils Feffer and Simons Ltd., Bombay)
- (33) NABARD - Dossier on Co-operatives. State wise Status of the Co-operative Credit Structure March 1999,
- (34) NAFSCOB - Basic Data on District Central Co-operative Banks in India, 1998-99, Navi Mumbai.
- (35) NAFSCOB - Performance of P.A.C.S., Navi Mambay
- (36) N.C.U.I - Indian Co-operative Movement A Profile, March 1998
- (37) Noulas A. B. and Ketkar K. W. - Technical and Scale Efficiency in the indian Banking Sector (International Journal of Development Banking) Vol 14 - 1996.
- (38) Panday I. M. - Financial Management (Vikas Publishing House Pvt. Ltd.) 1999
- (39) Pyle Willam W., White Johm A. and Larson Kermit D. - Fundamental Accounting Principles (Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois)
- (40) Shrma K. R. - Research Methodology (National Publishing House, Jaipur & New Delhi) 2002
- (41) Slavin A., Reynolds I. N. and Malchaman L. H. - Basic Accounting for Managerial and Financial Control (Holt, Rinehart and Winston, New York) Ed.1968

- (42) Tannon M. L. - Banking Law & Practice in India (India Law House, New Delhi) 1999.
- (43) Van Horne James C. - Financial Management and Policy (Prentice-Hall of India Pvt.Ltd., New Dilhi)
- (44) Verma B. L. - Analysis of Financial Statement (Arihant Publishers, Jaipur-India)
- (45) Walgenbach Paul H., Dittrich Norman E. and Hanson Earnest I. - Financials Accounting An Introduction (Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York), Ed,1977
- (46) Warbasse J. P. - What is Co-operation
- (47) Weston J. F. and Brigham E. F. - Essentials of Managerial Finance (Holt, Rinehart and Winston, New York) Fourth Edition
- (48) ભારતના અર્થકારણની આંકડાકીય માહિતી, (સૌ.યુનિ., રાજકોટ) ફેબ્રુ. ૧૯૮૮
- (49) ગ્રામ સ્વરાજ સૂવર્ણ જયંતિ વિશેષાંક, ડિસે.-૧૯૮૭, ગુ.રા.સ.સંઘ, અમદાવાદ,
- (50) મુલાણી જે એમ. - સહકાર દર્શન
- (51) સહકાર સપ્તાહ વિશેષાંક, ૨૦૦૧, ગુ.રા.સ.સંઘ, અમદાવાદ
- (52) યાદવ આર. જે. - આંતર રાષ્ટ્રીય બેંકિંગ અને નિબંધો, વર્ષ ૧૯૮૮,